

THE
DHARMA S'ASTRA
TEXT.

[Yajñawalkya, Harita, Ushanas, Angiras,
Yama, Atri, Samvarta, Katyayana, Vrihas-
pati, Daksha, Satatapa, Likhita,
Shankha, Goutama, Apastambha, Vasistha.]

VOL. I.

EDITED AND PUBLISHED BY

MANMATHA NATH DUTT, (Shastri), M. A.,

Rector, Keshub Academy,

Author of the English Translations of The Rāmāyana, Mahā-
Bhārata, Śrīmadbhāgavatam, Mahānirvāna-Tantram,
Harivams'a, Agni Purānam, Mārkaṇḍeya
Purānam, &c., &c.

CALCUTTA

PRINTED BY H. C. DAS, ELYSIUM PRESS.

3, FURRIAPUKUR, STREET.

1908.

PREFACE.

IN this Volume the text of the sixteen Samhitás, *viz.*, Yajñawalkya, Hārita, Ushanas, Angiras, Yama, Atri, Samvarta, Katyayana, Vrihaspati, Daksha, Satatapa, Likhita, Sankha, Goutama, A'pastamba and Vasistha is published after a careful collation. The text of the remaining three Samhitás and that of Manu will appear in the Second Volume. This division of the text is made for the convenience of the readers for the volumes will be handy enough for constant reference. We have followed the Bengal recension which is generally regarded as the most genuine and reliable and we have tried our best to make this edition as much accurate as possible. In collating the text we have consulted almost all the works that are in print as well as a few others that have not as yet seen the light of print. Our translation is based on the text published in this volume.

CALCUTTA,
3, FURRIAPUKUR STREET. }
August, 1908.

सूचीपत्र ।

संहिता			पृष्ठा
याज्ञवल्कर	...	....	१
हारीत	...	...	८१
उशना	...	...	११९
अङ्गिरा	...	...	१६५
यम	...	...	१७३
अत्रि	...	...	१८१
संवत्त	...	...	२१५
कात्यायनः	...	...	२३५
बृहस्पति	...	...	२८३
दक्ष	...	...	२९१
शातातप	...	...	३११
लिखित	...	...	३३३
शङ्ख	...	...	३४१
गीतम	...	...	३७०
प्रापस्तम्बः	...	...	४०५
असिष्ठ	...	...	४२५

याज्ञवल्करं संहिता ।

—:0:—

प्रथमोऽध्यायः ।

योगीश्वरं याज्ञवल्करं सम्पूज्य मुनयोऽब्रुवन् ।
वर्णाश्रमेतराणां नो ब्रूहि धर्मानशेषतः ॥ १
मिथिलास्यः स योगीन्द्रः क्षणं ध्यात्वाब्रवीन्मुनीन् ।
यस्मिन् देशे ऋगः कृष्णस्तस्मिन् धर्मान्निबोधत ॥ २
पुराणन्यायमीमांसा धर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः ।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥ ३ ।
मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्कप्रोशनोऽङ्गिराः ।
यभापस्तम्बसंवर्त्ताः कात्यायनवृहस्पती ॥ ४
पराशरव्यासशङ्खलिखिता दक्षगोतमौ ।
शातातपो वसिष्ठश्च धर्मशास्त्रप्रयोजकाः ॥ ५
देशकाल उपायेन द्रव्यं श्रद्धासमन्वितम् ।
पात्रे प्रदीयते यत्तत् सकलं धर्मलक्षणम् ॥ ६
श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
सम्यक् सङ्कल्पजः कामो धर्ममूलमिदं स्मृतम् ॥ ७
इत्याचारदमाहिंसा दानं स्वाध्यायकर्म च ।
अयन्तु परमो धर्मी यद्योगेनात्मदर्शनम् ॥ ८

चत्वारो वेदधर्माज्ञाः पर्यदृत्रैर्विद्यमेव वा ।
 स्वा व्रूते यत् स धर्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः ॥ ८
 ब्रह्मर्चात्रियविट्शूद्रा वर्णास्त्वाद्याम्नयो द्विजाः ।
 निषेकादिश्मनान्तास्त्रोपां वै मन्वतः क्रियाः ॥ १०
 गर्भाधानमृती पुंसः सवनं स्पन्दनात् पुरा ।
 पष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तः प्रसवे जातकर्म च ॥ ११
 अहन्येकादशे नाम चतुर्थे मासि निष्कूमः ।
 पष्ठेऽन्नप्राशनं सासि चूडा कार्याः यथाकुलम् ॥ १२
 एवमेनः शमं याति बोजगर्भसमुद्भवम् ।
 तुण्डोमेताः क्रियाः स्त्रीणां विवाहस्तु सम्बन्धकः ॥ १३
 गर्भाष्टमेऽष्टमे वाष्टे ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
 राज्ञामेकादशे सैके विशामेके यथाकुलम् ॥ १४
 उपनीय गुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्वकम् ।
 वेदमध्यापयेदेनं शौचाचारांश्च शिष्ययेत् ॥ १५
 दिवा सन्ध्यासु कर्णस्यत्रघ्नसूत्र उदङ्मुखः ।
 कुर्यान्मूत्रपुरीषे तु रात्रौ चेद्दक्षिणामुखः ॥ १६
 गृहीतशिग्रस्योत्थाय स्रद्धिरप्युद्धतैर्जलैः ।
 गन्धलेपघ्नयकरं कुर्याच्छीवमतान्द्रतः ॥ १७
 अन्तर्जानुः शुचां देशे उपविष्ट उदङ्मुखः ।
 प्राग्वा ब्राह्मणेण तीर्थेन द्विजो नित्यमुपसृशेत् ॥ १८
 कनिष्ठादेशिन्यङ्गुष्ठमूलान्यगं करस्य च ।
 प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्तमात् ॥ १९
 त्रिःप्राश्यापो द्विरुन्मृज्य खान्यङ्गिः समुपसृशेत् ।
 अङ्गिस्तु प्रकितिस्थाभिर्हीनाभिः फेनबुद्बुदैः ॥ २०

हृत्कण्ठतालुगामिस्तु यथासङ्घ्रं द्विजातयः ।

शुष्येरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत्सृष्टाभिरन्ततः ॥ २१

स्नानमद्देवतैर्मन्त्रैर्मार्जनं प्राणसंयमः ।

सूर्यस्य चाप्युपस्थानं गायत्र्या प्रत्यहं जपः ॥ २२

गायत्रीं शिरसां साष्टं जपेद्द्वाराहृतिपूर्विकाम् ।

प्रतिप्रणवसंयुक्तां त्रिरयं प्राणसंयमः ॥ २३

प्राणानायम्य सम्प्रोक्ष्य द्वात्रिंशत्तैर्वतेन तु ।

जपन्नासौत सावित्रीं प्रत्यगा तारकोदयात् ॥ २४

सन्ध्यां प्राक्प्रातरेवेह तिष्ठेदासूर्योदशनात् ।

अग्निकार्यं ततः कुर्यात् सन्ध्योरुभयोरपि ॥ २५

ततोऽभिवादयेद्दृष्टानसावहसिति ब्रुवन् ।

गुरुञ्चैवापुत्रपासौत स्वाध्यायार्थं समाहितः ॥ २६

आहूतश्चाप्यधीयीत लब्धञ्चास्मै निवेदयेत् ।

द्वितश्चास्याचरेन्नित्यं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ २७

कृतञ्चाद्रोहिमेधाविशुचिकल्याणसूचकाः ।

अध्याप्या धर्मतः साधुशक्ताप्तज्ञानवित्तदाः ॥ २८

दण्डाजिनोपवीतानि मेखलाञ्चैव धारयेत् ।

ब्राह्मणेषु चरेद्भैक्षमनिन्द्येष्वत्मब्रतये ॥ २९

आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षिता ।

ब्राह्मणक्षत्रियविशां भैक्षचर्या यथाक्रमम् ॥ ३०

कृताग्निकार्यो भुञ्जीत वाग्यतो गुर्वनुन्नया ।

आपोशानक्रिया पूर्वं सत्कृत्वान्नमकुत्सयन् ॥ ३१

ब्रह्मचर्ये स्थितो नैकमन्नमद्यादनापदि ।

ब्राह्मणः काममश्रौयाच्छ्राद्धे ब्रतमपीडयन् ॥ ३२

मधुमांसाक्षनोच्छिष्टशुक्लस्रोप्राणिर्हिंसनम् ।
 भास्करालोकनाम्नोलपरिवादांश्च वर्जयेत् ॥ ३३
 स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ।
 उपनीय ददद्देदमाचार्यः स उदाहृतः ॥ ३४
 एकदेशमुपाध्याय ऋत्विग्यज्ञकदुच्यते ।
 एते मान्या यथापूर्वमेभ्यो माता गरीयसौ । ३५
 प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यं द्वादशाब्दानि पश्च या ।
 ग्रहणान्तिकमित्येके केगान्तथैव षोडशे ॥ ३६
 आ षोडशाब्दाद्द्वविंशच्चतुर्विंशच्च यत्मरात् ।
 ब्रह्मचरविशां काल औपनायनिकः परः ॥ ३७
 अतः ऊर्ध्वं परन्त्वे ते सर्वधर्मवह्निष्कृताः ।
 सावित्रीपतिता ब्राह्म्या ब्राह्म्यस्तीमादृते क्रतोः ॥ ३८
 सातुर्यदपे जायन्ते द्वितोयं मीश्विबन्धनात् ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविश्रदाभ्यादेते द्विजाः ऋताः ॥ ३९
 यज्ञानां तपसाश्चैव शुभानाश्चैव कर्मणाम् ।
 वेद एव द्विजातीनां निःश्रेयसकरः परः ॥ ४०
 मधुना पयसा चैव स देवांस्तपयेद्विजः ।
 पितृंश्च मधुसर्पिर्भ्यामृचोऽधीते तु योऽन्वहम् ॥ ४१
 यक्षुंषि शक्तितोऽधीते योऽन्वहं स धृतामृतैः ।
 प्रीणाति देवानाञ्चैन मधुना च पितृंस्थया ॥ ४२
 स तु सोमघृतैर्देवांस्तर्पयेद्योऽन्वहं पठेत् ।
 सामानि ढसिं कुर्व्याच्च पितृणां मधुसर्पिणा ॥ ४३
 मेदमां तर्पयेद्देवानथर्वाङ्गिरसः पठन् ।
 पितृंश्च मधुसर्पिर्भ्यामन्वहं शक्तितो द्विजः ॥ ४४

वाक्रोवाक्यं पुराणञ्च नाराशंसीश्वगाधिकाः ।
इतिहासांस्तथा विद्यां योऽधीते शक्तितोऽन्वहम् ॥ ४५
मांसचौरौदनमधुतर्पणं स दिवोकसाम् ।
करोति ढसिञ्च तथा पितृणां मधुसर्पिषा ॥ ४६
ते ढसास्तर्पयन्त्येनं सर्व्वकामफलैः शुभैः ।
यं यं क्रतुमधोयेत तस्य तस्याप्नुयात् फलम् ॥ ४७
त्रिर्व्विंशत्पूर्णं पृथिवीदानस्य फलमश्नुते ।
तपसश्च परस्येह नित्यं साध्यायवान् द्विजः ॥ ४८
नैष्ठिको ब्रह्मचारीः तु वसेदाचार्य्यसन्निधौ ।
तदभावेऽस्य तनये पत्न्यां वैश्वानरेऽपि वा ॥ ४९
अनेन विधिना देहं साधयन् विजितेन्द्रियः ।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति न चेह जायते पुनः ॥ ५०
गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया ।
वेदं व्रतानि वा पारं नीत्वाप्युभयमेव वा ॥ ५१
अविष्णुतब्रह्मचर्य्यो लक्षणां स्त्रियमुद्वहेत् ।
अनन्यपूर्व्विकां कान्तामसपिण्डां यवौयसौम् ॥ ५२
अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्धगोत्रजाम् ।
पञ्चमात् सप्तमादूर्ध्वं मातृतः पितृतस्तथा ॥ ५३
दशपुरुषविख्याताच्छ्रोत्रियाणां महाकुलात् ।
स्फोतादपि न सञ्चारिरोगदोषसमन्वितात् ॥ ५४
एतैरेव गुणैर्युक्तः सर्व्वर्णः श्रीत्रियो वरः ।
यत्नात् परीक्षितः पुंस्त्वे युवा धीमान् जनप्रियः ॥ ५५
यदुच्यते द्विजातीनां शूद्राहारोपसंग्रहः ।
न तन्मम मतं यस्मात्तत्रात्मा जायते स्वयम् ॥ ५६

तिस्रो वर्णानुपूर्वेण द्वे तथैका यथाक्रमम् ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां भार्या स्वा शूद्रजन्मनः ॥ ५७
 ब्राह्मो विवाह आह्वय दीयते शक्तप्रलङ्घता ।
 तज्जः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ५८
 यज्ञस्थायत्विजे दैव आदायापेस्तु गोद्वयम् ।
 चतुर्दश प्रथमजः पुनात्युत्तरजश्च षट् ॥ ५९
 इत्युक्त्वा चरतां धर्मं सच्च या दौयतेऽर्थिने ।
 स कायः पावयेत्तज्जः षट्षड् वंश्यान् सहात्मना ॥ ६०
 आसुरो द्रविणादानाङ्गान्धर्वः समयान्मिथः ।
 राक्षसो युद्धहरणात् पैशाचं कन्याकाच्छलात् ॥ ६१
 पाण्डुर्याह्नः सवर्णासु गृह्णीयात् क्षत्रिया शरम् ।
 वैश्या प्रतोदमादद्याद्देदने त्वग्रजन्मनः ॥ ६२
 पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो जननौ तथा ।
 कन्याप्रदः पूर्वनाशि प्रकृतिस्थ परः परः ॥ ६३
 अग्रयच्छन् समाप्नोति भ्रूणहत्यामृतावृत्तौ ।
 गम्यन्त्वभावे दातृणां कन्या कुर्यात् स्वयंवरम् ॥ ६४
 सकृत् प्रदीयते कन्या हरंस्तां चौरदण्डभाक् ॥
 दत्तामपि हरेत् पूर्वाच्छेयांश्चेद्वर आन्नजेत् ॥ ६५
 अनाख्याय ददद्दोषं दण्ड्य उत्तमसाहसम् ।
 अदुष्टाश्च त्वजन् कन्यां दूषयंश्च मृषा शतम् ॥ ६६
 अक्षता वा क्षता चैव पुनर्भूः संस्कृता पूनः ।
 स्वैरिणी या प्रतिं हित्वा सवर्णं कामतः अयेत् ॥ ६७
 अपुत्रां गुर्वनुज्ञाती देवरः पुत्रकाम्यया ।
 सपिण्डो वा सगोत्रो वा हृताभ्यक्त ऋतावियात् ॥ ६८

आ गर्भसम्भवाग्दच्छेत् पतितस्त्वन्वथा भवेत् ।
 अनेन विधिना जातः क्षेत्रजः स भवेत् सुतः ॥ ६८
 हृताधिकारां मलिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ।
 परिभृतामधः शय्यां वासयेद्गमिचारिणीम् ॥ ७०
 सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्वाश्च शुभां गिरम् ।
 पावकः सर्वमेध्यत्वं मेध्या वै योपितो ह्यतः ॥ ७१
 व्यभिचारादृती शुद्धिर्गर्भं त्यागो विधीयते ।
 गर्भभर्तृवधादौ च तथा महति पातके ॥ ७२
 सुरापौ व्याधिता धूर्त्ता वन्ध्यार्धंनप्रियंवदा ।
 स्त्रीप्रसूयाधिवेत्तव्या पुरुषद्वेषिणी तथा ॥ ७३
 अधिविन्ना तु भर्त्तव्या महदेनाऽन्यथा भवेत् ।
 यत्रानुकूल्यं दम्पत्योस्त्रिवर्गस्तत्र वर्णते ॥ ७४
 मते जीवति वा पत्यौ या नान्यमुपगच्छति ।
 सेह कीर्त्तिमवाप्नोति मोदते चोमया सह ॥ ७५
 आन्नासम्पादिनीं दक्षां वीरसूं प्रियवादिनीम् ।
 त्यजन् दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्यो भरणं स्त्रियाः ॥ ७६
 स्त्रीभिर्भर्त्तृवचः कार्यमेव धर्मः परः स्त्रियाः ।
 आ शुद्धेः सम्प्रतीक्ष्यो हि महापतकदूषितः ॥ ७७
 लोकानन्धं दिवः प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः ।
 यस्मात्तस्मात् स्त्रियः सेव्या भर्त्तव्याश्च सुरक्षिताः ॥ ७८
 प्रोङ्गशर्त्तूनिशाः स्त्रीणां तासु युग्मासु संविशेत् ।
 ब्रह्मचार्ये व पर्वाण्याद्याश्चतसस्तु वर्जयेत् ॥ ७९
 एवं गच्छन् स्त्रियं चामां मघां मूलञ्च वर्जयेत् ।
 शस्त द्रव्यौ सकृत् पुत्रं लक्षणं जनयेत्पुमान् ॥ ८०

यथाकामौ भवेद्वापि स्त्रीणां वरमनुष्मरन् ।
 स्वदारनिरतश्चैव स्त्रियो रक्ष्या यतः स्मृताः ॥ ८१
 भर्तृभ्रातृपितृज्ञातिश्वश्रूश्वशुरदेवरेः ।
 वशुभिश्च स्त्रियः पूज्या भूषणाच्छादनाशनैः ॥ ८२
 संयतोपस्करा दक्षा हृष्टा व्ययपरान्मुञ्च्ये ।
 कुर्व्याच्छशुरयो पादवन्दनं भर्तृतत्परा ॥ ८३
 क्रीडां शरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शनम् ।
 हास्यं परगृहे यानं त्यजेत् प्रोषितभर्तृका ॥ ८४
 रक्षेत् कन्यां पिता विद्यां प्रतिः पुत्रास्तु वारिके ।
 अभावे ज्ञातयस्त्रीणां स्वातन्त्र्यं न कश्चित् स्त्रियाः ॥ ८५
 पितृमातृसुत भ्रातृश्वश्रूश्वशुरमातुलैः ।
 हीना न स्याद्दिना भर्ता गर्हणीयान्यथा भवेत् ॥ ८६
 पतिप्रियचित्ते युक्ता स्वाचारा संयतेन्द्रिया ।
 इह कोर्त्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुपमं सुखम् ॥ ८७
 सत्यामन्यां सवर्णायां धर्मकार्यं न कारयेत् ।
 सवर्णासु विधौ धर्मो ज्येष्ठया न विनितराः ॥ ८८
 दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवतीं पतिः ।
 आहरेद्विधिवद्द्वारानग्नीशैवाविलम्बयन् ॥ ८९
 सवर्णेभ्यः सवर्णासु जायन्ते वै सजातयः ।
 अनिन्देषु विवाहेषु पुत्राः सन्तानवर्हनाः ॥ ९०
 विप्रान्मृदाभिपिक्तो हि चन्नियाणां विशः स्त्रियाम् ।
 अश्वत्थः शूद्रां निपादी जातः पारश्वीऽपि वा ॥ ९१
 वैश्याशूद्रोस्तु राजन्यास्माह्विष्योग्रौ सुतौ स्मृतौ ।
 वैश्यास्तु कारणः शूद्रां विनास्त्रेण विधिः स्मृतः ॥ ९२

प्रा ह्यष्टां चत्रियात् सूतो वैश्याद्देहेहकस्थथा ।
 शूद्राज्जातस्तु चाण्डालः सर्व्व धर्मवहिष्कृतः ॥ ८३
 चत्रिया मागधं वैश्याच्छूद्रात् चत्तारमेव तु ।
 शूद्रादायोगवं वैश्या जनयामास वै सुतम् ॥ ८४
 माहित्येण करणान्तु रथकारः प्रजायते ।
 असत्सन्तस्तु विज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः ॥ ८५
 जाल्युत्कर्षी युगे ज्ञेयः सप्तमे पञ्चमेऽपि वा ।
 व्यत्यये कर्मणां साम्यं पूर्व्ववच्चोत्तराधमम् ॥ ८६
 कर्मं स्मार्त्तं विवाहाग्नी कुञ्चीत प्रत्यहं गृह्ये ।
 दायकालकृतेनापि श्रौतं वैतानिकाग्निषु ॥ ८७
 शरीरचिन्तां निर्व्वर्त्तय कृतश्रीचविधिर्द्विजः ।
 प्रातःसन्ध्यामुपासीत दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥ ८८
 हुत्वाग्नीन् सूर्य्यदेवत्यान् जपेन्मन्त्रान् समाहितः ।
 वेदार्थानधिगच्छेच्च शास्त्राणि विविधानि च ॥ ८९
 उपेयादौश्वरश्चैव योगचेमार्थं सिद्धये ।
 स्नात्वा देवान् पितृन्शैथ तर्पयेदर्द्धयेत्तथा ॥ ९०
 वेदायर्व्वपुराणानि सेतिहासानि शक्तितः ।
 जपयन्नप्रसिद्धार्थं विद्याश्चाध्यात्मिकौश्लपेत् ॥ ९०१
 वलिकर्मस्त्रधाहोमस्त्राध्यायातिथिसत्कृत्याः ।
 भूतपित्रमरत्रह्ममनुष्याणां महामखाः ॥ ९०२
 देवेभ्यश्च ह्यतादनाच्छेषाम्भूतवलिं हरेत् ।
 अन्नं भूमौ श्वचाण्डालवायसेभ्यश्च निचिपेत् ॥ ९०३
 अन्नं पिष्टमनुष्येभ्यो देयमप्यन्वहं जलम् ।
 स्नाध्यायमन्वहं कुर्यान्न पचेदन्नमात्मने ॥ ९०४

बालं सुवासिनीवृद्धगभिख्यातुरकन्यकाः ।
 सम्भोज्यातिथिभृत्वांश्च दम्प्योत्थोः शेषभोजनम् ॥ १०५
 आपोशानिनोपरिष्ठादधस्तादभ्रता तथा ।
 अन्नग्नमसृतञ्चैव कार्य्यमन्नं द्विजन्ताना ॥ १०६
 अतिथित्वेन वर्षेभ्यो देयं शक्त्यानुपूर्वशः ।
 अन्नर्णोद्योऽतिथिं सायमपि वाग्भूढणोदकैः ॥ १०७
 सत्कृत्य भिक्षवे भिक्षा दातव्या सत्रताय च ।
 भोजयेच्चागतान् काले सखिसम्बन्धिवान्धवान् ॥ १०८
 महीक्षं वा महाजं वा श्रीत्रियायोपकल्पयेत् ।
 सत्क्रियान्वासनं स्वादु भोजनं सूतृतं वचः ॥ १०९
 प्रतिसंवत्सरन्वर्ष्याः स्नातकाचार्य्यपार्य्यिवाः ।
 प्रियो विवाह्यश्च तथा यज्ञं प्रत्यृत्विजः पुनः ॥ ११०
 अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयः श्रीत्रियो वेष्टपारगः ।
 मान्यावेतौ गृहस्थस्य ब्रह्मलोकमभौषतः ॥ १११
 परपाकरूचिर्नस्यादन्यामन्त्रणादृते ।
 वाक्पाणिपादचापल्यं वर्जयेच्चातिभोजनम् ॥
 अतिथिं श्रीत्रियं तृप्तमासीमान्तमनुव्रजेत् ।
 अहःशेषं सहासीत शिष्टैरिष्टैश्च वन्धुभिः ॥ ११२—१३
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां हुत्वाग्नीस्तानुपास्य च ।
 भृत्यैः परिवृतो भुक्त्वा नातितृप्तोऽथ संविशेत् ॥ ११४
 ब्राह्मे मूढर्त्ते उत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम् ।
 धर्मार्थकामान् स्वे काले यथाशक्ति न ह्यापयेत् ॥ ११५
 विद्याकर्म्मवयोवन्धुवित्तैर्मन्या यथाक्रमम् ।
 एतैः प्रभूतैः शूद्रोऽपि वाङ्मके मानमर्हति ॥ ११६

वृद्धभारिन्पद्मातस्तोरोगिवरचक्रिणाम् ।
 पन्था देयो नृपस्तेषां मान्यः स्नातस्तु भूपतेः ॥
 इत्याध्ययनदानानि वैश्यस्य क्षत्रियस्य च ।
 प्रतिग्रहोऽधिको विप्रेः याजनाध्यायने तथा ॥ ११७—१८
 प्रधानं क्षत्रिये कर्म प्रजानां परिपालनम् ।
 कुषीदहृषिवाणिज्यं पाशुपाल्यं विशः स्मृतम् ॥ ११८
 शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा तथाजीवन् वणिग्भवेत् ।
 शिल्पैर्वा विविधैर्जीवेद्द्विजातिहितमाचरन् ॥ १२०
 भार्यारतिः शुचिर्भृत्यभर्ता याज्ञक्रियारतः ।
 नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान् न ह्यपयेत् ॥ १२१
 अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
 दानं दया दमः क्षान्तिः सर्वेषां धर्मासाधनम् ॥ १२२
 वयोबुद्ध्यर्थवाग्वेशश्रुताभिजनकर्मणाम् ।
 आचरेत् सदृशीं वृत्तिमजिज्ञामशठां तथा ॥ १२३
 त्रैवार्षिकं वापि वापि यः स तु सोमं पिवेद्विजः ।
 प्राक्सौमिकीः क्रियाः कुर्याद्यस्यान्नं वार्षिकं भवेत् ॥ १२४
 प्रतिसंवत्सरं सोमः पशुः प्रत्ययनन्तथा ।
 कर्त्तव्याग्रयणेष्टिद्य चातुर्मास्यानि चैव हि ॥
 एषामसम्भवे कुर्याद्विष्टिं वैश्वानरीं द्विजः ।
 हीनकल्पं न कुर्वीत सति द्रव्येऽफलप्रदम् ॥ १२५—२६
 चण्डालो जायते यज्ञकरणाच्छूद्रमिच्छितात् ।
 यज्ञार्थं लब्धसददद्दासः काकोऽपि वा भवेत् ॥ १२७
 कुशूलकुम्भीधान्यो वा त्रैहिकोऽश्वस्तनोऽपि वा ।
 जीवेहापि शिलोञ्जेन श्रेयानेषां परः परः ॥ १२८

न साध्याविरोध्यर्थमीहित न यतस्ततः ।
 न विरुद्धप्रसङ्गेन सन्तोषी च सदा भवेत् ॥ १२८
 राजान्तेवासियाज्येभ्यः सौदन्निच्छेदनं क्षुधा ।
 दम्भिहैतुकपाप्रणवकहृत्तीश्च वर्जयेत् ॥ १३०
 शुक्लाम्बरधरो नीचवेशशशम्बुनखः शुचिः ।
 न भार्यादर्शनेऽश्रोयान्नै कवासा न संस्थितः ॥
 न संशयं प्रपद्येत नाक्रस्मादप्रियं वदेत् ।
 नाहितं नानृतञ्चैव न स्तनः स्यान्नवार्हूषिः ॥ १३१—३२
 दाक्षायणी ब्रह्मसूत्री वेणुमान् सकमण्डलुः ।
 कुर्यात् प्रदक्षिणं देवमृद्भोविप्रवनस्पतीन् ॥ १३३
 न तु मेहेन्नदीच्छायावर्त्मगोष्ठाम्बुभस्मसु ।
 न प्रत्यर्काग्निगोसोमसन्ध्याम्बुस्त्रीद्विजम्बनः ॥ १३४
 नैवेतार्कं न नग्नां स्त्रीं न च संसृष्टमैथुनाम् ।
 न च मूत्रपुरीषं वा नाशुची राहुतारकाः ॥ १३५
 अयं मे वज्र इत्येवं सर्वमन्त्रमुदारयन् ।
 वर्षं त्स्वप्राप्तो गच्छेत् स्वप्यात् प्रत्यक्शिरा न च ॥ १३६
 षोडशस्रक्षकृन्मूचरेतांस्यसु न निक्षिपेत् ।
 पादौ प्रतापयेन्नाग्नौ न चैनमभिलक्षयेत् ॥ १३७
 जलं पिबेन्नाञ्जलिना शयानं न प्रबोधयेत् ।
 नाक्षैः क्रौडैश्च धर्मघ्नैर्व्राधितैर्व्वा न संविशेत् ॥ १३८
 विरुद्धं वर्जयेत् कर्म प्रेतधूमं नदीतरम् ।
 केशभस्मतुषाङ्गारकपालेषु च संस्थितिम् ॥ १३९
 नाचक्षीत धयन्तीं गां नाहारेण विशेत् क्षचित् ।
 न राज्ञः प्रतिगृह्णीयात्तव्यस्योच्छास्तवर्तिनः ॥ १४०

प्रतिग्रहे सूनिचक्रिध्वजिविद्यानराधिपाः ।
 दुष्टा दशगुणं पूर्वात् पूर्वादेते यथोत्तरम् ॥ १४१
 अध्यायानामुपाकर्म्म आवण्यां अवणेन वा ।
 हस्ते नौषधिभावे वा पञ्चम्यां आवणस्य तु ॥ १४२
 सौरमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा ।
 जज्ञान्ते च्छन्दसां कुर्यात्तदुत्सर्गविधिं वह्निः ॥ १४३
 त्र्यहं प्रोतेष्वनध्यायः शिथल्विगुगुरुवन्धुषु ।
 उपाकर्म्मणि चोत्सर्गं स्वशाखाश्रोत्रिये सृते ॥
 सन्ध्यागर्जितनिर्घातभूकाम्पोल्कानिपातने ।
 समाप्य वेदं द्युनिशमारण्यकमधीत्य च ॥ १४४—४५
 पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ।
 ऋतूसन्धिषु भुक्त्वा वा आक्षिकं प्रतिगृह्य च ॥ १४६
 पशुमण्डुकनकुलमार्जारश्वाहिसुशिकैः ।
 कृतेऽन्तरे अहोरात्रं शक्रपाते तथोच्छ्रये ॥ १४७
 श्वक्रोष्टुर्गर्दभोलकसामवाणात्तनिस्वने ।
 अमेध्यशवशूद्रान्यश्मशानपतितान्तिके ॥ १४८
 देशेऽशुचावात्मनि च विद्युत्स्तनितसंभवे ।
 भुक्त्वाद्दृषाणिरभोऽन्तरर्क्षरात्रेऽतिमारूते ॥ १४९
 पांशुवर्षं दिशां दाहे सन्ध्यानीहारभीतिषु ।
 धावतः पुतिगन्धे च शिष्टे व गृहमागते ॥ १५०
 खरौष्ट्रयानहस्त्यश्वनीवृक्षेरिणरोहणे ।
 सप्तत्रिंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान् विदुः ॥
 देवत्विक्स्नातकाचार्यराज्ञां छायां परस्त्रियाः ।
 नाक्रामेद्रक्तविण्मूष्ठीवनोहर्त्तनादि च ॥ १५१—५२

विप्रा हि क्षत्रियात्मानो नावज्ञेयाः कदाचन ।
 आसृत्वोः श्रियमाकाङ्क्षेन्न कश्चिन्मर्मणि सृशेत् ॥ १५३
 दूरादुच्छिष्टविण्मूत्रपादाभ्रांसि समुत्सृजेत् ।
 श्रुतिश्रुत्यदितं सभ्यक् नित्यमाचारसाचरेत् ॥ १५४
 गोव्राह्मणानलान्नानि नोच्छिष्टानि पदा सृशेत् ।
 न निन्दाताडने कुर्यात् सुतं शिष्यञ्च ताडयेत् ॥ १५५
 कर्मणा मनसा वाचा यत्नाद्धर्मं समाचरेत् ।
 अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्मसम्याचरेन्न तु ॥ १५६
 मातृपित्रतिथिभ्रातृजामिसस्त्रन्धिमातुलैः ।
 दृष्टवालातुराचार्य्यैवेद्यसंश्रितवान्धवैः ॥ १५७
 ऋत्विक् पुरोहितापत्यभार्य्यादाससनाभिभिः ।
 विवादं वर्जयित्वातु सर्वान् लोकान् जयेद्गृही ॥
 पञ्चपिण्डाननुद्धृत्य न स्नायात् परवारिपु ।
 स्नायान्नदोदेवस्नातगर्तप्रस्रवणेषु च ॥ १५८—५९
 परशय्यासनोद्यानगृहयानानि वर्जयेत् ।
 अदत्तान्यग्निहौनस्य नान्नमद्यादनापदि ॥ १६०
 कदर्य्यवद्धचौराणां स्त्रीवरङ्गावतारिणाम् ।
 वंशाभिगस्तवार्द्ध, षिगणिकागणदोक्षिणाम् ॥ १६१
 चिकित्सकातुरक्रुदपुंथलीभक्तविद्विषाम् ।
 क्रूरोग्रपतितब्राह्म्यदान्भिकोच्छिष्टभोजिनाम् ॥ १६२
 अवौरास्त्रीस्पर्णकारस्त्रीजितग्रासयाजिनाम् ।
 शस्त्रविक्रायिकर्मारतुन्नवायश्नजीविनाम् ॥ १६३
 नृशंसराजरजककृतघ्नवधजीविनाम् ।
 चैलधावसुराजीविसहोपपतिवेश्मनाम् ॥ १६४

पिशुनानृतिनोश्चैव तथा चाक्रिकवन्दिनाम् ।
 एषामन्नं न भोक्तव्यं सोमविक्रयिणस्तथा ॥ १६५
 अर्चितं वृथामांसं केशकौटसमन्वितम् ।
 शुक्तं पर्युषितोच्छिष्टं खस्युष्टं पतितेक्षितम् ॥ १६६
 उदक्यासृष्टसङ्घुष्टं पर्यायान्नञ्च वर्जयेत् ।
 गोघ्रातं शकुनोच्छिष्टं पदा सृष्टञ्च कामतः ॥ १६७
 शूद्रेषु दासगोपालकुलमित्रार्द्धसौरिणः ।
 भोज्यान्नानापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
 अन्नं पर्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंस्थितम् ।
 अस्नेहा अपिगोधूमयवगोरसविक्रियाः ॥ १६८—६९
 सन्धिन्यनिर्हंशावत्सगोः पयः परिवर्जयेत् ।
 औष्ट्रमैकशफं स्त्रैणमारण्यकमथाविकम् ॥ १७०
 देवतार्थं हविः शिशुं लोहितान् ब्रश्चनांस्तथा ।
 अनुपाकृतमांसानि विड्जानि कवकानि च ॥ १७१
 क्रव्यादपक्षिदात्यूहशुकप्रत्युदटिड्ढिमान् ।
 सारसैकशफान् हंसान् सर्वांश्च ग्रामवासिनः ॥ १७२
 कोयष्टिप्लवचक्राह्ववलाकावर्कावष्किरान् ।
 वृथाकसरसंयावपायसापूपशष्कुलीः ॥ १७३
 कलविङ्गं सकाकोलं कुरवं रज्जुदालकम् ।
 जालपादान् खञ्जरीटानज्जातांश्च मृगद्विजान् ॥ १७४
 चाषांश्च रक्तपादांश्च सौनं वल्लूरमेव च ।
 मत्स्यांश्च कामतो जग्ध्वा सोपवासस्त्यहं वसेत् ॥ १७५
 पक्षाण्डुं विड्वराहाञ्च च्छत्रावां ग्रामकुक्कुटम् ।
 लशुनं गृञ्जनञ्चैव जम्बा चन्द्रायनं चरेत् ॥ १७६

भक्ष्याः पञ्चतन्त्राः सिधागोधाकच्छपगङ्गाकाः ।
 शगश्च मत्स्येऽपि हि सिंहेतुगङ्गकरोहिताः ॥ १७७
 तथा पाठीनराजोवसशस्त्राश्च द्विजातिभिः ।
 अतः शृणुत मांसस्य विधिं भक्षणवर्जने ॥ १७८
 प्राणाल्यये तथाश्वास्ते प्रोक्षितं द्विजकाम्यया ।
 देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दोषभाक् ॥ १७९
 वस्तेत् स नरके घोरे दिनानि पशुरोमभि ।
 सम्मितानि दुराचारो यो हर्त्याविधिना पशून् ॥ १८०
 सर्वान् कामानवाप्नोति वाजिभेधफलं तथा ।
 गृहेऽपि निवसन् विप्रो मुनिर्मांसस्य वर्जनात् ॥ १८१
 सौवर्णराजताजानामूर्त्तपात्रग्रहाभ्रमनाम् ।
 शाकरज्जुभूतफलवासोविदलचर्मनाम् ॥
 पात्राणां चमसानाञ्च वारिणा शुद्धिरिष्यते ।
 चरुशुक्लवसस्त्रे हपात्राख्येऽनेन वारिणा ॥ १८२—८३
 स्फाशूर्पाजिनधान्यानां भूपलोदूखलानसाम् ।
 प्रोक्ष्णं संहतानाञ्च वह्नाश्चैव वाससाम् ॥ १८४
 तन्नं दारुगृङ्गास्थुं गोवालेः फलसम्भुवाम् ।
 मार्जनं यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ॥ १८५
 सोषेरुदकगोभूत्रैः शुध्यत्याविककौशिकम् ।
 सश्रीफलैरंशुपटं सारिष्टैः कुतपन्तथा ॥ १८६
 सगौरसर्पैः क्षीमं पुनःपाकाम्नीहीमयम् ।
 कारुहस्तः शुचिः पण्यं भैक्षं योषिन्मुखन्तथा ॥ १८७
 भूशुद्धिर्मार्जानाद्वाहात् कालान्नोक्रमणात्तथा ।
 सेकादुष्णं खनात्से पाद्गृहं मार्जनलेपनात् ॥ १८८

भौध्रातेऽन्ने तथा कीटमच्चिकाकेशदूषिते ।
 सलिलं भस्ममृद्धारि प्रचेसव्यं विशुद्ध्यै ॥ १८८
 त्रपुसीसकताम्नाणां क्षारास्तोदकवारिभिः ।
 भस्माग्निः कांस्यलौहानां शुद्धिः प्लावो द्रवस्य च ॥ १८९
 अमेध्याक्तस्य मृत्तोयैः शुद्धिर्गन्धापकर्षणात् ।
 वाक्शस्तमम्बुनिर्णितमज्ञातञ्च सदा शुचि ॥ १९१
 शुचि गोतृसिक्ततोयं प्रकृतिस्यं महीगतम् ।
 तथा मांसं खचाण्डालक्रव्यादादिनिपातितम् ॥ १९२
 रश्मिरग्नी रजम्ह्याया गौरश्वोवसुधानिलः ।
 विप्रुषो मच्चिकास्पर्शं वत्सः प्रस्रवणे शुचिः ॥ १९३
 अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौर्न नरजामलाः ।
 पन्थानश्च विशुद्ध्यन्ति सोमसूर्यांशुमारूतैः ॥ १९४
 मुखजा विप्रुषो मेध्यास्तथाचमनविन्दवः ।
 धमशु चास्यगतं दन्तसक्तं मुक्त्वा ततः शुचिः ॥ १९५
 स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्ते रथ्योपसर्पणे ।
 आचान्तः पुनराचामेद्वासो विपरिधाय च ॥ १९६
 रथ्याकर्हमतीयानि स्पृष्टान्यन्त्यश्ववायसैः ।
 मारूतेनैव शुद्ध्यन्ति पक्केष्टकचितानि च ॥ १९७
 तपस्तप्तासृजद्व्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये ।
 तप्तार्थं पितृदेवानां धर्मसंरचनाय च ॥ १९८
 सर्वस्य प्रभवो विप्राः श्रुताध्ययनशालिनः ।
 तेभ्यः क्रियापराः श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः ॥ १९९
 न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ।
 यत्र वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्रं प्रकीर्तितम् ॥ २००

गोभूतिलहिरण्यादि पात्रे दातव्यमर्चितम् ।
 नापात्रे विदुषा किञ्चिदात्मनः श्रेय इच्छता ॥ २०१
 विद्यातपोभ्यां ह्रीनेन न तु ग्राह्यः प्रतिग्रहः ।
 गृह्णन् प्रदातारमधो नयत्यात्मानमेव च ॥ २०२
 दातव्यं प्रत्यहं पात्रे निमित्तेषु विशेषतः ।
 याचितेनापि दातव्यं श्रद्धाभूतञ्च शक्तिः ॥ २०३
 हेमशृङ्गा शफै रौप्यैः सुशीला वस्त्रसंयुता ।
 सकांस्थपात्रा दातव्या चीरिणी गौः सदक्षिणा ॥ २०४
 दातास्याः स्वर्गमाप्नोति वत्सराक्षींमसन्मितान् ।
 कपिला चेत्तारयति भूयश्चासप्तमं कुलम् ॥ २०५
 सवत्सा रोमतुल्यानि युगान्युभयतीमुखीम् ।
 दातास्याः स्वर्गमाप्नोति पूर्णेन विधिना ददत् ॥ २०६
 यावद्वत्सस्य पादो द्वौ मुखं योनौ च दृश्यते ।
 तावद्द्वौः पृथिवी ज्ञेया यावद्द्वर्भं न मुञ्चति ॥ २०७
 यथा कथञ्चिद्दत्त्वा गां धेनुं वाधेनुमेव वा ।
 अरोगामपरिक्लिष्टां दाता स्वर्गं महीयते ॥ २०८
 श्रान्तसंवाहनं रोगिपरिचर्या सुरार्चनम् ।
 पादशौचं द्विजोच्छिष्टमार्जनं गोप्रदानवत् ॥ २०९
 भूदौपाश्वान्नवस्त्रान्धस्तिलसर्पिः प्रतिश्रयान् ।
 नैवेदिकं स्वर्णधुर्यं दत्त्वा स्वर्गं महीयते ॥ २१०
 गृहधान्याभयोपानच्छत्रमाख्यानुलेपनम् ।
 यानं हृत्प्रियं शय्यां दत्त्वात्यन्तं सुखी भवेत् ॥ २११
 सर्वदानमयं ब्रह्म प्रदानेभ्योऽधिकां यतः ।
 तद्ददं समवाप्नोति ब्रह्मलोकमविच्युतम् ॥ २१२

प्रतिग्रहसमर्थोऽपि नादत्ते यः प्रतिग्रहम् ।
 ये लोका दानशूलानां सतानाम्प्रोति पुष्कलान् ॥ २११
 कुशाः शाकं पयो मत्स्या गन्धाः पुष्पं दधि चितिः ।
 मांसं शय्यासनं धानाः प्रत्याख्येयं न वारि च ॥ २१४
 अयाचिताहृतं ग्राह्यमपि दुष्कृतकर्मणः ।
 अन्यत्र कुलटाषण्डपतितेभ्यस्तथा द्विषः ॥ २१५
 देवातिथ्यर्चनकृते गुरुभृत्यादिहृतये ।
 सर्व्वतः प्रतिगृह्णीयादात्मवृत्तरथमेव च ॥ २१६
 अमावस्याष्टका वृद्धिः कृष्णपक्षोऽयनद्वयम् ।
 द्रथं ब्राह्मणसम्पत्तिर्वियुवं सूर्यसंक्रमः ॥ २१७
 व्यतौपातो गजच्छाया ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ।
 श्राद्धं प्रतिरुचिश्चैव श्राद्धकालाः प्रकीर्त्तिताः ॥ २१८
 अग्र्याः सर्व्वेषु वेदेषु ओत्रियो ब्रह्मविद्युवा ।
 वेदार्थविज्जेगृहसामा त्रिमधुस्त्रिसुपर्णकः ॥ २१९
 ऋत्विक्स्वस्त्रीयजामाढ्याच्यश्वशुरमातुलाः ।
 तृणाचिक्रेतदौहित्रशिष्यसम्बन्धिवान्धवाः ॥ २२०
 कर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः पञ्चाग्निब्रह्मचारिणः ।
 पितृमातृपराश्चैव ब्राह्मणाः श्राद्धसम्पदः ॥ २२१
 रोगो हीनातिरिक्ताङ्गः काणः पौनर्भवस्तथा ।
 अवक्रोर्षीं कुण्डगोलौ कुनखौ श्यावदन्तकः ॥ २२२
 भृतकाध्यापकः क्लौवः कन्यादूष्यभिश्स्तकः ।
 मित्रध्रुक् पिशुनः सोमविद्रायी च विनिन्दकः ॥ २२३
 मातृपितृगुरुत्यागो कुण्डाशी वृषलात्मजः ।
 परपूर्वापतिः स्तेनः कर्मदुष्टाश्च निन्दिताः ॥ २२४

निमन्त्रयीत पूर्वद्युर्वाघ्नानात्मवान्शुचिः ।
 तैश्चापि संयतैर्भाष्यं मनोवाक्कायकर्माभिः ॥ २२५
 अपराङ्गे समभ्यर्च्य स्वागतेनागतांस्तु तान् ।
 पवित्रपाणिराचान्तानामनेपूपवेगयेत् ॥ २२६
 युग्मान् देवे यथागतिं पित्रोऽयुग्मांस्तथैव च ।
 परिश्रिते शुचीं देशे दक्षिणाप्रवने तथा ॥ २२७
 द्वौ देवे प्राक् त्रयः पित्रे उदगीकैकमेव वा ।
 मातामहानामप्येवं तन्त्रं वा वैश्वदेविकम् ॥ २२८
 पाणिप्रचालनं दत्त्वा विष्टरार्थं कुगानपि ।
 आवाहयेदनुज्ञातो विश्वेदेवा स इत्यृचा ॥ २२९
 यवेरन्ववकीर्थाय भाजने सपवित्तके ।
 शत्रोदेश्या पयः क्षिप्वा यवोऽमीति यवांस्तथा ॥ २३०
 या दिव्या इति सन्धेण हस्तं पृथ्वीं विनिक्षिपेत् ।
 दत्त्वोदकं गन्धमान्धं धूपं वामः मदीपकम् ॥ २३१
 तथाच्छादनदानञ्च कार्गोचार्यमम्बु च ।
 अपसव्यं ततः कृत्वा पितृणासप्रदक्षिणम् ।
 क्षिपुणांस्तु कुगान् दत्त्वा, दुरगन्तस्तै त्वृचा पितॄन् ॥ २३२
 आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ।
 यवार्थान्तु तिलैः कार्य्याः कुर्यादृष्यादि पूर्व्ववत् ॥ २३३
 दत्त्वाध्वंसंश्रयान्ते पां पात्रे कृत्वा विधानतः ।
 पितृभ्यः स्नानममीति न्युञ्जं पात्रं करोत्यधः ॥ २३४
 अग्नीं करिष्यन्नादाय पृच्छत्यत्रं घृतप्रुतम् ।
 कुरुष्वे त्वम्यनुज्ञातो ह्रत्वाग्नीं पितृयज्ञवत् ॥ २३५

इतश्चैषं प्रदद्यात्तु भाजनेषु समाहितः ।
 यथालाभोपपन्नेषु रौप्येषु तु विशेषतः ॥ २३६
 दत्तान्नं पृथिवीपात्रमिति पात्राभिमन्त्रणम् ।
 कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाङ्गुष्ठं निवेशयेत् ॥ २३७
 सव्याहृतिकां गायत्रीं मधुवाता इति त्र्यम्बकम् ।
 जम्बाद्वयथासुखं वाच्यं भुञ्जीरंस्तोऽपि वाग्यताः ॥ २३८
 अन्नमिष्टं हविष्यञ्च दद्यादक्रोधनोऽत्वरः ।
 आ तप्तेषुस्तु पवित्राणि जम्बा पूर्वजपन्तथा ॥ २३९
 अन्नमादाय तप्ताःस्थ श्रेष्ठं चैवानुमन्य च ।
 तदन्नं विकिरेद्भूमौ दद्याच्चापः सक्तत् सक्तत् ॥ २४०
 सर्वमन्नमूपादाय सतिलं दक्षिणामुखः ।
 उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डान् प्रदद्यात् पितृयज्ञवत् ॥ २४१
 मातामहानामप्येवं दद्यादाचमनं ततः ।
 स्वस्ति वाच्यं ततः कुर्यादन्नय्योदकमेव च ॥ २४२
 दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदाहरत् ।
 वाच्यतामित्यनुज्ञातः प्रकृतेभ्यः स्वधोच्यताम् ॥ २४३
 ब्रूयुरस्तु स्वधेत्येवं भूमौ सिञ्चत्ततो जलम् ।
 विष्वेदेवाश्च प्रोयन्तां विप्रैश्चोक्त इदं जपेत् ॥ २४४
 दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।
 अद्वा च नो मा व्यगमद्बहु देयञ्च नोऽस्त्विति ॥ २४५
 अन्नञ्च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ।
 याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्य कश्चन ॥ २४६
 इत्युक्त्वा तुःप्रिया वाचः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।
 वाजेवाजे इति प्रीतः पितृपूर्वं विसर्जनम् ॥ २४७

यस्मिंस्ते संस्रवाः पूर्वमर्घ्यपात्रे निवेशिताः ।
 पितृपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विप्रान् विसर्जयेत् ॥ २४८
 प्रदक्षिणमनुब्रज्य भुञ्जीत पितृसेवितम् ।
 ब्रह्मचारो भवेत् तान्तु रजनीं ब्राह्मणैः सह ॥ २४९
 एवं प्रदक्षिणं कृत्वा वृद्धौ नान्दीमुखान् पितृन् ।
 यजेत दधिकर्कन्धूमिश्रान् पिण्डान् यवैः क्रिया ॥ २५०
 एकोद्दिष्टं देवहीनमेकार्घ्यं कपवित्रकम् ।
 आवाहनाग्नीकरणरहितं ह्यपसव्यवत् ॥ २५१
 उपतिष्ठतामित्यक्षयस्थाने विप्रविसर्जने ।
 अभिरम्यतामिति वदेद्ब्रूयुस्ते ऽभिरताः स्म ह ॥ २५२
 गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात् पात्रचतुष्टयम् ।
 अर्घ्याथं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥ २५३
 ये सामाना इति द्वाभ्यां शेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 एतत्सपिण्डोकरणमेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि ॥ २५४
 अर्वाक् सपिण्डोकरणं यस्य संवत्सराङ्गवेत् ।
 तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्यात् संवत्सरं द्विजे ॥ २५५
 ऋताहनि तु कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ।
 प्रतिसंवत्सरञ्चैव आद्यमेकादशेऽहनि ॥ २५६
 पिण्डांस्तु गोऽजिभिरेभ्यो दद्यादग्नी जलेऽपि वा ।
 प्रक्षिपेत् सत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं नमार्जयेत् ॥ २५७
 हविष्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम् ।
 मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः ॥ २५८
 ऐणरौरववाराहशशैर्भां सैर्यथाक्रमम् ।
 मासवृद्धा हि ह्यप्यन्ति दत्तैरिह पितामहाः ॥ २५९

खड्गामिषं महाशल्कं मधु मुन्यन्नमेव च ।
 लोहामिषं महाशाकं मांसं वाङ्मृणसस्य च ॥ २६०
 यद्ददाति गयास्थश्च सर्व्वमानन्यमुच्यते ।
 तर्षा वर्षान्नयोद्दृश्यां मघासु च न संशयः ॥ २६१
 कन्यां कन्यावेदिनश्च पशून् मुख्यान् सुतानपि ।
 द्यूतं कृषिञ्च वानिज्यं द्विशफैकशफांस्तथा ॥ २६२
 ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रान् स्वर्णरुप्ये सकुप्यके ।
 ज्ञातिश्रेष्ठं सर्व्वकामानाप्नोति आह्वदः सदा ॥ २६३
 प्रतिपत्प्रभृतिष्वेतान् वर्ज्जयित्वा चतुर्दशीम् ।
 शस्त्रेण तु हता ये वै तेभ्यस्तत्र प्रदीयते ॥ २६४
 स्वर्गं ह्यपत्यमोजश्च शौर्य्यं चेत्यं वलं तथा ।
 पुत्रान् श्रेष्ठञ्च सौभाग्यं समृद्धिं मुख्यतां तथा ॥ २६५
 अरोगित्वं यशो वीतशोकतां परमां गतिम् ॥ २६६
 धनं विद्यां भिषक् सिद्धिं कुप्यं गा अप्यजाविकम् ।
 अश्नानायुश्च विधिवदयः आह्वं सम्प्रयच्छति ॥ २६७
 कृत्तिकादि भरख्यन्तं स कामानाम्नुयादिमान् ।
 आस्तिकः अद्धानश्च व्यपेतमदमत्सरः ॥ २६८
 प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितॄन् आह्वेन तर्पिताः २६९
 आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ।
 प्रयच्छन्ति तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ॥ २७०
 विनायकः कर्मविघ्नसिद्धयर्थं विनियोजितः ।
 गणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा ॥ २७१
 तेनोपसृष्टो यस्तस्य लक्षणानि निबोधत ।
 स्वप्ने ऽवगाहतेऽत्यर्थं जलं सुखं पश्यति ॥ २७२

काषायवाससश्चैव क्रव्यादांश्चाधिरोहति ।
 अन्यजैर्गर्दभैरुष्ट्रैः सहैकत्राषतिष्ठते ॥ २७३
 ब्रजन्तश्च तथात्मानं मन्यतेऽनुगतं परैः ।
 विमना विफलारम्भः संसीदत्यनिमित्ततः ॥ २७४
 तेनोपसृष्टौ लभते न राज्यं राजनन्दनः ।
 कुमारौ न च भर्त्सारमपत्यं न च गर्भिणी ॥ २७५
 आचार्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं तथा ।
 घण्टिग्लाभं न चाप्नोति कृषिञ्चैव कृषीवलः ॥ २७६
 स्रपनं तस्य कर्त्तव्यं पूर्णोऽङ्गि विधिपूर्वकम् ।
 गौरसर्षपकल्केन साज्ये नोत्सादितस्य च ॥ २७७
 सर्वापिधैः सर्वगन्धैः प्रलिप्तशिरसस्तथा ।
 भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्तिवाच्या द्विजाः शुभाः ॥ २७८
 अश्वस्थानाद्गजस्थानाहल्मीकात् सङ्गमादृध्रदात् ।
 षट्त्तिकां रोचनां गन्धान् गुग्गुलुश्चाप्सु निक्षिपत् ॥ २७९
 या आहृता एकवर्णैश्चतुर्भिः कलशैर्द्वादत् ।
 घर्मास्थानहुहे रक्ते स्थाप्यं भद्रासनं तथा ॥ २८०
 सहस्राक्षं शतं धारमृषिभिः पावनं कृतम् ।
 तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते ॥ २८१
 गगने वरूणो राजा भगं सूर्यो बृहस्पतिः ।
 भगमन्तश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ॥ २८२
 यत्ते केशेषु दीर्भाग्यं सौमन्ते यच्च मूर्धनि ।
 ललाटे कर्णयोरक्षोरापस्तदृध्नन्तु सर्वदा ॥ २८३
 स्नातस्य सार्धपं तैलं सुवेणोडुम्बरेण च ।
 जुहुयान्मूर्धनि कुशान् सव्येन परिगृह्य च ॥ २८४

रमितश्च समितश्चैव तथा शालकटङ्कटः ।
 कुष्माण्डो राजपुत्रश्चेत्यन्ते स्वाहासमन्वितैः ॥ २८५
 नामभिर्वलिमन्त्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः ।
 दद्याच्चतुष्पथे शूर्पे कुशानास्तीर्थं सर्व्वतः ॥ २८६
 कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पललौदनमेव च ।
 मत्स्यान पक्तांस्तथैवामान् मांसमेतावदेव तु ॥ २८७
 पुष्पं चित्रं सुगन्धञ्च सुराञ्च त्रिविधामपि* ।
 मूलकं परिकांपुपांस्तथैवोर्ण्डेरक स्रजम् ॥ २८८
 दधन्नं पायसञ्चैव गुडपिष्टं समोदकम् ।
 एतान् सर्व्वानुपाहृत्य भूमौ कृत्वा तत शिरः† ॥ २८९
 विनायकस्य जननीमुपतिष्ठे तत्ततोऽम्बिकाम् ।
 दूर्वासर्वपपुष्पाणां दत्त्वाद्यं पूर्णमञ्जलिम् ॥ २९०
 रूपं देहि यशो देहि भाग्यं भगवति‡ देहि मे ।
 पुत्रान् देहि धनं देहि सर्व्वान् कामांश्च देहि मे ॥ २९१
 ततः शुक्लाम्बरधरः शुकलगन्धानुलेपनः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेद्यद्यादस्त्रयुग्मं गुरोरपि ॥ २९२
 एवं विनायकं पूज्य ग्रहार्थैव विधानतः ।
 कर्मणां फलमाप्नोति श्रियमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ २९३
 आदित्यस्य सदा पूजां तिलकं स्वामिनस्तथा ।
 महागणपतेश्चैव कुर्व्वन् सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९४

* The Bombay text reads विविधामपि ।

† The last line of the couplet does not occur in the Bombay Edition.

‡ Another reading is भगं भवति ।

गुडौदनं पायसञ्च हविष्यं चीरषाष्ठिकम् ।
 दध्नीदनं हविषूर्णं मांसं चित्रान्नमेव च* ॥ ३०४
 दद्याद्ग्रहक्रमादेतद्विजेभ्यो भोजनं बुधः ।
 शक्तितो वा यथालाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ३०५
 धेनु शङ्खस्तथानड्वान् हेमवासो ह्यस्त ग† ।
 कृष्णा गौरायसं छाग एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥ ६०६
 यश्च यस्य यदा दुःस्थः स तं यत्नेन पूजयेत् ।
 ब्रह्मणैषां वरो दत्तः पूजिताः पूजयिष्यथ ॥ ३०७
 ग्रहाधीना नरेन्द्राणासुच्छायाः पतनाः च ।
 भावाभावौ च जगतस्तस्मात् पूज्यतमाः ग्रहाः‡ ॥ ३०८
 महीत्साहः स्थूललक्ष्यः क्षतघ्नो वृद्धसेवकः ।
 विनीतः सत्त्वसम्यन्नः कुलीनः सत्यवाक् शुचिः ॥ ३०९
 अदीर्घच्छत्रौ स्मृतिमान्क्षुद्रोऽपरुषस्तथा ।
 धार्मिकोऽव्यसनश्चैव प्राज्ञः शूरो रक्षस्यवित् ३१०
 खरन्मृगोमान्धौक्षिक्यां दण्डनीत्यां तद्वै च ।
 विनीतस्त्वथ वार्त्तायां त्रय्याश्चैव नराधिपः ॥ ३११
 समन्त्रिणः प्रकुर्वीत प्रज्ञान् भीतान् स्थिरान् शुचीन् ।
 तै साद्धं चिन्तयेद्राज्यं विप्रेणाथ ततः स्वयम् ॥ ३१२

* The Bombay text is दध्नीदनं घृतान्नं च कृसरामि ।

† Another reading is क्रमात् for तथा and स्मृत for ।

‡ In some texts the following sloka occurs.

ग्रहणामिदमातिथ्यं कुर्यात् संवत्सरादपि ।
 आदोग्यवल संपन्नो जीवेच्च शरदः शतम् ॥

पुरोहितश्च कुर्वीत दैवज्ञमुदितोदितम् ।
 दण्डनीत्याश्च कुशलमथर्वाङ्गिरसे तथा ॥ ३१३
 श्रौतस्मार्त्तक्रियाहेतोर्वृणुयादृत्विजस्तथा* ।
 यज्ञांश्चैव प्रकुर्वीत विधिवद्भूरिदक्षिणान् ॥ ३१४
 भोगांश्च दद्याद्विप्रेभ्यो वसूनि विविधानि च ।
 अन्नयोऽयं निधीं राज्ञां यद्विप्रेषूपपादितम् ॥ ३१५
 अस्कन्नमव्ययञ्चैव प्रायश्चित्तरूपितम् ।
 अग्नेः सकाशाद्विप्राग्नी हृतं श्रेष्ठमिहोच्यते ॥ ३१६
 धर्मणालव्यसौहेतुं लब्धं यत्नेन पालयेत् ।
 पालितं वर्धयेन्नौत्या बृद्धं पात्रेषु निक्षिपेत् ॥ ३१७
 दद्याद्भूमिं निवन्धं वा कृत्वा लेख्यञ्च कारयेत् ।
 आगामिभद्रन्तृपतिपरिज्ञानाय पार्थिवः ॥ ३१८
 पटे वा ताम्बपट्टे वा स्वमुद्रोपरिचिह्नितम् ।
 अभिलेख्यात्मनो वंश्यानात्मानश्च मञ्जीपतिः ॥ ३१९
 प्रतिग्रहपरोमाणं दानाच्छेदोपवर्णनम् ।
 स्वहस्तकालसम्पन्नं शासनं कारयेत् स्थिरम् ॥ ३२०
 रम्यं पशव्यमाजौव्यं जाङ्गलं देशमावसेत् ।
 तत्र दुर्गाणि कुर्वीत जनकोशात्मगुप्तये ॥ ३२१
 तत्र तत्र च निष्पातानध्वक्षाम् कुशलान् शुचीन् ।
 प्रकुर्यादायकर्मन्तं व्ययकर्मसु चीद्यतान् ॥ ३२२

* The Bombay reading is with the variation :—वृणुयादेव च त्विज ।

† The Bombay text is अलव्यसौहेतुं ।

नातः परतरो धर्मो नृपाणां यदुपार्जितम्* ।
विप्रेभ्यो दौयते द्रव्यं प्रजाभ्यश्चाभयं तथा (सदा) ॥ ३२३
य आह्वेषु युध्यन्ते भूम्यर्थमपरान्मुखाः ।
अकूटैरायुधैर्यान्ति ते स्वर्गं योगिनो यथा ॥ ३२४
पदानि क्रतुतुल्यानि अग्नेष्वविनिवर्त्तिनाम् ।
राजा सुकृतमादत्तेहतानां विपलायिनाम् ॥ ३२५
तवाहंवादिनं क्लीवं निर्हेतिं परसङ्गतम् ।
न हन्याद्विनिवृत्तञ्च युद्धप्रेक्षणकादिकम् ॥ ३२६
कतरक्षः समुत्याय पश्येदायव्ययी स्वयम् ।
व्यवहारांस्ततो दृष्ट्वा स्नात्वा भुञ्जीत कामतः ॥ ३२७
हिरण्यं व्यापृतानीतं भाण्डागारेषु निक्षिपेत्† ।
पश्येच्चारांस्ततो दूतान् प्रेरयेन्मन्त्रिसंयुतः (संगतः) ॥ ३२८
ततः स्वैरविहारो स्यान्मन्त्रिभिर्वा समागतः ।
वलानां दर्शनं कृत्वा सेनान्या सह चिन्तयेत् ३२९
सन्ध्यामुपास्य शृणुयाच्चाराणां गूढभाषितम् ।
गीतनृत्यैश्च भुञ्जीत पठेत् स्वाध्यायमेव च ॥ ३३०
संविशेत् तुर्यघोषेण प्रतुवुध्येत्तथैव च ।
शास्त्राणि चिन्तयेद्दुष्टा सर्वकर्तव्यतास्तथा ॥ ३३१
प्रेषयेच्च ततश्चारान् स्वेषु चान्येषु सादरम् ।
ऋत्विक्पुरोहिताचार्यै राशौर्भिरभिनन्दितः ॥ ३३२
दृष्ट्वा ज्योतिर्विदो वैद्यान् दद्याद्वाः काञ्चनं महौम् ।
नैवेशिकानि च तथा आत्रियाणां गृहाणि च ॥ ३३३

* The Bombay reading is यदुवर्णार्जितम् ।

† The Bombay Text reads :—न्यासेत्ततः ।

ब्राह्मणेषु क्षमी क्षिग्धेष्वजिह्वः क्रोधनोऽरिपु ।
 स्याद्राजा भृत्यवर्गेषु प्रजासु च यथा पिता ॥ ३३४
 पुण्यं पद्मभागमादत्ते न्यायेन परिपालयन् ।
 सर्वदानाधिकं यस्मात् प्रजानां परिपालनम् ॥ ३३५
 चाटतस्कारदुर्वृत्तमहासाहसिकादिभिः ।
 पौड्यमानाः प्रजा रज्जेत कायस्थैश्च विशेषतः ॥ ३३६
 अरक्ष्यमाण्याः कुर्वन्ति यत् किञ्चित् क्लिप्तं प्रजाः ।
 तस्माच्च नृपतेरर्द्धं यस्माद्गृह्णात्यसौ करान् ॥ ३३७
 ये राष्ट्राधिकृतास्तेषां चारैर्ज्ञात्वा विचेष्टितम् ।
 साधून् सम्पालयेद्वाजा विप्ररौतांस्तु घातयेत् । ३३८
 उत्कोचजीविनो द्रव्यहीनान् कृत्वा विवासयेत् ।
 सम्मानदानसत्कारैः* श्रोत्रियान् वासयेत् सदा ॥ ३३९
 अन्यायेन नृपो राष्ट्रात् स्वकोपं योऽभिवर्द्धयेत् ।
 सोऽचिराद्गतश्रीको नाशमेति भवान्धवः ॥ ३४०
 प्रजापौडनसन्तापसमुद्भूतो हुताशनः ।
 राज्ञः कूलं त्र्ययं प्राणान् नादग्ध्वा विनिवर्त्तते ॥ ३४१
 य एव धर्मो नृपतेः स्वराष्ट्रपरिपालने ।
 तमेव कृत्स्नमाप्नोति परराष्ट्रं वशं नयन् ॥ ३४२
 यस्मिन् देशे य आचारो व्यवहारः कुलस्थितिः ।
 तथैव परिपालोऽसौ यदा वशसुपागतः ॥ ३४३
 मन्त्रमूलं यतो राज्यमती मन्त्रं सुरक्षितम् ।
 कुर्व्याद्यथान्ये† न विदुः कर्मण्यामाफलोदयात् ॥ ३४४

* The Bombay Text reads :—सदानमान सत्कारा ।

† The Bombay Text reads :—यथास्य ।

अरिमित्रमुदासीनोऽनन्तरस्तत्परः परः ।
 क्रमशो मण्डलं चिन्त्यं सामादिभिरुपक्रमैः ॥ ३४५
 उपायाः साम दानञ्च भेदो दण्डस्तथैव च ।
 सम्यक् प्रयुक्ताः सिध्येयुर्दण्डस्त्वगतिकागतिः ॥ ३४६
 सन्धिञ्च विग्रहं यानमासनं संश्रयं तथा ।
 द्वैधीभावं गुणाने तान् यथावत् परिकल्पयेत् ॥ ३४७
 यदा शस्यगुणोपेतं परराष्ट्रं तदा व्रजेत् ।
 परस्य हीन आत्मा च हृष्टवाहनपूरुषः ॥ ३४८
 दैवे पुरुषकारे च कर्मसिद्धि र्व्यवस्थिता ।
 तत्र दैवमभिव्यक्तं पौरुषं पौर्व्वदैहिकम् ॥ ३४९
 केचिद्देवात् स्वभावाच्च कालात् पुरुषकारतः ।
 संयोगे केचिदिच्छन्ति फलं कुशलवृद्धयः* ॥ ३५०
 यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।
 पवं पुरुषकारेण विना देवं न सिध्यति ॥ ३५१
 हिरण्यभूमिलाभेभ्यो मित्रलब्धिर्वरा यतः ।
 अतो यतेत तत्प्राप्ती रक्षेत् सत्यं समाहितः ॥ ३५२
 स्वाम्यमात्यौ जनो दुर्गं कोषो दण्डस्तथैव च ।
 मित्राख्ये ताः प्रकृतयो राज्यं सप्ताङ्गमुच्यते ॥ ३५३
 तदवाप्य नृपो दण्डं दुर्वृत्तेषु निपातयेत् ।
 धर्मो हि दण्डरूपेण ब्रह्मणा निर्मितः पुरा ॥ ३५४

* The following is the Bombay reading :—

केचित् देवात्ऽटात् केचित् केचित् पुरुष कारतः ।
 सिध्यन्त्यर्था मनुष्याणां तेषां योनिस्तु पौरुषम् ॥

स नेतुं न्यायतोऽशक्यो लुब्धनाक्तवृद्धिना ।
 सत्यसन्धेन शुचिना सुसहायेन धीमता ॥ ३५५
 यथाशास्त्रं प्रयुक्तः सन् सदेवासुरमानुषम् ।
 जगदानन्दयेत् सर्वमन्यथा तु प्रकोपयेत् ॥ ३५६
 अधर्मादण्डनं स्वर्गकीर्त्तिलोकाधिनाशनम् ।
 सम्यक् च दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्त्तजयावहम् ॥ ३५७
 अपि भ्राता सुतोऽर्घ्यो वा शशुरो मातुलोऽपि वा ।
 नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति धर्माद्विचलितः स्वकात् ॥ ३५८
 यो दण्ड्यान् दण्डयेद्राजा सम्यग् वध्यांश्च घातयेत् ।
 द्रष्टुं स्यात् क्रतुभिस्तोन सहस्रशतदक्षिणैः ॥ ३५९*
 इति सञ्चिन्त्य नृपति क्रतुतुल्यफलं पृथक् ।
 व्यवहारान् स्वयं पश्येत् सभ्यैः परिवृतोऽन्वहम् ॥ ३६०
 कुलानि जातीः श्रेणोश्च गणान् जनपदांस्तथा ।
 स्वधर्मचलितान् राजा विणीय स्थापयेत् पथि ॥ ३६१
 जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणुरजःसृतम् ।
 तेऽष्टौ लिङ्गात् तास्त्रिसौ राजसर्षप उच्चते ॥ ३६२
 गौरस्तु ते त्रयः पट् ते यतो मध्यस्तु ते त्रयः ।
 कृष्णलः पञ्च ते माषस्तो सुवर्णस्तु षोडश ॥ ३६३
 पलं सुवर्णाद्यत्वारः पञ्च वापि प्रकीर्त्तितम् ।
 द्वे कृष्णले रौप्यमाशो धरणं षोडशैव ते ॥ ३६४
 शतमानंतु दशभिर्द्वरणैः पलमेव च ।
 निष्कः सुवर्णाद्यत्वारः कार्ष्णिकस्तान्त्रिकः पणः ॥ ३६५

* The Bombay Text reads :—समासवरदक्षिणैः ।

साशीतिः पणसाहस्री दण्डं उत्तमसाहसः ।
 तदर्धं मध्यमः प्रोक्तास्तदर्धमधमः स्मृतः ॥ ३६६
 धिग्दण्डस्त्वथ बाग्दण्डो धनदण्डो वधस्तथा ।
 योज्या व्यस्ताः समस्ता या अपराधवेशादिमे ॥ ३६७
 ज्ञात्वापराधं देशञ्च कालं वलमथापि वा ।
 षयः कर्त्तव्यं च वित्तञ्च दण्डं दण्डेषु पातयेत् ॥ ३६८
 इति याज्ञवल्क्येय धर्मशास्त्रे आचारो ।
 नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

व्यवहारान् नृपः पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मण्यैः सह ।
 धर्मशास्त्रानुसारेण ज्ञोधलोभविवर्जितः ॥ १
 श्रुताध्ययनसम्पन्ना धर्मज्ञाः सत्यवादिनः ।
 राज्ञा सभासदः कार्य्या रिपौ मित्रे च ये समाः । २
 अपश्यता कार्य्यवशाद्भवहारान् नृपेण तु ।
 सभ्यैः सह नियोक्तव्यो ब्राह्मणः सर्व्वधर्मवित् ॥ ३
 रागाहोभाद्भयाद्वापि स्मृत्यपेतादिकारिणः ।
 सभ्याः पृथक्पृथग्दण्ड्या विवादाद्दिगुणं दमम् ॥ ४
 स्मृत्याचारव्यापेतेन मार्गेणाऽधर्षितः परैः ।
 आवेदयति चेद्वाञ्छे व्यवहारपदं हि तत् ॥ ५

प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यं यथावेदितमर्थिना ।
 सप्तमासतदंदाहर्नामजात्यादि चिह्नितम् ॥ ६ ॥
 श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यं पूर्वावादकसन्निधौ ।
 ततोऽर्घीं लेखयेत् सद्यः प्रतिज्ञांतार्थसाधनम् ॥ ७ ॥
 तत्सिद्धौ सिद्धिमाप्नोति विपरीतस्ततोऽन्यथा ।
 चतुष्पाद्वरवहारोऽयं विवादेषुपदर्शितः ॥ ८ ॥
 अभियोगमनिस्तौर्थ्येनैतं प्रत्यभियोजयेत् ।
 अभियुक्तञ्च नान्येन नोक्तं विप्रकर्षितं नयेत् ॥ ९ ॥
 कुर्यात् प्रत्यभियोगञ्च कलहे साहसेषु च ।
 उभयोः प्रतिभूर्ग्राह्यः समर्थः कार्यनिर्याये ॥ १० ॥
 निह्वये भावितो दद्याद्वनं राज्ञे च तत्समम् ।
 मिथ्याभियोगी द्विगुणमभियोगादनं हरेत् ॥ ११ ॥
 साहसस्ते यपारुष्यगोभिशापात्यये स्त्रियाम् ।
 विवादयेत् सद्य एव कालोऽन्यत्रे च्छया स्मृतः ॥ १२ ॥
 देशाद्देशान्तरं याति श्रद्धिणी परिलेदि च ।
 ललाटं खिद्यते चास्य मुखं वैवर्ण्यमेति च ॥ १३ ॥
 परिशुष्यत् स्त्रललाक्यो विरुद्धं बहु भाषते ।
 वाक्चक्षुः पूजयति नो तथीष्टी निर्भुजत्यपि ॥ १४ ॥
 स्वभावाद्धिहतिं गच्छेन् मनोवाक्कायकर्मभिः ।
 अभियोगे च साध्यं वा दुष्टः स परिकौर्त्तितः ॥ १५ ॥
 सन्दिग्धार्थं स्वतन्त्रो यः साधयेद्यथ निष्पत्तेत् ।
 न चाङ्गतो वदेत् किञ्चिद्वीनो दण्डप्रथ स स्मृतः ॥ १६ ॥
 साक्षिभूभयतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः ।
 पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्तुत्तरवादिनः ॥ १७ ॥

सपणशेद्विवादः स्यात्तत्र हीनन्तु दापयेत् ।
 दण्डश्च सपणं राज्ञे धनिने धनमेव च ॥ १८ ॥
 क्लृप्तं निरस्य भूतेन व्यवहारान् नयेन्नृपः ।
 भूतमप्यनुपन्यस्तं हीयते व्यवहारतः ॥ १९ ॥
 निह्वये लिखितेऽनेकमेकदेशदिशायितः ।
 दाप्यः सर्वं नृपेणार्थं न प्राञ्चस्त्वनिवेदितः ॥ २० ॥
 स्मृत्योर्विरोधे न्यायस्तु बलवान् व्यवहारतः ।
 अर्थशास्त्रार्त्तु बलवद्धर्मशास्त्र मितिस्थितिः ॥ २१ ॥
 प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साच्छिषश्चैति कौर्त्तितम् ।
 एवामन्यतमाभावे दिव्यान्यतममुच्यते ॥ २२ ॥
 सर्वेष्वव विवादिषु बलवत्युत्तरा क्रिया ।
 आधौ प्रतिग्रहे क्रीते पूर्वा तु बलवत्तरा ॥ २३ ॥
 पश्यतोऽनुवतो भूमेर्हानिर्विशतिवार्षिकी ।
 परेण भुज्यमानाया धनस्य दशवार्षिकी ॥ २४ ॥
 आधिसीमोपनिधिपजडबालधनैर्विना ।
 तथोपनिधिराजस्त्रीश्रोत्रियाणां धनैरपि ॥ २५ ॥
 आध्यादीनां निहन्तारं धनिने दापयेन्ननम् ।
 दण्डश्च तत्समं राज्ञे शक्त्यपेक्षमथापि वा ॥ २६ ॥
 आगमोऽत्यधिको भोगादिना पूर्वज्ञानागतात् ।
 आगमेऽपि बलं नैव भुक्तिस्तोक्षापि यत्र नो ॥ २७ ॥
 आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत् ।
 न तत्सुतस्तत्सुतो वा भुक्तिस्तत्र गरीयसौ ॥ २८ ॥
 योऽभियुक्तः परेतः स्यात्तस्य रिक्थौ तमुद्धरेत् ।
 न तत्र कारणं भुक्तिरागमेन विनाकृता ॥ २९ ॥

आगमेन विशुद्धेन भोगः याति प्रमाणात् ॥
 अविशुद्धागमो भोगः प्रमाणात् नैव गच्छति* ॥ ३०
 नृपोपाधिष्ठाताः पूगाः श्रेणयोऽथ कुलानि च ।
 पूर्वं पूर्वं गुरुं श्रेयं व्यवहारविधौ नृणाम् ॥ ३१
 बलोपाधिविनिर्वृत्तान् व्यवहारान् निवर्त्तयेत् ।
 स्त्रीनक्तमन्तरागारबद्धिः शत्रुघातांस्तथा ॥ ३२
 मत्तोन्मत्तार्त्तव्यसनिबालभीतादियोजितः ।
 असम्बद्धकतश्चैव व्यवहारो न सिध्यति ॥ ३३
 प्रनष्टाधिगतं देयं नृपेण धनिने धनम् ।
 विभावयेन्न चेक्षिङ्गैस्तत्समं दण्डमर्हति ॥ ३४
 राजा लब्धा निधिं दद्याद्विजेभ्योऽर्घं द्विजः पुनः ।
 विद्वानशेषमादद्यात् स सर्वस्य प्रसुर्यतः ॥ ३५
 इतरेण निधौ लब्धे राजा षष्ठांशमाहरेत् ।
 अनिवेदितविज्ञातो दाप्यस्तं दण्डमेव च ॥ ३६
 देयं चौरहृतं द्रव्यं राजा जानपदाय तु ।
 अददद्दि समाप्नोति कल्पिषं यस्य तस्य तत् ॥ ३७

इत्यसाधारणव्यवहारं शाब्दिका प्रकरणम् ।

अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्नासि मासि सबन्धके ।
 वर्षाक्रमाच्छतं द्विस्त्रिंशत्पञ्चवामन्यथा ॥ ३८
 कान्तारगास्तु दशकं सामुद्रा विंशकं शतम् ।
 द्युर्वा स्रक्तां वृद्धिं सर्वे सर्वास्तु जातिषु ॥ ३९
 सन्ततिस्तु पशुस्त्रीणां रसस्याष्टगुणा परा ।
 यस्तधान्यद्विरणान्यां चतुस्त्रिंशद्गुणाः स्रताः ॥ ४०

* This sloka does not occur in the Bombay Edition.

प्रपन्नं साध्यमर्थं न वाच्यो नृपतेर्भवेत् ।
 साध्यमानो नृपं गच्छन् दण्डो दाप्यश्च तद्धनम् ॥ ४१
 ग्रहोतानुक्रमाद्दाप्यो धनिनामधमर्षिकः ।
 दत्त्वा तु ब्राह्मणायैव नृपतेस्तदनन्तरम् ॥ ४२
 राज्ञाधमर्षिको दाप्यः साधिताद्दशकं शतम् ।
 पञ्चकं च शतं दाप्यः प्राप्तार्थो ह्युत्तमर्षिकः ॥ ४३
 हीनजातिं परिचीणमृणानं कर्म कारयेत् ।
 ब्राह्मणस्तु परिचीणः शनैर्द्दाप्यो यथोदयम् ॥ ४४
 दौयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकं धनम् ।
 मध्यस्थस्थापितं तत् स्याद्दर्वते न ततः परम् ॥ ४५
 अविभक्तैः कुटुम्बार्थं यदृणञ्च कृतं भवेत् ।
 दद्युस्तद्वक्थिनः प्रेते प्रोषिते वा कुटुम्बिनि ॥ ४६
 न योषित् पतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता ।
 दद्यादृते कुटुम्बार्थान्न पतिः स्त्रीकृतं तथा ॥ ४७
 सुराकामद्युतकृतं दण्डशुल्कावशिष्टकम् ।
 वृथादानं तथैवेह पुत्रो दद्यान्न पैतृकम् ॥ ४८
 गोपशौण्डिकशैलूपरजकव्याधयोषिताम् ।
 ऋणं दद्यात् पतिस्तेषां यस्मात्पुत्रस्तदाश्रया ॥ ४९
 प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या वा सह यत् कृतम् ।
 स्वयं कृतं वा यदृणं नान्यत् स्त्री दातुमर्हति ॥ ५०
 पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिमुतेऽथवा ।
 पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं निह्वये साक्षिभावितम् ॥ ५१
 ऋक्थग्राह्यं ऋणं दाप्यो योषिदद्याहस्तयैव च ।
 पुत्रोऽनन्याश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्य ऋक्थिनः ॥ ५२

भ्रातृणामथ दम्पत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि ।
 प्रातिभाष्यं ऋणं साक्ष्यमविभक्ते न तु स्मृतम् ॥ ५३
 दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाष्यं विधीयते ।
 आद्यै तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि ॥ ५४
 दर्शनप्रतिभूर्यत्र ऋतः प्रात्ययिकोऽपि वा ।
 न तत्पुत्रा ऋणं दद्युर्द्व्युर्दानाय ये स्थिताः ॥ ५५
 बहवः स्युर्यदि स्वांशैर्दद्युः प्रतिभुवो धनम् ।
 एकच्छायान्त्रितेष्वेषु धनिकस्य यथारुचि ॥ ५६
 प्रतिभूर्दानपितो यत्र प्रकाशं धनिने धनम् ।
 द्विगुणं प्रतिदातव्यमृणिकैस्तस्य तद्भवेत् ॥ ५७
 सन्ततिः स्त्रीपशुष्वेव धान्यं त्रिगुणमेव च ।
 वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणस्तथा ॥ ५८
 आधिः प्रणश्येद्विगुणे धने यदि न मोक्ष्यते ।
 काले कालकृतो नश्येत् फलभोग्यो न नश्यति ॥ ५९
 गोप्याधिभोगे नो वृद्धिः सोपकारेऽध चापिते ।
 नष्टो देयो विनष्टस्य दैवराजकृताहते ॥ ६०
 आधेः स्वीकरणात् सिद्धौ रक्ष्यमानोऽप्यसारताम् ।
 यातश्चेदन्य आधेयो धनभाग्वा धनी भवेत् ॥ ६१
 चरित्रबन्धककृतं सप्तद्वारा दापयेद्धनम् ।
 सत्यङ्कारकृतं द्रव्यं द्विगुणं प्रतिदापयेत् ॥ ६२
 उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिःस्तेनोऽन्यथा भवेत् ।
 प्रयोजकेऽसति धनं कुली न्यस्याऽधिमाप्नुयात् ॥ ६३
 तत्कालकृतमुख्यो वा तत्र तिष्ठेदद्विद्विकः ।
 विना धारणकाहापि विक्रीणीत ससाक्षिकम् ॥ ६४

यदा तु द्विगुणोभूतमृणसाधौ तदा खलु ।
मोच्य भाधिस्तदुत्पन्ने प्रविष्टे द्विगुणे धने ॥ ६५ ॥
इति ऋणादानप्रकरणम् ।

वासनस्यमनाख्याय हस्तोऽन्वस्य यदर्पितम् ।
द्रव्यं तदौपनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत् ॥ ६६ ॥
न दाप्योऽपहृतं तच्च राजदैविकतस्करैः ।
भेषजं चार्गितिऽदत्ते दाप्यो दण्डञ्च तत्समम् ॥ ६७ ॥
आजीवन् स्वेच्छया दण्डो दाप्यस्तच्चापि सोदयम् ।
याचितां वाहितन्यासनिक्षेपादिष्वयं विधिः ॥ ६८ ॥
इति निक्षेपादिप्रकरणम् ।

तपस्विनो दानशीलाः कुलीनाः सत्यचादिनः ।
धर्मप्रधाना ऋजवः पुत्रवन्तो धनान्विताः ॥ ६९ ॥
ब्रह्मराः साक्षिणो ज्ञेयाः श्रौतस्मार्त्तक्रियारताः ।
यथाजाति यथावर्णं सर्व्वे सर्व्वेषु वा स्मृताः ॥ ७० ॥
श्रौत्रियास्तोपसा वृद्धा ये च प्रव्रजितादयः ।
असाक्षिणस्तो वचनान्नात्र हेतोरुदाहृतः* ॥ ७१ ॥
स्त्रीवृद्धबालकितवमत्तोन्मत्ताभिश्चस्तकाः ।
रङ्गावतारिपापखिडकूटलादिकलेन्द्रियाः ॥ ७२ ॥
पतिताम्वर्थसम्बन्धिसहायरिपुतस्कराः ।
साहसो दृष्टदोषश्च निर्दूतश्चेत्यसाक्षिणः ॥ ७३ ॥
उभयानुमतः साक्षी भवत्येकोऽपि धर्मवित् ।
सर्व्वः साक्षी संग्रहणे चौर्यं पारुथ्यं साहसे ॥ ७४ ॥

* This sloka does not occur in the Bombay Edition.

साक्षिणः श्रावयेद्वादिप्रतिवादिसमीपगान् ।
 ये च पापकृतां लोका महापातकिनां तथा ॥ ७५
 अग्निदानाश्च ये लोका धे च स्त्रीवालघातिनाम् ।
 स तान् सर्वान् समाप्नोति यः साक्ष्यमन्तं वदेत् ॥ ७६
 सुकृतं यत्त्वया किञ्चिजन्मान्तरगतैः क्षतम् ।
 तत् सर्वं तस्य जानीहि यं पराजयसे मृषा ॥ ७७
 अद्भुवन् हि नरः साक्ष्यमृणं स दशयन्धकम् ।
 राक्षा सर्वं प्रदाप्यः स्यात् षट्चत्वारिंशत्तमेऽहनि ॥ ७८
 न ददाति हि यः साक्ष्यं जानन्नपि नराधमः ।
 स कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्यो दण्डेन चैव हि ॥ ७९
 द्वैधे बहूनां वचनं समेषु गुणिनान्तथा ।
 गुणिवैधे तु वचनं ब्राह्मं ये गुणवत्तमाः ॥ ८०
 यस्योचुः साक्षिणः सत्यां प्रतिघ्नां स जयी भवेत् ।
 अन्यथावादिनो यस्य ध्रुव स्तस्य पराजयः ॥ ८१
 उक्तेऽपि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ते गुणवत्तमाः ।
 द्विगुणा वान्यथा द्रुयुः कूटाः स्युः पूर्वसाक्षिणः ॥ ८२
 पृथक् पृथग्दण्डनीयाः कूटकृतसाक्षिणस्तथा ।
 विवादाद्विगुणं दण्डं विवास्यो ब्राह्मणः स्मृतः ॥ ८३
 यः साक्ष्यं श्रावितोऽन्येभ्यो निह्नुते तत्तमोहतः ।
 स दाप्योऽष्टगुणं दण्डं ब्राह्मणन्तु विवासयेत् ॥ ८४
 षण्णान्तु वधो यत्र तत्र साक्ष्यन्तं वदेत् ।
 तत्पावनाय निर्वाप्यशरुः सारस्वतो द्विजैः ॥ ८५
 इति साक्षिप्रकरणम् ।

यः कश्चिदर्थो निष्णातः स्वरूपा तु परस्परम् ।
 लेख्यन्तु साक्षिसत् कार्यं तस्मिन् धनिकपूर्वकम् ॥ ८६
 समाभासतर्द्धाहर्नाभजातिस्वगोत्रकैः ।
 सन्न ह्यचारिकात्सौयपितृनामादिचिह्नितम् ॥ ८७
 सम्पत्तेऽर्थे ऋणी नाम स्वहस्तेन निवेशयेत् ।
 अतं सेऽसुकपुत्रस्य यदलोपरिलिखितम् ॥ ८८
 साक्षिणश्च स्वहस्तेन पितृनामकपूर्वकम् ।
 अत्राहसमूकः साक्षी लिखेयुरिति ते समाः ॥ ८९
 उभयाभ्यर्थितेनैतन्नया ह्यसुकसूनुना ।
 लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत् ॥ ९०
 विनापि साक्षिभिर्लेख्यं स्वहस्तलिखितन्तु यत् ।
 तत् प्रमाणं स्मृतं लेख्यं बलोपाधिहतादृते ॥ ९१
 ऋणं लेख्यकृतं देयं पुरुषैस्त्रिभिर्देव तु ।
 आधिस्तु भुज्यते तावदयावत्तन्न प्रदीयते ॥ ९२
 देशान्तरस्थे दुर्लेख्ये नष्टोन्मृष्टे ह्यते तथा ।
 भिन्ने दग्धेऽथवा च्छिन्ने लेख्यमन्यत्तु कारयेत् ॥ ९३
 सन्दिग्धलेख्येशुद्धिः स्यात् स्वहस्तलिखितादिभिः ।
 युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नसम्बन्धागमहेतुभिः ॥ ९४
 लेख्यस्य घृष्टेऽभिलिखेद्दत्त्वा धनं ऋणी ।
 धनी चोपगतं दद्यात् स्वहस्तापरिचिह्नितम् ॥ ९५
 दत्तृणं पाठयेद्दत्तं शूद्रं वान्यत्तु कारयेत् ।
 साक्षिसच्च भवेद्दयद्वा तद्दातव्यं ससाक्षिकम् ॥ ९६
 इति लेख्यप्रकरणम् ।

तुलाग्नापोविषं कोषो दिव्यानीह विशुद्धये ।
 महाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्थेऽभयोक्तारि ॥ ९७
 रुच्या वान्यतरः कुर्यादितरो वर्त्तयेच्छिरः ।
 विनापि शीर्षकात् कुर्यान्नृपद्रोहेऽथ पातके ॥ ९८
 सचैल स्नानमाह्वय सूर्योदय उपोषितम् ।
 कारयेत् सर्वदिव्यानि नृपब्राह्मणसन्निधौ ॥ ९९
 तुला स्त्रोवालहृषान्धपङ्कनाह्वणरोगिणाम् ।
 अग्निजलं वा शूद्रस्य यवाः सप्त विषस्य च ॥ १००
 नासहस्राक्षरेत् फालं न विषं न तुलां तथा ।
 नृपार्थेष्वभियोगे च वह्नेयुः शुचयः सदा ॥ १०१
 तुलाधारणविद्वद्भिरभियुक्तास्तुलाश्रितः ।
 प्रतिमानसमीभूतो रेखाः कृत्वावतारितः ॥ १०२
 त्वं तुले सत्यधामासि पुरा देवैर्वनिर्मिता ।
 तत् सत्यं वद कल्याणि संशयान्नां विमोचय ॥ १०३
 यद्यत्सि पापकृन्नातस्ततो मां त्वमधोनय ।
 शुद्धश्चेन्नमयोद्धं मां तुलामित्यभिमन्त्रयेत् ॥ १०४
 करौ विष्टदितत्रौहीर्लक्षयित्वा ततो न्यसेत् ।
 सप्तचाश्वस्य पत्राणि तावत्सूत्रेण वेष्टयेत् ॥ १०५
 तमग्ने सर्वभूतानामन्तश्चरसि पावक ।
 साक्षिवत् पुण्यपापेभ्यो ब्रूहि सत्यं कवे मम ॥ १०६
 तस्थेल्युक्तवतो लौहं पञ्चाशत्पलिकं समम् ।
 अग्निवर्णं न्यसेत् पिरुडं हस्तयोर्द्वयोरपि ॥ १०६
 स तमादाय सप्तैव मण्डलानि शनैर्ब्रजेत् ।
 षोडशाङ्गुलिकं ज्ञेयं मण्डलं तावदन्तरम् ॥ १०८

सुक्ताग्निं सृदितत्रीहिरदग्धः शुद्धिमाप्नुयात् ।
 अन्तरा पतिते पिण्डे सन्देहे वा पुनर्हरेत् ॥ १०९
 सत्येन साभिरचख वरुणेत्यभिशस्यकम् ।
 नाभिदधोदकस्यस्य गृहोत्वीरु जलं विशेत् ॥ ११०
 समकालमिषुं सुक्तमानयेद्यो जवौ नरः ।
 गते तस्मिन्निमग्नाङ्गं पश्ये च्छुद्धिमाप्नुयात् ॥ १११
 त्वं विष ब्राह्मणः पुत्र सत्यधर्मो व्यवस्थितः ।
 त्रायखात्माद्भीशापात् सत्येन भव सिऽसृतम् ॥ ११२
 एवमुक्त्वा विषं शार्ङ्गं भक्षयेद्विसशैलजम् ।
 यस्य वैगैर्विना जौर्णतस्य शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ ११३
 देवानुग्रान् समभ्यर्च्य तत्स्नानोदकमाहरेत् ।
 संश्राव्य प्राययेत्तस्माज्जलन्तु प्रसृतित्रयम् ॥ ११४
 अर्चाक् चतुर्दशदङ्गो यस्य नो राजदैविकम् ।
 व्यसनं जायते घोरं स शुद्धः स्यान्नसंशयः ॥ ११५
 इति दिव्यप्रकरणम् ।

विभागश्चेत् पिता कुर्यात् खेच्छया विभजेत् सुतान् ।
 ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागेन सर्व्वे वा स्युः समांशिनः ॥ ११६
 यदि कुर्यात् समानंशान पत्न्यः कार्याः समांशिकाः ।
 न दत्तं स्त्रीधनं यासां भर्त्ता वा श्वशुरेण वा ॥ ११७
 शक्तस्यानौहमानस्य किञ्चिद्दत्त्वा पृथक् क्रिया ।
 न्यूनाधिकविभक्तानां धर्म्यः पितृहृतः स्मृतः ॥ ११८
 विभजेरन सुताः पित्रोरुर्द्ध्वमृकथमृणं समम् ।
 मातुर्दुहितरः श्रेयसृणात्ताभ्य ऋतेऽन्वयः ॥ ११९

पितृद्रव्याविरोधेन यद्व्यक्तं स्वयमस्ति तम् ।
 तैश्चोदाहृताश्चैव दायादानां न तद्वदेत् ॥ १२०
 जगत्तन्मागतं द्रव्यं ह्यसमम्बुद्धरेत् तुर्यः ।
 दायादेश्चो न तदद्रादृविद्रया लब्धमेव च ॥ १२१
 यत्किञ्चित् पितरि प्रेते धनं च्यं श्लोऽधिगच्छति ।
 भागो यदीयतां तत्र यदि विद्यानुपालिनः ॥ १२२
 साक्षात्पात्रैस्तुलानि विभागान्नु समः स्मृतः ।
 अनेकपितृकानान्नु पितृतो भागदान्यना ॥ १२३
 भूर्या पितामहोपात्ता निवन्वी द्रव्यमेव वा ।
 तत्र स्यात् सदृशं स्वाश्रयं पितुः पुत्रस्य चोभयोः ॥ १२४
 विभक्तेषु सुतो जातः सर्वार्थो विभागभाक् ।
 दृश्याद्वा तद्विभागः श्लादावव्ययविगोधितात् ॥ १२५
 पितृभ्यां यस्य यद्वत्तं तत्तस्यैव धनं भवेत् ।
 पितुरुद्दे विभजतां माताप्यंशं समं करेत् ॥ १२६
 अशंखतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वमंश्रुतैः ।
 भगिन्यश्च निजादंशादृत्त्वांगान्नु तुरोयकम् ॥ १२७
 चतुस्त्रिदशकभागाः स्युर्द्विगो ब्राह्मणात्मजाः ।
 क्षत्रजास्त्रिदशकभागा पिङ्गो तु श्येकभागिनः ॥ १२८
 अन्योन्वापहृतं द्रव्यं विभक्ते तस्य दृश्यते ।
 तत् पुनस्तौ समैरंशैर्विभजेरन्निति स्थितिः ॥ १२९
 अपुत्रेण परजेनेः नियोगोत्पादितः सुतः ।
 उभयोरप्यसौगिक्थी पितृददाता च धर्मतः ॥ १३०

* This sloka does not occur in the Bombay Edition.

श्रीरसो धर्मपत्नीजस्तत्समः पूत्रिकासुतः ।
 चैत्रजः चैत्रजातस्तु सगोत्रे खेतरेण वा ॥ १३१
 गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो गूढजस्तु सुतो सतः ।
 कानौनः कान्यकाजातो मातामहसुतो मतः ॥ १३२
 अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवस्तथा ।
 दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥ १३३
 क्रौतस्तु ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमस्तु स्वयंक्षतः ।
 दत्तात्मा तू स्वयं दत्तो गर्भे विन्नः सहोडजः ॥ १३४
 बृहस्पृष्टो गृह्यते यस्तु सीऽपविद्धो भवेत् सुतः ।
 पिण्डदोऽशहरश्चैषांपूर्वाभावे परः परः ॥ १३५
 सजातीयेष्वयं प्रीक्षस्तनयेषु मया विधिः ।
 जातोऽपि दास्यां शूद्रेण कामतोऽशहरो भवेत् ॥ १३६
 मृते पितरि कुर्यात्सु भ्रातरस्वर्द्धभागिकम् ।
 अभ्रातृको हरेत् सर्वं दुहितृणां सुतादृते ॥ १३७
 यत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा ।
 तत्सुतो गोत्रजो वन्धुः शिष्यः सन्नह्यचारिणः । १३८
 एषामभावे पूर्वस्य धनभागुत्तरोत्तरः ।
 स्वर््यातस्य ह्यपुत्रस्य सर्व्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ १३९
 वानप्रस्थयत्किन्नह्यचारिणाऽमृक्यभागिनः ।
 क्रमेणाचार्य्यसच्छिष्यधर्मभ्रात्रे कतीर्थिनः ॥ १४०
 संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः ।
 दद्यादपहरेदंशं जातस्य च मृतस्य च ॥ १४१
 अन्योदर्य्यस्तु संसृष्टी नान्योदर्य्यं धनं हरेत् ।
 असंसृष्टपि चादद्यात् संसृष्टी नान्यमातृजः ॥ १४२

स्त्रीवोऽथ पतितस्तज्जः पङ्कदन्मत्तको जडः ।
 अन्धोऽचिकित्स्यरोगाद्या भर्त्तव्या स्युर्निरंशकाः ॥ १४३
 श्रीरसाः क्षेत्रजास्तेषां निर्दोषा भागहारिणः ।
 सुताश्चैषां प्रभर्त्तव्या यावद्भै भर्त्तृसात्कृताः ॥ १४४
 अपुत्रा योषितश्चैषां भर्त्तव्याः साधुवृत्तयः ।
 निर्वास्या व्यभिचारिणः प्रतिकुलास्तथैव च ॥ १४५
 पित्रमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् ।
 आधिवेदनिकंचैव स्त्रीधनंपरिकीर्तितम् ॥ १४६
 वन्दुदत्तं तथा शुक्लमन्वाधियकमेव वा ।
 अप्रजयामतौतायां वान्धवास्तदवाप्नुयुः ॥ १४६
 अप्रज स्त्रीधनं भर्तुर्ब्राह्मादिषु चतुर्ष्वपि ।
 दुहितृणां प्रसूता चेत् शिषेयु पित्रगामि तत् ॥ १४८
 दत्त्वा कन्यां हरन दण्डोव्ययं दद्याच्च सोदयम् ।
 मृतायां सर्वमादद्यात् परिशोध्योभयव्ययम् ॥ १४९
 दुर्भिक्षे धर्मकार्ये च व्याधौ सम्प्रतिरोधके ।
 गृह्णीत स्त्रीधनं भर्ता न स्त्रियै दातुमर्हति ॥ १५०
 अधिविन्नस्त्रियै दद्यादाधिवेदनिकं समम् ।
 न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै दत्ते त्वर्षं प्रकीर्तितम् ॥ १५१
 विभागनिह्वये ज्ञातिवन्धुसाक्ष्यभिलेखितैः ।
 विभागभावना ज्ञेया गृह्णेतैश्च यौतकैः ॥ १५२
 इति रिक्त्यभागप्रकरणम् ।
 सौमिनी विवादे क्षेत्रस्य सामन्ताः स्थविरादयः ।
 गोपा सौमाक्षषाणा ये सर्वे च वनगोचराः ॥ १५३

मयेयुरेते सीमानं स्थलाङ्गारस्तुषट्द्रुमैः ।
 सेतुवल्मीकनिम्नास्थिचैत्याद्यैरूपलक्षिताम् ॥ १५४
 सामन्ता वा समाग्रामाश्चत्वारोऽष्टौ दशापि वा ।
 रक्तसन्धसनाः सौमां नयेयुः क्षितिधारिणः ॥ १५५
 अमृते च पृथग्दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम् ।
 अभावे ज्ञातृचिह्नानां राजा सौमनः प्रवर्त्तकः ॥ १५६
 आरामायतनग्रामनिपानोद्यानवेश्मसु ।
 एष एव विधिर्ज्ञेयो वर्षांश्चुप्रवहादिषु ॥ १५७
 मर्त्यादायाः प्रमेदे तु सीमातिक्रमणे तथा ।
 क्षेत्रस्य हरणे दण्डा अधमोत्तममध्यमाः ॥ १५८
 न निषेधोऽल्पवाधस्तु सेतुः कल्याणकारकः ।
 परभूमिं हरन् कूपः स्वल्पक्षेत्रो वह्दकः ॥ १५९
 स्वामिने योऽनिवेद्यैव क्षेत्रे सेतुं प्रवर्त्तयेत् ।
 उत्पन्ने स्वामिनो भोगस्तदभावेऽमहीपतेः ॥ १६०
 फालाहतमपि क्षेत्रं यो न कुर्यान्न कारयेत् ।
 तत् प्रदाप्या कष्टशदं क्षेत्रमन्येन कारयेत् ॥ १६१
 इति सीमाविवादप्रकरणम् ।
 माघानष्टौ तु महिषी शस्यघातस्य कारिणी ।
 दण्डनोया तदर्द्धन्तु गौस्तदर्द्धमजाविक्रम ॥ १६२
 भक्षयित्वोपविष्टानां यथोक्ताह्निगुणो दमः ।
 समभेषां विवृतेऽपि खरोष्ट्रं महीषीसमम् ॥ १६३
 यावच्छस्यं विनश्येत्तु तावत् स्यात् क्षेत्रिणः फलम् ।
 गोपस्ताद्यस्तु गोमी तु पूर्वोक्तं दण्डमर्हति ॥ १६४

पथि ग्रामविवोतान्ते क्षेत्रे दीपो न विद्यते ।
 अकासतः कामचारे चीरवद्गण्डमर्हति ॥ १६५
 महोत्तीत्सृष्टपशवः सृत्तिकान्गुक्तादयः ।
 पाली वेपान्तु ते सांख्या देवराजपरिभ्रुताः ॥ १६६
 यथार्पितान् पशून् गोपः सायं प्रत्यर्पयेत् तथा ।
 प्रसादसृतनष्टांश्च प्रदाप्यः क्षतवेतनः ॥ १६७
 पादस्योपविनाशे च पाले दण्डो विधीयते ।
 अर्धत्रयोदशपणः स्वामिने द्रव्यमेव च ॥ १६८
 ग्रामे च्छया गोप्रचारोःभूमिराजःश्रेण वा ।
 द्विजस्तृणैधःपुष्याणि सर्व्वतः समुपाहरेत् ॥ १६९
 धनुःशतं परीहारो ग्रामक्षेत्रान्तरं भवेत् ।
 द्वे शते खर्वटस्य स्यान्नगरस्य चतुःशतम् ॥ १७०

इति स्वामिपालविवादप्रकरणम् ।

खं लभेतान्यविक्रान्तं क्रेतुर्दोषोऽप्रकाशिते ।
 हीनाद्रहो हीनसूख्ये विलाहीने च तस्करः ॥ १७१
 नष्टापहृतमासाद्य हर्त्तारं ग्राहयेन्नरम् ।
 देशकालातिपत्तौ च गृहीत्वा स्वयमर्पयेत् ॥ १७२
 विक्रेतुर्दृशनाच्छुद्धिः स्वामी द्रव्यं नृपो दमम् ।
 क्रोता सूख्यमवाप्नोति तस्माद्यस्तस्य विक्रयी ॥ १७३
 आगमेनोपभोगेन नष्टं भाव्यमतोऽन्यथा ।
 पञ्चवन्वो दमस्तत्र राज्ञे तेनाविभाविते ॥ १७४
 हृतं प्रनष्टं वो द्रव्यं परहस्तादवाप्नुयात् ।
 अनिविद्य नृपे दण्ड्यः स तु पणवतिं पणान् ॥ १७५

श्रील्लिकैः स्थानपालैर्वा नष्टापहृतमाहृतम् ।
 अर्चाक् संवत्सरात् स्वामी हरेत् परतो नृपः ॥ १७६
 धणानेकशफे दद्याच्चतुरः पञ्च मानुषे ।
 महिषोद्भगवां द्वौ द्वौ धादं पादमजाविके ॥ १७७
 इत्यस्वामिविक्रयप्रकरणम् ।

खं कुटुखाविरोधेन देयं दारसुताहृते ।
 नान्वये सति सर्व्वखं यच्चान्वस्मै प्रतिश्रुतम् ॥ १७८
 प्रतिग्रहः प्रकाशः स्यात् स्थावरस्य विशिषतः ।
 देयं प्रतिश्रुतञ्चैव दत्त्वा नापहरेत् पुनः ॥ १७९
 इति दत्ताप्रदानिकं प्रकरणम् ।

दशैकपञ्चसप्ताहमासत्र्यहार्धमासिकम् ।
 वीजायोवाह्यरत्नस्त्रीदोह्यपुंसां परीक्षणम् ॥ १८०
 अग्नौ सुवर्णमक्षौणं रजते द्विपलं शते ।
 अष्टौ त्रपुणि मीसे च तामे पञ्चदशायज्ञि ॥ १८१
 शते दशपलाः वृद्धिरौर्णे कार्पाससौत्रिके ।
 मध्ये पञ्चपला सूत्रे सूक्ष्मे तु त्रिपला मता ॥ १८२
 कार्मिके रोमवद्धे च त्रिंशद्भागक्षयो मतः ।
 न क्षयो न च वृद्धिः स्यात् कौषिये वल्कलेषु च ॥ १८३
 देशं कालञ्च भोगञ्च ज्ञात्वा नष्टे वलावलम् ।
 द्रव्याणां कुशला ब्रूयुर्यत्तद्वाप्या असंशयम् ॥ १८४
 इति क्रीतानुशयप्रकरणम् ।

बलाहासीकृतञ्चौरैर्विक्रीतञ्चापि मुच्यते ।
 स्वामिप्राणप्रदो भक्तस्व्यागात्तन्निष्क्यादपि ॥ १८५

प्रब्रज्यावसितो राज्ञो दासश्चामरणान्तिकः ।
वर्णानामानुलोम्येन दास्यं न प्रतिनीसतः ॥ १८६
कृतशिल्पोऽपि निवसेत् कृतकालं गुरोर्गृहे ।
अन्तेवांसो गुरुप्राप्तभोजनस्तत्फलप्रदः ॥ १८७

इत्यभ्युपेत्य शश्रूपाप्रकरणम् ।

राजा कृत्वा पुरे स्थानं ब्राह्मणाद्यस्य तत्र तु ।
त्रे विद्यां वृत्तिमद्ब्रूयात् स्वधर्मः पाल्यतामिति । १८८
निजधर्माविरोधेन यस्तु सामरिको भवेत् ।
सोऽपि यत्ने न संरक्ष्यो धर्मो राजकृतच यः ॥ १८९
गणाद्रव्यं हरेद्यस्तु संविदं लक्षयेच्च यः ।
सर्वस्वहरणं कृत्वा तं राष्ट्राहिप्रवामयेत् ॥ १९०
कर्त्तव्यं वचनं सर्वैः समूहहितवादिनाम् ।
यस्तत्र विपरौतः स्यात् स दाप्यः प्रथमं द्रुमम् ॥ १९१
समूहकार्यं आयातान् कृतकार्यान् विसर्जयेत् ।
स दानमानसत्कारैः पूजयित्वा महीपतिः ॥ १९२
समूहकार्यप्रहितो यत्नमेत तदर्पयेत् ।
एकादशगुणं दाप्यो यद्यमो नार्पयेत् स्वयम् ॥ १९३
धर्मज्ञाः शूचयोऽलुब्धा भवेयुः कार्याचिन्तकाः ।
कर्त्तव्यं वचनं तेषां समूहितवादिनाम् ॥ १९४
श्रेणिनैगमपाषाण्डिगणानामप्ययं विधिः
भेदज्ञैषां नृपो रक्षेत् पूर्ववृत्तिञ्च पालयेत् ॥ १९५
इति संविह्यतिक्रमप्रकरणम् ।
गृहोतवेतनः कर्म त्यजन द्विगुणमावहेत् ।
अगृहोतैति समं दाप्यो भृत्यै रक्ष्य उपस्करः ॥ १९६

दाप्यस्तु दशमं भागं वाणिज्यपशुसस्यतः ।
 अनिश्चित्य भृतिं यस्तु कारयेत् स महीक्षिता ॥ १९७
 देशं कालञ्च योऽतीयात् लाभंकुर्याच्च योऽन्यथा ।
 तत्र स्यात् स्वामिनश्छन्दोऽधिकं देयं कृतेऽधिके ॥ १९८
 यो यावत् कुरुते कर्म तावत्तस्य तु वेतनम् ।
 उभयोरप्यसाध्यञ्चेत् साध्यं कुर्याद्यथाश्रुतम् ॥ १९९
 अराजदैविकान्नष्टं भाण्डं दाप्यस्तु वाहकः ।
 प्रस्थानविघ्नकृच्चैव प्रदाप्यो द्विगुणां भृतिम् ॥ २००
 प्रक्रान्ते संप्तमं भागं चतुर्थं पथि सन्यजन् ।
 भृतिमर्द्धपथे सर्व्वां प्रदाप्यस्त्याजकोऽपि च ॥ २०१

इति वेतनादानप्रकरणम् ।

ग्लहे शतिकव्वेस्तु सभिकः पञ्चकं शतम् ।
 गृह्णीयाद्भूर्त्तंकितवादितरादृशकं शतम् ॥ २०२
 स सम्यक् पालितो दद्याद्राज्ञे भागं यथाकृतम् ।
 जितमुद्ग्राहयेज्जेत्रे दद्यात् सत्यं वचः क्षमौ ॥ २०३
 प्राप्ते नृपतिना भागे प्रसिद्धे धूर्त्तमण्डले ।
 जितं ससभिके स्थाने दापयेदन्यथा न तु ॥ २०४
 द्रष्टारो व्यवहाराणां साक्षिणश्च त एव हि ।
 राज्ञा सचिह्नं निर्व्वास्याः कूटाक्षोपधिदेविनः ॥ २०५
 द्यूतमेकमुखं कार्यं तस्करज्ञानकारणात् ।
 एष एव विधिर्ज्ञेयः प्राण्णिद्यूते समाह्वये ॥ २०६

इति द्यूतसमाह्वयाख्यं प्रकरणम् ।

सव्यासत्यान्यथास्तोत्तैर्न्यूनाङ्गेन्द्रियरोगिणाम् ।
 क्षेपं करोति चेद्दण्डः पणानर्द्धत्रयोदशान् ॥ २०७

अभिगन्तास्त्रि भगिनीं मातरं वा तवेति च ।
 शपन्तं दापयेद्राजा पञ्चविंशतिकं दमम् ॥ २०८
 अर्द्धोऽधमेषु द्विगुणः परस्त्रीषूत्तमेषु च ।
 दण्डप्रणयणं कार्यं वर्णजात्युत्तराधरैः ॥ २०९
 प्रातिलोभापवादेषु द्विगुणास्त्रिगुणा दमाः ।
 वर्णानामानुलोभ्येन तस्मादर्द्धार्द्धहानितः ॥ २१०
 वाहुश्रीवानेत्रसकृथिविनाशे वाचिके दमः ।
 शत्रुस्ततोऽर्द्धिकः पादनासाकर्णकरादिषु ॥ २११
 अशक्तस्तु वदन्नेवं दण्डनीयः पणान् दश ।
 यथाशक्तः प्रतिभुवं दाप्यः क्षेमाय तस्य तु ॥ २१२
 पतनीये कृते क्षेपे दण्डो मध्यमसाहसः ।
 उपपातकयुक्ते तु पाप्यः प्रथमसाहसम् ॥ २१३
 त्रैविद्यनृपदेवानां क्षेप उत्तमसाहसः ।
 मध्यमो जातिपूगानां प्रथमो ग्रामदेशयोः ॥ २१४

इति वाक्पारूथ्यप्रकरणम् ।

असाक्षिके हते चिह्नैर्युक्तिभिद्यागमेन च ।
 द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु कूटचिह्नकृतो भयात् ॥ २१५
 भस्मपङ्कजःस्पर्शे दण्डो दशपणः स्मृतः ।
 अमेध्यपार्ष्णिनिष्ठपुतस्पर्शने द्विगुणस्ततः ॥ २१६
 समेष्वेवं परस्त्रीषु द्विगुणस्तूत्तमेषु च ।
 हौनेष्वर्द्धदमो मोहमदादिभिरदण्डनम् ॥ २१७
 विप्रपौडाकरं ह्येद्यमङ्गमत्राह्वाणस्य तु ।
 उदगूर्णे प्रथमो दण्डः संस्पर्शे तु तदर्द्धिकः ॥ २१८

ऊदगूर्णं हस्तपादे च दशविंशतिकौ दमौ ।
 परस्परन्तु सर्वेषां शस्त्रे मध्यमसाहसः ॥ २१६
 पादकेशांशुककराल्लूञ्चनेषु पणान् दश ।
 पौडाकर्षांशुकाविष्टपादाध्यासे शतं दमः ॥ २२०
 शोणितेन विना दुखं कुर्वन् काष्ठादिभिर्नरः ।
 द्वात्रिंशतं पणान् दाप्यो द्विगुणं दर्शनेऽस्तुजः ॥ २२१
 करपाददन्त भङ्गे च्छेदने कर्णनासयोः ।
 मध्यो दण्डो व्रणोद्भेदे मृतकल्पहते तथा ॥ २२२
 चेष्टाभोजनवाग्रोधे नेत्रादि प्रतिभेदने ।
 कन्धरावाहुसकथाञ्च भङ्गे मध्यमसाहसः ॥ २२३
 एकं घ्नतां वह्नाञ्च यथोक्ताद्विगुणो दमः ।
 कलहापहृतं देयं दण्डश्च द्विगुणः स्मृतः ॥ २२४
 दुःखमुत्पादयेद्यस्तु स समुत्थानधनव्ययम् ।
 दाप्यो दण्डश्च यो यस्मिन् कलहे समुदाहृतः ॥ २२५
 अभिघाते तथाच्छेदे भेदे कुड्यावपातने ।
 पणान् दाप्यः पञ्चदश विंशतिन्तद्वयं तथा ॥ १२६
 दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपन् प्राणहरं तथा ।
 षोडशाद्यः पणान् दाप्यो द्वितीयो मध्यमं दमन् ॥ २२७
 दुःखे च शोणितोत्पादे शाखाङ्गच्छेदने तथा ।
 दण्डाः क्षुद्रपशूनाञ्च द्विपणप्रभृतिक्रमात् ॥ २२८
 लिङ्गस्य च्छेदने मृत्यौ मध्यमो मूल्यमेव च ।
 महापशूनामेषु स्थानेषु द्विगुणो दमः ॥ २२९
 प्रेरोहिशाखिनां शाखास्कन्धसर्वविदारणे ।
 उपजीव्यद्रमाणाञ्च विंशतिर्द्विगुणो दमः ॥ २३०

चैत्यश्मशानसौमासु पुण्यस्थाने सुरालये ।
जातद्रमाणां द्विगुणो दमो वृत्रेऽथ विद्युते ॥ २३१
गुल्मगुच्छन्नपलताप्रतानीषधिवीरूधाम् ।
पूर्वस्मृतादर्द्धदण्डः स्थानियुक्तेषु कर्तने ॥ २३२
इतिदण्डपारुष्यप्रकरणम् ।

सामान्यद्रव्यप्रसभहरणात् साहसं स्मृतम् ।
तन्मुल्याद्विगुणो दण्डो निह्ववे तु चतुर्गुणः ॥ २३३
यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दमम् ।
यथैवमुक्त्वाहं दाता कारयेत् स चतुर्गुणम् ॥ २३४
अर्ध्याक्रोशातिक्रमकृद्भ्रातृभार्या प्रहारकः ।
सन्दिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकृत् ॥ २३५
सामन्तकुलिकादीनामपकारस्य कारकः ।
पञ्चाशत्पणिको दण्ड एषामिति विनिश्चयः ॥ २३६
स्वच्छन्दं विधवागामी विक्रुष्टे नाभिधावकः ।
अकारणे च विक्रोष्टा चण्डालश्चोत्तमान् स्पृशन् ॥ २३७
शूद्रः प्रव्रजितानाञ्च देवे पित्रे च भोजकः ।
अयुक्तं शपथं कुर्वन्नयोऽयोऽयोग्यकर्मकृत् ॥ २३८
वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्वस्य प्रतिघातकृत् ।
साधारणस्यापलापी दासीगर्भविनाशकृत् ॥ २३९
पितृपुत्रस्वसृभ्रातृदम्पत्याचार्यशिष्यकाः ।
एषामपतितान्योन्यत्यागी च शतदण्डभाक् ॥ २४०
इति साहसप्रकरणम् ।

वसानस्त्रीन् पणान् दण्डो नेजकस्तु परांशुकम् ।
विक्रयावक्रयाधानयाचितेषु पणान् दश ॥ २४१

पितापुत्रविराधे तु साक्षिणां त्रिपणो दमः ।
 अन्तरे च तयोर्धः स्यात्तस्याप्यष्टगुणो दमः ॥ २४२
 तुलाशासनमानानां कूटकनानकस्य च ।
 एभिश्च व्यवहर्ता यः स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४३
 अकूटं कूटकं ब्रूते कूटं यश्चाप्यकूटकम् ।
 स नाणकपरीक्षी तु दाप्य उत्तमसाहसम् ॥ २४४
 भिषङ्मिथ्याचरन् दाप्यस्तिर्य्यक्षु प्रथमं दमम् ।
 मानुषे मध्यमं राजमानुषेषुत्तमं दमम् ॥ २४५
 अवन्ध्यं यश्च बध्नाति वन्ध्यं यश्च प्रमुञ्चति ।
 अप्राप्तव्यवहारश्च स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४६
 मानेन तुलया वापि योऽंशमष्टमकं हरित् ।
 दण्डं स दाप्यो द्विशतं वृद्धौ हानी च कल्पितम् ॥ २४७
 भेषजस्रै हलवण-गन्धधान्यगुडादिषु ।
 पण्येषु प्रक्षिपन् हीनं पणान् दाप्यस्तु षोडश ॥ २४८
 मृच्चर्ममणिसूत्रायःकाष्ठबल्कलवाससाम् ।
 अजातौ जातिकरणे विक्रेयाष्टगुणो दमः ॥ २४९
 समुद्रपरिवर्त्तश्च सारभाण्डश्च क्षत्रिमम् ।
 आधानं विक्रयं वापि नयतो दण्डकल्पना ॥ २५०
 भिन्ने पण्ये तु पञ्चाशत्पण्ये तु शतमुच्यते ।
 द्विपण्ये द्विशतो दण्डो मूल्यवृद्धौ च वृद्धिमान् ॥ २५१
 सन्भूय कुर्व्वतामर्घ्यं सबाधं कारुशिल्पिनाम् ।
 अर्घ्यस्य क्वासं वृद्धिं वा जानतां दम उत्तमः ॥ २५२
 सन्भूयवणिजां पण्यमनर्घ्येणोपरुन्वताम् ।
 विक्रीणतामभिहितो दण्ड उत्तमसाहसः ॥ २५३

राजभिः स्थापयते योऽर्घ्यः प्रत्यहं तेन विक्रयः ।
 क्रयो वानिःस्रवस्तस्माद्गणिजां लाभकृत् स्मृतः ॥ २५४
 स्वदेशपण्ये तु गतं वणिगृह्णेत पञ्चकम् ।
 दशकं पारदेशे तु यः सद्यः क्रयविक्रयो ॥ २५५
 पण्यस्योपरि संस्थाप्य व्ययं पण्यममुद्भवम् ।
 अर्ध्याऽनुग्रहकृत् कार्य्यः क्रेतुर्विक्रेतुरेव च ॥ २५६
 गृहीतमूल्यं यः पण्यं क्रेतुर्नैव प्रयच्छति ।
 सोदयं तस्य दाप्योऽसौ दिग्दाभंवा दिगागते ॥ २५७
 विक्रोतमपि विक्रेयं पूर्वक्रेतर्थ्यगृह्णति ।
 हानिश्चेत् क्रेतदोषेण क्रेतुरेवाह सा भवेत् ॥ २५८
 राजदेवोपघातेन पण्यदोष उपागते ।
 हानिर्विक्रेतुरेवासौ याचितस्याप्रयच्छतः ॥ २५९
 अन्यहस्ते च विक्रोतं दुष्टं वा दुष्टवद्वयदि ।
 विक्रोणाति दमस्तत्र मूल्यात् तु द्विगुणो भवेत् ॥ २६०
 क्षयं वृद्धिं च वणिजा पण्यानामविज्ञानता ।
 क्रोत्वा नानुशयः कार्य्यः कुर्वन् पड़भागदण्डभाक् ॥ २६१

इति विक्रौयासम्प्रदानप्रकरणम् ।

समवायेन वणिजां लाभार्थं कर्म कुर्वताम् ।
 लामालाभौ यथाद्रव्यं यथा वा संविदा कृतौ ॥ २६२
 प्रतिषिद्धमनादिष्टं प्रमादात्यच्च नाशितम् ।
 स तद्दद्याद्विप्लवाच्च रक्षिताद्दशमांशभाक् ॥ २६३
 अर्घ्यप्रक्षेपणादिंशं भागं शुल्कं नृपो हरित् ।
 व्यासिद्धं राजयोग्यञ्च विक्रोतं राजगामि तत् ॥ २६४

मिथ्या वदन् परीमाणं शुल्कस्थानादपासरन् ।
 दाप्यस्वष्टगुणं यश्च सव्याजक्रयविक्रयौ ॥ २६५
 तरिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दाप्यः पणान् दश ।
 ब्राह्मणप्रतिवेश्यानामितदेवानिमन्त्रणे ॥ २६६
 देशान्तरगते प्रेते द्रव्यं दायादवान्ववाः ।
 ज्ञातयो वा हरेयुस्तदागतास्तैर्विना नृपः ॥ २६७
 जिह्मं त्यजेयुर्निर्लाभमशक्तोऽन्येन कारयेत् ।
 अनेन विधिराख्यात ऋत्विक्कषककर्मिणाम् ॥ २६८
 इतिसम्भूयसमुत्थानम् ।

ग्राहकैर्गृह्यते चोरो लोभेणाथ पदेन वा ।
 पूर्वकर्मपराधी च तथा चाशुद्धवासकः ॥ २६९
 अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्या ज्ञातिनामादिनिह्वैः ।
 द्यूतस्त्रीपानशक्ताश्च शुष्कभिन्नमुखस्वराः ॥ २७०
 परद्रव्यगृहाणाश्च प्रच्छकागूढचारिणः ।
 निराया व्ययवन्तश्च विनष्टद्रव्यविक्रयाः ॥ २७१
 गृहीतः शङ्कया चौर्यं नात्मानं चेद्विशोषयेत् ।
 दापयित्वा हृतं द्रव्यं चौरदण्डेन दण्डयेत् ॥ २७२
 चौरं प्रदाप्यापहृतं घातयेद्विविधैर्वधैः ।
 सचिह्नं ब्राह्मणं कृत्वा स्वराद्वाद्भिप्रवासयेत् ॥ २७३
 घातितेऽपहृते दोषो ग्रामभर्तुरनिर्गते ।
 विवोतभर्तुस्तु पथि चोरोद्धर्तुरवीतके ॥ २७४
 स्वसौमिन्नि दद्याद्ग्रामस्तु पदं वा यत्र गच्छति ।
 पञ्चग्रामो वह्निक्रोशाद्दशग्राम्यथवा पुनः ॥ २७५

वन्दिग्राहंस्तथा वाजिकुञ्जराणाञ्च हारिणाः ।
 प्रसङ्घातिनश्चैव शूलमारोपयेन्नरान् ॥ २७६
 उत्क्षेपकग्रन्थिभेदी करमन्द'गहीनकौ ।
 कार्थ्यौ द्वितीयापराधे करपादैकहीनकौ ॥ २७७
 क्षुद्रमध्यमहाद्रव्यहरणे सारतो दमः ।
 देशकालवयःशक्ति सञ्चिन्त्य दण्डकर्मणि ॥ २७८
 भक्तावकाशाग्न्युदकमन्त्रोपकरणव्ययान् ।
 दत्त्वा चौरस्य हन्तुर्वा जानतो दम उत्तमः ॥ २७९
 शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने चोत्तम दमः ।
 उत्तमो बाधमी वापि पुरूपस्त्रीप्रमापणे ॥ २८०
 विप्रदुष्टां स्त्रियंभुण्ण पुरूपस्त्रीमगर्भिणीम् ।
 सेतुमेदकरीञ्चाप्सु शिलां वद्धा प्रवेशयेत् ॥ २८१
 विप्राग्निदां पतिगुरुनिजापत्यप्रमापणीम् ।
 विकर्णकरनासीष्ठीं कृत्वा गोभिः प्रमापयेत् ॥ २८२
 अविज्ञातहतस्याशु कलहं सुतवान्धवाः ।
 प्रष्टव्या योपितथास्य परपुंसि रताः पृथक् ॥ २८३
 स्त्रीद्रव्यवृत्तिकामो वा केन वार्यं गतः सह ।
 सृत्युदेशसमासन्नं पृच्छेद्वापि जनं शनैः ॥ २८४
 क्षेत्रवेश्मन्नग्रामविबोतखलदाहकाः ।
 राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्तु कटाग्निना ॥ २८५
 इति स्तेयप्रकरणम् ।
 पुमान् संग्रहणे ग्राह्यः केशकोश परस्त्रियाः ।
 सथो वा कामजैश्चिह्नैः प्रतिपत्तौ द्वयोस्तथा ॥ २८६
 नौवौस्तनप्रावरणसक्धिक्रैशाभिमर्शनम् ।

अदेशकालसम्भाषं सहैकस्थानमेव च ॥ २८७
 स्त्रीनिषेधे शतं दद्याद्विशतन्तु दमं पुमान् ।
 प्रतिषेधे द्वयोर्दण्डो यथा संग्रहणे तथा ॥ २८८
 स्वजातावुत्तमो दण्ड आनुलोम्ये तु मध्यमः ।
 प्रातिलोम्ये बधः पुंसः स्त्रीणां नासादिकर्त्तनम् ॥ २८९
 अलङ्घितां हरन् कन्यासुत्तमस्त्वन्यथाधमम् ।
 दण्डं दद्यात् सवर्णासु प्रातिलोम्ये बधः स्मृतः ॥ २९०
 सकामास्वनुलोमासु न दोषस्त्वन्यथा दमः ।
 दूषणे तु करच्छेद उत्तमायां बधस्तथा ॥ २९१
 शतं स्त्रीदूषणे दद्याद्द्वे तु मिथ्याभिर्गंसिता ।
 पशून् गच्छच्छतं दाप्यो ह्यौनांस्त्रीं गाञ्च मध्यमम् ॥ २९२
 अवरुद्धासु दासीषु भुजिष्यासु तथैव च ।
 गम्यास्त्रिपुमान्दाप्यः पञ्चाशत्पणिकं दमम् ॥ २९३
 प्रसह्य दास्यभिर्गमे दण्डो दशपणः स्मृतः ।
 वहनां दयकामासौ चतुर्विंशतिकः पृथक् ॥ २९४
 गृहीतवेतना वेश्या नेच्छन्ती द्विगुणं वहेत् ।
 अगृहीते समं दाप्यः पुमानप्येवमेव च ॥ २९५
 अयोनी गच्छतो योषां पुरुषं चाधि मेहतः ।
 चतुर्विंशतिको दण्डस्तथा प्रव्रजितागमे ॥ २९६
 अन्याभिर्गमने त्वाङ्ग्य कवन्धेन प्रवासयेत् ।
 शूद्रस्तथाङ्ग्य एव स्यादन्यस्यार्यागमे बधः ॥ २९७
 इति स्त्रीसंग्रहप्रकरणम् ।
 उनं वाप्यधिकं वापि लिखेदुयो राजशासनम् ।
 पारदारिकचौर वा मुञ्चतो दण्ड उत्तमः ॥ २९८

अमक्ष्येण द्विजं दुष्यन् दण्ड्य उत्तमसाहसम् ।
 क्षत्रियं मध्यमं वैश्यं प्रथमं शूद्रमर्षिकम् ॥ २८६
 क्लृप्तस्वर्णव्यवहारी विमांसस्य च विक्रयी ।
 त्रयङ्गहीनन्तु कर्त्तव्यो दाप्यद्योत्तमसाहसम् ॥ ३००
 चतुष्पादकृतो दोषो नापैहीति प्रजल्पतः ।
 काष्ठलोष्टेषु पाषाणवाहुयुग्यकृतस्तथा ॥ ३०१
 क्खिन्ननस्येन यानेन तथा भग्नयुगादिना ।
 पञ्चाक्षैवापसरता हिंसने स्वाम्यदीपभाक् ॥ ३०२
 शक्तो ह्यमोक्षयन् स्वामी दंष्ट्रिणां शृङ्गिणां तथा ।
 प्रथमं साहसं दद्याद्विकृष्टे द्विगुणं ततः ॥ ३०३
 जारं चौरित्यभिवदन् दाप्यः पञ्चशतं दमम् ।
 उपजौव्यधनं मुञ्चस्तदेवाष्टगुणीकृतम् ॥ ३०४
 राज्ञोऽनिष्टप्रवक्तारं तस्यैवाक्रोशकारिणम् ।
 तन्मन्त्रस्य च भेत्तारं जिह्वां क्खिन्वा प्रवासयेत् ॥ ३०५
 मृताङ्गलग्नविक्रोतुर्गुरीस्ताडयितुस्तथा ।
 राजयानासनारोढुर्हण्ड उत्तमसाहसः ॥ ३०६
 द्विनेत्रभेदिनो राजद्विष्टादेशकृतस्तथा ।
 विप्रत्वेन च शूद्रस्य जीवनीऽष्टशतो दमः ॥ ३०७
 दुर्हृष्टांसु पुनर्दृष्ट्वा व्यवहारान् नृपेण तु ।
 सभ्याः सजयिनो दण्ड्या विवादाद्विगुणं दमम् ॥ ३०८
 यो मन्थेताजितोऽस्त्रीति न्यायेनापि पराजितः ।
 तमायान्तं पुनर्जित्वा दापयेद्विगुणं दमम् ॥ ३०९

राज्ञान्यायेन यो दण्डी गृहीतो वरूणाय तम् ।
निवेद्य दद्याद्द्विप्रेभ्यः स्वयं त्रिंशद्गुणीकृतम् ॥ ३१०
इति श्रीयाज्ञवल्क्ये धर्मशास्त्रे व्यावहारो
नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उनद्विर्वर्षं निखनेन कुर्यादुदकं ततः ।
आ श्मशानामनुव्रान्य इतरो ज्ञातिभिर्वृतः ॥ १
यमसूक्तं यमीं गाथां जपद्भिलौकिकाग्निना ।
स दग्दथ उपेतश्चेदाहिताग्नग्राहतार्थवत् ॥ २
सप्तमाहशमाहापि ज्ञातयोऽभ्युपयन्त्यपः ।
अपनः शोशुचदधमनेन पितृदिङ्मुखाः ॥ ३
एवं मातामहाचार्यप्रेतानामुदकक्रिया ।
कामोदकं सखिप्रत्तास्त्रस्त्रीयश्वशरत्विजाम् ॥ ४
सक्तत् प्रसिञ्चन्त्युदकं नामगोत्रेण वाग्यताः ।
न ब्रह्मचारिणः कुर्युरुदकं पतितास्तथा ॥ ५
पापण्ड्यनाश्रिताः स्तेना भर्तृघ्नयः कामगादिकाः ।
सुराप्य आत्मत्यागिन्यो नाशीचोदकभाजनाः ॥ ६
कृतोदकान् समुत्तीर्णान् ऋदुशाहलसंस्थितान् ।
स्नातानपवदेयुस्तानितिहासैः पुरातनैः ॥ ७
मानुष्ये कदलीस्तम्भनिःसारि सारमार्गणम् ।
यः करति स सन्मुदो जलवुद्वुदसन्निभे ॥ ८

पञ्चधा सम्भृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः ।
 कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिवेदना ॥ ८
 गन्ती वसुमती नाशमुदधिर्देवतानि च ।
 प्रानप्रस्थः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति ॥ १०
 श्लेष्माश्रु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुंक्ते यतोऽवशः ।
 अतो न रोदितव्यन्तु क्रियाः कार्याः स्वशक्तितः ॥ ११
 इति संश्रुत्य गच्छेयुर्गृहं बालपुरःसराः ।
 विदश्य निम्बपत्राणि नियताहारि वैश्मनः ॥ १२
 आचम्याग्नादिसलिलं गोमयं गौरसर्षपान् ।
 प्रविशेयुः समालभ्य दत्त्वाश्मनि पदं शनै ॥ १३
 प्रवेशनादिक्रं कर्म प्रेतसंस्पर्शिनामपि ।
 इच्छतां तत्क्षणाच्छुद्धिं परेषां स्नानसंयमात् ॥ १४
 आचार्यपित्रुपाध्यायान्निह ल्यापि व्रती व्रती ।
 सकटान्नं न चाश्रीयान्न च तैः सह संवसेत् ॥ १५
 क्रौतलव्वाशना भूमौ स्वपेयुस्ते पृथक् पृथक् ।
 पिण्डयज्ञाहता देयं प्रेतायान्नं दिनत्रयम् ॥ १६
 जलमेकाहमाकाशे स्थाप्यं क्षीरञ्च सृज्यते ।
 वैतानोपासनाः कार्याः क्रियाश्च श्रुतिदर्शनात् ॥ १७
 त्रिरात्रं दशरात्रं वा श्रावमाशौचमुच्यते ।
 उनद्वि वर्षमुभयोः सूतकं मातुरेव हि ॥ १८
 पित्रोस्तु सूतकं मातुस्तदसृग्दर्शनाद् ध्रुवम् ।
 तदहनं प्रदुष्येत् पूर्वेषां जन्मकारणात् ॥ १९
 अन्तरा जन्ममरणे शेषाहोभिविशुध्यति ।
 गर्भस्रावे मासतुल्या निशाः शब्देस्तु कारणम् ॥ २०

हतानां नृपगोविप्रैरन्वचञ्चात्मघातिनाम् ।
 प्रोषिते कालशेषः स्यात् पूर्णं दत्त्वोदकं शुचि ॥ २१
 चतस्रस्य द्वादशाहानि विशः पञ्चदशैव तु ।
 त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्य तदहं न्यायवर्त्तिनः ॥ २२
 आ दन्तजन्मनः सद्य आ चूडानैशिकौ स्मृता ।
 त्विरात्रमा व्रतादेशाद्दशरात्रमतः परम् ॥ २३
 अहस्त्वदत्तकन्यासु वालेषु च विशोधनम् ।
 गुञ्जन्तेवास्यनूचानमातुलयोत्रियेषु च ॥ २४
 अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्त्रन्धगतासु च ।
 निवासराजनि प्रेते तदहः शुद्धिकारणम् ॥ २५
 ब्राह्मणेनानुगन्तव्यो न शूद्रो न द्विजः क्वचित् ।
 अनुगम्याग्भसि स्नात्वा स्पृष्ट्वाग्निं घृतभुक् शुचिः ॥ २६
 महीपतीनां नाशौचं हतानां विद्युता तथा ।
 गोब्राह्मणार्थं संग्रामे यस्य चेच्छति भूमिपः ॥ २७
 ऋत्विजां दौचितानाञ्च यज्ञियं कर्म कुर्वताम् ।
 सत्त्रिव्रतिब्रह्मचारिदाढब्रह्मविदां तथा ॥ २८
 दाने विवाहे यज्ञे च संग्रामे देशविप्लवे ।
 आपद्यपि च कष्टायां सद्यः शौचं विधोयते ॥ २९
 उदक्याशौचिभिः स्रयात् संस्पृष्टस्त्रैरूपस्पृशेत् ।
 अवलिङ्गानि जपेच्चैव सावित्रीं मनसा सकृत् ॥ ३०
 कालोऽग्निः कर्म मृदायुर्मनो ज्ञानं तपो जलम् ।
 पथान्तापो निराहारः सर्वोऽमी शुद्धिहेतवः ॥ ३१
 अकार्यकारिणां दानं वेगो नद्यास्तु शुद्धिकृत् ।
 शोध्यस्य मृच्च तोयञ्च सत्र्यासो वै द्विजन्मनाम् ॥ ३२

तपो वेदविदां ज्ञान्तिर्विदुषां वर्षाणी जलम् ।
जपः प्रच्छन्नपापानां मनसः सत्यमुच्यते ॥ ३३
भूतात्मनस्तपोविद्ये बुद्धे ज्ञानं विशोधनम् ।
क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिः परमा मता ॥ ३४

इत्यशीचप्रकरणम् ।

क्षात्रेण कर्मणा जीवेद्दिशां वाप्यापदि द्विजः ।
निस्तौर्थां तामथात्मानं पावयित्वा न्यसेत् पथि ॥ ३५
फलोपलक्ष्मीसोममनुष्यापूपवीरुधः ।
तिलौदनरसक्षारान् दधि क्षौरं घृतं जलम् ॥ ३६
शस्त्रासवमधूच्छिष्टमधुलाक्षाश्च वर्हिषः ।
ऋद्धर्मपुष्पकुतपकेशंतक्रविप्रक्षितीः ॥ ३७
क्षौशियनीललवणमांसैकशफसीसकान् ।
शाकाद्वैषधिपिण्याकपशुगन्धांस्तथैव च ॥ ३८
वैश्यवृत्त्यापि जीवन्नो विक्रीणीत कदाचन ।
धर्मार्थं विक्रयं नेयास्तिला धान्येन तत्समाः ॥ ३९
क्षत्रालवणमांसानि पतनीयानि विक्रये ।
पयो दधि च मद्यञ्च ह्यौनवर्णकराणि च ॥ ४०
श्रापद्गतः सम्प्रगृह्यन् भुञ्जानो वा यतस्ततः ।
नालिप्ये तैन्सा विप्रो ज्वलनार्कसमो हि सः ॥ ४१
क्षुधिः शिल्पं श्रुतिर्विद्या कुसीदं शकटं गिरिः ।
सेवाऽनूपो नृपो भैक्षमापत्तौ जीवनानि तु ॥ ४२
बुभुक्षितस्त्राहं स्थित्वा धान्यमन्नाङ्गणाद्धरेत् ।
प्रतिगृह्य तदाख्येयमभियुक्तेन धर्मतः ॥ ४३

तस्य वृत्तं कुलं शीलं श्रुतमध्ययनं तपः ।

‘ज्ञात्वा राजा कुटुम्बञ्च धर्मग्रां वृत्तिं प्रकल्पयेत् ॥ ४४

इत्यापदर्भप्रकरणम् ।

सुतविन्ध्यपत्नीकस्तया वानुगतो वनम् ।

वानप्रस्थो ब्रह्मचारी साग्निः सोपासनो व्रजेत् ॥ ४५

अफालकृष्टेनाग्नींश्च पितृदेवातिथींस्तथा ।

भृत्यांस्तु तर्पयेत् श्लश्रुजटालीमभृदात्मवान् ॥ ४६

श्रद्धो मासस्य षण्णां वा तथा संवत्सरस्य वा ।

अर्थस्य सञ्चयं कुर्यात् कृतमाश्रयुजे त्यजेत् ॥ ४७

टान्तस्त्रिपरणस्रायी निवृत्तश्च प्रतिग्रहात् ।

खाध्यायवान् दानशीलः सर्व्वसत्त्वहिते रतः ॥ ४८

दन्तोन्मूखलिकः काल-पक्षाशी वाश्लकुट्टकः ।

श्रीते स्मार्त्तं फलस्नेहेः कर्म कुर्यात् क्रियास्तथा ॥ ४९

चान्द्रायणैर्नयेत् कालं कृच्छ्रैर्वा वर्त्तयेत् सदा ।

घञ्जे गते वाप्यश्रीयान्नासे वाऽहनि वा गते ॥ ५०

स्वप्याङ्गुमी शुची रात्रौ दिवा सम्प्रपदैर्नयेत् ।

स्थानासनविहारैर्वा योगाभ्यासेन वा तथा ॥ ५१

श्रीषो पञ्चाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थण्डिलेशयः ।

आर्द्रवासास्तु हिमन्ते शक्त्या वापि तपश्चरेत् ॥ ५२

यः कण्ठकैर्च्चितुदति चन्दनैर्यश्च लिम्पति ।

अक्रुद्धोऽपरितुष्टश्च समस्तस्य च तस्य च ॥ ५३

अग्नौन् वाप्यात्मसात् कृत्वा वृक्षावासो मिताशनः ।

वानप्रस्थो गृहेष्वेव यात्रार्थं भैक्षमाचरेत् ॥ ५४

ग्रामादाहृत्य वां ग्रासानष्टौ भुञ्जीत वाग्यतः ।
 वायुभक्षः प्रागुदीचीं गच्छेद्वा वर्षं संचयात् ॥ ५५
 इतिवानप्रस्थप्रकरणम् ।
 वनादगृह्णाद्वा कृत्वेष्टिं सार्ववेदसदक्षिणाम् ।
 प्राजापत्यां तदन्ते तानग्नीनारोप्य चात्मनि ॥ ५६
 अधीतवेदो जपकृत् पुत्रवानन्नदीऽग्निमान् ।
 शक्त्या च यज्ञकृन्मोक्षे मनः कुर्यात्तु नान्यथा ॥ ५७
 सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डो सकमण्डलुः ।
 एकारामः परित्रय्य भिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत् ॥ ५८
 अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाङ्गे नाभिलक्षितः ।
 रहिते भिक्षुकैर्ग्रामे यात्रामात्रमलीनुपः ॥ ५९
 यतिपात्राणि ऋद्वेषुदार्वलावुमयानि च ।
 सलिलैः शुद्धिरुतेषां गोपालैश्चावधर्षणात् ॥ ६०
 सन्निरुध्येन्द्रियग्रामं रागद्वेषौ विहाय च ।
 भयं हृत्वा च भूतानाममृतौ भवति द्विजः ॥ ६१
 कर्त्तव्याशयशुद्धिस्तु भिक्षुकेन विशेषतः ।
 ज्ञानोत्पत्तिनिमित्तत्वात् स्वातन्त्र्यकरणाय च ॥ ६२
 अवेद्या गर्भवासस्य कर्मजा गतयस्तथा ।
 आधयो व्याधयः क्लेशा जरा रूपाविपर्ययः ॥ ६३
 भवो जातिसहस्रेषु प्रियाप्रियविपर्ययः ।
 ध्यानयोगेन सम्पश्येत् सूक्ष्म आत्मात्मनि स्थितः । ६४
 नाश्रमः कारणं धर्मं क्रियमाणो भवेद्द्विजः ।
 अतो यदात्मनोऽपथं परस्य न तदाचरि-

सत्यमस्ते यमक्रोधो ङ्गीः शीर्चं धीर्धृतिर्दमः ।
संयतेन्द्रियता विद्या धर्मः सर्व्व उदाहृतः ॥ ६६

इति यतिप्रकरणम् ।

निःसरन्ति यथा लोहपिण्डात्तप्तात् स्फुलिङ्गकाः ।

सकाशादात्मनस्तद्वात्मानः प्रभवन्ति हि ॥ ६७

तत्रात्मा हि स्वयं किञ्चित् कर्म किञ्चित् स्वभावतः ।

करोति किञ्चिदभ्यासाद्धर्माधर्मोभयात्मकम् ॥ ६८

निमित्तमक्षरः कर्त्ता वोद्वा ब्रह्म गुणी वशी ।

अजः शरीरग्रहणात् स जात इति कीर्त्तते ॥ ६९

सर्गादौ स यथाकाशं वायुं ज्योतिर्जलं महीम् ।

सृजत्येकोत्तरगुणांस्तथादत्ते भवन्नपि ॥ ७०

आहुत्याप्यायते सूर्यस्तस्माद्दृष्टिरथौषधिः ।

तदन्नं रसरूपेण शुक्रत्वमुपगच्छति ॥ ७१

स्त्रीपुंसयोस्तु संयोगे विशुद्धे शुक्रशोणिते ।

पञ्चधा तु स्वयं षष्ठ आदत्ते युगपत् प्रभुः ॥ ७२

इन्द्रियाणि मनः प्राणो ज्ञानमायुः सुखं धृतिः ।

धारणा प्रेरणं दुःखमिच्छाहङ्गार एव च ॥ ७३

प्रयत्न आकृतिर्व्वर्णः स्वरद्वेषी भवाभवौ ।

तस्मैतदात्मजं सर्व्वमनादेरादिमिच्छतः ॥ ७४

प्रथमे मासि संक्लेदभूतो धातुविमूर्च्छितः ।

मास्यर्बुदं द्वितीये तु तृतीयेऽङ्गेन्द्रियैर्युतः ॥ ७५

आकाशाह्लासवं सौक्ष्मं शब्दं श्रोत्रं वलादिकम् ।

वायोस्तु स्पर्शनं चेष्टां व्यूहनं रीक्ष्यमेव च ॥ ७६

पित्तान्तु दर्शनं पक्तिमौष्ण्यं रूपं प्रकाशिताम् ।
 रसान्तु रसनं शैत्यं स्रे हं क्लेदं समार्द्धवम् ॥ ७७
 भूमेर्गन्धं तथा घ्राणं गौरवं मूर्त्तिमेव च ।
 आत्मा मृह्णात्यजः सर्व्वं तृतीये स्मन्दते ततः ॥ ७८
 दोहदस्याप्रदानेन गर्भो दीपमवाप्नुयात् ।
 वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात् कार्य्यं प्रियं क्षियाः ॥ ७९
 स्वैर्य्यं चतुर्थे त्वङ्गानां पञ्चमे शोणितोद्भवः ।
 षष्ठे बलस्य वर्णस्य नखरोम्नाञ्च सम्भवः ॥ ८०
 मनश्चेतन्ययुक्तोऽसौ नाड्योश्चायुशिरायुतः ।
 सप्तमे चाष्टमे चैव त्वङ्गांसस्मृतिमानपि ॥ ८१
 पुनर्द्वातीं पुनर्गर्भमोजस्तस्य प्रधावति ।
 अष्टमे मास्यतो गर्भो जातः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ८२
 नवमे दशमे वापि प्रवलेः सूतिमारुतैः ।
 निःसार्य्यते वाण इव यन्त्रच्छिद्रेण सञ्चरः ॥ ८३
 तस्य षोढा शरीराणि पट् त्वचो धारयन्ति च ।
 पङ्ङ्गानि तथास्याञ्च सह षष्ठ्या शतत्रयम् ॥ ८४
 स्थालैः सह चतुःषष्टिर्दन्ता वै विंशतिर्नखाः ।
 पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ ८५
 पथ्यङ्गुलीनां द्वे पाण्यार्गुल्फेषु च चतुष्टयम् ।
 चत्वार्थैरङ्गिकास्थीनि जङ्गयोस्तावदेव तु ॥ ८६
 द्वे द्वे जानुकपोलीरुफलकांससमुद्भवे ।
 अन्नतालूपके श्लोकोफलके च विनिर्द्दिशेत् ॥ ८७
 भगाश्लोकं तथा षष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
 शीवा पञ्चदशास्थिः स्याज्जत्वैकैकं तथा हनुः ॥ ८८

तन्मूले द्वे ललाटाक्षिगण्डे नासा घनास्थिका ।
पार्श्वकाः स्थालकौ सार्द्धममर्बुदैश्च द्विसप्ततिः ॥ ८८
द्वौ शङ्खकौ कपालानि चत्वारि शिरसस्तथा ।
उरः सप्तदशास्थौनि पुरुषस्यास्थिसंग्रहः ॥ ८९
गन्धरूपरसस्पर्शशब्दाश्च विषयाः स्मृताः ।
नासिका लोचने जिह्वा त्वक्श्रोत्रञ्चेन्द्रियाणि च ॥ ९०
हस्तौ पायुरूपस्थश्च वाक् पादौ चेति पञ्च वै ।
कर्मेन्द्रियाणि जानीयान्ननश्चैवोभयात्मकम् ॥ ९१
नाभिरोजो गुदं शुक्रं शोणितं शङ्खकौ तथा ।
मूर्धांसकण्ठहृदयं प्राणस्यायतनानि तु ॥ ९२
वपावसावहननं नाभिः क्लोम यकृतं श्लिहा ।
क्षुद्रान्तं वक्त्रको वस्तिः पुरौषाधानमेव च ॥ ९३
आमाशयोऽथ हृदयं स्थूलान्तं गुदमेव च ।
उदरश्च गुदौकोष्ठौ विस्तारोऽयमुदाहृतः ॥ ९४
कनीनिके चाक्षिकूटे शङ्कुली कर्णपुत्रकौ ।
कर्णौ शङ्खौ ध्रुवौ दन्तवेष्टावोष्ठौ ककुन्दरे ॥ ९५
वङ्गणौ वृषणौ वृक्कौ श्लेषसङ्घातजौ स्तनौ ।
उपजिह्वा स्फिजौ बाह्व जङ्घोरूपु च पिण्डिकाः ॥ ९६
तालुदरं वस्ति शोषं चिबुकं गालशुण्डिके ।
अवटुश्चैवमेतानि स्थानान्यत्र शरीरके ॥ ९७
अक्षिकर्णचतुष्कञ्च पद्मस्तहृदयानि च ।
नवच्छिद्राणि तान्येव प्राणस्यायतनानि तु ॥ ९८
शिराः शतानि सप्तैव नव स्नायुशतानि च ।
धमनौनां शते द्वे च पेशी पञ्चशतानि च ॥ १००

एकोनत्रिंशत्क्षणाणि तथा नवशतानि च ।
 षट्पञ्चाशच्च जानीत शिरा धमनिसंज्ञिताः ॥ १०१
 त्रयोलक्षास्तु विज्ञेयाः श्मश्रुकेशाः शरीरिणाम् ।
 सप्तोत्तरं मर्माशतं द्वे च सन्धिगतं तथा ॥ १०२
 रोमां कोट्यश्च पञ्चाशच्चतस्रः कोट्य एव च ।
 सप्तषष्टिस्तथा लक्षाः साक्षाः खेदायनैः सह ॥ १०३
 वायवीयैर्विगण्यन्ते विभक्ताः परमाणवः ।
 यद्यप्येकोऽनुवेदैषां भावनाञ्चैव संस्थितिम् ॥ १०४
 रसस्य नव विज्ञेया जलस्याञ्चलयो दश ।
 सप्तैव तु पुरीषस्य रक्तस्याष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥ १०५
 षट् श्लेष्मा पञ्च पित्तञ्च चत्वारो मूत्रमेव च ।
 वसात्रयो द्वौ तु मेदो मज्जेकोऽर्धन्तु मस्तके ॥ १०६
 श्लेष्मीजसस्तावदेव रेतसस्तावदेव तु ।
 इत्येतदस्थिरं वर्षं यस्य मोक्षाय कृत्यसौ ॥ १०७
 दासप्ततिसहस्राणि हृदयादभिनिःसृता ।
 हिताहिता नाम नाद्यस्तासां मध्ये शशिप्रभम् ॥ १०८
 मण्डलं तस्य मध्यस्थ आत्मा दीप इवाचलः ।
 स ज्ञेयस्तं विदित्वेह पुनरायतने नतु ॥ १०९
 ज्ञेयश्चारण्यकमहं यदादित्यादवासवान् ।
 योगशास्त्रञ्च मत्प्रोक्तं ज्ञेयं योगमभीष्टता ॥ ११०
 अनन्यविषय कृत्वा मनोवृद्धिस्मृतौन्द्रियम् ।
 ध्येय आत्मा स्थितो योऽसौ हृदये दोषवत् प्रभुः ॥ १११
 यथाविधानेन पठन् सामगायमविच्युतम् ।
 सावधानस्तदभ्यासात् परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ११२

अपरान्तकमूर्क्षोप्यं मद्रकं प्रकरीन्तथा ।
 श्रीवेणकं सुराविन्दुमुत्तरं गीतकानि च ॥ ११३
 ऋग्गाथाः पाणिका दक्षविहिता ब्रह्मगीतिकाः ।
 ज्ञेयमेतत्तदभ्यासकरणान्मोक्षसंज्ञितम् ॥ ११४
 वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः ।
 तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति ॥ ११५
 गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परमं पदम् ।
 रुद्रस्थानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ ११६
 अनादिरात्मा कथितस्तस्यादिस्तु शरीरकम् ।
 आत्मनश्च जगत् सर्वं जगतश्चात्मसम्भवः ॥ ११७
 कथमेतद्दिमुद्ग्रामः सदेवासुरमानवम् ।
 जगदुद्भूतमात्मा च कथं तस्मिन् वदस्व नः ॥ ११८
 मोहजालमपास्येह पुरुषो दृश्यते हि यः ।
 सहस्रकरपद्मेतः सूर्यवर्चाः सहस्रकः ॥ ११९
 स आत्मा चैव यज्ञश्च विश्वरूपः प्रजापतिः ।
 विराजः सोऽन्नरूपेण यज्ञत्वमुपगच्छति ॥ १२०
 यो द्रव्यदेवतात्यागसम्भूतो रस उत्तमः ।
 देवान् सन्तर्प्य स रसो यजमानं फलेन च ॥ १२१
 संयोज्य वायुना सोमं नीयते रश्मिभिस्ततः ।
 ऋग्यजुःसामविहितं सौरं धामोपनीयते ॥ १२२
 स्वमण्डलादसौ सूर्यः स्रजत्यमृतमुत्तमम् ।
 यज्जन्म सर्वभूतानामशनानशनारमनाम् ॥ १२३
 तस्मादन्नात् पुनर्यज्ञ पुनरन्नं पुनः क्रतुः ।
 एवमेतदनाद्यत्सं चक्रं सम्परिवर्तते ॥ १२४

अनादिरात्मा सम्भूतिर्विद्यते नान्तरात्मनः ।
 समवायौ तु पुरुषो मोहेच्छाद्वेषकर्मजः ॥ १२५
 सहस्रात्मा मया यो व आदिदेव उदाहृतः ।
 सुखवाह्यरूपज्जाः स्युस्तस्य वर्णा यथाक्रमम् ॥ १२६
 पृथिवी पादतस्तस्य शिरसी द्यौरजायत ।
 नस्तः प्राणा दिशः श्रोत्रात् सर्गाहायुर्मुखाच्छिखी ॥ १२७
 अनसश्चन्द्रमा जातश्छुपश्च दिवाकरः ।
 जघनादन्तरीक्षञ्च जगच्च सचराचरम् ॥ १२८
 एतद्वै नु कथं ब्रह्मन् पापयोनिषु जायते ।
 ईश्वरः स कथं भावैरनिष्टैः सम्प्रयुज्यते ॥ १२९
 करणैरन्वितस्यापि पूर्वज्ञानं कथञ्चन ।
 चित्ति सर्वगतं कस्मात् सर्वगोऽपि न वेदनाम् ॥ १३०
 अन्यर्पाक्षस्यावरतां मनोवाकायकर्मजैः ।
 दोषैः प्रयाति जीवोऽयं भवं योनिशतेषु च ॥ १३१
 अनन्ताश्च यथा भावाः शरीरेषु शरीरिणाम् ।
 रूपाण्यपि तथैवेह सर्वयोनिषु देहिनाम् ॥ १३२
 विपाकः कर्माणां प्रेत्य कीपाञ्चिदिह जायते ।
 इह चामुत्र वै कीषां भावस्तत्र प्रयोजनम् ॥ १३३
 परद्रव्याण्यभिधायं स्तथानिष्टानि चिन्तयन् ।
 वितथाभिनिवेशौ च जायन्तेऽन्यासु योनिषु ॥ १३४
 पुरुषोऽनृतवादी च पिशुनः पुरुषस्तथा ।
 अनिवद्धप्रलापी च मृगपक्षिषु जायते ॥ १३५
 अदत्तादाननिरतः परदारोपसेवकः ।
 हिंसकश्चाविधानेन स्थावरेष्वभिजायते ॥ १३६

आत्मज्ञः शीचवान् दान्तस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ।
 धर्मकृद्वेदविद्यावित् सात्त्विको देवयोनिषु ॥ १३७
 असत्कार्यैरतोऽधीर भारभ्गी विषयी च यः ।
 स राजगोमनुष्येषु मृतो जन्माधिगच्छति ॥ १३८
 निद्रालुः क्रूरकृषुब्धो नास्तिको याचकस्तथा ।
 प्रमादवान् भिन्नवृत्तो भवेत्तिर्थेक्षु तामसः ॥ १३९
 रजसा तमसा चैवं समाविष्टो भ्रमन्निह ।
 भाखेरनिष्टैः संयुक्तः संसारं प्रतिपद्यते ॥ १४०
 मलिनो हि यथादर्शो रूपालोकस्य नक्षमः ।
 तथाविपक्वकरण आत्मज्ञानस्य नक्षमः ॥ १४१
 कट्विर्वारी यथापक्वो मधुरः सन् रसोऽपि न ।
 प्राप्यते ह्यात्मनि तथा नापक्वकरणे ज्ञता ॥ १४२
 संवर्थाश्रयां निजे देहे देही विन्दति वेदनाम् ।
 योगी मुक्तश्च सर्व्वासां यो न चाप्नोति वेदनाम् ॥ १४३
 आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत् ।
 तथात्मैकोऽप्यनेकस्तु जलाधारेष्विवांशुमान् ॥ १४४
 ब्रह्मखानिलतेजांसि जलं भूयति घातवः ।
 इमे लोका एष चात्मा तस्माच्च स चराचरम् ॥ १४५
 मृद्गण्डचक्रसंयोगात् कुम्भोकारो यथा घटम् ।
 करोति ढगमृत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः ॥ १४६
 हेममात्रमुपादाय रूपं वा हेमकारकः ।
 निजलालासमायोगात् कोशं वा कोशकारकः ॥ १४७
 कारणान्येवमादाय तासु तास्त्रिह योनिषु ।
 मृजत्वात्मानमात्मा च सम्भूय कारणानि च ॥ १४८

महाभूतानि सत्यानि यथात्मापि तथैव हि ।
 कोऽन्यथैकेन नेत्रेण दृष्टमन्येन पश्यति ॥ १४९
 वाचं वा को विजानाति पुनः संश्रुत्य संश्रुताम् ।
 अतीतार्थस्मृतिः कस्य को वा स्वप्नस्य कारकः ॥ १५०
 जातिरूपवयोवृत्तिविद्यादिभिरहङ्कृतः ।
 शब्दादिविषयोद्योगं कर्मणा मनसा गिरा ॥ १५१
 स सन्दिग्धमतिः कर्मफलमस्ति न वेति वा ।
 विमुक्तः सिद्धमात्मानमसिद्धोऽपि हि मन्यते ॥ १५२
 मम दाराः सुतामात्या अहमेषामिति स्थितिः ।
 हिताहितेषु भाविषु विपरीतमतिः सदा ॥ १५३
 ज्ञेयज्ञे प्रकृतौ चैव विद्वान् वाविशेषवान् ।
 अनाशकानलापातजलप्रपतनोद्यमी ॥ १५४
 एवंहृत्तोऽविनीतात्मा वितथाभिनिवेशवान् ।
 कर्मणा हेषमोहाभ्यामिच्छया चैव वध्यते ॥ १५५
 आचार्योपासनं वेदशास्त्रार्थेषु विवेकिता ।
 तत्कर्मणामनुष्ठानं सङ्गः सङ्गिर्गिरः शुभाः ॥ १५६
 स्वप्नालोकालम्बविगमः सर्वभूतात्मदर्शनम् ।
 त्यागः परिग्रहाणाञ्च जीर्णकाषायधारणम् ॥ १५७
 विषयेन्द्रियसंरोधस्तन्द्रान्तस्थविवर्जनम् ।
 शरीरपरिसङ्ग्रहानं प्रवृत्तिष्वघदर्शनम् ॥ १५८
 नौरजस्तमता सत्त्वशुद्धिर्निःस्पृहता शमः ।
 एतैरूपायेः संशुद्धः सत्त्वयुक्तोऽमृतो भवेत् ॥ १५९
 तत्त्वस्मृतेरूपस्थानात् सत्त्वयोगात् परिचयात् ।
 कर्मणां सन्निकर्षाच्च सतां योगः प्रवर्तते ॥ १६०

शरीरसङ्घे यस्य मनः सत्त्वस्थमीश्वरम् ।
 अविभ्रुतमतिः सम्यक् स जातिस्मरतामियात् ॥ १६१
 यथा हि भरतो वर्णैर्वर्णयत्यात्मनस्तानुम् ।
 नानारूपाणि कुर्वाणस्तथात्मा कर्मजास्तनूः ॥ १६२
 कालकर्मात्मवीजानां दीपैर्मातृस्तथैव च ।
 गर्भस्य वैकृतं दृष्टमङ्गहीनादि जन्मतः ॥ १६३
 अहङ्कारेण मनसा गत्या कर्मफलेन च ।
 शरीरेण च नाटमायं मुक्तपूर्वः कथञ्चन ॥ १६४
 कर्त्याधारस्त्रे हयोगाद्यथा दीपस्य संस्थितिः ।
 विक्रियापि च दृष्टैवमकाले प्राणसङ्घयः ॥ १६५
 अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवदयः स्थितो हृदि ।
 सितासिताः कद्रुनीलाः कपिलाः पौतलोहिताः ॥ १६६
 ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्यमण्डलम् ।
 ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन जाति परां गतिम् ॥ १६७
 यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्ध्वमेव व्यवस्थितम् ।
 तेन देवशरीराणि सधामानि प्रपद्यते ॥ १६८
 येऽनैकरूपाद्याधस्ताद्रश्मयोऽस्य ऋदुप्रभाः ।
 ईह कर्मोपभोगाय तेः संसरति सोऽवशः ॥ १६९
 विद्वैः शास्त्रैः सविज्ञानैर्जन्मना मरणेन च ।
 अर्था गत्या तथागत्या सत्येन ह्यन्ततेन च ॥ १७०
 अथसा सुखदुःखाभ्यां कर्मभिश्च शुभाशुभैः ।
 निमित्तशकुनज्ञानग्रहसंयोगजैः फलैः ॥ १७१
 तारानक्षत्रसञ्चारैर्जागरैः स्वप्नैरपि ।
 आकाशपवनज्योतिर्जलभूतिमिरैस्तथा ॥ १७२

मन्वन्तरैर्युगप्राप्त्या मन्त्रौषधिफलैरपि ।
 वित्तात्मानं विद्यमानं कारणं जगतस्तथा ॥ १७३ ॥
 अहङ्कारः स्मृतिर्मधा द्वेषो बुद्धिः सुखं धृतिः ।
 इन्द्रियान्तरसञ्चार इच्छा धारणजीविते ॥ १७४ ॥
 स्वर्गः स्वप्नश्च भावानां प्रेरणं मनसो गतिः ।
 निमेषश्चेतना यत्र आदानं पाञ्चभौतिकम् ॥ १७५ ॥
 यत एतानि दृश्यन्ते लिङ्गानि परमात्मनः ।
 तस्मादस्ति परो देहादात्मा सर्व्वग ईश्वरः ॥ १७६ ॥
 बुद्धीन्द्रियाणि सार्थानि मनः कर्म्मैन्द्रियाणि च ।
 अहङ्कारश्च बुद्धिश्च पृथिव्यादीनि चैव हि ॥ १७७ ॥
 अव्यक्तमात्मा क्षेत्रज्ञः क्षेत्रस्यास्य निगद्यते ।
 ईश्वरः सर्व्वभूतस्थः सन्नसन् सदसच्च यः ॥ १७८ ॥
 बुद्धेरुत्पत्तिरव्यक्तात्ततोऽहङ्कारसम्भवः ।
 तन्मात्रादीन्वहङ्कारादेकोत्तरगुणानि च ॥ १७९ ॥
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च तद्गुणाः ।
 यो यस्मान्निःसृतश्चैषां स तस्मिन्नेव लीयते ॥ १८० ॥
 यथात्मानं सृजत्यात्मा तथाऽवः कथितो मया ।
 विपाकक्षिप्रकारणां कर्म्मणाम्नीश्वरोऽपि सन् ॥ १८१ ॥
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणास्तस्यैव कीर्त्तिताः ।
 रजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवद्भ्राम्यते हि सः ॥ १८२ ॥
 अनादिरादिमांश्चैव स एव पुरुषः परः ।
 लिङ्गेन्द्रियग्राह्यरूपः सविकार उदाहृतः ॥ १८३ ॥
 पितृयानोऽजवीप्याश्च यदगस्त्यस्य चान्तदम् ।
 तेनाग्निहोत्रिणो यान्ति स्वर्गकाम दिवश्मति ॥ १८४ ॥

धे च दानपराः सम्यगष्टाभिश्च गुणैर्युताः । .
 तेऽपि तेनैव मार्गेण सत्यव्रतपरायणाः ॥ १८५
 अष्टाशीतिसहस्रानि मुनयो गृहमेधिनः ।
 पुनरावर्त्तिनो वीजभूता धर्मप्रवर्त्तकाः ॥ १८६
 सप्तर्षिनागवीथ्यन्तर्द्देवलोकंसमाश्रिताः । .
 तावन्त एव मुनयः सर्वारम्भविवर्त्तिताः ॥ १८७
 तपसा ब्रह्मचर्येण सङ्गत्यागेन मेधया ।
 तत्रैव तावत्तिष्ठन्ति यावदाभूतसंभवम् ॥ १८८ .
 यतो वेदाः पुराणञ्च विद्योपनिषदस्तथा । .
 श्लोकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्च किञ्चन वाङ्मयम् ॥ १८९
 वेदानुवचनं यज्ञो ब्रह्मचर्यं तपो दमः । .
 अक्षीपवासः स्वातन्त्र्यमात्मनो ज्ञानहेतवः ॥ १९०
 स ह्यायमैर्विजिज्ञास्यः समस्तैरेवमेव तु ।
 द्रष्टव्यस्त्वथ मन्तव्यः श्रोतव्यश्च द्विजातिभिः ॥ १९१
 य एनमेवं विन्दन्ति धे चारण्यकमाश्रिताः ।
 उपासते द्विजा सत्यं अक्षया परया युताः ॥ १९२
 क्रमात्ते सम्भवन्त्यर्चिरहः शुक्लं तथोत्तरम् ।
 अयनं देवलोकञ्च सवितारं सविद्युतम् ॥ १९३ .
 ततस्तान् पुरुषोऽभ्येत्य मानसो ब्रह्मलौकिकान् ।
 करोति पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते ॥ १९४
 यज्ञेन तपसा दानैर्ये हि स्वर्गजितो नराः । .
 धूमं निशां कृष्णपद्मं दक्षिणायनमेव च ॥ १९५
 पितृलोकं चन्द्रमसं वायुं वृष्टिं जलं महीम् ।
 क्रमात्ते सम्भवन्तीह पुनरेव ब्रजन्ति च ॥ १९६

एतदयो न विजानाति मार्गद्वितयमात्मवान् ।
 दन्दशूकः पतङ्गो वा भवेत् कीटोऽथवा कृमिः ॥ १८७
 जरूस्थोत्तानचरणः सव्ये न्यस्येतरं करम् ।
 उत्तानं किञ्चिदुन्नाम्य सुखं विष्टम्य चोरसा ॥ १८८
 निमीलिताक्षः सत्त्वस्थो दन्तैर्दन्तानसंसृशन् ।
 तालुस्थाचलजिह्वश्च संहतास्यः सुनिथलः ॥ १८९
 सन्निरुर्ध्वेन्द्रियग्रामं नातिनीचोच्छ्रितासनः ।
 द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्राणायाममुपक्रमेत् ॥ २००
 ततो ध्येयः स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः ।
 धारयेत्तत्र चाल्मानं धारणां धारयन् बुधः ॥ २०१
 अन्तर्दानं स्मृतिः कान्तिर्दृष्टिः श्रोत्रज्ञता तथा ।
 निजं शरीरमुत्सृज्य परकायप्रवेशणनम् ॥ २०२
 अर्थानां छन्दतः सृष्टिर्योगसिद्धेस्तु लक्षणम् ।
 सिद्धे योगे त्यजन् देहममृतत्वाय कल्पते ॥ २०३
 अथवाप्यभ्यसन् वेदं न्यस्तुकामो वने वसन् ।
 अयाचिताशी मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २०४
 न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ।
 आहृक्तु सत्यवादी च गृहस्थोऽपि हि सुच्यते ॥ १०५
 इत्यध्यात्मप्रकरणम् ।
 महापातकजान् घोरान् नरकान् प्राप्य गर्हितान् ।
 कर्मक्षयात् प्रजायन्ते महापातकिनस्त्रिह ॥ २०६
 सृगशशूकरोद्गाणां ब्रह्महा योनिमृच्छति ।
 अरपुङ्गसवेनानां सुरापो नात्र संशयः ॥ २०७

कैमिकोटपतङ्गत्वं खर्णहारी समाप्नुयात् ।

दण्डगुल्मलतात्वञ्च क्रमशो गुरुतल्पगः ॥ २०८

ब्रह्महा चयरोगी स्यात् सुरापः स्यावदन्तकः ।

हेमहारी तु कुंखी दुश्कर्मा गुरुतल्पगः ॥ २०९

यो येन संवसत्येषां सं तल्लिङ्गोऽभिजायते ।

अन्नहर्त्तामयावी स्यान्मूकी वागपहारकः ॥ २१०

धान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनासिकः ।

तैलहृत्तैलपायी स्यात् पूतिवक्त्रस्तु सूचकः ॥ २११

परस्य योपितं हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च ।

अरस्ये निर्जने घोरे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ २१२

हीनाजाती प्रजायेत पररत्नपंहारकैः ।

पत्रशाकं शिखी हृत्वा गन्धाच्छ्चुन्दरिः शुभान् ॥ २१३

मूपिको धान्यहारी स्याद्यानमुष्ट्रं फलं कपिः ।

जलं प्लवः पयः कांकी गृहकारी ह्यपस्करम् ॥ २१४

मधु दंशः पलं गृध्रो गां गोधाग्निं वंकास्तथा ।

खिली वस्त्रं श्वा रसन्तु चीरौ लवणहारकः ॥ २१५

प्रदर्शनार्थमेतन्तु मयोक्तं स्तोत्रकर्मणि ।

द्रव्यप्रकारा हि यथा तथैव प्राणिजातयः ॥ २१६

यथा कर्मफलं प्राप्य तिर्यक्तं कालपर्ययात् ।

जायन्ते लक्षणभ्रष्टा दरिद्राः पुरुषाधमाः ॥ २१७

ततो निष्कल्मषीभूताः कुले मर्हति योगिनः ।

जायन्ते विद्ययोपेता धनधान्यसमन्विताः ॥ २१८

विहितस्याननुष्ठानान्निन्दितस्य च सेवनात् ।

अनिग्रहाच्चन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति ॥ २१९

तंसात्तेनेहं कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तं विग्रहये ।
 एवमस्यान्तरात्मा च लोकथैव प्रसौदति ॥ २२०
 प्रायश्चित्तमकुर्वाणाः पापेषु निरता नराः ।
 अपशात्तापिनः कष्टान्नरकान् यान्ति टारूणाम् ॥ २२१
 तामिस्रं लोहशङ्कुञ्च महानिरयशाण्डाली ।
 शीरवं कुट्मलं पूतिमृत्तिकं कालसूत्रकम् ॥ २२२
 सङ्घातं लोहितोदञ्च सविषं सम्प्रतापनम् ।
 महानरककात्तोलं सञ्जीवनमहापथम् ॥ २२३
 अवीचिमन्धतामिस्रं कुम्भीपाकं तथैव च ।
 असिपत्रवनञ्चैव तापनसैकविंशफम् ॥ २२४
 महापातकजैर्घोरैरूपपातकजैस्तथा ।
 अन्विता यान्त्यचरितप्रायश्चित्ता नराधमाः २२५
 प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदज्ञानकृतं भवेत् ।
 कामतीव्यवहार्थ्यस्तु वचनादिह जायते ॥ २२६
 ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च ।
 तत्रते महापातकानो यद्य तैः सह संघसेत् ॥ २२७
 शुकणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः ।
 ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥ २२८
 निषिद्धभक्षणं जैह्यप्रभूत्कार्पथ वचोऽन्ततम् ।
 एजस्वलासुखास्वादः सुरापानसमानि तु ॥ २२९
 अश्वत्थमनुष्यस्तौभूधेनुहरणं तथा ।
 निक्षेपस्य च सर्व्वं हि सुवर्णस्त्रीयसन्मितम् ॥ २३०
 सखिभार्याकुमारोपु स्वयोनिष्वन्यजासु च ।
 सगोत्रासु सुतस्त्रीपुःगुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ २३१

पितुः स्वमारं मातुश्च मातुलानीं सुषामपि ।
 मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्य्यतनयां तथा ॥ २३२
 आचार्य्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः ।
 छित्त्वा लिङ्गं वधस्तस्य सकामायाः स्त्रिया अपि ॥ २३३
 गोवधो ब्राह्मता स्त्रियमृणानाञ्चानपक्रिया ।
 अनाहिताग्नितापण्यविक्रयः परिवेदनम् ॥ २३४
 भृतादध्ययनादानं भृताकाध्यापनं तथा ।
 पारदार्य्यं पारिवित्यं वार्द्ध्यं लवणक्रिया ॥ २३५
 स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो निन्दितार्थोपजीवनम् ।
 नास्तिक्यं व्रतलोपश्च सुतानाञ्चैव विक्रयः ॥ २३६
 धान्यकुप्यपशुस्त्रियमयाज्यानाञ्च याजनम् ।
 पितृमातृगुरुत्यागस्तडागारासविक्रयः ॥ २३७
 कन्यासन्दूपणञ्चैव परिवेदकयाजनम् ।
 कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं व्रतलोपनम् ॥ २३८
 आत्मार्थं च क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।
 स्वाध्यायाग्निसुतत्यागो धान्धवत्याग एव च ॥ २३९
 इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः स्त्रीहिंसौघधिजीवनम् ।
 हिंसायन्त्रविधानञ्च व्यसनान्यात्मविक्रयः ॥ २४०
 शूद्रप्रेष्यं हीनसख्यं हीनयोनिनिषेवणम् ।
 तथैवानाश्रमे वासः परान्न परिपुष्टता ॥ २४१
 असच्छास्त्राधिगमनमाकरिष्वधिकारिता ।
 भार्याया विक्रयश्चैषामेकैकमुपपातकम् ॥ २४२
 शिरःकपालौ ध्वजवान् भिक्षाश्री कर्म वेदयन् ।
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४३

ब्राह्मणस्य परिव्राणाङ्गवां द्वादशकस्य वा ।
 तथाश्वमेधावभ्यसन्नानाहा शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४४
 दीर्घतीव्रामयग्रस्तं ब्राह्मणं गामथापि वा ।
 दृष्ट्वा पथि निरातङ्गं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः ॥ २४५
 श्रानोय विप्रसर्व्यस्त्रं हृतं घातित एव वा ।
 तन्निमित्तं क्षतः शस्त्रैर्जीविन्नपि विमुच्यति ॥ २४६
 लोमभ्यः स्वाहित्वेवं हि लोमप्रभृति वै तनुम् ।
 मज्जानां जुहुयाद्वापि जग्दरेभिर्यवात्प्रसम् ॥ २४७
 संघ्राप्ते धा हृतो लक्ष्यभृतः शुद्धिमाप्नुयात् ।
 ऋतकल्पः प्रहारात्तो जीवन्नपि विमुच्यति ॥ २४८
 धरत्ये नियतो जह्या द्विषं वेदस्य संहिताम् ।
 सुच्यते वा क्षिताशोन्वा प्रतिक्षोतःसरस्वतौम् ॥ २४९
 पात्रे धनं वा पर्याप्तं दद्यात् शुद्धिमाप्नुयात् ।
 आदातुश्च विमुच्यर्थमिष्टिर्वैश्वानरी स्मृता ॥ २५०
 यागस्यक्षत्रविद्ध्याती चरेद्ब्रह्महृत्तपो व्रतम् ।
 गर्भहा च यथावर्णं तथातं द्यौर्निःसूदकः ॥ २५१
 चरेद्ब्रतमघृत्वापि वातार्यञ्चेत् समागतः ।
 द्विगुणं सवनस्ये तु ब्राह्मणे व्रतगादिशेत् ॥ २५२
 सुरांस्वुष्टनगोमूत्रपयसामस्त्रिसन्निभन् ।
 सुरापोऽन्यतमं पीत्वा मरणाच्छुचिश्च्छति ॥ २५३
 बालवासा जटी वापि ब्रह्महृत्याव्रतश्चरेत् ।
 पिण्याकं वा कषां वापि भक्षयेन्निसमा निशि ॥ २५४
 अन्नानात् तु सुरां पीत्वा रेतोविष्मूत्रमेव वा ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति तयो वर्णा द्विजातयः ॥ २५५

पतिलोकं न सा याति ब्राह्मणी या सुरां पिवेत् ।
 इहैव तु शुनी गृध्री शूकरी चाभिजायते ॥ २५६
 ब्राह्मणस्वर्णहारी तु राज्ञे सुप्रसन्नमर्षयेत् ।
 स्वर्गायां ख्यापयंस्तेन हतो मुक्तोऽपि वा शुचिः ॥ २५७
 अनिवेद्य नृपे शुध्येत् सुरापत्रतमाचरन् ।
 आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्याद्वा विप्रतुष्टिक्तत् ॥ २५८
 तप्तोऽयःशयने सार्द्धमायस्या योषिता स्वपेत् ।
 गृहोत्वोत्कृत्य वृषणौ नैर्ऋत्यां वोत्सृजेत्तनुम् ॥ २५९
 प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं समा वा गुरुतल्यगः ।
 चान्द्रायणं वा त्त्रोन्मासानभ्यस्यन् वेदसंहिताम् ॥ २६०
 एभिस्तु संवसेद्भयो वै वत्सरं सोऽपि तत्समः ।
 कन्यां समूहहेदेभ्यं सोपवासामकिञ्चनाम् ॥ २६१
 चान्द्रायणं चरेत् सर्वानवकृष्टान्निहन्त्य तु ।
 शूद्रोऽधिकारहीनोऽपि कालेनानेन शुध्यति ॥ २६२
 मिथ्याभिर्शंसिनो दोषो समोभूत्वादिनः ।
 मिथ्याभिश्स्तपापञ्च समादत्ते मृषा वदन् ॥ २६३
 पञ्चगव्यं पिवेद्गोघ्नो मासैर्मासौत संयतः ।
 गोष्ठे शयो गोऽनुगामी गोप्रदानेन शुध्यति ॥ २६४
 कृच्छ्रञ्चैवातिकृच्छ्रञ्च चरेद्वापि समाहितः ।
 दद्यात्त्रिरात्रं वोपोष्य वृषभैकादशास्तु गाः ॥ २६५
 उपपातकशुद्धिः स्यादेवं चान्द्रायणेन वा ।
 पयसा वापि मासेन पराकेणायवा पुनः ॥ २६६
 ऋषभैकसहस्रा गा दद्यात् क्षत्रवधे पुमान् ।
 ब्रह्महत्याभ्रतं वापि वत्सरत्रितयं चरेत् ॥ २६७

वैश्याह्वानं चरेदेतद्दद्याद्द्वैकशतं गवाम् ।
 परमासान् शूद्राहा ह्येतद्दद्याद्वेनर्द्दं शापि वा ॥ २६८
 दुर्वृत्ता ब्रह्मविद्ब्रह्मशूद्रयोषाः प्रमाप्य तु ।
 दृतिं धनुर्वस्तमविं क्रमाद्दद्याद्द्विशुद्धये ॥ २६९
 अप्रदुष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्वाद्भ्रतं चरेत् ।
 अस्थिमतां सहस्रञ्च तथानस्थिमतामनः ॥ २७०
 मारजारगोधानकुल-मण्डूकश्वपतत्रिणः ।
 हत्वा त्र्यहं पिवेत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकञ्चरेत् ॥ २७१
 गजे नौलवषाः पञ्च शुक्रे वत्सो द्विहायनः ।
 खराजमेषुषु वृषो देयः क्रौञ्चे त्रिहायणः ॥ २७२
 हंसश्चेनकपिनाव्याज्जलस्थलशिखण्डिनः ।
 भासञ्च हत्वा दद्याद्गामक्रव्यादस्तु वत्सिकाम् ॥ २७३
 उरगेष्वायसो दण्डः पण्डके तपुसौसकम् ।
 कोले घृतघटो देय उष्ट्रे गुञ्जा हवेऽंशुकम् ॥ २७४
 तित्तिरी तु तिलद्वीणं गजादीनामश्लुवन् ।
 दानं दातुञ्चरेत् कच्छ्रकौकस्य विशुद्धये ॥ २७५
 फलयुष्यान्नरसजसत्त्वघाते घृताशनम् ।
 किञ्चित् सास्थिवधे देयं प्रणायामस्वनस्त्रिके ॥ २७६
 ब्रह्मगुल्फतावीरुच्छेदने जप्यसृक्शतम् ।
 सादोषधिहृथाच्छेदे क्षीराशौ गोऽनुगो दिनम् ॥ २७७
 पुंश्चलीवानरखरैर्दृष्टञ्चोद्रादिवायसैः ।
 प्रणायामं जले कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ २७८
 यन्मोऽद्यरेतद्दत्त्वाश्रयां स्कन्नं रेतोऽनुमन्वयेत् ।
 स्नानान्तरं भ्रुवोर्मध्यं तेनानामिकया स्पृशेत् ॥ २७९

मयि तेज इति च्छायां स्वां दृष्ट्वाम्बुगतां जपेत् ।
 सावित्रीमशुचीं दृष्टे चापल्ये चानृतेऽपि च ॥ २८०
 अशुचीर्णा भवेद्गत्वा ब्रह्मचारौ तु योषितम् ।
 गर्हभं पशुमालभ्य नैऋत्यां स विशुध्यति ॥ २८१
 भैक्ष्वाग्निकार्ये त्यक्त्वा तु सप्तरात्रमनातुरः ।
 कामावकौर्णं इत्याभ्यां जुह्यादाहुतिद्वयम् ॥ २८२
 उपस्थानं ततः कुर्यात् समासिद्धत्वनेन तु ।
 मधुमांसाशने कार्यः कृच्छ्रः शेषव्रतानि च ॥ २८३
 प्रतिदूलं गुरोः कृत्वा प्रसाद्यैव विशुध्यति ।
 कृच्छ्रचक्रं गुरुः कुर्यान्स्त्रिये त प्रहितो यदि ॥ २८४
 क्रियमाणोपकारे तु ऋते विप्रे न पातकम् ।
 विपाके गोवृषाणाञ्च भेषजाग्निक्रियासु च ॥ २८५
 महापापोपपापाभ्यां योऽभिशंसेन्ऋषापरम् ।
 अङ्गक्षो मासमासौ त स जापी नियतेन्द्रियः ॥ २८६
 अभिशस्तो ऋषा कृच्छ्रं चरेदाग्नेयमेव वा ।
 निर्व्वपेच्च पुरोडाशं वायव्यं पशुमेव व ॥ २८७
 अनियुक्तो भ्रातृजायां गच्छंश्चान्द्रायणचरेत् ।
 त्विरात्रान्ते घृतं प्राश्य गत्वोदक्यां विशुध्यति ॥ २८८
 त्रीन् कृच्छ्रानाचरेद्ब्राह्मणयाजकोऽभिचरन्नपि ।
 वेदप्रावी यवाशब्दं त्यक्त्वा च शरणागतम् ॥ २८९
 गोष्ठे वसन् ब्रह्मचारौ मासमेकं पयोव्रतः ।
 गायत्रीजप्यनिरतो मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥ २९०
 प्राणायामी जलैः स्नात्वा खरयान्नोद्वयानगः ।
 नग्नः स्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैवं दिवास्त्रियम् ॥ २९१

अयाचितप्रदाता च कष्टं वृत्तार्थमाचरेत् ।
 पाकयज्ञविधानेन यजेद्देवमततन्द्रितः ॥ १२
 शूद्राणामधिकं कुर्यादर्चनं न्यायवर्तिनाम् ।
 धारणं जोर्णवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्टभोजनम् ।
 स्वदारेषु रतिश्चैव परदारविवर्जनम् ॥ १३
 इत्थं कुर्यात् सदा शूद्रो मनीवाकायकर्मभिः ।
 स्थानमैन्द्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत् ॥ १४
 वर्णेषु धर्मा विविधा मयोक्ता
 यथा तथा ब्रह्ममुखेरिताः पुरा ।
 शृणुध्वमवाप्तमधर्ममाद्यं
 मयोच्यमानं क्रसशो सुनीन्द्राः ॥ १५
 इति हारोते धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उपनीतो माणवको वसेद्गुरुकुलेषु च ।
 गुरो कुले प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा ॥ १
 ब्रह्मचर्यमधःशय्या तथा वङ्गे रूपासना ।
 उदकुम्भान् गुरोर्दद्याद्गोग्रासञ्चैव नानि च ॥ २
 कुर्यादध्ययनञ्चैव ब्रह्मचारो यथाविधि ।
 विधिं त्यक्त्वा प्रकुर्वाणो न स्वाध्यायफलं लभेत् ॥ ३
 यः कश्चित् कुरुते धर्मं विधिं हित्वा दुरात्मवान् ।
 न तत्फलमवाप्नोति कुर्वाणोऽपि विधिच्युतः ॥ ४

त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा कुष्माण्डीभिर्घृतं शुचिः ।
 सुरापः स्वर्णहारी तु रुद्रजापी जले स्थितः ॥ ३०४
 सहस्रशौर्षाजापी तु मुच्यते गुरुतल्पगः ।
 गौर्द्वेया कर्मणोऽस्यान्ते पृथगेभिः पयस्विनी ॥ ३०५
 प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापापनुत्तये ।
 उपपातकजातानामनादिष्टस्य चैव हि ॥ ३०६
 श्रोह्वाराभिष्टुतं सोमसुखिलं पावनं पिवेत् ।
 कृत्वा तु रेतोविण्णूत्रप्राशनञ्च द्विजोत्तमः ॥ ३०७
 निशायां वा दिवा वापि यदज्ञानकृतं भवेत् ।
 तत्रैकात्यसन्ध्याकरणान्तत्सर्वं विप्रणश्यति ॥ ३०८
 शुक्रियारण्यकजपो गायत्रगश्च विशेषतः ।
 सर्वपापहरा ह्येते रुद्रैकादशिनी तथा ॥ ३०९
 यत्र यत्र च सङ्कीर्णमालावं सन्यते द्विजः ।
 तत्र तत्र त्रिलैर्होमो गायत्रगो वाचनं तथा ॥ ३१०
 वेदाभ्यासरतं चान्तं महायज्ञक्रियारतम् ।
 न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥ ३११
 वायुभक्तो दिवा तिष्ठन् रात्रिं नीत्वाप्सु सूर्यदृक् ।
 जघ्ना सहस्रं गायत्रगः शुष्येद्ब्रह्मवधादृते ॥ ३१२
 ब्रह्मचर्यं दया चान्तिर्दानं सत्यमकल्कतां ।
 अहिंसास्तेयमाधुर्यदमाश्चेति यमाः स्मृताः ॥ ३१३
 स्नानमौनोपवासेज्या-स्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः ।
 नियमा गुरुशुश्रूषाशौचाक्रोधाप्रमादताः ॥ ३१४
 गोमूत्रं गोमयं क्षौरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 जग्ध्वा परेऽहन्युपवसेत् कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत् ॥ ३१५

पृथक्सान्तपनद्रव्यैः षडहः सोपवामकः ।
 सप्ताहेन तु क्वचछ्रोऽयं महासान्तपनः स्मृतः ॥ ३१६ ।
 पर्णोदुम्बरराजीव विल्वपत्रकुशीदकैः ।
 प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णैश्चक्छ्र उदाहृतः ॥ ३१७
 तप्तचीरष्टताम्बु नामिकैकं प्रत्यहं पिवेत् ।
 एकरात्रोपवासश्च तप्तक्वचछ्र उदाहृतः ॥ ३१८
 एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
 उपवासेन चैकेन पादक्वच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ ३१९
 यथाकथञ्चित्त्रिगुणं प्राजापत्योऽयमुच्यते ।
 अथमेवातिक्वच्छ्रः स्यात् पाणिपूरान्नभोजनः ॥ ३२०
 क्वच्छ्रातिक्वच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।
 द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥ ३२१
 पिण्याकाचामतक्राम्युसक्तूनां प्रतिवासरम् ।
 एकरात्रोपवासश्च क्वचछ्रः सौम्योऽयमुच्यते ॥ ३२२
 एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकम्य यथाक्रमम् ।
 तुलापुरुष इत्येष ज्ञेयः पाञ्चदशाहिकः ॥ ३२३
 तिथिवृद्ध्या चरेत् पिण्डान् शक्ते शिष्यगृहसस्त्रितान् ।
 एकैकं ज्ञासयेत् क्वाष्टे पिण्डं चान्द्रायणं चरन् ॥ ३२४
 यथाकथञ्चितं पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम् ।
 मासेनैवोपभुञ्जीत चान्द्रायणमष्टापरम् ॥ ३२५
 कुर्यात्त्रिषवणश्रायी क्वचछ्रं चान्द्रायणं तथा ।
 पवित्राणि जपेत्पिण्डान् गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥ ३२६
 अनादिष्टेषु पापेषु शुद्धिश्चान्द्रायणेन तु ।
 धर्माथं यश्चरेदेतच्चन्द्रस्यैति सलोकिताम् ॥ ३२७

क्विचं क्विचं क्विचं कामस्तु संहतीं श्रियमाप्नुयात् ।
 यथा गुरुकृतुफलं प्राप्नोति च समाहितः ॥ ३२८
 श्रुत्वैतानृषयो धर्मान् याज्ञवल्केन भाषितान् ।
 इदमूचुर्धर्मात्मानं योगीन्द्रमभितौजसम् ॥ ३२९
 ये इदं धारयिष्यन्ति धर्मशास्त्रमतन्द्रिताः ।
 इहलोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ॥ ३३०
 विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्यां धनकामो धनं तथा ।
 आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम् ॥ ३३१
 श्लोकत्रयमपि ह्यस्माद्यः आङ्घ्रे आवयिष्यति ।
 पितृणां तस्य तृप्तिः स्यादक्षया नात्र संशयः ॥ ३३२
 ब्राह्मणः पालतां याति क्षत्रियो विजयौ भवेत् ।
 वैश्याऽपि धान्यधनवानस्य शास्त्रस्य धारणात् ॥ ३३३
 य इदं आवयेद्विप्रान् द्विजान् सर्व्वसु पर्व्वसु ।
 अश्वमेधफलं तस्य तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ३३४
 श्रुत्वैतद्दयाज्ञवल्केऽपि प्रीतात्मा मुनिभाषितम् ।
 एवमस्त्विति होवाच नमस्कृत्य स्वयम्भूवे ॥ ६३५
 इति श्रौत्याज्ञवल्कागौये धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्तं
 नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

हारौतसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

ये वर्णाश्रमधर्मस्थास्ते भक्ता केशवं प्रति ।
इति पूर्वं त्वया प्रोक्तं भूर्भुवःस्वर्दिजोत्तमाः ॥ १
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान् नो ब्रूहि सत्तम ।
येन सन्तुष्यते देवो नारसिंहः सनातनः ॥ २

मार्कण्डेयः ॥

अत्राहं कथयिष्यामि पुरावृत्तमनुत्तमम् ।
ऋषिभिः सह संवादं हारौतस्य महात्मनः ॥ ३
हारौतं सर्वधर्मज्ञमासीनमिव पावकम् ।
प्रणिपत्याब्रुवन् सर्वे मुनयो धर्मकाङ्क्षिणः ॥ ४
भगवन् सर्वधर्मज्ञ सर्वधर्मप्रवर्तक ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान् नो ब्रूहि भार्गव ॥ ५
समासाद्योगशास्त्रञ्च विष्णुभक्तिकरं परम् ।
एतच्चान्यञ्च भगवन् ब्रूहि नः परमो गुरुः ॥ ६
हारौतस्तानुवाचाथ तैरेवं चोदितो मुनिः ।
शृण्वस्तु मुनयः सर्वे धर्मान् वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥ ७
वर्णानामाश्रमाणाञ्च योगशास्त्रञ्च सत्तमाः ।
सन्ध्याय्यं मुच्यते मर्ष्यो जन्मसंसारवन्धनात् ॥ ८
पुरा देवो जगत्सद्ग्रा परमात्मा जलोपरि ।
सुष्वाप भोगिपर्यङ्के शयने तु त्रिया सह ॥ ९

तस्य सुप्तस्य नाभी तु महत् पद्ममभूत् किल ।
 पद्ममध्ये ऽभवद् ब्रह्मा वेदवेदाङ्गभूषणः ॥ १०
 स चोक्तो देवदेविनं जगत् सृज पुनःपुनः ।
 सोऽपि सृष्ट्वा जगत् सर्व्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ११
 यज्ञसिद्धार्थमनघान् ब्राह्मणान् सुखतोऽसृजत् ।
 असृजत् क्षत्रियान् वाह्मीर्वीश्यानप्यूरुदेशतः ॥ १२
 शूद्रांश्च पादयोः सृष्ट्वा तेषाञ्चैवानुपूर्व्वंशः ।
 यथा प्रोवाच भगवान् ब्रह्मयोनिः पितामहः ॥ १३
 तद्वचः सम्भवच्छामि शृणुत द्विजसत्तमाः ।
 धनं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं मोक्षफलप्रदम् ॥ १४
 ब्राह्मणां ब्राह्मणेनैवमुत्पन्नो ब्राह्मणः स्मृतः ।
 तस्य धर्मं प्रयच्छामि तदुयोग्यं देशमेव च ॥ १५
 कृष्णसारो ऋगो यत्र स्वभावेन प्रवर्त्तते ।
 तस्मिन् देशे वसेद्धर्मः सिध्यति द्विजसत्तमाः ॥ १६
 षट्कर्माणि निजान्वाहुर्ब्राह्मणस्य महात्मनः ।
 तैरेव सततं यस्तु वर्त्तयेत् दुःखमेधते ॥ १७
 अध्यापनञ्चाध्ययनं याजनं यजनं तथा ।
 दानं प्रतिग्रहञ्चेति षट्कर्माणीति चोच्यते ॥ १८
 अध्यापनञ्च त्रिविधं धर्मार्थं ऋक्षकारणात् ।
 शशुपाकरणञ्चेति त्रिविधं परिकीर्त्तितम् ॥ १९
 एषामन्यतमाभावे वृषाचारो भवेद्द्विजः ।
 तत्र विद्या न दातव्या पुरुषेण हितैषिणा ॥ २०
 योग्यानध्यापयेच्छिष्यानयोग्यानपि वर्ज्जयेत् ।
 विदितात् प्रतिगृह्णोयाद्गृहे धर्मप्रसिद्धये ॥ २१

वेदञ्चैवाभ्यसेन्नित्यं शुची देशे समाहितः ।
 धर्मशास्त्रं तथा पाठ्यं ब्राह्मणैः शुद्धमानसैः ॥ २२
 वेदवत् पठितव्यञ्चं श्रोतव्यञ्चं दिवा निशि ।
 स्मृतिहीनाय विप्राय श्रुतिहीने तथैव च ॥ २३
 दानं भोजनमन्यञ्च दत्तं कुलविनाशनम् ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धर्मशास्त्रं पठेद्द्विजः ॥ २४
 श्रुतिस्मृती च विप्राणां चक्षुसी देवनिर्मिते ।
 काणस्तत्रैकया हीनो द्वाभ्यामन्यः प्रकीर्तितः ॥ २५
 गुरुशुश्रुषणञ्चैव यथान्यायमतन्द्रितः ।
 सायं प्रातरूपासौत विवाहाग्निं द्विजोत्तमः ॥ २६
 सुस्नातस्तु प्रकुर्वीत वैश्वदेवं दिने दिने ।
 अतिथीनागताच्छक्त्या पूजयेदविचारतः ॥ २७
 अन्यानभ्यागतान् विप्राण्पूजयेच्छक्तितो गृही ।
 स्वदारनिरतो नित्यं परदारविवर्जितः ॥ २८
 कृतहोमस्तु भुञ्जीत सायं प्रातरूदारधौः ।
 सत्यवादो जितक्रोधो नाधर्मं वर्त्तयेन्मतिम् ॥ २९
 स्वकर्मणि च सम्प्राप्ते प्रमादान्न निवर्त्तते ।
 सत्यां हित्यां वदेद्वाचं परलोकहितैषणौम् ॥ ३०
 एष धर्मः समुद्दिष्टो ब्राह्मणस्य समासतः ।
 धर्ममेव हि यः कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥ ३१
 इत्येष धर्मः कथित मयायं पृष्टो भवद्भिस्वखिलाघहारौ ।
 वदामि राज्ञामपि चैव धर्मान् पृथक् पृथक्वोधत
 विप्रवर्याः ॥ ३२

इति हारौते धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

क्षत्रादीनां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वगः ।
 येषु प्रवृत्ता विधिना सर्वे यान्ति परां गतिम् ॥ १
 रान्यस्यः क्षत्रियस्यापि प्रजा धर्मेण पालयन् ।
 कुर्यादध्ययनं सम्प्रग्यजेद्यज्ञान् यथाविधि ॥ २
 दद्यादानं द्विजातिभ्यो धर्मदुद्धिममन्वितः ।
 स्वभार्यानिरतो नित्यं षड् भागाहः सदा नृपः ॥
 नौतिशास्त्रार्थकुशलः सन्धिविग्रहत्तत्त्ववित् ।
 देवब्राह्मणभक्त्य पित्रकार्यपरस्तथा ॥ ४
 धर्मेण यजनं कार्यसधर्मपरिवर्जनम् ।
 उत्तमां गतिमाप्नोति क्षत्रियोऽप्येवमाचरन् ॥ ५
 गौरवां कृषिवाणिज्यं कुर्याद्द्वैश्या यथाविधि ।
 दानं देयं यथाशक्त्या ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ ६
 दम्भमोहविनिर्मुक्तस्तथा वागनसूयकः ।
 स्वदारनिरतो दान्तः परदारविवर्जितः ॥ ७
 घनैर्विप्रान् भोजयित्वा यज्ञकाले तु याजकान् ।
 अप्रभुत्वञ्च वर्त्तत धर्मोऽवादेहपातनात् ॥ ८
 यज्ञाध्ययनदानानि कुर्यान्नित्यमतन्द्रितः ।
 पित्रकार्यपरस्वैव नरसिंहार्चनापरः ॥ ९
 एतद्द्वैश्यास्य धर्मोऽयं स्वधर्ममनुतिष्ठति ।
 एतदाचरते यो हि स स्वर्गी नात्र संशयः ॥ १०
 वर्षत्रयस्य शुश्रूषां कुर्याच्छुद्धः प्रयत्नतः ।
 दासवदब्राह्मणानाञ्च विशेषेण समाचरेत् ॥ ११

अयाचितप्रदाता च कष्टं हत्तार्यमाचरेत् ।
 पाकयज्ञविधानेन यजेद्देवमततन्द्रितः ॥ १२
 शूद्राणामधिकं कुर्यादर्चनं न्यायवर्तिनाम् ।
 धारणं जोर्णवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्टभोजनम् ।
 स्वदारेषु रतिर्यैव परदारविवर्जनम् ॥ १३
 इत्यं कुर्यात् सदा शूद्रो मनोवाक्कायकर्मभिः ।
 स्थानमैन्द्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत् ॥ १४
 वर्णेषु धर्मा विविधा मयोक्ता
 यथा तथा ब्रह्ममुखेरिताः पुरा ।
 शृणुध्वमत्राश्रमधर्ममाद्यं
 मयोच्यमानं क्रमशो मुनीन्द्राः ॥ १५
 इति हारोते धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उपनीतो भाणवको वसेद्गुरुकुलेषु च ।
 गुरो कुले प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा ॥ १
 ब्रह्मचर्यमधःशय्या तथा वक्त्ररूपामना ।
 उदकुम्भान् गुरोर्दद्याद्गोग्रासञ्चैन्धनानि च ॥ २
 कुर्यादध्ययनञ्चैव ब्रह्मचारो यथाविधि ।
 विधिं त्यक्त्वा प्रकुर्व्वाणो न स्वाध्यायफलं लभेत् ॥ ३
 यः कश्चित् कुरुते धर्मं विधिं हित्वा दुरात्मवान् ।
 न तत्फलमवाप्नोति कुर्व्वाणोऽपि विधिभ्युतः ॥ ४

तस्माद्देवतानीह चरेत् स्नाध्यायनिश्चये ।
 शौचाचारमग्रेषु शिष्येद्युग्मसन्निधीः । ५
 अलिनं दण्डकाठञ्च नैवलाञ्छंः परानकम् ।
 धारयेदग्रतश्च ब्रह्मचारी समाहितः । ६
 सायं प्रातश्चरिद्वैवं भीक्ष्यायं संयतेन्द्रियः ।
 प्राचस्य प्रयतो नित्यं न कुर्याद्दन्तधादनम् । ७
 ह्रस्वघ्रायानह्रस्वं गन्धमास्यादि वर्जयेत् ।
 नृत्यगोतमवालापं मैद्युनञ्च विवर्जयेत् । ८
 ह्रस्वग्राहोह्रस्वं च मन्यजेत् संयतेन्द्रियः ।
 सन्ध्यापाप्तिं प्रकुर्वीत ब्रह्मचारी व्रतस्थितः । ९
 अभिवाद्य गुरोः पादौ सन्ध्याशुभ्रादग्रतः ।
 तथा धारं प्रकुर्वीत मातापित्राय भक्तिः । १०
 एतेष्टुःत्रिषु नष्टेषु नष्टाः स्युः सन्वटेवताः ।
 एतेषां ग्रामने तिष्ठेद्ब्रह्मचारी विमत्स्मरः । ११
 अर्षीत्यथ गुरोर्विद्वान् वेदो वा वेदनेद वा ।
 गुरवे दर्शयन् दद्यात् संयतो ग्रामसावसेत् । १२
 यथैतानि सुशुतानि जिघ्रोपस्त्रोदरं हरः ।
 सन्ध्यामनस्यं कृत्वा ब्राह्मणो ब्रह्मचर्यया । १३
 तस्मिन्नेव नयेत् कालमाचार्यं यावदायुषम् ।
 तदभावे च तत्पुत्रे तच्छिष्ये वायवा कुले ।
 न विदासोऽन सन्ध्यासो नैष्टिकस्य विधायते । १४
 इमं यो विविनाशाय तज्जेहेइमतन्द्रितः ।
 नैह सूर्योऽपि जायते ब्रह्मचारी हृद्ब्रतः । १५

यो ब्रह्मचारी विधिना समाहित
 श्वरेत् पृथिव्यां गुरुसेवने रतः ।
 सम्प्राप्य विद्यामतिदुर्लभां शिवां
 फलञ्च तस्याः सुलभन्तु विन्दति ॥ १६
 इति हारौते धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

गृहीतवेदाध्ययनः श्रुतशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
 असमानार्घगोत्रां हि कन्यां सम्प्रादृकां शुभाम् ॥ १
 सर्वावयवसम्पर्णां सुहृत्तामुद्बहेन्नरः ।
 ब्राह्मेण विधिना कुर्यात् प्रशस्तेन द्विजोत्तमः ॥ २
 तथान्ये बहवः प्रोक्ता विवाहा वर्षधर्मतः ।
 श्रीपासनञ्च विधिवदाहृत्य द्विजपुङ्गवाः ॥ ३
 सायं प्रातश्च जूहुयात् सर्वकालमतन्द्रितः ।
 स्नानं कार्यं ततो नित्यं दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ४
 उषःकाले समुत्थाय कृतशौचो यथाविधि ।
 मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः ॥ ५
 तस्माच्छुष्कमथार्द्रं वा भक्षयेद्दन्तकाष्ठकम् ।
 करञ्जं खादिरं वापि कदम्बं कुरवं तथा ॥ ६
 सप्तपर्णपृश्निपर्णीजम्बुनिम्बं तथैव च ।
 अपामागंश्च बिस्त्रञ्चार्कञ्चोडुम्बरमेव च ॥ ७
 एते प्रशस्ताः कथिता दन्तधावनकर्मणि ।
 दन्तकाष्ठस्य भक्षश्च समासेन प्रकीर्तितः ॥ ८

सर्वे कण्टकिनः पुण्याः क्षीरिणश्च यशस्विनः ।
 अष्टाङ्गुलीन मानिन दण्डकाष्ठमिहोच्यते ।
 प्रादेशमात्रमथवा तेन दन्तान् विशोधयेत् ॥ ९
 प्रतिपत्पूर्वषष्ठीषु नवस्याञ्चैव सप्तमाः ।
 दन्तानां काष्ठसंयोगाद्दहत्यामपमं कुलम् ॥ १०
 अभावि दन्तकाष्ठानां प्रतिपिद्धदिनेषु च ।
 अथां द्वादशगण्डुपैर्मुखशुद्धिं समाचरेत् ॥ ११
 स्नात्वा मन्त्रवदाचम्य पुनराचमनं चरेत् ।
 मन्त्रवत् प्रोच्य चात्मानं प्रक्षिपेदुदकाञ्जलिम् ॥ १२
 आदित्येन सह प्रातर्मन्देहा नाम राक्षसाः ।
 युध्यति वरदानेन ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ १३
 उदकाञ्जलिनिक्षेपा गायत्र्या चाभिसन्विताः ।
 निप्लन्ति राक्षसान् सर्वान् मन्देहाख्यान् द्विजैरिताः ॥ १४
 ततः प्रयाति सविता ब्राह्मणैरभिरक्षितः ।
 मरीच्याद्यैर्महाभागैः सनक्ताद्यैश्च योगिभिः ॥ १५
 तस्मान्न लङ्घयेत् सन्ध्यां सायं प्रातः समाहितः ।
 उल्लङ्घयति यो मोहात् स याति नरकं ध्रुवम् ॥ १६
 सायं मन्त्रवदाचम्य प्रोच्य सूर्यस्य चाञ्जलिम् ।
 दत्त्वा प्रदक्षिणं कुर्याज्जलं स्पृष्ट्वा विशुध्यति ॥ १७
 पूर्वां सन्ध्यां सनक्तानामुपासीत यथाविधि ।
 गायत्रीमन्थसेत्तावद्यावदादित्यदर्शनात् ॥ १८
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां सादित्याश्च यथाविधि ।
 गायत्रीमन्थसेत्तावद्यावत्तारां न पश्यति ॥ १९
 ततश्चावसथं प्राप्य कृत्वा होमं स्वयं बुधः ।

सच्चिन्त्य पोथवर्गस्य भरणार्थं विचक्षणः ॥ २० ॥
 ततः शिष्यहितार्थाय स्वाध्यायः किञ्चिदाचरेत् ।
 ईश्वरञ्चैव कार्यार्थमभिगच्छेद्विजोत्तमः ॥ २१ ॥
 कुशपुष्पेन्धनादीनि गत्वा दूरं समाहरेत् ।
 ततो माध्याह्निकं कुर्याच्छुची देशे मनोरमे ॥ २२ ॥
 विधिं तस्य प्रवक्ष्यामि समासात् पापनाशनम् ।
 स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषात् ॥ २३ ॥
 स्नानार्थं मृदमानीय शुद्धाक्षततिलैः सह ।
 सुमनाश्च ततो गच्छेन्नदीं शुद्धजन्ताधिकाम् ॥ २४ ॥
 नद्यान्तु विद्यमानायां न स्नायादन्यवारिणि ।
 न स्नायादल्पतोयेषु विद्यमाने वृहदके ॥ २५ ॥
 सरिद्वरं नदीस्नानं प्रतिस्नोतःस्थितश्चरेत् ।
 तडागादिषु तोयेषु स्नायाच्च तदभावतः ॥ २६ ॥
 शुचिदेशं समभ्युच्य स्थापयेत् सकलाम्बरम् ।
 मृत्तोयेन स्वकं देहं लिम्पेत् प्रक्षाल्य यत्नतः ॥ २७ ॥
 स्नानादिकञ्च सम्प्राप्य कुर्यादाचमनं बुधः ।
 सोऽन्तर्ज्जलं प्रविश्याथ वाग्यतो नियमेन हि ।
 हरिं संस्मृत्य मनसा मज्जयेच्चूरुमज्जले ॥ २८ ॥
 ततस्त्वीरं समासाद्य आचम्यापः समन्ततः ।
 प्रोक्षयेद्दारुणैर्मन्त्रैः पात्रमानीभिरेव च ॥ २९ ॥
 कुशाग्रकृततोयेन प्रोक्ष्यात्मानं प्रयत्नतः ।
 स्थोनापृथिवीति मृद्गात्रे इदंविष्णुरिति द्विजाः ॥ ३० ॥
 ततो नारायणं देवं संस्मरेत् प्रतिमज्जनम् ।
 निमज्जान्तर्ज्जले सम्यक् क्रियते चाघमर्षणम् ॥ ३१ ॥

स्नात्वाक्षततिलैस्तद्वेवर्षिपितृभिः सह ।
 तर्पयित्वा जलं तस्मान्निष्पीड्य च समाहितः ॥ ३२
 जलतीरं समासाद्य तत्र शुक्रे च वाससी ।
 परिधायोत्तरोयञ्च कुर्यात् केशान्न धूनयेत् ॥ ३३
 न रक्तमूल्वणं वासीः न नीलाञ्च प्रशस्यते ।
 मलाक्तं गन्धह्येनञ्च वर्जयेदम्बरं बुधः ॥ ३४
 ततः प्रक्षालयेत् पादौ मृत्तोयेन विचक्षणः ।
 दक्षिणन्तु करं कृत्वा गोकर्णाकृतवत् पुनः ॥ ३५
 त्रिः पिवेदौक्षितं तोयमास्यं द्विः परिमार्जयेत् ।
 पादौ शिरस्ततोऽभ्युक्ष्य त्रिभिरास्यमुपसृशेत् ॥ ३६
 शङ्कुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुषी समुपसृशेत् ।
 तथैव पञ्चभिर्मूर्ध्नि सृशेदेवं समाहितः ॥ ३७
 अनेन विधिनाद्यस्य ब्राह्मणः शुद्धमानसः ।
 कुर्वीत दर्भपाणिस्तूदश्रुखः प्राप्सुखोऽपि वा ॥ ३८
 प्राणायामत्रयं धीमान् यथान्यायमतन्द्रितः ।
 जपयज्ञं ततः कुर्याद्वायत्रीं वेदमातरम् ॥ ३९
 त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्तस्य तत्त्वं निबोधत ।
 वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधाकृतिः ॥ ४०
 त्रयाणामपि यज्ञानां श्रेष्ठः स्यादुत्तरोत्तरः ॥ ४१
 यदुच्चनीचोच्चरितैः शब्दैः स्पष्टपदाक्षरैः ।
 मन्त्रमुच्चारयन् वाचा जपयज्ञस्तु वाचिकः ॥ ४२
 शनैरुच्चारयन्मन्त्रं किञ्चिदोष्ठौ प्रक्षालयेत् ।
 किञ्चिच्छ्रवणयोग्यः स्यात् स उपांशुर्जपः स्मृतः ॥ ४३

धिया पदाक्षरंश्रेण्या अवर्णमपदाक्षरम् ।
 शब्दार्थचिन्तनाभ्यान्तु तदुक्तं मानसं स्मृतम् ॥ ४४
 जपेन देवता नित्यं स्तूयमाना प्रसीदति ।
 प्रसन्ने विपुलान् गोत्रान् प्राप्नुवन्ति मनीषिणः ॥ ४५
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च महासर्पाश्च भीषणाः ।
 जपितान्नोपसर्पन्ति दूरादेव प्रयान्ति ते ॥ ४६
 छन्द ऋष्यादि विज्ञाय जपेभ्यन्वमतन्द्रितः ।
 जपेद्दहरहर्त्वा गायत्रीं मनसा द्विजः ॥ ४७
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ।
 गायत्रीं यो जपेन्नित्यं स न पापेन लिप्यते ॥ ४८
 अथ पुण्याञ्जलिं कृत्वा भानवे चोर्धवाहुकः ।
 उदुत्यञ्च जपेत् सूक्तं तच्चक्षुरिति चापरम् ॥ ४९
 प्रदक्षिणमुपाहृत्य नमस्कुर्याद्दिवाकरम् ।
 ततस्तीर्थेन देवादीनद्भिः सन्तर्पयेद्द्विजः ॥ ५०
 स्नानवस्त्रन्तु निस्रोद्य पुनराचमनं चरेत् ।
 तद्दङ्गतजनस्येह स्नानं दानं प्रकीर्तितम् ॥ ५१
 दर्भासीनो दर्भपाणिं ब्रह्मयज्ञविधानतः ।
 प्राङ्मुखो ब्रह्मयज्ञन्तु कुर्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥ ५२
 ततोऽर्घं भानवे दद्यात्तिलपुष्पाक्षतान्वितम् ।
 उत्थाय मूर्धपर्यन्तं हंसः शुचिषदित्प्रचा ॥ ५३
 ततो देवं नमस्कृत्य गृहं गच्छेत्ततः पुनः ।
 विधिना पुरुषसूक्तस्य गत्वा विष्णुं समर्चयेत् ॥ ५४
 वैश्वदेवं ततः कुर्याद्दलिकर्म विधानतः ।
 गोदोहमात्रमाकाङ्क्षेदतिथिं प्रति वै गृही ॥ ५५

अदृष्टपूर्वमज्ञातमतिथिं प्राप्तमश्चयेत् ।
 स्वागतासनदानेन प्रत्युत्थानेन चाम्बुना ॥ ५६
 स्वागतेनाग्नयस्तुष्टा भवन्ति गृहमेधिनाः ।
 आसनेन तु दत्तेन प्रीतो भवति देवराट् ॥ ५७
 पादशौचेन पितरः प्रीतिमायान्ति दुर्लभाम् ।
 अन्नदानेन युक्तेन तृप्यते हि प्रजापतिः ॥ ५८
 तस्मादतिथये कार्यं पूजनं गृहमेधिना ।
 भक्त्या च शक्तितो नित्यं विष्णोरर्चादनन्तरम् ॥ ५९
 भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात् परिभ्राट् ब्रह्मचारिणे ।
 अकल्पितान्नमुद्धृत्य सव्यञ्जनसमन्वितम् ॥ ६०
 अकृते वैश्वदेवेऽपि भिक्षी च गृहमागते ।
 उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् ॥ ६१
 वैश्वदेवकृतान् दीषाञ्छक्तो भिक्षुर्व्यपोहितुम् ।
 न हि भिक्षुकृतान् दीषान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥ ६२
 तस्मात् प्राप्ताय यतये भिक्षां दद्यात् समाहितः ।
 विष्णुरेव यतिच्छाय इति निश्चित्य भावयेत् ॥ ६३
 सुवासिनीं कुमारीञ्च भोजयित्वा नरानपि ।
 बालवृद्धांस्ततः श्रेष्ठं स्वयं भुञ्जीत वा गृही ॥ ६४
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि सौनी च मितभाषकः ।
 अन्नमादौ नमस्कृत्य प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ६५
 एवं प्राणार्हुतिं कुर्यान्न्यन्त्रेण च पृथक् पृथक् ।
 ततः स्नादुकरान् च भुञ्जीत सुसमाहितः ॥ ६६
 आचम्य देवताभिष्टां संस्मरन्नुदरं स्पृशेत् ।
 इतिहासपुराणाभ्यां कश्चित् कालं नयेद्विधुः ॥ ६७

ततः सन्ध्यामुपासीत वह्निर्गत्वा विधानतः ।

कृतहोमस्तु भुञ्जीत रात्रौ चातिथिभोजनम् ॥ ६८

सायं प्रातर्हिजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् ।

नान्तरा भोजनं कुर्यादग्निहोत्रसायं विधिः ॥ ६९

शिष्यानध्यापयेच्चापि अनध्याये विसर्जयेत् ।

स्मृत्युक्तानखिलांश्चापि पुराणोक्तानाप द्विजः ॥ ७०

महानवम्यां द्वादश्यां भरण्यामपि पर्वसु ।

तथाक्षयतृतीयायां शिष्यान् नाध्यापयेद्विजः ॥ ७१

माघमासे तु सप्तम्यां रथ्याख्यायान्तु वर्जयेत् ।

अध्यापनं समभ्यञ्चन् स्नानकाले च वर्जयेत् ॥ ७२

नीयमानं शवं दृष्ट्वा महीस्थं वा द्विजोत्तमाः ।

न पठेद्भुदितं श्रुत्वा सन्ध्यायान्तु द्विजोत्तमाः ॥ ७३

दानानि च प्रदेयानि गृहस्थेन द्विजोत्तमाः ।

द्विरण्यदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ॥ ७४

एवं धर्मो गृहस्थस्य सारभूत उदाहृतः ।

य-एवं श्रद्धया कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥ ७५

ज्ञानोत्कार्यश्च तस्य स्यान्नारसिंहप्रसादतः ।

तस्मान्मुक्तिमवाप्नोति ब्राह्मणो द्विजसत्तमाः ॥ ७६

एवं हि विप्राः कथितो मया वः

समासतः शाश्वतधर्मराशिः ।

गृही गृहस्थस्य सतो हि धर्मं

कुर्वन् प्रयत्नाच्चरिमेति युक्तम् ॥ ७७

इति हारीते धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि वानप्रस्थस्य सत्तमाः ।

धर्माश्रमं महाभागाः कथ्यमानं निबोधत ॥ १

गृहस्थः पुत्रपौत्रादीन् दृष्ट्वा पलितमात्मनः ।

भार्यां पुत्रेषु निक्षिप्य सह वा प्रविशेद्धनम् ॥ २

नखरोमाणि च तथा सितगात्रत्वगादि च ।

धारयन् जुहुयाद्दिग्ं वनस्थो विधिमाश्रितः ॥ ३

धान्यैश्च वनसम्भूतैर्नीवारार्क्षैरनिन्दितैः ।

शाकमूलफलैर्वापि कुर्यान्नित्यं प्रयत्नतः ॥ ४

त्रिकालम्नानयुक्तास्तु कुर्यात्तीव्रं तपस्तदा ।

पक्षान्ते वा समश्रूयान्मासान्ते वा स्वपक्वभुक् ॥ ५

यथा चतुर्थकाते तु भुञ्जीयादष्टमेऽथवा ।

षष्ठे च कालेऽप्यथवा वायुभक्षोऽथवा भवेत् ॥ ६

घर्मं पञ्चाग्निमध्यस्थस्तथा वर्षे निराश्रयः ।

हेमन्ते च जले स्थित्वा नयेत् कालं तपसरत्नं ॥ ७

एवञ्च कुर्वता येन कृतबुद्धिर्यथाक्रमम् ।

अग्निं स्वात्मनि कृत्वा तु प्रव्रज्य दुत्तरां दिशम् ॥ ८

आदेहपातं वनगो मौनमास्थाय तापसः ।

स्मरन्नतीन्द्रियं ब्रह्मं ब्रह्मलोके मञ्जीयते ॥ ९

तपो हि यः सेवति वन्यवासः समाधियुक्त प्रयतान्तरात्मा ।

विमुक्तपापो विमलः प्रशान्तः स याति दिव्यं पुरुषं पुराणम् ॥ १०

इति हारीते धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अतःपरं प्रवक्ष्यामि चतुर्थाश्रमसुत्तमम् ।
 अहया तदनुष्ठाय तिष्ठन् मुच्येत वन्धनात् ॥ १
 एवं वनाश्रमे तिष्ठन् पातयंश्चैव किस्त्रिषम् ।
 चतुर्थमाश्रमं गच्छेत् सध्यासविधिना द्विजः ॥ २
 दत्त्वा पित्रभ्यो द्वेषैर्भ्याः मानुषेभ्यश्च ब्रह्मतः ।
 दत्त्वा आहं पित्रभ्यश्च मानुषेभ्यस्तथात्मनः ॥ ३
 इष्टिं वैश्वानरीं कृत्वा प्राङ्मुखोदक्ष्णुखोऽपि वा ।
 अग्निं स्नात्मानि संरोप्य मन्त्रवित् प्रव्रजेत् पुनः ॥ ४
 ततः प्रभृति पुत्रादौ मुं ह्यालापादि वर्जयेत् ।
 वन्धुनामभयं दद्यात् सर्व्वभूताभयं तथा ॥ ५
 चिदण्डं वैणवं सम्यक् सन्ततं समपर्ज्वकम् ।
 वेष्टितं कृष्णगोक्षालरज्जुमञ्चतुरङ्गुलम् ॥ ६
 शौचार्थं मानसार्थञ्च मुनिभिः समुदाहृतम् ।
 कौपीनाच्छादनं वासः कन्यां शीतनिवारिणीम् ॥ ७
 पादुके चापि गृह्णीयात् कुर्यात्मान्यस्य संघञ्चम् ।
 एतानि तस्य लिङ्गानि यतेः प्रोक्तानि मर्ज्वदा ॥ ८
 संगृह्य कृतसध्यासो गत्वा तौर्धमनुत्तमम् ।
 स्नात्वाचम्य च विधिवद्ब्रह्मपूतेन वारिणा ॥ ९
 तर्पयित्वा तु देवांश्च मन्त्रवङ्गास्करं नमेत् ।
 आत्मनः प्राङ्मुखो मीनी प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ १०
 नायत्रौश्च यथाशक्ति जप्त्वा ध्यायेत् परं पदम् ।
 स्थित्यर्थमात्मनो नित्यं भिक्षाटमथाचरेत् ॥ ११

सार्यकाले तु विप्राणां गृह्णाण्यभ्यवपद्य तु ।
 सम्यग् याचैश्च कवलं दक्षिणेन करेण वै ॥ १२
 पात्रं वामकरे स्थाप्य दक्षिणेन तु श्रेययेत् ।
 यावतास्त्रेण तृतिः स्यान्नावद्वैचं समाचरेत् ॥ १३
 ततो निवृत्त्य तत्पात्रं संस्थाप्यान्यत्र संयमी ।
 चतुर्भिरङ्गुलैश्चाद्य ग्रासमात्रं समाहितः ॥ १४
 सर्व्वव्यञ्जनमन्दुहं पृथक्पात्रे नियोजयेत् ।
 सूर्यादिभूतदेवेश्यो दत्त्वा यम्योच्च वारिष्ठा ॥ १५
 भुञ्जीत पात्रपुटके पात्रे वावभ्यतो यतिः ।
 वटकाश्लथपर्णेषु कुम्भौतैन्दुकपात्रके ॥ १६
 कोविदारकदम्बेषु न भुञ्जीयात् कदाचन ।
 मलाग्नाः सर्व्वं उच्यन्ते यतयः कांस्यभाजिनः ॥ १७
 कांस्यभाण्डेषु यत् पाको रटहस्यस्य तथैव च ।
 कांस्ये भोजयतः सर्व्वं किस्त्रिषं प्राप्नुयात्तयोः ॥ १८
 भूक्षा पात्रे यतिर्नित्यं क्षालयेन्मज्जपुर्व्वकम् ।
 न दुप्यते च तत्पात्रं यज्ञेषु चमसा इव ॥ १९
 अथाचम्य निदिध्यास्य उपतिष्ठेत् भास्करम् ।
 जपध्यानेतिहासैश्च दिनशेषं नयेदबुधः ॥ २०
 कृतसन्ध्यस्ततो रात्रिं नयेद्देवगृहादिषु ।
 हृत्पुण्डरीकनिलये ध्यायेदात्मानमव्ययम् ॥ २१
 यदि धर्मरतिः शान्तः सर्व्वभूतसमो वशी ।
 प्राप्नोति परमं स्थानं यत् प्राप्य न निवर्त्तते ॥ २२
 त्रिदण्डभृद्यो हि पृथक् समाचरेच्छनैःशनैर्यस्तु

सन्मु च्च संसारसंस्तबन्धनात् स याति विष्णोरमृतात्मनः

पदम् ॥ २३

इति हारीते धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

वर्णनामाश्रमाणाञ्च कथितं धर्मलक्षणम् ।
 येन स्वर्गापवगञ्च प्राप्नुवन्ति द्विजातयः ॥ १
 योगशास्त्रं प्रवक्ष्यामि सङ्क्षेपात् सारमुत्तमम् ।
 यस्य च अक्षयादयान्ति मोक्षश्चैव सुमुक्षवः ॥ २
 योगाभ्यासवलेनैव नश्येयुः पातकानि तु ।
 तस्माद्योगपरो भूत्वा ध्यायेन्नित्यं क्रियापरः ॥ ३
 प्राणायामेन वचनं प्रत्याहारिण चेन्द्रियम् ।
 धारणाभिर्विशि कृत्वा पूर्वं दुर्द्धर्षणं मनः ॥ ४
 एकाकारमना मन्दं बुधरूपमनामयम् ।
 सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरं ध्यायेज्जगदाधारमुच्यते ॥ ५
 आत्मानं वहिरन्तःस्थं शुद्धचामोकारप्रभम् ।
 रहस्येकान्तमासीनो ध्यायेदामरणान्तिकम् ॥ ६
 यत् सर्वप्राणिहृदयं सर्वेषाञ्च हृदिस्थितम् ।
 ब्रह्म सर्वजनेर्ज्ञेयं सोऽहमस्मीति चिन्तयेत् ॥ ७
 आत्मलाभसुखं यावत्तपोध्यानमुदीरितम् ।
 श्रुतिस्मृत्यदिक् धर्मं तद्विरुद्धं न चाचरेत् ॥ ८

यथा रथोऽश्वहीनस्तु यथाश्वो रथिहीनकः ।
 एवं तपस्य विद्या च संयुतं भैषजं भवेत् ॥ ८
 यथान्नं मधुसंयुक्तं मधुरान्नेनः संयुतम् ।
 उभाभ्यामपि पचाभ्यां यथा खे पक्षिणां गतिः ॥ १०
 तथैव ज्ञानकर्मभ्यां प्राप्यते ब्रह्मशास्त्रतम् ।
 विद्यातपोभ्यां सम्पन्नो ब्राह्मणो योगतत्परः ॥ ११
 देहद्वयं विहायाश्च मुक्तो भवति वन्दनात् ।
 न तथा क्षीणदेहस्य विनाशो विद्यते कश्चित् ॥ १२
 मया ते कथितः सर्वो वर्षात्रयविभागशः ।
 सङ्क्षेपेण द्विजश्रेष्ठा धर्मस्तोषां समातमः ॥ १३
 श्रुत्वैवं मुनयो धर्मं स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।
 प्रथम्य तच्चपि जन्मुर्मुदिताः स्वं स्वमायमम् ॥ १४
 मार्कण्डेयः ।
 धर्मशास्त्रमिदं सर्व्वं हारीतसुखनिःसृतम् ।
 श्रुत्वा कुरुते धर्मं च याति परमां गतिम् ॥ १५
 ब्राह्मणस्य तु यत् कर्म कथितं बाह्वृजस्य च ।
 ऊरुजस्यापि यत् कर्म कथितं पादजस्य च ॥ १६
 अन्यथा वर्त्तमानस्तु सदाः पतति जातितः ।
 यो यस्याभिहितो धर्मः स तु तस्य तथैव च ।
 तस्मात् स्वधर्मं कुर्व्वीत द्विजो नित्यमनापदि ॥ १७
 वर्षाद्यत्वारो राजेन्द्र चत्वारश्चापि चान्रमाः ।
 स्वधर्मं ये तु तिष्ठन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १८
 स्वधर्मं च यथा नशां नारसिंहः प्रसीदति ।
 न तु यति तथान्नेन कर्मणा मधुसूदनः ॥ १९

अतः कुर्वन् भिजं कर्म यथाकाचमतन्द्रितः ।

सहस्रानीकदेवेशं नारसिंहं सलयम् ॥ २०

उत्पन्नवैराग्यवलेन योगी

ध्यायेत् परं ब्रह्म सदाक्रियावान् ।

सत्त्वं सुखं रूपमनन्तमाद्यं

विहाय देहं पदमेति विष्णोः ॥ २१

इति हारीते धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७

उशनःसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

शौनकाद्याच्च मुनयः श्रौशनं भार्गवं मुनिम् ।
 नत्वा पप्रच्छुरखिलं धर्मशास्त्रविनिर्णयम् ॥ १ ॥
 ऋष्यौणां शृण्वतां पूर्वमुशना धर्मतत्त्ववित् ।
 धर्मार्थकामभोक्षाणां कारणं पापनाशनम् ॥ २ ॥
 सुसमाधिज्ञदो यूयं शृणुध्वं गदतो मम ।
 भार्गवं पितरं नत्वा उशनं धर्ममब्रवीत् ॥ ३ ॥
 कृतोपनयनो वेदानधीयत द्विजोत्तमः ।
 गर्भाष्टमे वाष्टमे वा स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥ ४ ॥
 दण्डे च मेखलासूत्रे कृष्णाजिनधरो मुनिः ।
 भिक्षाहारो गुरुहितेवीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ५ ॥
 कार्पासमुपवीतं सन्निर्मितं ब्रह्मणा पुरा ।
 ब्राह्मणानां त्रिवृत् सूत्रं शोणमाविकमेव वा ॥ ६ ॥
 सदोपवीती चैवं स्यात् सदा बह्वशिखो द्विजः ।
 अन्यथा यत्कृतं वासः कार्पासं वा कषायकम् ।
 तदेव परिधानीयं शुक्लमच्छिद्रमुत्तमम् ॥ ७ ॥
 उत्तरीयं समाख्यातं वासःकृष्णाजिनं शुभम् ।
 अभावे भव्यमजिनं रौरवं वा विधीयते ॥ ८ ॥
 उपवीतं वामबाहुसव्यबाहुसमन्वितम् ।
 उपवीतो भवेन्नित्यं निवीतं कण्ठलग्नम् ॥ ९ ॥
 सव्यबाहुं समुद्धृत्य दक्षिणेन धृतां द्विजाः ।
 प्राचीनाधीतमित्युक्तं पित्रे कर्मणि धारयेत् ॥ १० ॥

अन्धगारै गवांगोष्ठे होमि जप्ये तथैव च ।
 स्वाध्यायभोजने नित्यं ब्राह्मण्यामाञ्चं सन्निधी ॥ ११
 उपासने गुरुणाञ्च सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
 उपवीतौ भवेन्नित्यं विधिरिष सनातनः ॥ १२
 मोक्षौ त्रिहृतसमा श्रद्धा कार्या विप्रश्च मेखला ।
 मुक्ताभावे कुशानाङ्गुर्ग्रन्थिनैकेन वा त्रिभिः ॥ १३
 धारयेद्विष्वपालाशं दण्डं केशान्तगं द्विजः ।
 यन्नाख्यवृक्षजं वाय सौम्यं वृषणमेवच ॥ १४
 सायं प्रातर्द्विजः सन्ध्यामुपासौत समाहितः ।
 कामाक्षीभाङ्गयाम्बोद्घात्कदा न पतितो भवेत् ॥ १५
 अग्निकाथ्यं ततः कुर्यात् सायं प्रातः प्रसन्नधीः ।
 स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवानृषोन् पिण्डगणांस्तथा ॥ १६
 देवाभ्यर्च्यं ततः कुर्यात् पुष्यैः पत्रेषु चाम्बुभिः ।
 अभिवादनशीलः स्वान्नित्यं वृद्धेषु धर्मतः ॥ १७
 असावहम्भो नामिति सम्यक् प्रणतिपूर्वकम् ।
 आयुरारोग्यवान् वित्तं द्रव्याद्यपरिवर्जितः ॥ १८
 आयुषान् भव सौम्यंति वाच्यो विप्राभिवादने ।
 अकारसास्य नाम्नोऽन्ते वाच्यः पूर्वाचरस्ततः ॥ १९
 यो न वेत्त्यभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम् ।
 नाभिवाद्यः स विदुषा यथा भूद्रस्तथैव सः ॥ २०
 सव्येन पाणिना कार्यसुपसंग्रहणं गुरोः ।
 सव्येन सव्यः स्पष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम् ॥ २१
 जौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।
 आददौत यतो ज्ञानं तत्पूर्वमभिवादयेत् ॥ २२

नोदकं धारयेद्भैक्षं पुष्पाणि समिधस्तथा ।
 एवं विधानि चान्यानि न देवार्थेषु किञ्चन ॥ २३
 ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रियाञ्चाप्यनामयम् ।
 वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ॥ २४
 उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः ।
 मातुलश्चशुरभ्रातृमातामहपितामहौ ।
 वर्णकाश्च पित्रव्यश्च सप्तैते पितरः स्मृताः ॥ २५
 माता मातामहीःगुर्वीं पित्रमातृष्वसादयः ।
 श्वश्रूः पितामही ज्येष्ठा ज्ञातव्या गुरवः स्त्रियः ॥ २६
 इत्युक्ता गुरवः सर्वे मातृतः पितृतस्तथा ।
 अनुवर्त्तनमेतेषां मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ २७
 गुरुं दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 न तैरूपत्रिंशेत् सार्द्धं विवदेन्नार्थकारणात् ॥ २८
 जीवितार्थमपि द्वेषं गुरुभिर्नैव भाषणम् ।
 उदितोऽपि गुणैरन्यैर्गुरुद्वेषी पतत्यधः ॥ २९
 गुरुणामपि सर्वेषां पूज्याः पञ्च विशेषतः ।
 तेषामाद्यास्तयः श्रेष्ठास्तैषां माता सुपूजिता ॥ ३०
 यो हि वासयति दिवा येन सद्योपदिश्यते ।
 ज्येष्ठो भ्राता च भर्ता च पञ्च ते गुरवस्तथा ॥ ३१
 आत्मनः सर्वयत्ने न प्राणत्यागिन वा पुनः ।
 पूजनौयाः प्रयत्ने न पञ्चैते भूतिमिच्छता ॥ ३२
 यावत् पिता च माता च द्वावेतौ निर्व्विकारणम् ।
 तावत्सर्व्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात्तत्परायणः ॥ ३३

पिता माता च सुप्रीती स्यातां पुत्रगुणैर्यदि ।
 स पुत्रः सकलं कर्म प्राप्नुयात् तेन कर्मणा ॥ ३४
 नास्ति मातृसमं देवं नास्ति पितृसमो गुरुः ।
 तयोःप्रत्युपकारोऽपि न हि कश्चन विद्यते ॥ ३५
 तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा ।
 न तास्यामननुज्ञातो धर्ममेकं ममाचरेत् ॥ ३६
 वर्जयित्वा मुक्तिफलं नित्यनैमित्तिकं तथा ।
 धर्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानन्दफलप्रदः ॥ ३७
 सम्यगाचारवक्तारं विस्तृष्टस्तदनुज्ञया ।
 शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते प्रेत्य चापद्यते दिवि ॥ ३८
 यो भ्रातरं पितृसमं ज्येष्ठं मूढोऽवमन्यते ।
 तेन दोषेण संप्रेत्य निरयं संप्रयच्छति ॥ ३९
 पुंसाञ्चात्मनिवेशेण पृज्यो भर्ता च सम्मतः ।
 यानि दातरि लोकेऽस्मिन्नुपकारोऽपि गौरवम् ॥ ४०
 ये नरा भर्तृपिरुडार्थं स्नान् प्राणान् सन्त्यजन्ति हि ।
 तेषामेव परात्मोकानुवाच भगवान् शृगुः ॥ ४१
 मातुलांश्च पितृव्यांश्च श्वशुरानृत्विजान् गुरुन् ।
 असावहसिति व्रूयात् प्रत्युत्थाय यवौयसः ॥ ४२
 अवाच्यो दौक्षितो नास्ती यवौयानपि यो भवेत् ।
 भोःशब्दपूर्वकञ्चैनमभिभाषेत धर्मवित् ॥ ४३
 अभिवाद्याश्च पूर्वन्तु शिरसावघ्नशर्म च ।
 ब्राह्मणक्षत्रियादींश्च श्रीकामैः सादरं सदा ॥ ४४
 नाभिवाद्यास्तु विप्राणां क्षत्रियाद्याः कथञ्चन ।
 ज्ञानकर्मगुणोपेता यद्यप्येते बहुश्रुताः ॥ ४५

ब्राह्मणः सर्ववर्णानां स्वास्तु कुर्यादिति स्थितिः ।
 सवर्णोऽप्यसवर्णानां कार्यमेवाभिवादनम् ॥ ४६
 गुरुरग्निद्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
 पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वस्याभयागतो गुरुः ॥ ४७
 विद्या कर्म वयो बन्धुर्विजितं भवति यस्य वै ।
 मान्यस्थानानि पञ्चाहुः पूर्वं पूर्वं गुरुणि च ॥ ४८
 पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भवेत्तुगुणवान् हि यः ।
 यत्रस्यात्सोऽत्रमानार्हः क्षुद्रोऽपिसभवेद् यदि ॥ ४९
 पिण्डादेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः स्त्रियै राज्ञेऽस्य चक्षुषे ।
 वृद्धाय भारहोनाय रोगिणे दुर्बलाय च ॥ ५०
 भिक्षासाहृत्य शिष्टानां गृह्णभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ।
 निवेद्य गुरुद्वेऽश्रीयाद्वाग्यतस्वादनुज्ञया ॥ ५१
 भवत्पूर्वं चरेद्भिक्षुमुपनीतो द्विजोत्तमः ।
 भवन्मध्यन्तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥ ५२
 सातरं वा स्वमारं वा सातुर्वा भगिनीं तथा ।
 भिक्षेन भिक्षां प्रथमं यातु नैनं विमानयेत् ॥ ५३
 सजातीयग्रहेष्वेवं सार्ववर्णिकमेव वा ।
 भैक्षस्याचरणं प्रोक्तं पतितादिषु वर्जितम् ॥ ५४
 वेद्यज्ञाद्यहोनानां प्रगस्तानां स्वकर्म्मसु ।
 ब्रह्मचारी चरेद्भैक्षं गृह्णभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ॥ ५५
 गुरोः कुले न भिक्षेन न ज्ञातिकुलबन्धुषु ।
 अभावेऽप्यथ गेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥ ५६
 सर्वं वापि चरेद्ग्रामं पूर्वोक्तानामसम्भवे ।
 नियम्य प्रयतो वाचं दिशश्चानवलोकयन् ॥ ५७

समाहृत्य तु तद्भैक्षं यावदर्थमिहाज्ञया ।
 भुञ्जीत प्रयतो नित्यं वाग्यतो नान्यमानसः ॥ ५८
 भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं कामनाशोर्भवेद्भ्रती ।
 भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरूपवाससमा स्मृता ॥ ५९
 पूजयेदशनं नित्यमद्यादन्नमकुत्सयन् ।
 दृष्ट्वा हृष्येत् प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्व्वतः ॥ ६०
 अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्गं कुत्सभोजनम् ।
 अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात् तत् परिवर्ज्जयेत् ॥ ६१
 प्राञ्जुखोऽन्नानि भुञ्जीत दक्षिणमुख एव वा ।
 नाद्यादुदञ्जुखी नित्यं विधिपूर्व्वं सनातनं ॥ ६२
 प्रक्षाल्य पाणिपादौ च भुञ्जानो दिरूपसृशेत् ।
 शुचौ देशे समाभिनोभुक्त्वान्ते हिरूपसृशेत् ॥ ६३
 मण्डलं पूर्व्वतः कृत्वा तत्र स्थाप्याथ भोजयेत् ।
 स्वप्राणाहुतिपर्य्यन्तं मौनमेवं विधीयते ॥ ६४
 इत्यौशनसस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

भुक्त्वा पीत्वा च स्नात्वा च तथा रथोपसर्पणे
 ओष्ठावलोमकौ सृष्ट्वा वासो विपरिधाय च ॥ १
 रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेणात्स्यभाषणे ।
 तथा चाध्ययनारम्भे कासश्वासागमे तथा ॥ २
 चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विलोत्तमः ।
 सन्ध्योरुभयोस्तद्ददाचान्ते चाचमेत् पुनः ॥ ३

चण्डालन्ते च्छसम्भासे स्त्रौशूद्रोच्छिष्टभाषणे ।
 उच्छिष्टं पुरुषं सृष्ट्वा भोज्यं वापि तथाविधम् ॥ ४
 अशुपाते तथाचामे अनृतस्य तथैव च ।
 भोजनान्ते सन्ध्ययोः स्नात्वा पौत्वा सूत्रपुरौषयोः ॥ ५
 आचान्तोऽप्याचमेत् सृष्ट्वा सक्तत् सक्तदथान्यतः ।
 अग्नेर्गवामथालम्भे सृष्ट्वा प्रयत एव वा ॥ ६
 नृणामथाश्मनः स्पर्शं नीवीं विपरिधाय च ।
 उपसृशेज्जलं शुद्धं तृणं वा भूमिमेव वा ।
 केशानाञ्चात्मनः स्पर्शं वाससां चालितस्य च ॥ ७
 अनुष्णाभिरफेनाभिरदुष्टाभिश्च सर्व्वशः ।
 शौचेसुः सुखमासीनः प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥ ८
 शिरः प्राहृत्य कर्णं वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ।
 अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ ९
 सोपानोऽको जलस्थो वा नोष्णोषोवाचमेद्विबुधः ।
 न चैव वर्षधाराभिर्नःतिष्ठन् न घृतोदकैः ॥ १०
 नैकहस्तार्पितजलैर्विना शूद्रेण वा पुनः ।
 न पादुकासनस्थो वा वहिर्जानुरथापि वा ॥ ११
 न जल्पन् न हसन् प्रेक्षमाणश्च प्रह्व एव वा ।
 नावीक्षमाणाङ्घ्रिणाङ्घ्रिनादथापि वा ॥ १२
 शूद्राशुचिकरैर्मुक्तैर्नक्षाराभिस्तथैव च ।
 न चैवाङ्गलिभिः शब्दमकुर्व्वन् नान्यमानसः ॥ १३
 न वणेरसदुष्टाभिर्नचैव प्रदरोदकैः ।
 न प्राणिजनिताभिर्व्वा न वहिः कालमेव वा ॥ १४

हृग्दाभिः पूयते विप्रः कणाभिः क्षत्रियः शुचि ।
 प्राशिताभिस्तथा वैश्यः स्त्री शूद्रः स्पर्शनन्ततः ॥ १५
 अङ्गुष्ठमूर्धान्तरतो रेखायां ब्रह्म उच्यते ।
 अन्तराङ्गुष्ठदेशिन्योः पितॄणां तीर्थमुत्तमम् ॥ १६
 कनिष्ठो मूलतः पश्चात्प्राजापत्यं प्रचक्षते ।
 अङ्गुल्यग्रे स्मृतं देवं तथैवापि प्रकीर्तितम् ॥ १७
 मूले स्याद्देवमापि स्यादाग्नेयं मध्यतः स्मृतम् ।
 तदेवं सौमिकं तीर्थमेतत्ज्ञात्वा न मुञ्चति ॥ १८
 ब्राह्मणैव, तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्मृशेत् ।
 कायेन वा देवतेन न तु पित्रेण वा द्विजाः ॥ १९
 त्रि प्राश्नीयादपः पूर्वं ब्राह्मणः प्रयतः स्मृतः ।
 संवत्स्राङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै समुपस्मृशेत् ॥ २०
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु स्मृशेन्न त्रहयं ततः ।
 तर्ज्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्मृशेन्नासापुटं ततः ॥ २१
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन श्वणे समुपस्मृशेत् ।
 सर्वासामथ योगेनः हृदयन्तु तलेन वा ॥ २२
 संस्मृशेद्दे शिरस्तद्वदङ्गुष्ठे नाथवा द्वयम् ।
 त्रिः प्राश्नीयादेवमेव प्रौतास्तेनास्य देवताः ॥ २३
 ब्रह्माविष्णुमहेशश्च सम्भवन्त्यनुशुश्रुमः ।
 गङ्गा च यमुना चैव प्रीयते परिमार्ज्जनात् ॥ २४
 प्रसंस्पर्शाङ्गोचनयोः प्रीयते शशिभास्करौ ।
 नासत्थी चैव प्रीयते स्मृष्टे नासापुटद्वये ॥ २५
 कर्णयोः स्मृष्टयोस्तद्वत् प्रीयते चानलानिलौ ।
 संस्मृष्टे हृदये चास्यः प्रीयन्ते सर्वदेवताः ॥ २६

मूर्द्धि संस्पर्शनादेव प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ।
 नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्याविप्रुषोऽङ्गं नयन्ति याः ॥ २७
 अन्तवदन्तसंलिप्तजिह्वास्पर्शोऽशुचिर्भवेत् ।
 स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परम् ॥ २८
 भूमिगास्तु समा ज्ञेयाः न तैरप्रयतो भवेत् ।
 मधुपर्कं च सोमे च ताम्बूलस्य च भक्षणो ॥ २०
 फलमूलेक्षुदण्डे च न दोषः उशनान्नवीत् ।
 प्रचरंधान्नपानेषु यदुच्छिष्टो भवेद्द्विजः ॥ ३०
 भूमौ निक्षिप्य तद्रव्यमाचम्य प्रोक्षयेत्तु यत् ।
 तैजसं वै समादाय भवेदुच्छेपणात्ततः ॥ ३१
 अनिधाय च तद्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
 वस्त्रादीनां विकल्पत्वात् स्पृष्ट्वा चेदेवमेव हि ॥ ३२
 आरभ्यानुदके रात्रौ चोरो वाप्याकुले पथि ।
 कृत्वा मूत्रपुरीषं वा द्रव्यहस्तेन दुष्यति ॥ ३३
 निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्रमुदङ्मुखः ।
 अथ कुर्यात् शकन्मूत्रे रात्रौ चेदक्षिणमुखः ॥ ३४
 अन्तर्दाय मर्ही काष्ठीः पर्णैर्लोड्डृष्टेन वा ।
 प्रतिशौनशिराः कुर्यात् शकन्मूत्रविसर्जने ॥ ३५
 छायाकूपनदीगोष्ठे चैत्याम्भः पथि भस्मसु ।
 अग्नौ चैव श्शशाने च विन्मूत्रे न समाचरेत् ॥ ३६
 न गोमये न कुड्ये वा न गोष्ठे नैव शादले ।
 न तिष्ठन् वा न निर्वाणो न च पर्वतमस्तके ॥ ३७
 न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन ।
 न ससत्त्वेषु गर्तेषु न च गच्छन् समाचरेत् ॥ ३८

तुषाङ्गारकपालेषु राजमार्गे तथैव च ।
 न चित्रे न विले चापि न तोर्ये च चतुष्पथे ॥ ३८
 नोद्यानोपसमौपे वा नोपरे न पराशुचौ ।
 न सोपानतकपादश्च च्छत्री वानान्तरीक्षके ॥ ४०
 न चैवाभिसुखे स्त्रीणां गुरुन्नाह्मणयोगवाम् ।
 न देवदेवाज्ञययोर्नापामपि कदाचन ॥ ४१
 नदीज्योतीषि वीक्षित्वा तद्वाह्याभिसुखोऽपि वा ।
 प्रत्यादित्यं प्रत्यनिलं प्रतिसोमं तथैव च ॥ ४२
 आहृत्य ऋत्तिकां कुर्यात्सोपगन्धापकर्षणम् ।
 कुर्यादतन्द्रितः शौचं विशुद्धैरुद्धृतोदकैः ॥ ४३
 नाहरेऽन्मृत्तिकां विप्रः पांशुलां न च कर्हमात् ।
 न मार्गान्नोपराद्देशाच्छौचशिष्टां परस्य च ॥ ४४
 न देवायतनात् कुड्यादग्रामान्न तु कदाचन ।
 उपस्पृशेत्ततो नित्यं पूर्वोक्तेन विधानतः ॥ ४५
 भारव्याहृतिगायत्रा वर्णनामैरणैः क्रमात् ।
 तन्मन्त्रितं पिबेद्यस्तु मन्वाचमनसौरितम् ॥ ४६
 गायत्राचमनेनाथ श्रुत्याचमनसौरितम् ॥ ४७
 इत्यौशनसस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

एवं देहादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः ।
 आहृत्याध्ययनं कुर्याद्द्वौचमाणी गुरोमुखम् ॥ १

नित्यमुद्यतपाणिश्च सन्ध्याचारसमन्वितः ।
 त्रास्यतामिति चोक्तः सन्नासौताभिसुखं गुरोः ॥ २
 प्रतिश्रवणसम्भाषि श्याणो न समाचरेत् ।
 आसौनो न च भुञ्जानी न तिष्ठन् परान्मुखः ॥ ३
 नौचं श्यासनञ्चास्य सर्वदा गुरुसन्निधौ ।
 गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेच्छासनो भवेत् ॥ ४
 नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् ।
 न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषणचेष्टितम् ॥ ५
 गुरोर्यत्र परोवादो निन्दा वापि प्रवर्तते ।
 कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं परितोऽन्यतः ॥ ६
 दूरस्था नार्चयेदेनं न क्रुद्धो नान्तिके स्त्रियाः ।
 न चैदास्योत्तरं ब्रूयान्न तेनासौत सन्निधौ ॥ ७
 उदकुम्भं कुशान् पुष्पं समिधोऽप्याहरेत् सदा ।
 मार्जनं लेपनं नित्यमङ्गानां वै समाचरेत् ॥ ८
 नास्य निर्मात्यशयनं पादुकोपानहावपि ।
 आक्रामेदासनं तस्य च्छायासपि कदाचन ॥ ९
 दन्तकाष्ठादिकं लब्ध्वा न चास्य विनिवेदयेत् ।
 अनापृच्छ्य न गन्तव्यं न त्वप्रियहिते रतः ॥ १०
 न पादौ स्थापयेदस्य सन्निधाने कदाचन ।
 जृम्भितं हसितञ्चैव क्षवकं प्रावरं तथा ॥ ११
 वर्जयेत् सन्निधौ नित्यं नखस्फोटनमेव च ।
 यथाकालमधीयीत यावन्न विमना गुरुः ॥ १२
 आसने शयने याने न च तिष्ठेत् कदाचन ।
 धावन्तमनुधावेत गच्छन्तमनुगच्छति ॥ १३

गजोद्भयानप्रासादप्रस्तर शकटेषु च ।
 आसीत् गुरुणा सार्धं शिलाफलतक्षेषु च ॥ १४
 जितेन्द्रियः स्यात् सततं वश्यात्माक्रोधनः शुचिः ।
 प्रयुञ्जीत सदा वार्चं मधुरां हितभाषिणीम् ॥ १५
 गन्धमाख्यंरसं कन्यां सूक्ष्मप्राणिविहिंसनम् ।
 अभ्यङ्गश्चाङ्गनीपानच्छत्रधारणमेव च ॥ १६
 कामं क्रोधं भयं निद्रां गीतवादित्रनर्त्तनम् ।
 द्यूतं जनपरीवादं स्त्रीप्रेक्षालापनं तथा ॥ १७
 परोपतापपैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
 उदकुम्भं सुमनसो गोमक्कन्मृत्तिकान् कुशान् ॥ १८
 आहरेदद्यावदर्धानि भैक्षश्चाहरहस्यरेत् ।
 तथैव लवणं सख्यं भक्ष्यं पर्युपितं न यत् ॥ १९
 अनन्यदर्शी सततं भवेद्गोतादिनिःस्पृहः ।
 नादर्शश्चैव बोद्धेत न चरेद्दन्तःशिवनम् ॥ २०
 एकान्तमशुचिः खोभिः शूद्रादीरभिभाषणम् ।
 गुरुच्छिष्टं भेषजार्थं न प्रभूञ्जीत कामतः ॥ २१
 मलापकर्षणं स्नानं नाचरेद् वै कदाचन ।
 न चातिसृष्टो गुरुणा स्वान् गुरुनभिवादेयत् ॥ २२
 विद्यागुरुष्वेतदेवं नित्यवृत्तिः स्वयोनियु ।
 प्रतिषेधत्सु वा धर्मं हितस्योपदिशत्स्वयम् ॥ २३
 श्रेयःसु गुरुवद्दृष्टिनित्यमेवं समाचरेत् ।
 गुरुपत्नोषु पुत्रेषु गुरोस्त्वैव स्ववन्धुषु ॥ २४
 बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यज्ञकर्मासु ।
 अध्यापयन् गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥ २५

उत्सादनं वै गात्राणां स्नानञ्चोच्छिष्टभोजने ।
 न कुर्याद्गुरुपुत्रस्य पादयोः शौचमेव च ॥ २६
 गुरुवत् प्रतिपूज्याश्च सवर्णा गुरुयोषितः ।
 असवर्णास्तु सम्पूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥ २७
 अभ्यञ्जनं स्नापनञ्च गात्रोत्सादनमेव च ।
 गुरुपत्न्या न कार्याणि केशानाञ्च प्रसाधनम् ॥ २८
 गुरुपत्नौ च युवतौ नाभिवाद्येह पादयोः ।
 कुर्वीत वन्दनं भूम्यामसावहमिति ब्रुवन् ॥ २९
 विप्रस्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् ।
 गुरुदारेषु कुर्वीत सदा धर्ममनुस्मरन् ॥ ३०
 मातृष्वसा मातुलानी स्वयूच्यापि पितृष्वसा ।
 सम्पूज्या गुरुपत्नौ च समस्ता गुरुभार्या च ॥ ३१
 भाटभार्योपसंग्राह्या ज्ञातिसम्बन्धियोषितः ।
 पितुर्भगिन्या मातुश्चाजायायाञ्च स्वसर्थेपि ॥ ३२
 मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेन्माता तेभ्यो गरीयसी ।
 एवमाचारसम्पन्नमात्मवन्तं सदाहितम् ॥ ३३
 वेदं धन्यं पुराणञ्च तथा तत्त्वानि नित्यशः ।
 संवत्सरोषिते शिष्ये गुरुर्ज्ञानं विनिर्दिशेत् ॥ ३४
 हरति दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वत्सरे गुरुः ।
 आचार्यपुत्रः शुश्रूषुर्ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः ॥ ३५
 आसः शक्तोऽर्थदः साधुः सोऽध्याप्या दश धर्मतः ।
 क्ततत्रश्च तथाद्रोही मेधावी शुभकृत्तरः ॥ ३६
 प्राप्य विप्रोऽप्यविधिवत् षडध्याप्या द्विजोत्तमैः ।
 एतेषु ब्रह्मणो दानमन्यत्र न यथोदितम् ॥ ३७

आधम्य संयतो नित्यमधीयीत उदेषुः ।
 उदसंगृह्य तत्पादौ वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ३८
 अधोप्य भो इति ब्रूयाद्विरामोऽस्मिन्नि वाचयेत् ।
 प्राक्शेषु समासीनः पवित्रैरवपावितः ॥ ३९
 प्राणायामैस्त्रिभिः पृथक् तथाचोद्धारमर्हति ।
 ब्राह्मणः प्रणवं कुर्यादन्ते च विधिवदर्हाजः ॥ ४०
 कुर्यादध्ययनं नित्यं ब्रह्मास्त्रानुक्तस्थितिः ।
 सर्व्वेषामिव भूतानां वेदश्चतुः सनातनः ॥ ४१
 अधीते विधियन्नित्यं ब्रह्मण्याच्चावन्त्या ।
 योऽधीयीत ऋचो नित्यं शोराहृत्या स देवताः ॥ ४२
 प्रीणाति तर्पयन्त्यंनं कामैस्तृणाः सदैव हि ।
 यजुर्योऽधीते सततं दध्ना प्रीणाति देवताः ॥ ४३
 सामान्यधीते प्रीणाति वृताहुतिभिरन्वहम् ।
 अथर्व्वीङ्गिरसो नित्यं अध्यात् प्रीणानि देवताः ॥ ४४
 धर्माङ्गानि पुराणानि मीमांसैस्तृप्यते सुरान् ।
 अपां समीपे नित्यतो नैत्यकं विधिमाश्रितः ॥ ४५
 गायत्रौसव्यांश्यात गत्वारण्यं समाहितः ।
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशापराम् ॥ ४६
 गायत्रीं च जपेन्नित्यं जपथ त्रिः प्रकीर्त्तितः ।
 गायत्रीशेव वेदांश्च तुलया तुल्यन् प्रभुः ॥ ४७
 एकतयतुरो वेदान् गायत्रोश्च तथैवातः ।
 ओद्धारमादितः कृत्वा व्याहृतीस्तदनन्तरम् ॥ ४८
 ततोऽधीयीत एकाग्रं त्रिधा परमंयान्वितः ।
 अध्यापयेत्तु एकाग्रं गायत्रौपरया धिया ॥ ४९

पूराकल्पे समुत्पन्ना भूर्भूवःस्वर्गनामतः ।
 महाव्याहृतयस्त्रिस्रः सर्वाशुभनिवर्हणाः ॥ ५०
 प्रधानं पुरुषः कालो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 सत्त्वं रजस्तमस्त्रिस्रः काला व्याहृतयस्त्रयः ॥ ५१
 श्रीङ्गारस्तत् परं ब्रह्म गायत्री स्यात्तदक्षरम् ।
 एवं मन्त्रो महायोगसाक्षात्सार उदाहृतः ॥ ५२
 योऽधीतेऽहन्यहन्येतां गायत्रीं वेदमातरम् ।
 विज्ञायार्थं ब्रह्मचारी स याति परमां गतिम् ॥ ५३
 न गायत्र्याः परं जप्यमेतद्विज्ञानमुच्यते ।
 श्रावणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः ॥ ५४
 आप्लाव्यां प्रौष्ठपद्यां वा वेदोपक्रमणं स्मृतम् ।
 उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान् विप्रोऽर्द्धपञ्चमान् ॥ ५५
 अधीयीत शुचौ देशे ब्रह्मचारी समाहितः ।
 पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद्वह्निरुत्सर्जनं द्विजाः ॥ ५६
 माघे वा मासि सम्प्राप्ते पूर्वार्द्धे प्रथमेऽहनि ।
 छन्दांस्यर्द्धमधीयीत शुक्लपक्षे तु वै द्विजाः ॥ ५७
 वेदाङ्गानि पुराणं वा कृष्णपक्षे तु मानवः ।
 इमान्नित्यमनध्यायानधीयानो विसर्जयेत् ॥ ५८
 अध्यापनञ्च कुर्वाणः अध्येष्यन्नपि यत्नतः ।
 कर्णश्रवेऽनिले रात्रौ दिवा पांशुसमूहने ॥ ५९
 विद्युत्स्तनितवर्षासु महोल्कानाञ्च पातने ।
 आकालिकमनध्यायमेतेष्वेव प्रजापतिः ॥ ६०
 एतांस्तृभुदितान् विद्याद्यदा प्रादुष्कृताग्निषु ।
 तदा विद्यादनध्यायमनृतौ चाभ्रदर्शने ॥ ६१

निघांते वातचलने ज्योतिषाञ्चोपसर्पणे ।
 एतानाकालिकान् विद्यादनध्यायानृतावपि ॥ ६२
 प्रादुष्कृतेष्वग्निषु च विद्युत्स्तनितनिखने ।
 मद्या हि स्यादनध्यायमनृतौ सुनिरव्रवीत् ॥ ६३
 नित्यानध्याय एव स्याद्ग्रामेषु नगरेषु च ।
 कर्मनैपुण्यकामानां पूतिगन्धे च नित्यशः ॥ ६४
 अन्यानां सङ्गते ग्रामे हृषलस्य च सन्निधौ ।
 अनध्यायो रूढ्यमाने समवाये जनस्य च ॥ ६५
 उदके मध्यरात्रौ च विण्मूत्रे च विसर्जयेत् ।
 उच्छिष्टश्राद्धभुक् चैव मनसा न विचिन्तयेत् ॥ ६६
 प्रतिगृह्य द्विजो विद्यानेकोद्दिष्टस्य केतनम् ।
 ब्रह्मं न कौर्त्तयेद् ब्रह्म राज्ञो राज्ञोश्च सूतके ॥ ६७
 यावदेकानुद्दिष्टस्य लेपो गन्धश्च तिष्ठति ।
 विप्रस्य विदुषो देहे तावद् ब्रह्म न कौर्त्तयेत् ॥ ६८
 शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा वै वावसक्थिकाम् ।
 नाधीयोतामिषं जग्ध्वा सूतकान्नाद्यमेव च ॥ ६९
 नीहारैर्वर्षाण्यन्देसु सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
 अमावस्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यष्टमीषु च ॥ ७०
 उपाकर्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ।
 अष्टकासु न कुर्वीत ऋत्वन्तासु न रात्रिषु ॥ ७१
 मार्गशीर्षे तथा पौषे माघे मासि तथैव च ।
 तिस्रोऽष्टकाः समाख्याताः कृष्णपक्षे च सुरिभिः ॥
 श्लेषातकस्य च्छायायां शास्त्रलेर्मधुकस्य च ।
 कदाचिदपि नाभ्येयं कोविदारकपितृयोः ॥ ७३

सभानविद्योऽनुमृते तथा सन्नह्यचारिणि ।
 आचार्ये संस्थिते वापि त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ॥ ७४
 छिद्रेष्वेतेषु विप्राणामनध्याथाः प्रकीर्त्तिताः ।
 हिंसन्ति राक्षसास्तां च तस्मादेतान् विवर्जयेत् ॥ ७५
 नैत्यके नास्त्यनध्यायः सन्ध्योपासने एव च ।
 उपाकर्म्मणि कर्मान्ते होम्रमन्त्रेषु चैव हि ॥ ७६
 एकार्क्षमथवैकं वा यजु सामाथवा पुनः ।
 अष्टकायां स्वधीयीत मारुते चापि वापदि ॥ ७७
 अनध्यायो नचाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः ।
 न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्यतानि वर्जयेत् ॥ ७८
 एष धर्मः समासेन कीर्त्तितो ब्रह्मचारिणः ।
 ब्राह्मणाभिहितः पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥ ७९
 योऽन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्य श्रुतिं द्विजः ।
 स वै सूढो न सभाष्यो वेदवाह्यो द्विजातिभिः ॥ ८०
 न वेदपाठमात्रेण सन्तुष्टो वै द्विजोत्तमः ।
 पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सौदति ॥ ८१
 योऽधीत्य विधिवद्देदं वेदान्तं न विचारयेत् ।
 स सान्वयः शूद्रकल्पः स पाद्यं न प्रपद्यते ॥ ८२
 यदि वात्यन्तिकं वासं कर्तुमिच्छति वै गुरोः ।
 युक्तः परिवरेदेनमा शरीरविमीक्षणात् ॥ ८३
 गत्वा वनं वा विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम् ।
 अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मविद्यां समाहितः ॥ ८४
 सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदानाञ्च विशेषतः ।
 अभ्यसेत् सततं वेदं भस्मस्नानपरायणः ॥ ८५

वेदं वेदो तथा वेदान् वेदान् वै चतुरो द्विजा ।
 अधीत्य विधिगम्यार्थं ततः स्नायाद्द्विजोत्तमः ॥ ८६
 वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
 अकुर्वाणः पतत्याशु निरयानतिभीषणान् । ८७
 अभ्यसेत् प्रयतो वेदं महायज्ञान् न हापयेत् ।
 कुर्याद् गृह्याणि कर्माणि सन्ध्यापासनमेव च ॥ ८८
 नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यान्नित्यं यज्ञोपवीतकः ।
 सत्यवादी जितक्रोधो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ८९
 सन्ध्यास्नानरतो नित्यं ब्रह्मयज्ञपरायणः ।
 अनसुयो मृदुर्दान्त गृहस्थोऽर्थातिवर्त्तते ॥ ९०
 यः स्वयं नियतो भूत्वा धर्मपाठं पठेद्द्विजः ।
 अध्यापयेच्छ्रावयेद्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ ९१
 प्रातःकाल्यं समाप्याथ वैश्वदेवपुरःसरम् ।
 मध्याह्ने भोजयेद्विप्रान् सस्यग्भूतात्मभावनः ॥ ९२
 प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत सूर्याभिसुख पव वा ।
 आसोनस्वासने शुद्धे भूमौ पादौ निधापयेत् ॥ ९३
 आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
 त्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥ ९४
 पश्चात् स भोजनं कुर्याद्भूमौ वा तन्निधापयेत् ।
 उपवासेन तत्तुल्यमित्येवमुग्रनात्रवौत् ॥ ९५
 उपनिष्य शुची देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ ।
 आचान्तोऽक्रोधनो नक्तं पश्चात्तु भोजनञ्चरेत् ॥ ९६
 इह व्याहृतिभिस्त्वनं परिधायोदकेन तु ।
 परिप्रेचनमन्त्रेण परिपिच्य ततः परम् ॥ ९७

चित्रगुप्तवलिं दत्त्वा तदन्नं परिषिच्य च ।
 अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशनक्रियां चरेत् ॥ ९८
 स्वाहाप्रणवसंयुक्तं प्राणायेत्याहुतिं ततः ।
 अपानायाहुतिं हुत्वा व्यानाय तदनन्तरम् ॥ ९९
 उदानाय ततः कुर्यात् समानायेति पञ्चमम् ।
 विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः ॥ १००
 शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ।
 ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ॥ १०१
 अमृतोपिधानमसीत्युपरिष्टादपः पिवेत् ।
 आचान्तः पुनराचामेदयं गौरिति मन्त्रतः ॥ १०२
 त्रिपदां वा त्रिराहृत्य सर्वपापप्रणाशनीम् ।
 प्राणानां ग्रन्थिरसीत्यालभेद्दृढ्यं ततः ॥ १०३
 आचम्याद्गुष्ठमानीय पादाङ्गुष्ठेन दक्षिणम् ।
 निःसावयेद्वस्तजलमूर्द्धं हस्तः समाहितः ॥ १०४
 हुत्वानुमन्त्रणं कुर्यात् स्वधायामिति मन्त्रतः ।
 प्रोक्षणेत् स्वमात्मानं यो जपेद्ब्रह्मणेति च ॥ १०५
 सर्वेषामिव यागानामात्मयागः परः स्मृतः ।
 अथ आहममावस्याप्राप्तं कार्यं द्विजोत्तमैः ॥ १०६
 पिण्डान्वाहार्थिकं आहं क्षीणे राजनि शस्यते ।
 अपराह्णे द्विजातीनां प्रशस्तेनामिषेण तु ॥ १०७
 प्रतिपत्प्रसृतिर्घ्न्यास्तिथयः कृष्णपक्षके ।
 चतुर्दशीं वर्ज्जयित्वा पञ्चमीं हुत्तरोत्तराम् ॥ १०८
 अमावस्याष्टकास्त्रिस्रः पौर्णमास्यादिषु त्रिषु ।
 तिस्रश्चाप्यष्टकाः पुंख्या मासि पञ्चदशी तथा ॥ १०—

त्रयोदशी मघा कृष्णा वर्षासु च विशेषतः ।
 नैमित्तिकान्तु कर्त्तव्यं दिवसे चन्द्रसूर्ययोः ॥ ११०
 बालकानाञ्च मरणे नारकी स्यात्ततोऽन्यथा ।
 काम्यानि चैव आह्वानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु ॥ १११
 अयने विपुवे चैव व्यतीपाते त्वनन्तकम् ।
 संक्रान्त्यामचयं आह्वं तथा जन्मदिनेष्वपि ॥ ११२
 नक्षत्रतिथिवारेषु कार्यं काम्यं विशेषतः ।
 स्वर्गन्तु लभते कृत्वा कृत्तिकासु द्विजोत्तमाः ॥ ११३
 द्रव्यनाह्वणसम्पत्तौ न कालं नियमं ततः ।
 कर्ममारम्भेषु सर्वेषु कुर्यादभ्युदयं ततः ॥ ११४
 पुत्रजन्मादिषु आह्वं पार्वणं पार्वणं स्मृतम् ।
 अह्न्यहनि नित्यं स्यात् काम्यं नैमित्तिकं पुनः ॥ ११५
 सन्निकृष्टमतिक्रम्य शोचियं यः प्रयच्छति ।
 स तेन कर्मणा पापी दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ ११६
 यदि स्यादधिको विप्रः शौलविद्यादिभिः स्वयम् ।
 तस्मै यत्ने न दातव्यमतिक्रम्यापिसन्निधिम् ॥ ११७
 अपूपञ्च हिरण्यञ्च गामश्वं पृथिवीं तिलान् ।
 अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मोभवति काष्ठवत् ॥ ११८
 या समारोहणं कुर्यात् भर्तृचित्यां पतिव्रता ।
 तन्मृताहनि सम्प्राप्ते पृथक् पिण्डं नियोजयेत् ॥ ११९
 धर्मपिण्डोदकं आह्वं पार्वणं नग्नसंज्ञकम् ।
 अस्थिसञ्चयनं कर्म दशाहभवनं तथा ॥ १२०
 शौहं दशाहमुत्कर्षं शेषस्य यदि वा भवेत् ।
 पिण्डोदकं नवश्राद्धं पुनः कार्यं यथाविधि ॥ १२१

पद्यस्थिसच्चयं कर्म दशाहसूद्धं भाग् भवेत् ।
 चष्टे वापहृतेऽस्थीनि दाहयेद्यदि वा पुनः ॥ १२२
 कुर्यादहरहः आहं प्रमौतपित्तको द्विजः ।
 साग्निकोऽनग्निको वापि तीर्थथेवं विशेषतः ॥ १२३
 उत्तानं वा विवर्त्तं वा पित्तपात्रं यदा भवेत् ।
 अभोज्यं तद्भवेदन्नं क्रुद्धैः पित्तगणैश्च तैः ॥ १२४
 अन्नहीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनन्तु यद्भवेत् ।
 सर्वमच्छिद्रमित्युक्त्वा ततो यत्नेन भोजयेत् ॥ १२५
 एकोद्दिष्टन्तु विज्ञेयं वृद्धिआहन्तु पार्व्वणम् ।
 एतत् पञ्चविधं आहं भृगुपुत्रेण सूचितम् ॥ १२६
 यात्रायां षष्ठमाख्यातं तत् प्रयत्नेन पावनम् ।
 शुद्धये सप्तमं आहं ब्रह्मणा परिकीर्त्तितम् ॥ १२७
 दैविकञ्चाष्टमं आहं यत् कृत्वा मुच्यते भयात् ।
 सन्ध्यारात्रौ न कर्त्तव्यमहोरात्रमदशनात् ॥ १२८
 देशानान्तु विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम् ॥ १२९
 गयायामच्चयं आहं प्रयागे मरणादिषु ।
 गायन्ति गाथां ते सर्व्वे कीर्त्तयन्ति मनीषिणः ॥ १३० .
 एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ।
 तेषान्तु समवेतानां यथेकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ १३१
 गयां प्राप्यानुपङ्गेण यदि आहं समाचरेत् ।
 तारिताः पितरस्तं न स याति परसां गतिम् ॥ १३२
 वाराहपर्व्वते चैव गयाञ्चैव विशेषतः ।
 एवमादिश्र्वतीर्थेषु तुष्यन्ति पितरस्तदा ॥ १३३

व्रीहिभिश्च यवैर्भाषैरङ्गिर्मूलफलैश्च वा ।
 श्यामाकैश्च तु वै शाकैर्णीवारैश्च प्रियङ्गुभिः ॥ १३४
 गोधूमैश्च तिलैर्मुद्गैर्भाषैः प्रौषयते पितृन् ।
 मृष्टान् फलरसानिचून् मृदुकान् शस्यदाडिमान् ॥ १३५
 विदार्याश्च करण्डाश्च आह्वकाले प्रदापयेत् ।
 लाजान् मधुयुतान् दद्याद्दद्यात् शर्करया सह ॥ १३६
 दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन शृङ्गां अजशुकैर्द्विकान् ।
 ह्यौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रिमासान् हारिणीन च ॥ १३७
 श्रीरभेणाथ चतुरः शाकुनेनेह पञ्च तु ।
 पद्मसांस्त्रागमांसेन रौरवेण नवैवतु ॥ १३८
 दशमासांस्तु दृष्यन्ति वराह महिषासिधैः ।
 शशोर्णवकयोर्मांसैर्मासानिःश्रादशैव तु ॥ १३९
 संवत्सरन्तु गव्येन पयसा पायसेन च ।
 वार्द्धीणसस्य मांसेन दक्षिणादशवार्धिकी ॥ १४०
 कालशार्कं महाशल्कां खगलोहामिषं मधु ।
 अनन्तान्येव कल्पन्ते मूलान्यन्यानि सर्व्वशः ॥ १४१
 कृत्वा लक्षा स्वयं वाथ मृतानाहृत्य वैः द्विजः ।
 दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन दत्तस्याद्ययमुच्यते ॥ १४२
 पिप्पलीकामुकश्चैव तथा चैव मसूरकम् ।
 कश्मलालातुवार्त्ताकान् मन्त्रणं सारसं तथा ॥ १४३
 कूटञ्च भद्रमूलञ्च तण्डुलीयकमेव च ।
 राजमाषांस्तथा क्षीरं महिषञ्च विवर्जयेत् ॥ १४४

कोद्रवान् कोविदारांश्च स्थलपाक्यामरीस्तथा ।
वर्जयेत् सर्व्वयत्नेन आढकाले द्विजोत्तमः ॥ १४५
इत्यौशनसस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

स्नात्वा यथोक्तं सन्तर्प्य पितृदेवान्त्प्रींस्तथा ।
पिण्डान्वाहार्य्यकं आह्वं कुर्यात् सीम्यमनाः शुचिः ॥ १
पूर्व्वमेव निरीक्षेत ब्राह्मणान् वेदपारगान् ।
तीर्थं तद्व्यकव्यानां प्रदाने चातिथिः स्मृतः ॥ २
ये सीमपाननिरता धर्मज्ञाः सत्यवादिनः ।
व्रतिनो नियमस्थाश्च ऋतुकालाभिगामिनः ॥ ३
पश्चाग््निरप्यधीयानो यजुर्व्वेदविदोऽपि च ।
वहवस्तु सुपर्णाश्च त्रिमधुर्व्वीथ वा भवेत् ॥ ४
त्रिर्णाचिकेतच्छन्दो वै ज्येष्ठसामगणोऽपि वा ।
अथर्व्वंशिरसोऽध्येत रुद्राध्यायी विशिषतः ॥ ५
अग्निहोत्रपरो विद्वान् पापविच्च षडङ्गवित् ।
गुरुदेवाग्निपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः ॥ ६
अहिंसोपरता नित्यमप्रतिग्राहिणस्तथा ।
सन्निषो दाननिरता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ७
असमानप्रवरगा असगोत्रास्तथैव च ।
असम्बन्धश्च विज्ञेयो ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥ ८
भोजयेद्योगिनं पूर्वं तत्त्वज्ञानरतं परम् ।
अस्नाभे नैष्ठिकं दान्तमुपकुर्वाणकन्तु वा ॥ ९

तदलाभे गृहस्थन्तु सुसुचुं सङ्गवर्जितं ।
 सर्वालाभसाधकं वा गृहस्थं न विभोजयेत् ॥ १०
 प्रकृतेर्गुणतत्त्वज्ञं योऽश्नातोह यतिं भवेत् ।
 फलं वेदविदां तस्य सहस्रादतिरिच्यते ॥ ११
 तस्माद्यत्नं न योगिन्द्रमौश्वरज्ञानतत्परम् ।
 भोजयेद्व्यकव्येषु अलाभादिह च द्विजान् ॥ १२
 एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः ।
 अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयस्तदा सद्भिरनुच्छ्रितः ॥ १३
 मातामहं मातुलञ्च स्वसेयं श्वशुरं गुरुम् ।
 दौहित्रं विवुधं सर्वमग्निकल्पांश्च भोजयेत् ॥ १४
 न श्राद्धे भोजयेन्मित्रं धनैः कथ्योऽस्य संग्रहः ।
 यैशाचदक्षिणाहीनैर्वासुत्र फलसस्यदः ॥ १५
 काम्यं श्राद्धेऽर्चयेन्मित्रं नाभिरुपमपित्वरिम् ।
 द्विषतां हि हविर्भुक्तं भवति प्रेत्य निष्फलम् ॥ १६
 तथानु चेद्विहृत्त्वा न दाता लभते फलम् ।
 यावतो ग्रसते पिण्डान् हव्यकव्येष्व मन्त्रवित् ॥ १७
 ततो हि ग्रसते प्रेत्य दीमान् शूलानधोमुखान् ।
 अथ विद्यानुकूले हि युक्ताय स वृताथवा ॥ १८
 यत्रैते भूञ्जते हव्यं तद्भवेदासुरं द्विजाः ।
 यथ वेदश्च वेदी च विच्छिद्येत त्रिपूरूपम् ॥ १९
 स वै दुर्वाह्मणो ज्ञेयः श्राद्धादौ न कदाचन ।
 शूद्रप्रेथोद्धतो राज्ञो वृषलो ग्रामयाजकः ॥ २०
 वधवन्धोपजीवौ च षड्भेते ब्रह्मवन्धवः ।
 दत्त्वा तु वेदानत्यर्थं पतितांमनुरब्रवीत् ॥ २१

वेदविक्रयिणश्चैते श्राद्धादिषु विगर्हिताः ।
 श्रुतिविक्रयिणो यत्र परपूर्वाः समुद्रगाः ॥ २२
 असमानान् याजयन्ति पतितास्ते प्रकीर्त्तिताः ।
 असंस्तुताध्यापका ये भृतकान् पाठयन्ति ये ॥ २३
 अधीयीत तथा वेदान् भृतकास्ते प्रकीर्त्तिताः ।
 बुद्धश्रामणकनिर्गूढाः पञ्चरात्रविदोजिनाः ॥ २४
 कापालिकाः पाशुपताः पाषण्डाश्चैव तद्विधाः ।
 यस्याश्रन्ति हवींथे ते दुरात्मानस्तु तामसाः ॥ २५
 न तस्य सद्भवेच्छाद्दं प्रेत्यापि हि अफलप्रदाः ।
 अनाश्रमी यो द्विजः स्यादाश्रमी स्यान्निरर्थकः ॥ २६
 मिथ्याश्रम्या च विप्रेन्द्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिदूषकाः ।
 दुश्कर्मा कुनखी कुष्ठौ श्वित्त्रौ च श्यावदन्तकः ॥ २७
 क्रूरो वाणिजकश्चैव स्तेनः क्लीबोऽथ नास्तिकः ।
 मद्यपो वृषलोसक्तो वीरहा दिधियूपतिः ॥ २८
 आगारदाही कुण्डाशी सोमविक्रयिणो द्विजाः ।
 परिवेत्ता तथा हिंस्रः परिवित्तिर्निराकृतिः ॥ २९
 पौनर्भवः कुसौदी च तथा नचत्रदर्शकः ।
 गौतवादित्त्रशीलश्च व्याधितः काण एव च ॥ ३०
 हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णो तथैव च ।
 कन्याद्रोहो कुण्डगोलो अभिशस्तोऽथ देवलः ॥ ३१
 मित्रध्रुक् पिशुनश्चैव नित्यं नार्थ्या निहान्तनः ।
 मातापितृगुरुत्यागौ दारत्यागौ तथैव च ॥ ३२
 अनपत्यः क्रूद्रभाक्षी पाचको रोगजीवकः ।
 समुद्रयायी कृतहा रथ्यासमयभेदकः ॥ ३३

वेदनिन्दारतश्चैव देवनिन्दारतस्तथा ।
 द्विजनिन्दारतश्चैव ते वर्ज्याः आहकर्मसु ॥ ३४
 कृतघ्नः पिशुनः क्रूरो नास्तिको वेदनिन्दकः ।
 मित्रघ्न पारदार्यघ्न मिथ्यापण्डितद्रूपकः ॥ ३५
 बहूनात्र किमुक्तेन विहितान्येव कुर्वते ।
 निन्दितान्याचरन्ते ते वर्ज्याः आहो प्रयत्नतः ॥ ३६
 इत्युग्रनसम्प्रतौ चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

गोमयेनोदकैः पूर्वं शोधयित्वा समाहितः ।
 सन्निपात्य द्विजान् सर्वान् साधुभिः सन्निमन्वयेत् ॥ १
 श्वो भविष्यति मे आह' पूर्व्वेद्युरभिवक्ष्यति ।
 असम्भवे परियुर्वा यथोक्तैर्लक्षणीयुतम् ॥ २
 तस्य ते पितरः श्रुत्वा आहकाले उपस्थिते ।
 अन्योन्यमनसा ध्यात्वा सम्यतन्ति मनोजवाः ॥ ३
 ब्राह्मणान्ते समायान्ति पितरो ह्यन्तरिचगाः ।
 वायुभूताश्च तिष्ठन्ति भुक्त्वा यान्ति परां गतिम् ॥ ४
 आमन्त्रिताश्च ये विप्राः आहकाले उपस्थिते ।
 वसेरन् नियताः सर्वे ब्रह्मचर्यपरायणाः ॥ ५
 अक्रोधनोऽत्वरो यत्र सत्यवादी समाहितः ।
 अयमैथनमध्वानं आहभुक्त्वर्ज्येज्जपम् ॥ ६

आमन्त्रितो ब्राह्मणो वै योऽन्यस्मै कुरूते क्षणम् ।
 आमन्त्रयित्वा यो मोहादन्धं वा मन्त्रयेद् द्विजः ।
 स तस्मादधिकः पापी विष्ठाकोटौ हि जायते ॥ ७
 आङ्गे निमन्त्रितो विप्रो सैथुनं योऽधिगच्छति ।
 ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्यग्ग्योनिषु जायते ॥ ८
 निमन्त्रितश्च यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्नासं पांशुभोजनाः ॥ ९
 निमन्त्रितश्च याः आङ्गे प्रकुर्यात् कलहं द्विजः ।
 भवन्ति तस्य तन्नासं पितरो मलभोजनाः ॥ १०
 तस्मान्निमन्त्रितः आङ्गे नियतात्मा भवेद् द्विजः ।
 अक्रोधनः शौचपरः कर्त्ता चैव जितेन्द्रियः ॥ ११
 शोभते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भां समाहितः ।
 सम्भूलान्नाहरेद्वारि दक्षिणायां सुनिर्मलां ॥ १२
 दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विभक्तशुभलक्षणम् ।
 शुचिदेशं विविक्तञ्च गोमयेनोपलेपयेत् ॥ १३
 नदीतीरेषु तीर्थेषु स्वभूमौ गिरिसानुषु ।
 विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरस्तथा ॥ १४
 परस्य भूमिभागे तु पितॄणां वै न निर्व्वपेत् ।
 स्वामित्वात् स विहन्येत मोहादयत् क्रियते नरैः ॥ १५
 अटव्यः पर्व्वताः पुण्यास्तोर्धान्यायतनानि च ।
 सर्व्वारण्यस्वामिकान्याहुर्नहि तेषु परिग्रहः ॥ १६
 तिलांश्चावकिरेत्तत्र सर्व्वतो वन्धयेद् द्विजः ।
 असुरोपहतं सर्व्वं तिलैः शुध्यत्यजेन वा ॥ १७

ततोऽन्नं बहुमंस्कारं नैकव्यञ्जनमव्ययम् ।
 चोष्यं पेष्यं समृद्धञ्च यथाशक्तुप्रपकल्पयेत् ॥ १८
 ततो निवृत्ते मध्याह्ने लुप्तलोमनस्नान् द्विजान् ।
 अभिगम्य यथामार्गं प्रयच्छेद्दन्तधावनम् ॥ १९
 तैलमभ्यञ्जनं स्नानं स्नानौयञ्च पृथग्विधम् ।
 पात्रे रौदुम्बरैर्दद्याद्द्वैश्वदेवन्तु पूर्व्वकम् ॥ २०
 तत्र स्नात्वा निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थानकृताञ्चन्तिः ।
 पाद्यमाचमनीयञ्च सम्प्रयच्छेद्यथाक्रमम् ॥ २१
 ये चात्र विवसेरन् वै विप्राः पूर्व्वं निमन्त्रिताः ।
 प्राञ्चुखान्यासनान्येषां सदभ्योपहितानि च ॥ २२
 दक्षिणाग्रैकदर्भाणि प्रोक्षितानि तिलोदकैः ।
 तेषुपवेशयेदेतान् ब्राह्मणान् देवकल्पकान् ।
 आस्यतामिति सङ्कल्प्य त्वाभौरंस्ते पृथक् पृथक् ॥ २३
 द्वौ देवे प्राञ्चुखौ पितरो तयद्योदञ्चुखास्तथा ।
 एकैकं वा भवेत्तत्र एवं मातामहेष्वपि ॥ २४
 सत्क्रियां देशकाली च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् ।
 पश्चैतान् विस्तरोऽन्ति तस्मान्ने हेत विस्तरम् ॥ २५
 अथवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
 श्रुतिशीलादिसम्पन्नमलक्षणविवर्जितम् ॥ २६
 प्रशस्तपात्रे चान्नन्तु सर्व्वं स्नात् प्रयतात्मनः ।
 देवतायतने चास्मै त्रिलोकात् सम्प्रवर्त्तते ॥ २७
 प्रास्येदग्नौ तदन्नन्तु दद्याच्च ब्रह्मचारिणे ।
 भिक्षुको ब्रह्मचारौ वा भोभनार्थमुपस्थितः ॥ २८

उपविष्टेषु यच्छ्राद्धे कामन्तमपि भोजयेत् ।
 अतिथिर्यत्र नास्माति न तच्छ्राद्धं प्रशश्यते ॥ २८
 तस्मात् प्रयत्नात्तीर्थेषु पूज्या अतिथयो द्विजैः ।
 अतीर्थ्य रमते श्राद्धे मुञ्चते ये द्विजातयः ॥ ३०
 काकयोनिं व्रजन्त्येते दत्त्वा चैव न संशयः ।
 हीनाङ्गः पतितः कुष्ठी वणिक् पुक्कसनासिकः ॥ ३१
 कुक्कुटः शूकरश्चानो वर्ज्याः श्राद्धेषु दूरतः ।
 वीभत्समशुचिं क्लृच्छं न स्पृशेच्च रजस्वलाम् ॥ ३२
 नौलकाप्रायवसनं पाषण्डांश्च विवर्जयेत् ।
 यत् तत्र क्रियते कर्म पैटकं ब्राह्मणान् प्रति ॥ ३३
 तत् सर्वमेव कर्त्तव्यं वैश्यदेवस्य पूजनम् ।
 यथोपविष्टान् सर्वांस्तानलङ्घ्यैर्द्विभूषणैः ॥ ३४
 या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते त्वर्घ्यं विनिक्षेपत् ।
 प्रदद्याद् गन्धमाल्यानि धूपादीनि च शक्तितः ॥ ३५
 अपसव्यं ततः कृत्वा पितृणां दक्षिणामुखः ।
 आवाहनं ततः कुर्यादुशन्तस्वेत्यृचा वुधः ॥ ३६
 आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ।
 शन्नोदेव्युदकं पात्रे तिलोऽसौति तिलांस्तथा ॥ ३७
 क्षिप्वा चार्घ्यं तथा पूर्वं दत्त्वा हस्तेषु वै पुनः ।
 संस्रवांश्च ततः सर्वांन् पात्रीकुर्यात् समाहितः ॥ ३८
 पिष्टभिः सममेतेन ह्यर्घ्यं पात्रं निधाय च ।
 अग्नौ करिष्ये त्वादाय पृच्छेदन्नं घृतप्लुतम् ॥ ३९
 कुरुष्वेति ह्यनुज्ञातो जुहुयादुपवौतवत् ।
 यज्ञोपवीतिना होमः कर्त्तव्यः कुशपाणिना ॥ ४०

प्राचीनावीतकः पित्रं वैश्वदेवन्तु हीमयेत् ।
 दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान् परिवरंस्तदा ॥ ४१
 सोमाय वै पिष्टमते स्वधा नम इति ब्रुवन् ।
 अग्नये कव्यवाहनाय स्वधेति जुहुयात्ततः ॥ ४२
 अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपधादयेत् ।
 मद्यादेवान्तिके वाय गोष्ठे वा सुसमाहितः ॥ ४३
 ततस्त्रैरभ्यनुज्ञातः कृत्वा देवप्रदक्षिणाम् ।
 गोमयेनोपलिष्योर्व्यां कुर्यात् स्वस्य च दैवतम् ॥ ४४
 भण्डनं चतुरस्रं वा दक्षिणञ्चोन्नतं शुभम् ।
 त्रिङ्गुलिखित् तस्य मध्यं दर्भेणैकेन चैव हि ॥ ४५
 ततः संस्तौर्यं तत्स्थाने दर्भान् वै दक्षिणाग्रकान् ।
 त्रौन्ःपिण्डान्निर्व्वपेत्तत्र हविःशेषान् समाहितः ॥ ४६
 दाप्य पिण्डांस्ततस्तत्र निमृश्यान्न पभागिनाम् ।
 तेषु दर्भेष्वथाचम्य त्रिराचम्य शनैरसून् ॥ ४७
 उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः ।
 अवक्षिप्यावहन्यात्तान् पिण्डान् यथा समाहितः ॥ ४८
 अथ पिण्डावशिष्टान्नं विधिना भोजयेद् द्विजम् ।
 पङ्क्यत्र नमस्कुर्यात् पितॄन् देवांच धर्मवित् ॥ ४९
 आसभोजनकाले तु दीपो यदि विनश्यति ।
 पुनरन्नं न भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५०
 मापानपूपान् विविधान् दद्यात् सरसपायसम् ।
 सूपशाकफलानिष्टान् पयो दधि घृतं मधु ॥ ५१
 अन्नञ्चैव यथाकामं विविधं धन्यपेयकम् ।
 यद्यदिष्टं द्विजन्द्राणां तन्मतं सर्व्यं निवेदयेत् ॥ ५२

धान्यास्तिलाश्च विविधाः शर्करा विविधास्तथा ।
 उष्णमन्नं द्विजातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता ॥ ५३
 अन्यत्र फलमूलेभ्यः पानकेभ्यस्तथैव च ।
 नाश्रूणि पातयेज्जातु न कुप्यान्नानृतं वदेत् ॥ ५४
 न पादेन स्पृशेदन्नं न चैनमवधूनयेत् ।
 क्रोधेनैव च यद्दत्तं यद्द दत्तं त्वरया पुनः ॥ ५५
 यातुधाना विलुम्पन्ति यच्च पापोपपादितम् ।
 खिन्नगात्रो न तिष्ठेत सन्निधौ तु द्विजन्मनाम् ॥ ५६
 न च पश्येत काकादीन् पक्षिणस्तु न वारयेत् ।
 तद्रूपाः पितरस्तत्र समायान्ति बुभुत्सवः ॥ ५७
 न दद्यात्तत्र हस्तेन प्रत्यक्षलवणं तथा ।
 न चायसेन पात्रेण न चैवाश्रद्धया पुनः ॥ ५८
 काञ्चनेन तु पात्रेण तथा त्वौदुम्बरेण च ।
 उत्तमाधिपतां याति खड्गेन तु विशेषतः ॥ ५९
 पात्रे तु सृक्षये यो वै श्राद्धे भोजयते पितॄन् ।
 स याति नरकं घोरं भोक्ता चैव पुरोधसः ॥ ६०
 न पङ्क्त्या विपमं दद्यान्न याचेत न वादयेत् ।
 याचितादपि चात्मानं नरकं याति भीषणम् ॥ ६१
 भुञ्जीत वाग्यतः पृष्टो न ब्रूयात् प्रकृतान् गुणान् ।
 तावद्धि पितरोऽश्रन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ ६२
 नाग्रासनोपविष्टस्तु भुञ्जीत प्रथमं द्विजः ।
 वह्मनां पश्यतां सोऽन्नः पङ्क्त्या हरति किस्विषम् ॥ ६३
 न किञ्चिद्द्वर्जयेच्छ्राद्धे नियुक्तस्तु द्विजोत्तमः ।
 न मापं प्रतिषेधेत न चान्यस्यान्नमीक्षयेत् ॥ ६४

यो नाश्राति द्विजो माघं नियुक्तः पितृकर्मणि ।
 स प्रेत्य पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम् ॥ ६५
 स्वाध्यायं श्रावयेदेषां धर्मशास्त्राणि चैव हि ।
 इतिहासपुराणानि श्राद्धकल्याण सुशोभनान् ॥ ६६
 ततोऽन्यमुत्सृजेद्भुक्तोष्वग्रतो विकिरेद्भुवि ।
 पृष्ठा खदितमत्येवं तृप्तानाचामयेत्ततः ॥ ६७
 आचान्ताननुजानीयादभि भो रम्यतामिति ।
 स्वधास्त्विति च तं ब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् ॥ ६८
 ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषन्तु वेदयेत् ।
 यथा ब्रूयात्तथा कुर्यादनुज्ञातस्तु तेर्द्विजैः ॥ ६९
 पित्रेषु खदितमित्येष वाच्यं गोष्ठेषु सूतृतम् ।
 सम्पन्नमित्याभ्युदये दैवे रूचितमित्यपि ॥ ७०
 विसृज्य ब्राह्मणांस्तान् वै देवपूर्व्वन्तु वाग्यतः ।
 दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन् याचतेऽदो वरान् पितॄन् ॥ ७१
 दातारो नोऽभिवर्द्धन्ति वेदाः सन्ततिरेव च ।
 श्रद्धा च नो मा व्यगमद्दुद्देयञ्च नोऽस्त्विति ॥ ७२
 पिण्डांस्तु भोज्यं विप्रेभ्यो दद्यादग्रनौ जलेऽपि वा ।
 प्रक्षिपेत् सत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत् ॥ ७३
 मध्यमं तं ततः पिण्डं दद्यात् पत्नैः सुतार्थकः ।
 प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिशेषेण भोजयेत् ॥ ७४
 ज्ञातिष्वपि च तुष्टेषु स्वान् भृत्यान् भोजयेत्ततः ।
 पश्चात् स्वयञ्च पत्नीभिः शेषमन्नं समाचरेत् ॥ ७५
 नोद्दीचेत तदुच्छिष्टं यावन्नास्तं गतो रविः ।
 ब्रह्मचर्यां चरेत्तान्तु दम्पती रजनीन्तु ताम् ॥ ७६

दत्त्वा श्राद्धं ततो भुक्त्वा सेवते यस्तु मैथुनम् ।
 महारौरवमासाद्य कीटयोनिं व्रजेत् पुनः ॥ ७७
 शुचिरक्रोधनः शान्तः सत्यवादी समाहितः ।
 स्वाध्यायञ्च तथा ध्यानं कर्त्ता भोक्ता विवर्जयेत् ॥ ७८
 श्राद्धं दत्त्वा परं श्राद्धं भुञ्जते ये द्विजातयः ।
 महापातकिना तुल्या यान्ति ते नरकान् वह्नन् ॥ ७९
 एष वोऽभिहितः सम्यक् श्राद्धकल्पः सनातन ।
 आमं निवर्त्तयन्नित्यमुदासीनो न तत्त्वतः ॥ ८०
 अनग्निरध्वगो वापि तथैव व्यसनान्वितः ।
 आमश्राद्धं द्विजः कुर्याद्दृष्यलस्तु सदैव हि ॥ ८१
 आमश्राद्धं द्विजः कुर्याद्विधिन्नः श्रद्धयान्वितः ।
 तेनाग्नौकरणं कुर्यात् पिण्डांस्तैरेव निर्व्वपेत् ॥ ८२
 यो हि तद्विधिना कुर्याच्छ्राद्धं संयतमानसः ।
 व्यपेतकलुषो नित्यं यात्यसौ वैष्णवं पदम् ॥ ८३
 तस्मात् सर्व्वं प्रयत्नेन श्राद्धं कुर्याद्विजोत्तमः ।
 आराधितो भवेदौशस्ते न सम्यक् सनातनः ॥ ८४
 अपि मूलफलैर्वापि प्रकुर्यान्निर्द्धनो द्विजः ।
 तिलोदकैस्तर्पयित्वा पितॄन् स्नात्वा द्विजोत्तमः ॥ ८५
 न जीवत्पितृको दद्याद्धोमान्तं वा विधोयेत ।
 तेषाञ्चापि समादद्यात्तेषाञ्चैके प्रचक्षते ॥ ८६
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 यो यस्य स्त्रियते तस्मै देयं नान्यस्य तेन तु ॥ ८७
 भोजयेद्वापि जीवन्तं यथाकामन्तु भक्तितः ।
 न जीवन्तमतिक्रम्य ददाति श्रुतिः ॥ ८८

इहामुप्यायणको दद्याद्बीजहेतुस्तथाहि सः ।
 रिक्तया भार्यया दद्यान्नियोगोत्पादितो यदि ॥ ८८
 अनियुक्तः सुतो यस्तु शुक्रतो जायते त्विह ।
 प्रदद्याद्बीजिने पिण्डं क्षेत्रिणे तु तदन्यथा ॥ ८९
 द्वौ पिण्डौ निर्व्वपेत्ताभ्यां क्षेत्रिणे बीजिने तथा ।
 कौर्त्तयेदथवैकस्मिन् बीजिनं क्षेत्रिणे ततः ॥ ९१
 ऋतेऽहनि तु कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टविधानतः ।
 अश्रीचत्वनिरोच्चाणः काम्यं कामयते पुनः ॥ ९२
 पूर्वाहे चैव कर्त्तव्यं आहमभ्युदयार्थिना ।
 देवं तत् सर्व्वमेवं स्यान्नवै कार्या वहिः क्रिया ॥ ९२
 दर्भाश्च परितः स्थाप्यास्तदा स भोजयेद्द्विजान् ।
 नान्दीमुखाश्च पितरः प्रीयन्तामिति वाचयेत् ॥ ९३
 मातृआहन्तु पूर्वं स्यात् पितृणां तदनन्तरम् ।
 ततो मातामहानाञ्च वृद्धौ आह्वयं स्मृतम् ॥ ९४
 देवपूर्वं प्रदद्याद् वै न कुर्यादप्रदक्षिणम् ॥ ९५
 प्राङ्मुखो निर्व्वपेत् पिण्डानुपवीती समाहितः ।
 स्थण्डिलेषु विचितेषु प्रतिमासु द्विजातिषु ॥ ९६
 पुष्यैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्भूपणैरपि पूज्य च ।
 पूजयित्वा मातृगणं कुर्य्यच्छाह्वयं वृधः ॥ ९७
 अकृत्वा मातृयागञ्च यः आह्वं परिवेपयेत् ।
 तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः ॥ ९८
 इत्यौशनसस्मृती पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

दशाहं प्राहुराशौचं सपिण्डेषु विपाश्रितः ।
 ऋतेऽथवाथ जातेषु ब्राह्मणानां द्विजोत्तमा ॥ १
 नित्यानि नैव कर्माणि कास्यान च विशेषतः ।
 न कुर्यादहित किञ्चित् स्वाध्यायं मनसापि च ॥ २
 शुचिरक्रोधनस्वन्यान् कालेऽग्नौ भोजयेद्विजान् ।
 शुष्कान्नं फलैर्वापि पितरं जुहुयात्तथा ॥ ३
 न सृशेयुरिमानन्ये न भूतेभ्य समाचरेत् ।
 सूतके तु सपिण्डानां संस्पर्शं नैव दुष्यति ।
 सूतके सूतकाञ्चैव वर्जयित्वा ऋतौ पुनः ॥ ४
 अधीयानस्तथा यज्वा वेदविज्ञापि या भवेत् ।
 चतुर्थे पञ्चमे वारिह संस्पर्शः कथितो बुधैः ॥ ५
 सृश्यास्तु सर्व्वं एवैते स्नानात्तु दशमेऽहनि ।
 दशाहं निर्गुणं प्राक्तमशौचं दासनिर्गुणे ॥ ६
 एवं द्वित्रिगुर्युक्तं चतुस्रकादिने शुचिः ॥ ७
 दशाहात्तु परं सम्यगधीयीत जुहोति च ।
 चतुर्थे तस्य संस्पर्शं मनुराह प्रजापतिः ॥ ८
 क्रियाहौनस्य मूर्धस्य महारोगिण एव च ।
 ये एषां मरणस्याहमोरणान्तमशौचकम् ॥ ९
 त्रिरात्रं दशरात्रं वा ब्राह्मणानामशौचकम् ।
 प्राक्मंस्कारात्रिरात्रं स्याद्दशरात्रमतः परम् ॥ १०
 जन्मद्विवर्षगे प्रोते मातापित्रोस्तदिष्यते ।
 त्रिरात्रं ण शुचिस्वन्यो यदिहात्वन्तनिर्गुणः ॥ ११

अदन्तजातमरणे मातापित्रोस्तद्विद्यते ।
 जातदन्ते त्रिरात्रं स्यादन्तः स्याद् यत्र निर्णयः ॥ १३
 आ दन्तजन्मनः सद्यं आ चीलाटेकरात्रकम् ।
 त्रिरात्रमीपनयनाद्दशरात्रमुदाहृतम् ॥ १३
 जातमात्रं वा तस्य यदि स्यान्मरणं पितुः ।
 मातुश्च सूतकं तत् स्यात् पितास्यास्य एव हिं ॥ १४
 सद्यःशौचं सपिण्डानां कर्त्तव्यं मोदरस्य तु ।
 उद्वे दशांहादेकाहं सोदरो यदि निर्गुणः ॥ १५
 अथोर्ध्वं दन्तजन्म स्यात् सपिण्डानामशौचकम् ।
 एकरात्रं निर्गुणानाञ्चीलादूर्ध्वं त्रिरात्रकम् ॥ १६
 आदन्तजातमरणं सन्धवेद्यदि संतमाः ।
 एकरात्रं सपिण्डानां यदि चात्यन्तनिर्गुणः ॥ १७
 व्रतादेशां सपिण्डानां गर्भमावाञ्च पाततः ।
 गर्भच्युतावहोरात्रं सपिण्डात्यन्तनिर्गुणे ॥ १८
 यथेष्टाचरणाज् ज्ञाती त्रिरात्रादिति निर्णयः ।
 सूतके यदि सूतिश्च मरणे वा गतिर्भवेत् ॥ १९
 शेषेणैव भवेच्छुद्धिरहःशेषे त्रिरात्रकम् ।
 मरणोत्पत्तियां तु मरणेन समाप्यते ॥ २०
 अथहृदिमदाशौचमुद्धं चेत् तेन शुध्यति ।
 देशान्तरगतः श्रुत्वा सूतकं श्रावसेव वा ॥ २१
 तावदप्रयतोऽस्येव यावच्छेषः समाप्यते ।
 अतीते सूतके प्रोक्तं सपिण्डानां त्रिरात्रकम् ॥ २२
 तथैव मरणे स्नानसूद्धं संवत्सराद्ब्रतो ।
 वैदांश्च यस्त्वत्रोयानो न भवेद्वृत्तिकर्षितः ॥ २३

सद्यःशौचं भवेत्तस्य सर्वावस्थासु सर्वदा ।
 स्त्रीणामसंस्कृतानान्तु प्रदानात् परतः पितुः ॥ २४
 सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यात् संस्कारो भर्तुरेव च ।
 अहस्त्वदत्तकन्यानामशौचं मरणे स्मृतम् ॥ २५
 द्विषणं जन्ममरणे सद्यःशौचमुदाहृतम् ।
 आदन्तात् सोदरः सद्य आ चीलादेकरात्रकम् ॥ २६
 आप्रदानात् त्रिरात्रं स्याद्दशमन्तु ततः परम् ।
 मातामहानां मरणे त्रिरात्रं स्यादशौचकम् ॥ २७
 एकोदराणां विज्ञेयं सूतके चैतदेव हि ।
 पक्षिणी योनिस्त्वन्धे वान्धवेषु तथैव च ॥ २८
 एकरात्रं समुद्दिष्टं गुरौ सन्नह्यचारिणि ।
 प्रेते राजनि सद्यस्तु यस्य स्याद्विषये स्थितः ॥ २९
 गृहे मृतासु दत्तासु कन्यकासु त्र्यहं पितुः ।
 परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कुलजेषु च ॥ ३०
 त्रिरात्रं स्यात्तथाचार्य्यं भार्यासु प्रत्यगासु च ।
 आचार्य्यपुत्रपत्न्योश्च अहोरात्रमुदाहृतम् ॥ ३१
 एकरात्रमुपाध्याये तथैव त्र्यत्रियेषु च ।
 एकरात्रं सपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च ॥ ३२
 त्रिरात्रं श्वश्रूमरणे श्वशुरे च तथैव च ।
 सद्यःशौचं समुद्दिष्टं सगीत्रे संस्थिते सति ॥ ३३
 शुभ्येद्विजो दशाहेन द्वादशाहेन भूपतिः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुभ्यति ॥ ३४
 क्षत्रविदशूद्रदायादा ये स्युर्ध्विप्रस्य सेवकाः ।
 तीपामशेषं विप्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ३५

राजन्यवैश्यावप्येवं क्षीनवर्णासु योनियु ।
 षड्रात्रं वा त्रिरात्रं वाप्येकरात्रक्रमेण हि ॥ ३६
 वैश्यक्षत्रियविप्राणां शूद्रेष्वशाशौचमेव तु ।
 अर्द्धमसिऽथ षड्रात्रं त्रिरात्रं द्विजपुङ्गवाः ॥ ३७
 शूद्रक्षत्रियविप्राणां वैश्येष्वशाशौचमिथ्यते ।
 षड्रात्रं द्वादशाहस्य विप्राणां वैश्यशूद्रयोः ।
 अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्रमेण द्विजपुङ्गवाः ॥ ३८
 शूद्रविट्क्षत्रियाणान्तु ब्राह्मणे संस्थिते यदि ।
 एकरात्रेण शुद्धिः स्यादित्याह कमलोद्भवः ॥ ३९
 असपिण्डं द्विजप्रेतं विप्रो निःसृज्य बन्धुवत् ।
 अशित्वा च महोषित्वा दशरात्रेण शुध्यति ॥ ४०
 यटि निर्द्धृति चिप्रं प्रलोभाक्रान्तमानसः ।
 दशाह्नेन द्विजः शुध्येद् द्वादशाह्नेन भूमिपः ॥ ४१
 अर्द्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुध्यति ।
 षड्रात्रेणाथवा मसत्रिरात्रेणाथवा पुनः ॥ ४२
 अनाथञ्चैव निर्व्वन्धुं ब्राह्मणं धनवर्ज्जितम् ।
 स्नात्वा सम्प्राश्य तु घृतं शुध्यन्ति ब्राह्मणादयः ॥ ४३
 अपरश्वेत् परं वर्णमपरश्चापरो यटि ।
 अशौचे संसृशेत् क्षेहात् तदाशुचेन शुध्यति ।
 एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिर्व्वैश्ये तु स्यद्वद्वे सति ॥ ४४
 शूद्रेषु च त्रयहं प्रोक्तं प्राणायामगतं पुनः ।
 अनस्थिसञ्चिते शूद्रे रीति चेद् ब्राह्मणः स्वकैः ॥ ४५
 त्रिरात्रं स्यात्तथाशौचमेकाहं क्षत्रवैश्ययोः ।
 अन्यथा चैव मज्ज्योतिर्ब्राह्मणे स्नानमेव च ॥ ४६

अनास्थिसञ्चिते विप्रे ब्राह्मणो रीति चेत्तदा ।
 स्नानेनैव भवेच्छुद्धिं सचैलेन न संशयः ॥ ४७
 यस्तैः सहान्नं कुर्याच्च यानादीनि तु चैव हि ।
 ब्राह्मणे वापरे वापि दशाहेन विशुध्यति ॥ ४८
 यस्तेषामन्नमग्राति स तु देवोऽपि कामतः ।
 तदाशौचनिवृत्तेशु स्नानं कृत्वा विशुध्यति ॥ ४९
 यावत्तदन्नमग्राति दुर्भिक्षाभिहतो नरः ।
 तावन्त्यहान्यशुद्धिः स्यात् प्रायश्चित्तं ततश्चरेत् ॥ ५०
 दाहाद्यशौचं कर्त्तव्यं द्विजानामग्निहोत्रिणाम् ।
 सपिण्डानान्तु मरणे मरणादितरेषु च ॥ ५१
 सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।
 समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने ॥ ५२
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 लेपभाजस्तु यथात्मा सापिण्डं साप्तपौरुषम् ॥ ५३
 ऊर्ध्वानाश्चैव सापिण्ड्यमाह देवः प्रजापतिः ।
 ये चैकजाता बहवो भिन्नयोनय एव च ॥ ५४
 भिन्नवर्णास्तु सापिण्डं भवेत्तेषां त्रिपुरुषम् ।
 कारवः शिल्पिनो वैद्यदासीदासास्तथैव च ॥ ५५
 राजानो राजभृत्याश्च सद्यःश्रीचाः प्रकौर्त्तिताः ।
 दातारो नियमौ चैव ब्रह्मविद् ब्रह्मचारिणौ ॥ ५६
 सत्रिणो व्रतिनस्तावत् सद्यःश्रीचमुदाहृतम् ।
 राजा चैवाभिषिक्तश्च प्राणसत्रिण एव च ॥ ५७
 यज्ञे विवाहकाले च देवयागे तथैव च ।
 सद्यःश्रीचं समाख्यातं दुर्भिक्षे वाप्युपद्रवे ॥ ५८

विषाद्युपहतानाञ्च विद्युना पार्थिवैर्द्विजैः ।
 सद्यःशौचं समाख्यातं सर्पादिमरणेऽपि च ॥ ५६
 अग्निमेरुप्रपतने विषौघान्नपराशने ।
 गोब्राह्मणान्ते सद्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥ ६०
 नैष्ठिकानां वनस्थानां यतौनां ब्रह्मचारिणाम् ।
 नाशौचं विद्यते सङ्गिः पतिते च तथासृते ॥ ६१
 इत्यौशनसस्मृतौ षष्ठोऽध्यायः ॥ ६

सप्तमोऽध्यायः ।

पतितानां न दाहः स्यान्नान्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः ।
 न चाश्रुपातपिण्डे च कार्यं श्राद्धादिकं क्वचित् ॥ १
 व्यापादयेत्तथात्मानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः ।
 दहितं तस्य नाशौचं न च स्यादुदकादिकम् ॥ २
 अथ कश्चित् प्रमादेन म्रियतेऽग्निविषादिभिः ।
 तस्याशौचं विधातव्यं कार्यञ्चैवोदकादिकम् ॥ ३
 जाते कुमारि तदहः श्रामं कुर्यात् प्रतिग्रहम् ।
 सुवर्णधान्यगोवासस्त्रिलान्न गुडसर्पिषः ॥ ४
 फलानीक्षुञ्च शाकञ्च लवणं काष्ठमेव च ।
 तोयं दधि घृतं तैलमीषधं क्षोरमेव च ॥ ५
 आशौचिनो ऋहाद् ग्राह्यं शुष्कान्नञ्चैव नित्यशः ।
 आहिताग्निर्यथान्यायं दग्धव्य त्रिभिरग्निभिः ॥ ६
 अनाहिताग्निर्गृह्येण लौकिकेनेतरैर्द्विजैः ।
 देहाभावात् पलाशेन कृत्वा प्रतिवृत्तिं पुनः ॥ ७

टांहेः काथ्यो यथान्यायं सपिण्डैः अह्यान्वितैः ।
 सैकत् प्रसिञ्चे दुदकं नामगोत्रेण वाग्यतः ॥ ८
 दशाहं वान्धवैः सार्द्धं सर्वं चैवार्द्रवाससैः ।
 पिण्डं प्रतिदिनं दद्युः सायं प्रातर्यथाविधि ॥ ९
 प्रेताय च गृहहारि चतुरो भोजयेद्द्विजान् ।
 द्वितीयेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्म सवान्धवैः ॥ १०
 सर्वैरस्थीं सञ्चयनं ज्ञातिरेव भवेत्तथा ।
 त्रिपूर्वं भोजयेद्दिप्रानयुग्मान् अह्या शुचौन् ॥ ११
 पञ्चमे नवमे चैवं तथैवेकादशेऽहनि ।
 अयुग्मान् भोजयेद्दिप्रान् नवैश्चाञ्चन्तु तद्विदुः ॥ १२
 एकादशेऽङ्गि कुर्वीत प्रेतमुद्दिश्य भावतः ।
 द्वादशे वाथ कर्त्तव्यमग्निंदैस्त्वथवाहनि ॥ १३
 एकं पवित्रमेकं वा पिण्डमात्रं तथैवं च ।
 एवं ऋतेऽङ्गि कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ॥ १४
 सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णं संवत्सरे पुनः ।
 कुर्याच्चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ॥ १५
 प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत् नतः ।
 ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ॥ १६
 सपिण्डीकरणश्चाहं दैवपूर्वं विधीयते ।
 पितृनावाहयेत् तैर्ले पुनः प्रेतञ्च निर्दिशेत् ॥ १७
 ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्यात् पृथक्क्रिया ।
 यस्तु कुर्यात्पृथक्पिण्डं पितृहा त्वभिजायते ॥ १८
 ऋते पितरि वै पुत्रः पिण्डशब्दं समाविशेत् ।
 दद्याच्छात्रं सोदकुम्भं प्रत्यहं प्रेतधर्मतः ॥ १९

पाव्शेण विधानेन सांवत्सरिकमिष्यते ।
 प्रति संवत्सरं कार्यं विधिरेव सनातनः ॥ २०
 मातापित्राः सुतेः कार्यं पिण्डदानादि किञ्चन ।
 पत्नो कुर्यात् सुताभावे पत्न्यभावे तु सोदरः ॥ २१
 एष वः कथितः सम्यग्गृहस्थानां यथाविधि ।
 स्त्राणाञ्च भर्तृशुश्रूषा धर्मो नान्य इहेष्यते ॥ २२
 यः स्वधर्मपरो नित्यमोश्चरार्पितमानसः ।
 प्राप्नाति परमं स्थानं यदुक्तं वेदसम्मितम् ॥ २३
 इत्योशनसस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

ब्रह्महा मर्दपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च ।
 महापातकिनरत्वेति यः स तैः सह संवसेत् ॥ १
 संवत्सरेण पतति संसर्गे कुरुते तु यः ।
 यो हि शय्यासने नित्यं वसन् वै पतितो भवेत् ॥ २
 याजनं यानिसम्बन्धं तथेवाध्ययनं द्विजः ।
 कृत्वा सद्यः पतेज्जानात् सहभोजनमेव च ॥ ३
 अविज्ञायापि यो मोहात् कुर्यादध्ययनं द्विजः ।
 संवत्सरेण पतति सहाध्ययनमेव च ॥ ४
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि क्लृप्तिं कृत्वा वने वसेत् ।
 भेदज्ञात्मविशुद्धयं कृत्वा शवशिराध्वजम् ॥ ५
 ब्राह्मणावसथान् सर्वान् देवागाराणि वर्जयेत् ।
 विनिन्दा च स्वमात्मानं ब्राह्मणञ्च स्वयं स्मरेत् ॥ ६

ऋसंहराणि योग्यानि ससागाराणि संविशेत् ।
 विधूमे शूनंकेर्नित्यं व्याहारे भुक्तवर्जिते ॥ ७
 कुर्यादनशनं वाद्यं भृंगोः पतनमेव च ।
 ज्वलन्तं वा विशेदग्निं जलं वा प्रविशेत् स्वयम् ॥ ८
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा सम्यक् प्राणान् परित्यजेत् ।
 द्दोर्धमामयिनं विप्रं कृत्वानामयिनं तथा ॥ ९
 दत्ता चान्नं स विदुषे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
 अश्वमेधावभृथके स्नात्वा यः शुष्यति द्विजः ॥ १०
 सर्व्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणाय प्रदापयेत् ।
 ब्रह्महा मूच्यते पापैर्दृष्ट्वा वा सेतुदर्शनम् ॥ ११
 सुरापस्तु सुरां तप्तामग्निवर्णां पिवेत् तदा ।
 निर्दग्धकायः स तथा मुच्यते च द्विजोत्तमः ॥ १२
 गोसुत्रमग्निवर्णं वा गोशलाद्द्रवमेव वा ।
 पयो घृतं जलं वाथ मुच्यते पातकात् ततः ॥ १३
 जलाद्रवासाः प्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिम् ।
 ब्रह्महत्याव्रतञ्चाथ चरेत् तत्पापशान्तये ॥ १४
 स्वर्णस्तोयी सक्तद्विप्रो राजानमधिगम्य तु ।
 स्वकर्मं ख्यापयन् ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति ॥ १५
 गृहीत्वा मुसलं राजा सक्तद्विन्यात्तु तं स्वयम् ।
 स वै पापात्ततः स्तेनो ब्राह्मणस्तपसाथवा ॥ १६
 करेणादाय मुसलं लगुडं वाथ घातिनम् ।
 सच्चित्योभयतस्तीक्ष्णमायसं दण्डमेव च ॥ १७
 राजा च स्तेनमर्हीत मुक्तकेशेन धावता ।
 आचक्षाणश्च तत्पापमेवं कर्माणि शाधि माम् ॥ १८

शासनाद्यापि मीचांदां ततः स्तोत्रादिसुच्यते ।
 अशासित्वा च तं राजा स्तोत्रस्याप्नोति किल्बिषम् ॥ १६
 तपसा द्रुतमन्यस्य न्ययर्णस्तोत्रं यजं पालम् ।
 चौरवासा द्विजोऽरथ्ये सञ्चरेद्ब्रह्मणो व्रतम् ॥ २०
 स्नाताश्वमेधावभृथे पूतः स्यादथवा द्विजः ।
 प्रदद्याच्चाय विप्रेभ्यः स्नात्मतुल्यं हिरण्यकम् ॥ २१
 चरेद्वा वत्सरं कृत्स्नं ब्रह्मचर्यपरायणः ।
 ब्राह्मणः स्वर्णहारी च तत्पापस्यापनुत्तये ॥ २२
 गुरुभार्यां समाख्यं ब्राह्मणः काममोहितः ।
 उपगृहेत् स्त्रियं तप्तं काम्यां कालायसौक्यताम् ॥ २३
 स्वयं वा शिश्रुवपणे उत्कृत्याध्यायवाञ्छनी ।
 आतिष्ठेद्दक्षिणामाशामानिपातमजिह्वतः ॥ २४
 गुर्वर्थे वाहतः शुद्धैश्च चरेद्वा ब्रह्मणो व्रतम् ।
 शाखां कर्कटकोपेतां परिष्वज्याथ वत्सरे ॥ २५
 अधःशायी नियतो मुच्यते गुरुतल्पगः ।
 कच्छश्चाब्दं चरेद्दिप्रश्चौरवामाः समाहितः ॥ २६
 अश्वमेधावभृथकी स्नात्वा मुच्येद्द्विजोत्तमः ।
 कालोऽष्टमे वा भुञ्जानो ब्रह्मचारी सदाव्रतः ॥ २७
 स्थानासनाद्यं विचरेद्घनोऽप्युपयत्नतः ।
 अधःशायी त्रिभिर्वर्षैस्ततः शुध्येत पातकात् ॥ २८
 चान्द्रायणानि वा कुर्यात् पञ्चचत्वारि वा पुनः ॥ २९
 पतितैः सम्प्रयुक्तानामयं गच्छति निष्कृतिम् ।
 पतितेन तु संस्पर्शं लोभेन कुरुते द्विजः ॥ ३०

सकृत् पापापनोदार्थं तस्यैव व्रतमाचरेत् ।
 तप्तकच्छं चरेद्वाथ संवत्सरमतन्द्रितः ॥ ३१
 प्राण्मासिकेऽथ संसर्गे प्रायश्चित्तार्द्धमाचरेत् ।
 एभिः पूतैरथो हन्ति महापातकिनी मलम् ॥ ३२
 पुण्यतीर्थाभिगमनात् पृथिव्यामथ निष्कृतिः ।
 ब्रह्महत्यां सुरापानं स्त्रियं गुर्वङ्गनागमम् ॥ ३३
 कृत्वा चैवं महापापं ब्राह्मणः काममोहितः ।
 कुर्यादनशनं विप्राः पुण्यतीर्थं समाहितः ॥ ३४
 जले वा प्रविशेदग्नौ ध्यात्वा देवं कपर्दिनम् ।
 न ह्यन्या निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिः कर्मवेदिभिः ॥ ३५
 इत्यौशनसस्मृतावष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

गत्वा दुहितरं विप्रः स्वसारं वा स्रुषामपि ।
 प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं मतिपूर्वमिति स्थितिः ॥ १
 मातृष्वसां मातुलानीं तथैव च पितृष्वमाम् ।
 भाग्निनेयीं समारूह्य कुर्यात् कच्छादिपूर्वकम् ॥ २
 चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा सुसमाहितः ।
 पैतृष्वस्रेयीं गत्वा तु खस्त्रियां मातुरेव च ॥ ३
 मातुलस्य सुतां वापि गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 भार्यासखीं समारूह्य गत्वा श्यालीं तथैव च ॥ ४
 अहोरात्रोपितो भूत्वा तप्तकच्छं समाचरेत् ।
 उदक्यागमने विप्रस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ ५

चत्तीमेथुनमासाद्य चरेञ्चान्द्रायणप्रतम् ।
 पराकेणायवा शुद्धिरित्याह भगवानजः ॥ ९
 मण्डुकं नकुलं काकं विड्वराहञ्च मूपिकम् ।
 श्वानं हत्वा द्विजः कुर्यात् पौडशाख्यमहाव्रतम् ।
 पयः पिबेत् त्रिरात्रन्तु श्वानं हत्वा त्वतन्द्रितः ॥ ७
 मार्जारश्चाथ नकुलं योजनं वाऽध्वनो व्रजेत् ।
 कच्छं द्वादशमात्रन्तु कुर्यादश्ववधे द्विजः ॥ ८
 अथ कृष्णायसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः ।
 वलाकं रङ्गवञ्चैव मुपिकं कृतलभकम् ॥ ९
 वराहन्तु तिलद्रोणं तिलाटञ्चैव तिक्तिरिम् ।
 शुकं द्विहायनं वत्सं क्रौञ्चं हत्वा त्रिहायणम् ॥ १०
 हत्वा हंसं वलाकञ्च वकाट्टिभमेव चः
 वानरञ्चैव भामञ्च स्वयं वा ब्राह्मणाय गाम् ॥ ११
 क्रव्यादांस्तु ऋगान् हत्वा धेनुं दद्यात् पयस्त्रिणीम् ।
 अक्रव्यादां वतसतरमुद्रं हत्वा तु कृष्णलम् ॥ १२
 किञ्चिदेव तु विप्राय दद्यादस्त्रिमतां वधे ।
 अनस्थाञ्चैव हिंसायां प्राणायामेन शुध्यति ॥ १३
 फलदानान्तु वृक्षाणां केदनादाहिकं शतम् ।
 शुक्लवल्लीलतानाञ्च वीरुधां फलमेव च ॥ १४
 पुष्पागमानाञ्च तथा घृतप्राणो विशोधनम् ।
 चान्द्रायणं पराकञ्च कुर्याद् हत्वा प्रसादतः ॥ १५
 मतिपूर्वे वधे चास्याः प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 सनुष्याणाञ्च हरणं स्त्रीणां कृत्वा गृहस्य च ॥ १६

वापीकूपजलानाञ्च शुध्वेच्चान्द्रायणेन तु ।
 द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मनः ॥ १७
 चरेत् सान्तपनं कच्छं चरित्वात्मविशुद्धये ।
 धान्यादिधनचौर्यञ्च पञ्चगव्यविशीघनम् ॥ १८
 तृणकाष्ठद्रुमाणाञ्च पुष्पाणाञ्च फलस्य च ।
 चेलचर्मामिथ्याणाञ्च तिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ १९
 मणिप्रवालरत्नानां सुवर्णरजतस्य च ।
 अयःकांस्योपलानाञ्च द्वादशाहमभोजनम् ॥ २०
 एतदेव व्रतं कुर्याद् द्विशफैकशफस्य च ।
 यक्षिणामोषधीनाञ्च हरेच्चापि चरहं पयः ॥ २१
 न मांसानां हतानान्तु दैवे चान्द्रायणं चरेत् ।
 उपोष्य द्वादशाहन्तु कुष्माण्डैर्जुहुयाद्दृष्टम् ॥ २२
 नकुलीलकमार्जारं जग्धा सान्तपनं चरेत् ।
 श्वानं जग्धाय कच्छेण शुभक्षणे च शुध्यति ॥ २३
 प्रकुर्याच्चैव संस्कारं पूर्ज्ज्जैव विधानतः ।
 शललक्ष वलाकञ्च हंसकारण्डवं तथा ॥ २४
 चक्रवाकञ्च जग्धा च द्वादशाहमभोजनम् ।
 कपोतं टिट्ठिमं भासं शुक्रं सारसमेव च ॥ २५
 जलूकां जालपादञ्च जग्धा ह्येतद्व्रतञ्चरेत् ।
 शिशुमारं तथा मांषं मत्स्यं मांसं तथैव च ॥ २६
 जग्धा चैव वराहञ्च एतदेव व्रतञ्चरेत् ।
 कीकिलञ्चैव मत्स्यादं मण्डूकं भुजगं तथा ॥ २७
 गोमूत्रयावकाहारैर्मासेनैकेन शुध्यति ।
 जलेचरांश्च जलजान् यातुधानविपाटितान् ॥ २८

रक्तपादास्तथा जग्ध्वा सप्ताहञ्चैतदाचरेत् ।
 मृतमांसं हृथा चैवमात्मार्यं वा यथाकृतम् ॥ २९
 भुक्त्वा समाचरे देतत्तत्पापस्यापनुत्तये ।
 कपोतं कुञ्जरं शिग्रुं कुक्कुटं रजकां तथा ॥ ३०
 प्राजापत्यं चरेज्जग्ध्वा तथा कृश्वीरमेव च ।
 पलायणं लशुनञ्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३१
 वार्त्ताकुं तण्डूलौयञ्च प्राजापत्येन शुध्यति ।
 अश्वत्थं तयोपेतं तप्तकच्छ्रेण शुध्यति ॥ ३२
 प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात् मनुष्य शशभक्षणे ।
 अलावुं शृङ्गनञ्चैव भुक्त्वाप्ये तद्व्रतं चरेत् ॥ ३३
 उदुम्बरञ्च कामेन तप्तकच्छ्रेण शुध्यति ।
 हृथा क्लसरसंघावं पायसापूपशक्कलीम् ॥ ३४
 भुक्त्वा चैवं व्रतं तत्र त्रिरात्रेण विशुध्यति ।
 पीत्वा क्षीराखपेयानि ब्रह्मचारी विशिषतः ॥ ३५
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति ।
 अग्निर्हृशया गोः क्षीरं माहिषं वार्त्तमेव च ॥ ३६
 गर्भिण्या वा विवत्सायाः पीत्वा दुग्धमिदं चरेत् ।
 एतेषाञ्च विकाराणि पीत्वा मोहेन वा पुनः ॥ ३७
 गोमूत्रयावकाहारः सप्तरात्रेण शुध्यति ।
 भुक्त्वा चैव नवश्राद्धं सूतके मृतकोऽथवा ॥ ३८
 चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणस्तु समाहितः ।
 यस्य यद्भूयते नित्यं न यस्मात्प्रं न हीयते ॥ ३९
 चान्द्रायणं चरेत् सम्यक् तस्यान्नप्राशनं द्विजः ।
 अभोज्यानान्तु सर्वेषां भुक्त्वा चाक्षमुपस्कृतम् ॥ ४०

अन्व्यस्यात्ययिनोऽन्नञ्च तप्तकच्छमुदाहृतम् ।
 चाण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा सम्यक्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४१
 अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पर्शमेव च ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयी वैष्णवी द्विजातयः ॥ ४२
 क्रव्यादानां पक्षिणाञ्च प्राश्य मूत्रपुरीषकम् ।
 मेहासान्तपनं कुर्यात्तेषां मोहाद्विजातयः ॥ ४३
 भासमण्डुककुक्कुर वायसे क्लृप्त्वा चरेत् ।
 प्राजापत्येन शुष्येत ब्राह्मणः क्षिप्रं भोजनात् ॥ ४४
 क्षत्रियस्तप्तकच्छं स्याद्वैश्यश्चैव त्रिकृच्छ्रकम् ।
 सुराभाण्डोदकं वापि पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४५
 शुनोच्छिष्टं द्विजो भुक्त्वा त्रिरात्रेण विशुष्यति ।
 गोमूत्रयावकाहारः पौतशेषं च वा पयः ॥ ४६
 आपो मूत्रपुरीषाद्यैरूपेताः प्राशयेद्यदि ।
 तदा सान्तपनं कुर्यात् तं कायविशोधनम् ॥ ४७
 चाण्डालकूपभागण्डेषु यदज्ञानं पिवेज्जलम् ।
 चरेत् सान्तपनं क्लृप्त्वा ब्राह्मणः पापशोधनम् ॥ ४८
 चाण्डालेन च संसृष्टं पीत्वा वारि द्विजोत्तमः ।
 त्रिरात्रेण विशुष्येत पञ्चगव्येन शुष्यति ॥ ४९
 महापातकसंस्पर्शं भुक्त्वा स्नात्वा द्विजोत्तमः ।
 बुद्धिपूर्व्वन्तु मूढात्मा तप्तकच्छं समाचरेत् ॥ ५०
 अन्यजातिविवाहे च स महापातकौ भवेत् ।
 तस्य पातकिसंसर्गात् पातकित्वमवाप्नुयात् ॥ ५१
 चतुर्विंशतिकृच्छ्रं स्याद्विवाहे त्वन्यकन्यया ।
 संसर्गस्य तदर्द्धं स्यात् प्रायश्चित्तं सुते न हि ॥ ५२

दृष्ट्वा मंहापातंक्रिनं चण्डालं वा रजस्वलाभम् ।
 प्रमादास्त्रीजनं कृत्वा त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ ५३
 स्नानार्द्रां यदि भुञ्जीत अहोरात्रेण शुध्यति ।
 वृद्धिपूर्वन्तुं कृच्छ्रेण भगवानाह पद्मजः ॥ ५४
 शुष्कं पर्युषितादीनि गन्धादिप्रतिदूषितम् ।
 भुञ्जीपवासं कुर्वीत चरेद्विप्रः पुनःपुनः ।
 अज्ञानाद् भुक्तिशुद्धार्थमज्ञानस्य विशेषतः ॥ ५५
 शृत्यानां यजनं कृत्वा परिषामन्यकर्माणि ।
 अभिचारमनर्हञ्च त्रिभिः कृच्छ्रं विशुध्यति ॥ ५६
 ब्राह्मण्यभिहतानाञ्च कृत्वा टाहादिकं द्विजः ।
 गोसूत्रं यावकाहारः प्राजापत्येन शुध्यति ॥ ५७
 तैलाभ्यंगः प्रभाते च कुर्यान्भुतपुरोपके ।
 अहोरात्रेण शुध्येत श्मश्रुकर्माणि मैथुने ॥ ५८
 एकाहेति विवाहाग्निं परिभाव्य द्विजोत्तमः ।
 त्रिरात्रेण विशुध्येत त्रिरात्रात् षडहं पुनः ॥ ५९
 दशाहे द्वादशाहे वा परिहास्य प्रमादतः ।
 कृच्छ्रचान्द्रायणं कुर्यात् तत्पापस्यापनुत्तये ॥ ६०
 पतितद्रव्यमादाय तदुत्सर्गेण शुध्यति ।
 चरेच्च विधिना कृच्छ्रमित्याह भगवान् प्रभुः ॥ ६१
 अनाशकनिवृत्त्या तु प्रव्रज्योपासिता तथा ।
 आचरेत् त्रोग्निं कृच्छ्राणि त्रोग्निं चान्द्रायणानि च ॥ ६२
 पुनश्च जातकर्मादिसंस्कारैः संस्कृता द्विजाः ।
 शुद्धा यस्माद्व्रतं सम्यक् चरियुर्धर्मादर्शिनः ॥ ६३

अनुपासितसिन्धुस्तु तद्ग्रापंक्रवशेन च ।
 अहश्चाश्वन् संयतमना रात्रौ चेद्रात्रिमेव हि ॥ ६४
 अकृत्वा समिदाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः ।
 गायत्रप्रष्टसहस्रस्य जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ६५
 उपासीत न चेत् सन्ध्यां गृहस्थोऽपि प्रमादतः ।
 स्नातकव्रतलौल्यन्तु कृत्वा चोपवसेद्दिनम् ॥ ६६
 संवत्सरश्चरेत् कच्छं अनुच्छन्दे द्विजात्तमः ।
 चान्द्रायणं चरेद्दृष्ट्या गोप्रदानेन शुध्यति ॥ ६७
 नास्तिक्याद्यदि कुर्वीत प्राजापत्यं चरेद्द्विजः ।
 देवद्रोहं गुरुद्रोहं तप्तकच्छेण शुध्यति ॥ ६८
 उग्रशानं ममारूह्य खरयानञ्च काशतः ।
 त्रिरात्रेण विशुध्येत नग्नो न प्रविशेज्जलम् ॥ ६९
 षष्ठान्नकालमासं वा संहिताजपमेव वा ।
 होमाच्च शाकलान्नित्यमपत्यानां विशोधनम् ॥ ७०
 नीलं रक्तं वसित्वा तु ब्राह्मणो वस्त्रमेव हि ।
 अहोरात्रोपितः स्नातः पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७१
 वेदधर्मपुराणाश्च चण्डालस्य च भाषणम् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यान्न ह्यन्या तस्य निष्कृतिः ॥ ७२
 उद्वन्धनादिनिहतं संसृष्ट्य ब्राह्मणः क्वचित् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धः स्यात् प्राजापत्येन वा पुनः ॥ ७३
 उच्छिष्टो यदि नाचान्तश्चण्डालादीन् सृशेद्द्विजः ।
 उच्छिष्टस्तत्र कुर्वीत प्राजापत्यं विशुद्ध्ये ॥ ७४
 चण्डालसूतिकशवांस्तथा नारीं रजस्वलाम् ।
 सृष्टा स्नायाद्विशुद्ध्यै तत्सृष्टान् पतितांस्तथा ॥ ७५

चण्डालसूतिकशयैः संस्त्रष्टं स्पर्शयेद्यदि ।
 प्रमादात् स्नात आचस्य जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ७६
 अस्त्रष्टस्पर्शनं कृत्वा स्नात्वा शुद्धेद्विजोत्तमः ।
 आचामेत विशुद्धार्थं प्राह देवः पितामहः ॥ ७७
 भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् सवरी शुद्धम् ।
 कृत्वा शौचं ततः स्नात्वा उपीष्य जुहुयाद् वृत्तम् ॥ ७८
 चाण्डालान्तु शपं स्त्रष्टा कृष्टं कुर्याद्विजोत्तमः ।
 दृष्ट्वा नभःस्थं नक्षत्रमहोरात्रेण शुध्यति ॥ ७९
 सुराः स्त्रष्टा द्विजः कुर्यात् प्राणायामत्रयं शुचिः ।
 यलाण्डुं जश्नस्यैव वृत्तं प्राश्य विशुध्यति ॥ ८०
 ब्राह्मणस्तु शनः दष्टस्त्रष्टं सायं पयः पिवेत् ।
 नामैरुर्हस्य दष्टस्य तदेव त्रिगुणं भवेत् ॥ ८१
 स्यादेतत्रिगुणं वाह्नीभूर्ध्नि स्यात् चतुर्गुणम् ।
 स्नात्वा जपेत्तु गायत्रीं शशिर्दंष्ट्रो द्विजोत्तमः ॥ ८२
 पश्यन्नानकृत्वा तु यो भुङ्क्ते प्रत्यहं शृङ्गी ।
 अनातुरस्य निधनः कृष्टार्हो न विशुध्यति ॥ ८३
 अहिताग्नेरुपस्थानं यः कुर्यान्न तु पर्वणि ।
 शृती गच्छेन्न भार्यायां सोऽपि कृष्टार्हो माचरेत् ॥ ८४
 विनाद्विरसु वा कुर्याच्छारौरं सन्निवेश्य तु ।
 सचेन्नो जलमाप्त्य गामासंभयं विशुध्यति ॥ ८५
 गायत्राष्टसहस्रान्तु त्रयस्त्रिंशोपवसेद्गृही ।
 अमुगच्छेन्न यः शूद्रं प्रेतभूतं द्विजोत्तमः ॥ ८६
 गायत्राष्टसहस्रान्तु जपं कुर्यान्नदीषु च ।
 कृत्वा तु शपथं विप्रो विप्रस्य वधसंयुते ॥ ८७

मृपैव यावक्त्राणेन कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 पङ्क्तौ विषमदानञ्च कृत्वा कृच्छ्रेण शुध्यति ॥ ८८
 छायां श्रुपाकस्यारुह्य ज्ञात्वा सम्भाशयेद् वृत्तम् ।
 रवेदादित्यमशुचिर्दृष्ट्वाग्नीन्द्रजमेव च ॥ ८९
 मानुषास्त्रि च संस्पृष्ट्वा मानमेव विशुध्यति ।
 कृत्वाप्यध्ययनं विप्रश्चरेद्भिक्षानुवत्सरम् ॥ ९०
 कृतघ्नो ब्राह्मणश्लेष्मि पञ्चसंवत्सरं व्रती ।
 हुङ्कारं ब्राह्मणस्वीक्षा त्वङ्गारन्तु गरीयसः ॥ ९१
 मृत्वाचन्य ततः शेषं प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।
 ताडयित्वा लणेनैव कण्ठे वहुषा च वाससा ॥ ९२
 विगदे परिनिर्व्वित्त्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।
 भवन्त्यै चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ॥ ९३
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्व्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ।
 गुरोराक्रोशने चैव कृच्छ्रं कुर्याद्विशोधनम् ॥ ९४
 एकगत्रं द्विरात्रं वा तत्पापस्त्रापनुत्तये ।
 दैवधीणामभिसुग्धं षीवनाक्रोशनाकृते ॥ ९५
 उलूकादिजनुर्जित्वा दातव्यञ्च हिरण्यकम् ।
 देव्योद्यानेषु यः कुर्यान्मूत्रोच्चारं शकृद्द्विजः ॥ ९६
 क्रिन्द्याच्छिन्नन्तु शूद्रार्थं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 देवतायतने मूत्रं कृत्वा द्रीहाद्विजोत्तमः ॥ ९७
 शिश्रस्योत्कृन्तानं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् ।
 देवतानामृषीणाञ्च वेदानाञ्चैव कुन्सनम् ॥ ९८
 कृत्वा सम्यक्प्रकुर्व्वीत प्राजापत्यं द्विजोत्तमः ।
 तैस्तु सम्भाषणं कृत्वा मृत्वा देवान् समर्चयेत् ॥ ९९

स्त्री यदा बालभावेन महापापं करोति हि ।

प्रायश्चित्तं च तस्यास्यात् पित्रा तद्व्रतचारिणीम् ॥ १००

उद्धहेदभिरुपां तामन्यथा पतितस्तु स ।

अपि राजन्यकवर्धे वीर्षिकब्राह्मणव्रतम् ।

तस्यान्ते वृषभैकेण सहस्रं गोदानमाचरेत् ॥ १०१

सर्वं हत्वा मापमात्रं दद्यात् सुवर्णरजतताम्रत्रपु-

सीसकांस्यायसामङ्गिरिव मृतम्रायुक्ताभस्त्रोजसाञ्चोच्छ्र-

ष्टानां भस्त्रनाङ्गिः प्रक्षालनं कनकरजतमणिशङ्खमुक्त्यु-

पखानां बज्रविदलरज्जुचर्मणाञ्चाङ्गिः शौचमिति ॥

अपि चण्डालश्वपचगृष्टं वा विगमूत्र एव च ।

त्रिरात्रेण विंशतिः स्याद्भुक्ताच्छ्रष्टः पडाचरेत् ॥ १०२

पिता मातामहो यस्य अग्रजो वाथ कस्यचित् ।

तपोऽग्निहोत्रमन्त्रेषु न दोषः परिवेदने ॥ १०४

अमावस्यायां यो ब्रह्माणं समुद्दिश्य पितामहम् ।

ब्राह्मणीं स्त्रीं समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १०५

अमावास्यां तिथिं प्राप्य यममाराधयेद्भवम् ।

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०६

कृष्णाष्टम्यां महादेव तथा कृष्णचतुर्दश्याम् ।

सम्पूज्य ब्राह्मणसुखैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०७

तथादृश्यां तथा रात्रौ सोपहारं त्रिलोचनम् ।

दृष्ट्वैव प्रथमे यामि मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १०८

सर्वत्र दानग्रहणे मुच्यते सोमयागतः ।

शान्त्या च दक्षिणां गृह्णन् हिरण्य-प्रतिमामपि ॥ १०९

अयुतेनैव गायत्र्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ११०

इत्यौशनसस्मृतौ नवमीऽध्यायः ॥ ८ ॥

अङ्गिरःसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

गृहाश्रमेषु धर्मेषु वर्णानामनुपूर्वशः ।
प्रायश्चित्तविधिं दृष्ट्वा अङ्गिरा मुनिरब्रवीत् ॥ १
अन्यानामपि सिद्धान्त्रं भक्षयित्वा द्विजातयः ।
शान्द्रं कृच्छ्रं तदर्हन्तु ब्रह्मक्षत्रविशां विदुः ॥ २
रजकसर्गकारश्च नटो वरूड एव च ।
कैवर्त्तमेद्भिक्लाश्च समैते चान्त्यजाः स्मृताः ॥ ३
अन्त्यजानां गृहे तोयं भाण्डे पर्युपितञ्च यत् ।
प्रायश्चित्तं यदा पीतं तदैव हि समाचरेत् ॥ ४
चाण्डालकूपभाण्डेषु त्वज्जानात् पिवते यदि ।
प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णं वर्णं विधीयते ॥ ५
चरेत् शान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
तदर्हन्तु चरेद्दैत्यः पादं शूद्रेषु दापयेत् ॥ ६
अजानात् पिवते तोयं ब्राह्मणस्त्वन्यजातिषु ।
अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७
विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
आचान्त एव शुध्येत अङ्गिरा मुनिरब्रवीत् ॥ ८
क्षत्रियेण यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
स्नानं जप्यन्तु कुर्वीत दिनस्यार्धेन शुध्यति ॥ ९
वैश्येन तु यदा स्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
उपीथ्य रजनीमिकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १०

अनुच्छिष्टे न संसृष्टो भ्रानं येन विधौयते ।
 तेनेवोच्छिष्टसंसृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ११
 अत उर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्त्रस्य वै विधिम् ।
 स्त्रीणां क्रीडार्थसंयोगी शयनीये न दृश्यति ॥ १२
 पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरूपजीवने ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥ १३
 स्नानं दानं लपो ह्योमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
 वृथा तस्य महायज्ञा नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ १४
 नीलीरक्तं यदा वस्त्रमज्ञानेन तु धारयेत् ।
 अहो रात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १५
 नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणं वै प्रमादतः ।
 शोणितं दृश्यते यत्र द्विजस्यान्द्रायणं चरेत् ॥ १६
 नीलीवृक्षेण पक्कन्तु अन्नमग्नाति चेद्विजः ।
 आहारवमनं कृत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७
 भक्षन् प्रमादतो नीलीं द्विजातिस्त्वसमाहितः ।
 त्रिषु वर्षेषु सामान्यं चान्द्रायणमिति स्थितिम् ॥ १८
 नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते ।
 नोपतिष्ठति दातारं भोक्ता सुङ्क्ते तु किस्त्रिपम् ॥ १९
 नीलीरक्तेन वस्त्रेण यत् पाके अपितं भवेत् ।
 तेन सुक्तेन विप्राणां दिनमेकमभोजनम् ॥ २०
 मृते भर्त्तरि या नारी नीलीवस्त्रं प्रधारयेत् ।
 भर्त्ता तु नरकं याति सा नारी तदनन्तरम् ॥ २१
 नील्या चोपहृते क्षेपे शस्यं यन्तु प्ररोहति ।
 अभोष्यं तद्विजातौनां युक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२

देवद्रोण्यां वृषोत्सर्गे यज्ञे दाने तथैव च ।
 अत्र स्थानं न कर्त्तव्यं दूषिता च वसुन्धरा ॥ २३
 वापिता यत्र नीली स्यात्तावद्भूम्यशुचिर्भवेत् ।
 थावद्वाद्दशवर्षाणि अत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ २४
 भोजने चैव पाने च तथा चौषधभेषजैः ।
 एवं म्रियन्ते या गावः पादमेकं समाचरेत् ॥ २५
 घण्टाभरणदोषेण यत्र गौर्विनिपौष्यते ।
 चरेदहं व्रतं तेषां भूषणार्थं हि तत् कृतम् ॥ २६
 दमने दामने रोधे अवघाते च वैकृते ।
 गवा प्रभवता यातैः पादानं व्रतमाचरेत् ॥ २७
 अङ्गुष्ठपर्वमात्रस्तु वाङ्गुमात्रः प्रमाणतः ।
 सपल्लवश्च साग्रश्च दण्ड इत्यभिधीयते ॥ २८
 दण्डादुक्तादयदन्येन पुरुषा प्रहरन्ति गाम् ।
 द्विगुणं गोव्रतं तेषां प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ २९
 शृङ्गभङ्गे त्वस्थिभङ्गे चर्मनिर्भोचने तथा ।
 दशरात्रं चरेत् कृच्छ्रं यावत् स्वस्थो भवेत्तदा ॥ ३०
 गोमूत्रेण च सम्मिश्रं यावक्क्षीपजायते ।
 अतदेव हितं कृच्छ्रमिदमाङ्गिरसं मतम् ॥ ३१
 असमर्थस्य बालस्य पिता वा बन्दि वा गुरुः ।
 यमुद्दिश्य चरेद्धर्मं पापं तस्य न विद्यते ॥ ३२
 अश्रीतिर्यस्य वर्षाणि बालो बान्धूनप्रोद्धृतः ।
 प्रायश्चित्ताहंमर्हन्ति स्त्रिया रोगिण एव च ॥ ३३
 मूर्च्छिते पतिते चापि गवि यष्टिप्रहारिते ।
 गायत्राष्टसहस्रान्त प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ३४

स्रात्वा रजस्वला चैव चतुर्थेऽङ्गि विशुध्यति ।
 कुर्याद्रजसि निवृत्तेऽनिवृत्ते न कथञ्चन ॥ ३५
 रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्त्तते ।
 अशुच्यस्ता न तेन स्युस्तासां वैकारिकं हि तत् ॥ ३६
 साध्वाचारा न तावत् स्याद्रजो यावत् प्रवर्त्तते ।
 वृत्ते रजसि गम्या स्त्री गृहकर्मणि चैन्द्रिये ॥ ३७
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।
 तृतीये रजकौ प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥ ३८
 रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना शूद्रेण चैव हि ।
 उपोष्य रजनौमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३९
 द्वावेतावशुचौ स्यातां दम्पती शयनं गतौ ।
 शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यदशुचिः पुमान् ॥ ४०
 गरडुषं पादशौचञ्च न कुर्यात् कांस्यभाजने ।
 भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमस्त्रेण शुध्यति ॥ ४१
 रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
 भूमौ निक्षिप्य परमासमत्यन्तोपहतं शुचि ॥ ४२
 शवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु ।
 भस्मना दशभिः शुध्येत् काकिनोपहते तथा ॥ ४३
 शौचं सौवर्णैरौप्याण्यां वायुनार्केन्दुरग्निभिः ॥ ४४
 रेतःस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकञ्च न दुष्यति ।
 अङ्गिमृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति ॥ ४५
 शुष्कमन्त्रमविप्रास्य भुक्त्वा सप्ताहमृच्छति ।
 अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्हमासेन जीर्यति ॥ ४६

धियो दधि च मासेन षाण्मासेन घृतं तथा ।
 तैले संवत्सरेणैव कोष्ठे जीर्यति वा न वा ॥ ४७
 यो भुङ्क्ते हि च शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
 इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतः श्वा चाभिजायते ॥ ४८
 शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेण च सहासनम् ।
 शूद्रात्त्रानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमेपि पातयेत् ॥ ४९
 अप्रणामे तु शूद्रोऽपि स्वस्तिं यो वदति द्विजः ।
 शूद्रोऽपि नरकं याति ब्राह्मणोऽपि तथैव च ॥ ५०
 दशाहाच्छुध्यते विप्रो द्वादशाहेन भूमिपैः ।
 पार्श्विकं वेश्य एवाह शूद्रा मासेन शुध्यति ॥ ५१
 अग्निहोत्रो च यो विप्रः शूद्रान्नञ्चैव भाजयेत् ।
 पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा वेदास्त्रयोऽर्ग्यः ॥ ५२
 शूद्रान्नेन तु भुङ्क्तेन यो द्विजा जनयेत् सुतान् ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्त्तते ॥ ५३
 शूद्रेण स्पष्टमुच्छिष्टं प्रमादादथ पाणिना ।
 तद्द्विजेभ्यो न दातव्येमापस्तांस्त्रैवोन्मुनिः ॥ ५४
 ब्राह्मणस्त्र्यं संदा भुङ्क्ता च्छत्रियस्य च पर्व्वसु ।
 वैश्यस्यापत्सु सुञ्जीत न शूद्रस्यापि कदाचन ॥ ५५
 ब्राह्मणान्नं दरिद्रत्वं च्छत्रियान्नं पशुस्तथा ।
 वैश्यान्नेन तु शूद्रत्वं शूद्रान्ने नरकं ध्रुवम् ॥ ५६
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं च्छत्रियान्नं पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रूधिरं ध्रुवम् ॥ ५७
 दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ।
 यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम् ॥ ५८

सूतकीषु यदा विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
 पिवेत् पानोयमज्ञानाद्भुङ्क्ते भूक्तामथापि वा ॥ ५८
 उत्तोर्थाचस्य उदकमवतोर्था उपसृषीत् ।
 एषं हि समुदाचारो वरुणनाभिसन्वितः ॥ ६०
 पन्थगारि गवां गोष्ठे देवत्रायणसन्निधी ।
 आहारं जगत्काले च पादुकानां विसर्जनम् ॥ ६१
 पादुकासनमारुढो गेहात् पञ्चगृहं व्रजेत् ।
 छेदयेत्तस्य पादो तु धार्मिकः पृथिवोपतिः ॥ ६२
 अग्निहोत्री तपस्वो च आत्रिया वेदपारगः ।
 एते वै पादुकैर्यान्ति शेषान् दण्डेन ताडयेत् ॥ ६३
 जन्म प्रभृति संस्कारे वालव्यात्रस्य भोजने ।
 अर्मापण्डने भोक्तव्यं श्मशानान्ति विशेषतः ॥ ६४
 याचकान्नं नवश्राद्धमपि सूतकभोजनम् ।
 नारो प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायण चरेत् ॥ ६५
 अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्यस्य दौयते ।
 तस्याद्यान्नं न भोक्तव्यं पुनर्भूः सा प्रगोयते ॥ ६६
 पूर्व्वंश्च स्राविता यथ गर्भो यद्याप्यसंस्कृतः ।
 द्वितीये गर्भसंस्कारस्त्वेन अङ्गिर्विधीयते ॥ ६७
 राजाद्यैर्दशभिर्भ्रासैर्यावत् तिष्ठति गुर्व्विषी ।
 तावद्ब्रह्मा विधातव्या पुनरन्यो विधीयते ॥ ६८
 भर्तृगासनंमुल्लङ्घ्य या च स्त्री विप्रवर्त्तते ।
 तस्याश्चैव न भोक्तव्यं विज्ञेया कामचारिणो ॥ ६९
 अनपत्या तु या नारो नाशुयात्तदृष्टहेऽपि वै ।
 अथ भुङ्क्ते तु यो भोक्तात् पूयसं नरकं व्रजेत् ॥ ७०

स्त्रिया धनन्तु यो मोहादुपजौवन्ति वान्धवाः ।

स्त्रिया यानानि वासांसि ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥ ७१

राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।

सूतकेषु च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ ७२

यमसंहिता ।

अथातो ह्यस्य धर्मस्य प्रायश्चित्ताभिधायकम् ॥
चतुर्णामपि वर्णानां धर्मशास्त्रं प्रवर्त्तते ॥ १
जलाग्न्युद्वन्धनभ्रष्टाः प्रव्रज्जगानशनश्रुताः ।
विषप्रपतनप्रायश्स्त्राघातच्युताश्च ये ॥ २
मर्त्वं ते प्रत्यवसिताः सर्व्वलोकवह्निष्कृताः ।
चान्द्रायणेन शुध्यन्ति तप्तकच्छ्रद्वयेन वा ॥ ३
उभयावसिताः पापा येवानप्रस्थाश्चमाश्रुताः ।
इन्दुद्वयेन शुध्यन्ति दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ॥ ४
यो ब्राह्मणह्नं दग्ध्वा मृतमुद्वन्धनेन च ।
पाशं तस्यैव कृत्वा तु तप्तकच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५
कामिभिर्ब्रह्मसम्भूतैर्मन्त्रिकाश्वोपघातितः ।
कच्छ्राघ्नं सम्प्रकुर्व्वीत शक्त्या दद्यात्तु दक्षिणाम् ॥ ६
ब्राह्मणस्य मलद्वारे पूयशोणितसम्भवे ।
कामिभुक्तव्रणे मौञ्जीहोमेन स विशुध्यति ॥ ७
यः क्षत्रियस्तथा वैश्यः शूद्रश्चाप्यनुलोमजः ।
ज्ञात्वाभुङ्क्ते विशेषेण चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ ८
कुक्कुटाण्डप्रमाणन्तु ग्रासञ्च परिकल्पयेत् ।
अन्यथाहारदोषेण न स तत्र विशुध्यति ॥ ९

एकेकं वर्द्धयेच्छुक्ले कृष्णपत्रे च क्रामयेत् ।
 अमावस्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥ १०
 सुरान्यमद्यपानेन गोमांसभक्षणे कृते ।
 तप्तकच्छं चरेद्विप्रस्तत्पापस्तु प्रणश्यति ॥ ११
 प्रायश्चित्ते ह्यपक्रान्ते कर्त्ता यदि विपद्यते ।
 पूतस्तदहङ्गे वापि इहलोके परत्र च ॥ १२
 यावदेकः पृथग् व्यक्तिः प्रायश्चित्ते न शुध्यति ।
 अपरास्ते न श्वस्यं श्यास्ते ऽपि सर्वे विगर्हिताः ॥ १३
 अभोज्याश्चाप्रतिग्राह्या असम्पाठ्या विवाहिनः ।
 पूयन्तेऽनुव्रते चीर्णे सर्वे ते ऋकथभागिनः ॥ १४
 कनेकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात् परस्य च ।
 प्रायश्चित्तश्चरेद्भ्राता पिता अन्योऽपि वान्धवः ॥ १५
 अतो वालुतरस्यापि नापराधो न पातकम् ।
 राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १६
 अशीतियंस्य वर्षाणि वालो वान्यूनघोडशः ।
 प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ १७
 अस्तं गतो यदा सूर्यश्चागच्छालरजकस्त्रियः ।
 सस्यष्टास्तु तदा कौश्चिऽ प्रायश्चित्तं कथन्नावेत् ॥ १८
 जातरुपं सुवर्णं च दिवानीतश्च यज्जलम् ।
 तेन स्नात्वा च पीत्वा च सर्वे ते शुचय स्मृताः ॥ १९
 दासनापितगोपालकुलमित्रार्धमीरिणः ।
 एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ २०
 अन्नं शूद्रस्य भोज्यं वा ये भुञ्जन्त्यबुधा नराः ।
 प्रायश्चित्तं तथा प्राप्तं चरेज्जान्द्रायणं व्रतम् ॥ २१

प्राप्ते द्वादशे वर्षे यः कण्यां न प्रयच्छति ।
 सासि मासि रजस्तस्याः पिता पिवति शोणितम् ॥ २२
 माता चैव पिता चैव जेष्ठभ्राता तथैव च ।
 त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलां ॥ २३
 यस्तां विवाहयेत् कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः ।
 असम्भ्राथ्या ह्यप्राङ्क्तोयः स विप्रोवृषलीपतिः ॥ २४
 वन्या तु वृषली ज्ञेया वृषली तु नृतप्रजाः ।
 शूद्रो तु वृषली ज्ञेया कुमारो तु रजस्वला ॥ २५
 यत् करोत्यकारात्रेण वृषलीसेवनाद्द्विजः ।
 तद्भेद्यभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ २६
 स्वपुत्रं या परित्यज्यान्ववृषेण वृषस्यति ।
 वृषली सा तु विज्ञेया न शूद्रौ वृषली भवेत् ॥ २७
 वृषलीपिनपौतस्य निश्वासोपहतस्य च ।
 तस्यादेव प्रसूतस्य निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥ २८
 श्वत्रौ कुष्ठौ तथा चैव कुनखौ श्यवदन्तकः ।
 रोगौ हौनादिरिक्ताङ्गः पिशुनो सत्सरस्तथा ॥ २९
 दुर्भगो हि तथा षण्डः पाषण्डौ वेदनिन्दकः ।
 हैतुकः शूद्रयाज्ञौ च अयान्यानाञ्च याजकः ॥ ३०
 नित्यं प्रतिग्रहे लुब्धो याचको विषयात्मकः ।
 श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असदालापकस्तथा ॥ ३१
 एते आद्ये च दाने च वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ३२
 ततो देवलकश्चैव नृतको वेदविक्रयौ ।
 एते वर्ज्याः प्रयत्नेन एतद्भास्वतिरब्रवीत् ॥ ३३

एतान्नियोजयेद्यस्तु हव्ये कव्ये च कर्मणि ।
 निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवा महर्षिभिः ॥ ३६
 अथे माह्विषिकं दृष्ट्वा मध्ये तु हृषलीपतिम् ।
 अन्ते वार्द्ध, पिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरो गताः ॥ ३५
 अह्विषीत्युच्यते भार्या या चैव व्यभिचारिणी ।
 तान् दोषान् क्षमते यस्तु स वै माह्विषिकः स्मृतः ॥ ३६
 समाध्वन्तु समुद्रृत्य महाध्वं यः प्रथच्छ्रंति ।
 स वै वार्द्धिषिको नाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥ ३७
 यावदुष्णं भवत्यन्नं क्षावद्भुञ्जन्ति वाग्धताः ।
 अश्रन्ति पिरस्तावदय्यावन्नाक्ता हविर्गुणाः ॥ ३८
 हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरो यत्र तर्पिताः ।
 पितृभिस्तर्पितैः पथाहक्तव्यं शोभनं हविः ॥ ३९
 यावतो असते ग्रासान् हव्यकव्येषु मन्त्रवित् ।
 तावतो असते पिण्डान् शरीरे ब्रह्मणः पिता ॥ ४०
 जच्छिष्टांश्छिष्टसंस्पृष्टः शुनी शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपांशु रजनोमेकां पञ्चगव्येन शुष्यति ॥ ४१
 अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टे स्नानमात्रं विधीयते ।
 तिनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ४२
 यावद्विप्रा न धूव्यन्ते सगभोजनहिरण्यकैः ।
 तावच्चौर्यव्रतस्यापि तत्पापं न प्रपश्यति ॥ ४३
 धद्वष्टितं काकबलाकचित्क्षैरमेध्यलिसन्तु भवेच्छरीरम् ।
 भावे सुखे च प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन सेपोपहतस्य

ऊर्ध्वं नामैः करौ सुक्तां यदङ्गमुपहन्यते ।
 ऊर्ध्वं स्नानमधःशौचं तन्मात्रेणैव शुध्यति ॥ ४५
 अभक्ष्याणामपेयानामलेह्यानाञ्च भक्षणे ।
 रितोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथम्भवेत् ॥ ४६
 पद्मोडुम्बरविल्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
 एतेषामुदकं पोत्वा षड् रात्रेणैव शुध्यति ॥ ४७
 यः प्रत्यवसितो विप्रः प्रव्रज्याग्निर्निरापदि ।
 अनाहिताग्निर्व्वत्तेत गृह्णित्वञ्च चिकीर्षति ॥ ४८
 आचरेत्क्षौणि कृच्छ्राणि चरेद्धान्द्रायणानि च ।
 जातकर्मादिभिः प्रोक्तैः पुनःसंस्कारमर्हति ॥ ४९
 तूलिका उपधानानि पुष्यं रक्ताम्बराणि च ।
 शोषयित्वा प्रतापेण प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ॥ ५०
 देशं कालं तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् ।
 उपपत्तिमवस्थाञ्च ज्ञात्वा धर्मं समाचरेत् ॥ ५१
 रथ्याकहंसतोयाणि नावायसदृणानि च ।
 मारुताकेण शुध्यन्ति पक्केष्टकचितानि च ॥ ५२
 आतुरे स्नानसम्प्राप्ते दशकत्वोच्चनातुरः ।
 स्नात्वा स्नात्वा सृशेत् तन्तु ततः शुध्येत आतुरः ॥ ५३
 रजकश्चर्मकारश्च नटो वरूड एव च ।
 कैवर्त्तमेदभिह्लाश्च सप्तैते चान्तप्रजाः स्मृताः ॥ ५४
 एषां गत्वा तु योषां वै तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५५
 स्त्रीणां रजस्वलायान्तु सृष्टासृष्टि यदा भवेत् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तासां वर्णं वर्णं विधायते ॥ ५६

सृष्टा रजस्वलां यान्तु मगोत्ताश्च सभकर्तृकाम् ।
 कामादकामातो वापि स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ ५७
 सृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणो शूद्रजा तथा ।
 कच्छेण शुध्यते पूर्वा शूद्रा पादेन शुध्यति ॥ ५८
 सृष्टा रजस्वलान्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजा तथा ।
 पादहीनं चरेत् पूर्वा पादाङ्घ्रिन्तु तथोत्तरा ॥ ५९
 सृष्टा रजस्वलान्योन्यं वैश्यजा शूद्रजा तथा ।
 कच्छपादं चरेत् पूर्वा तदर्धन्तु तथोत्तरा ॥ ६०
 सृष्टा रजस्वला चैव श्वाजजम्बुकरामभैः ।
 तावत् तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ ६१
 सृष्टा रजस्वला कैश्चिच्चाण्डालैररजस्वला ।
 प्राजापत्येन कच्छेण प्राणायामशतेन च ॥ ६२
 विप्रः सृष्टो निशायाश्च उदक्या पतितेन च ।
 दिवानोतेन तोयेन स्नापयेच्चग्निमन्निधौ ॥ ६३
 दिवाकरश्मिमंस्युष्टं रात्रौ नक्षत्ररश्मिभिः ।
 सन्धोभयोश्च सन्ध्यायाः पवित्रं सर्वदा जलम् ॥ ६४
 आपः करनखसृष्टाः पिवेदाचमने द्विजः ।
 सुरां पिवति सुव्यक्तं यमस्य वचनं यथम् ॥ ६५
 स्नातवाप्योस्तथा कूपे पाषाणैः शस्त्रघातनैः ।
 यष्ट्या तु घातने चैव मृत्पिण्डे गोकुलेन च । ६६
 रोधने वन्धने चैव स्थापिते पुष्कले तथा ।
 काष्ठे वनसती रोधसङ्कटे रज्जुवस्त्रयोः ॥ ६७
 एतत्ते कथितं नित्यं प्रमादस्थानमुत्तमम् ।
 यत्र यत्र मता गावः प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ६८

दारूणा घातने कृच्छ्रं पाषाणैर्द्विगुणं भवेत् ।
 अर्द्धकृच्छ्रन्तु खातेस्यां पादकृच्छ्रन्तु पादपे ॥ ६८
 अस्त्रघाते त्रिकृच्छ्राणि यष्टिघाते द्वयं चरेत् ॥ ७०
 कृच्छ्रेण वस्त्राघातेऽपि गोध्नश्चेति विशुध्यति ।
 यो वत्तयति गोमध्ये नदौकान्तारमन्तिके ॥ ७१
 रोमाणि प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रु वापयेत् ।
 तृतीये तु शिखा धार्थ्या चतुर्थे सशिखं वपेत् ॥ ७२
 न स्त्रीणां वपनं कुर्यात् न च सा गामनुव्रजेत् ।
 न च रात्रौ वसेद्गोष्ठे न कुर्याद्द्वैदिकीं श्रुतिम् ॥ ७३
 सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेद्गुलित्वयम् ।
 एवमेव तु नारौणां शिरस्यो वपनं स्मृतम् ॥ ७४
 मृतकेन तु जातेन उभयोः सूतकं भवेत् ।
 पातकेन तु लिप्तेन नास्य सूतकिता भवेत् ॥ ७५
 चत्वारि खलु कर्माणि सन्ध्याकाले विवर्जयेत् ।
 आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्यायञ्च चतुर्थकम् ॥ ७६
 आहाराज्जायते व्याधिः क्रूरगर्भश्च मैथुने ।
 निद्रौ श्रियो निवर्तन्ते स्वाध्याये मरणं भ्रवम् ॥ ७७
 अज्ञानान्तु द्विजश्रेष्ठ वर्णानां हितकाश्यया ।
 मया प्रोक्तमिदं शास्त्रं सावधानोऽवधारय ॥ ७८

अत्रिसंहिता ।

हुताग्निहोत्रमासीनमत्रिं वेदविदां वरम् ।
सर्वंशास्त्रविधिज्ञातमृषिमिश्रं नमस्कृतम् ॥ १
नमस्कृत्य च ते सर्वं इदं वचनमब्रुवन् ।
हितार्थं सर्वलोकानां भगवन् कथयस्व नः ॥ २
अत्रिरूवाच ।

वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञा यन्मां पृच्छथ संशयम् ।
तत् सर्वं सम्प्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ३
सर्वतौर्थान्युपमृश्य सर्वान् देवान् प्रणम्य च ।
जम्ना तु सर्वसूक्तानि सर्वशास्त्रानुसारतः ॥ ४
सर्वपापहरं नित्यं सर्वसंशयनाशनम् ।
चतुर्णामपि वर्णानामत्रिः शास्त्रमकल्पयत् ॥ ५
ये च पापकृतो लोके ये चान्ये धर्मद्रुषकाः ।
सर्व पापैः प्रमुच्यन्ते श्रुत्वेदं शास्त्रमुत्तमम् ॥ ६
तस्मादिदं वेदविद्भिरध्ये तव्यं प्रयत्नतः ।
शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सद्वृत्तेभ्यश्च धर्मतः ॥ ७
अकुलीने ह्यसद्वृत्ते जडे शूद्रे शठे द्विजे ।
एतेष्वेव न दातव्यमिदं शास्त्रं द्विजोत्तमैः ॥ ८
एकमप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत् ।
पृथिव्यां नास्ति तद्द्रव्यं यद्दत्त्वा ह्यनृणौ भवेत् ॥ ९

एकाक्षरं प्रदातारं यो गुरुं नाभिमन्यते ।
 शूनां योनिशतं गत्वा चाण्डालेष्वपि जायते ॥ १०
 वेदं गृहीत्वा यः कश्चिच्छास्त्रज्ञैवावमन्यते ।
 स सद्यः पशुतां याति सन्भवानेकविंशतिम् ॥ ११
 स्वानि कर्माणि कुर्व्याणा दूरे सन्तोऽपि मानवाः ।
 प्रिया भवन्ति लोकस्य स्वे स्वे कर्मण्यवस्थिताः ॥ १२
 कर्म विप्रस्य यजनं दानमध्ययनं तपः ।
 प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च याजनञ्चेति वृत्तयः ॥ १३
 क्षत्रियस्यापि यजनं दानमध्ययनं तपः ।
 शस्त्रोपजौवनं भूतरक्षणञ्चेति वृत्तयः ॥ १४
 दानमध्ययनं वापि यजनञ्चेति वै विशः ।
 वार्त्ता शूद्रस्य शूद्रोपा द्विजानां कारुकर्म च ॥ १५
 मयैष धर्मोऽभिहितः संस्थिता यत्र वर्णिनः ।
 बहुमानमिह प्राप्य प्रयान्ति परमां गतिम् ॥ १६
 धे त्यक्तारः स्वधर्मस्य परधर्मं व्यवस्थिताः ।
 तेषां शास्त्रिकरो राजा स्वर्गलोके महीयते ॥ १७
 आत्मौघे संस्थितो धर्मं शूद्रोऽपि स्वर्गमश्नुते ।
 परधर्मो भवेत्क्षान्यः सुरुपा परदारवत् ॥ १८
 वध्यो राज्ञा स वै शूद्रो जपहोमपरश्च यः ।
 ततो राष्ट्रस्य हन्तासौ यथा वङ्गश्च वै जलम् ॥ १९
 प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च तथाऽविक्रोयविक्रयः ।
 यान्यं चतुर्भिरप्येतैः क्षत्रविदपतनं स्मृतम् ॥ २०
 सद्यः पतति मांसेन लाक्ष्या क्षवणेण च ।
 त्रग्रहेन शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥ २१

श्रित्रताश्वानधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ।
 तं ग्रामं दण्डयेद्वाजा चौरभक्तप्रदं वधैः ॥ २१
 विद्वद्भोज्यमविद्वांसो येषु राष्ट्रेषु भुञ्जते ।
 तेऽप्यनावृष्टिमिच्छन्ति महद्वा जायते भयम् ॥ २२
 ब्राह्मणान् वेदविदुषः सर्वशास्त्रविशारदान् ।
 तत्र वर्षति पर्जन्यो यत्रैतान् पूजयेन्नृपः ॥ २३
 त्रयो लोकास्त्रयो वेदा आश्रमाश्च त्रयोऽग्नयः ।
 एतेषां रक्षणार्थाय संसृष्टा ब्राह्मणाः पुरां ॥ २४
 उभे संन्ये समाधाय मौनं कुर्वन्ति ये द्विजाः ।
 दिव्यवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ २५
 य एवं कुरुते राजा गुणदोषपरीक्षणम् ।
 यशः स्वर्गं नृपत्वञ्च पुनः कोषं संसृजयेत् ॥ २७

दुष्टस्य दण्डः सुजनस्य पूजा
 न्यायेन कोषस्य च सम्प्लवृद्धिः ।

अपक्षपातोऽर्थिषु राष्ट्ररक्षाः

पञ्चैव यज्ञाः कथिता नृपाणाम् ॥ २८

येत् प्रजापालने पुण्यं प्राप्नुवन्तीह पार्थिवाः ।
 न तु क्रतुसहस्रेण प्राप्नुवन्ति द्विजोत्तमाः ॥ २९
 अलामे देवखातानां ऋदेषु च सरःसु च ।
 उद्धृत्य चतुरः पिण्डान् पारके स्नानमाचरेत् ॥ ३०
 वसाशुक्रमसृङ्मञ्जा मूत्रविट्कर्णविड्गखाः ।
 श्लेष्मास्थिदूषिकाः खेदो द्वादशैते नृणां मलाः ॥ ३१
 षष्ठां षष्ठां क्रमेणैव शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः ।
 मृद्धारिभिश्च पूब्बेषामुत्तरेषान्तु वारिणा ॥ ३२

शौचमङ्गलानायासा अनसूयास्य, हा दमः ।
 लक्षणानि च विप्रस्य तथा दानं दयापि च ॥ ३३
 न गुणान् गुणिनो हन्ति स्तौति चान्यान् गुणानपि
 न हसेच्चान्यदोषांश्च सानसूया प्रकीर्त्तिता ॥ ३४
 अभक्ष्यपरिहारश्च संमर्गश्चाप्यनिन्दितैः ।
 आचारेषु व्यवस्थानं शौचमित्यभिधीयते ॥ ३५
 प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्ताविवर्जनम् ।
 एतद्धि मङ्गलं प्रोक्तमपिभिधर्मदर्शिभिः ॥ ३६
 शरीरं पोष्यते येन शुभेन त्वशुभेन वा ।
 अत्यन्तं तन्न कुर्वीत अनायासः स उच्यते ॥ ३७
 यथोत्पन्नेन कर्त्तव्यः सन्तोषः सर्व्वस्तुषु ।
 न स्पृहेत् परदारेषु सास्य, हा परिकीर्त्तिता ॥ ३८
 वाह्यमाध्यात्मिकं वापि दुःखमुत्पाद्यतेऽपरैः ।
 न कुप्यति न चाहन्ति दम इत्यभिधीयते ॥ ३९
 अहन्यहनि दातव्यमदैनैरान्तरात्मना ।
 स्तोकादपि प्रयत्नं न दानमित्यभिधीयते ॥ ४०
 परस्मिन् वन्धुवर्गे वा मित्रे हेये रिपौ तथा ।
 आत्मवद्वर्त्तितव्यं हि दयैष परिकीर्त्तिता ॥ ४१
 यद्यैतैर्लज्जणैर्युक्तो गृहस्थोऽपि भवेद्द्विजः ।
 स गच्छति परं स्थानं जायते नेह वै पुनः ॥ ४२
 अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम् ।
 आतिथ्यं वैश्वदेवश्च (च) इष्टमित्यभिधीयते ॥ ४३
 षापीकूपतडागादिदेवतायतनानि च ।
 अन्नप्रदानमारामाः पूर्त्तमित्यभिधीयते ॥ ४४

इष्टं पूर्त्तं प्रकर्त्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
 इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्तेन मोक्षमाप्नुयात् ॥ ४५
 इष्टापूर्त्तौ द्विजातीनां सामान्यौ धर्मसाधनौ ।
 अधिकारौ भवेच्छूद्रः पूर्त्तं धर्मं न वैदिके ॥ ४६
 यस्मान् सेवेत सततं न नित्यं नियमान् बुधः ।
 यस्मान् पतत्यङ्गुर्व्वाणो नियमान् कीवलान् भजन् ॥ ४७
 भ्रान्तशंस्यं चमा सत्यमहिंसा दानमार्जवम् ।
 प्रीतिः प्रसादो माधुर्यं माहृवञ्च यमा दश ॥ ४८
 शौचमिज्या तपो दानं स्वाध्यायोपस्थनिर्ग्रहः ।
 व्रतमौनोपवासाश्च स्नानञ्च नियमा दश ॥ ४९
 प्रतिकर्त्ति कुशमयीं तीर्थवारिषु मज्जयेत् ।
 यमुद्दिश्य निमज्जेत अष्टभागं लभेत सः ॥ ५०
 भ्रातरं पितरं वापि भ्रातरं सुहृदं गुरुम् ।
 यमुद्दिश्यं निमज्जेत द्वादशांशफलं लभेत् ॥ ५१
 अपुत्रेणैव कर्त्तव्यः पुत्र-प्रतिनिधिः सदा ।
 पिण्डोदकक्रियाहेतोर्यस्मात् तस्मात् प्रयत्नतः ॥ ५२
 पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतो सुखम् ।
 ऋणमस्मिन् संनयति असृतत्वञ्च गच्छति ॥ ५३
 जातमात्रेण पुत्रेण पितृणामनृणौ पिता ।
 तदङ्गि शुद्धिमाप्नोति नरकात्त्रायते हि सः ॥ ५४
 एष्टव्या बहव पुत्रा यथेकोऽपि गयां व्रजेत् ।
 यजते चाश्वमेधञ्च नीलं वा वृषसुत्सृजेत् ॥ ५५
 काङ्क्षन्तिं पितरः सर्व्वे नरकान्तरभौरवः ।
 गयां वास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति ॥ ५६

फला तीर्थे नरः स्रात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् ।
 गयाशौर्षे पदाक्रम्य सुच्यते ब्रह्महत्याया ॥ ५७
 महानदौसुपस्य श्रुत् तर्पयेत् पितृदेवताः ।
 अक्षयान् लभते लोकान् कुलञ्चैव समुद्धरेत् ॥ ५८
 शङ्खास्थानेऽसमुत्पन्ने भक्ष्यभोगविवर्जिते ।
 आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ५९
 अक्षारलवणं भैक्ष्यं पिवेद्ब्राह्मी सुवर्चसम् ।
 त्रिरात्रं शङ्खपुष्पी वा ब्राह्मणः पयसा सह ॥ ६०
 मयभाषडादृद्धिजः कश्चिदज्ञानात् पिवते जलम् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य सुच्यते केन कर्मणा ॥ ६१
 पलाशविखपत्राणि कुशान् पद्मान्युडुस्वरम् ।
 काथयिता पिवेदापस्त्रिरात्रेणैव शुद्धति ॥ ६२
 सायं प्रातस्तु यः सन्ध्यां प्रमादाद्विक्रमेत् सकृत् ।
 गायत्र्यास्तु सहस्रं हि जपेत् स्रात्वा समाहितः ॥ ६३
 शोकाक्रान्तोऽथ वा थ्रान्तः स्थितः स्नानजपाद्विहितः ।
 ब्रह्मकूर्चे चरेद्भक्त्या दानं दत्त्वा विशुध्यति ॥ ६४
 गवां शृङ्गोदके स्रात्वा महानदुपसङ्गमे ।
 समुद्रदर्शनेनैव व्यालदष्टः शुचिर्भवेत् ॥ ६५
 वृकश्वानशृगालैस्तु यदि दृष्ट्य ब्राह्मणः
 हिरण्योदकसंमिश्रं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ६६
 ब्राह्मणी तु शुना दृष्टा जम्बुकेन वृकेण वा ।
 उदितं ग्रहनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥ ६७
 सन्नतश्च शुना दटस्त्रिरात्रमुपवासयेत् ।
 सष्टतं यावत् प्राश्य व्रतशेषं समापयेत् ॥ ६८

- मोहात् प्रमादात् संलोभाद्ब्रतभङ्गन्तु कारयेत् ।
 त्रिरात्रेणैव शुध्यते पुनरेव ब्रती भवेत् ॥ ६९
- ब्राह्मणान्नं यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ।
 दिनद्वयन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ७०
- क्षत्रियान्नं यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ।
 त्रिरात्रेण भवेच्छुद्धिर्यथा क्षत्रं तथा विशि ॥ ७१
- अभोज्यान्नं तथा भुक्त्वा स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव वा ।
 अग्ध्वा मांसमभक्ष्यन्तु सप्तरात्रं यवान् पिवेत् ॥ ७२
- शुना चैव तु संसृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते ।
 तदुच्छिष्टन्तु सम्प्राश्य षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ७३
- असंसृष्टेन संसृष्टः स्नानं तेन विधीयते ।
 तस्य चोच्छिष्टमश्नीयात् षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ७४
- अज्ञानात् प्राश्य विष्णुं च सुरासंसृष्टमेव च ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ ७५
- वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्यव्रतानि च ।
 निवर्तन्ते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्मणि ॥ ७६
- गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अन्तःस्थशवदूषिताम् ।
 प्रायोच्चं मृगमयं भाण्डं सिद्धमन्नं तथैव च ॥ ७७
- गृहान्निष्क्रम्य तत्सर्वं गोमयेनोपलीपयेत् ।
 गोमयेनोपलिप्याथ च्छागिनाप्रापयेत् पुनः ॥ ७८
- ब्राह्मैर्मन्त्रैस्तु पूतन्तु हिरण्यकुशवारिभिः ।
 तैरेवाभ्युक्ष्य तद्वेश्म शुध्यते नात्र संशयः ॥ ७९
- राज्ञान्यैः श्वपचैर्वापि बलादिचालितो द्विजः ।
 पुनः कुर्वीत संस्कारं पश्चात् कृच्छ्रत्रयश्चरेत् ॥ ८०

शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते ।
 तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य यत्नेन कृत्वा च्छ्रमाचरेत् ॥ ८१
 अतः परं प्रवक्ष्यामि सूतकस्य विनिर्णयम् ।
 प्रायश्चित्तं पुनश्चैव कथयिष्याम्यतः परम् ॥ ८२
 एकाहाच्छुध्यते विप्रो योऽग्निवेदसम्नितः ।
 ब्रह्महातृ केवलवेदस्तु निर्गुणो दशभिर्दिनैः ॥ ८३
 ब्रतिनः शास्त्रपूतस्य आहिताग्नेस्तथैव च ।
 राज्ञस्तु सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति ब्राह्मणः ॥ ८४
 ब्राह्मणो दशरात्रेण द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो सासेन शुध्यति ॥ ८५
 सपिण्डानान्तु सर्वेषां गोत्रजः सासपौरुषः ।
 पिण्डाश्चोदकदानञ्च शावाशौचं तथानुगम् ॥ ८६
 चतुर्थे दशरात्रं स्यात् षडहः पञ्चमे तथा ।
 षष्ठे चैव त्रिरात्रं स्यात् सप्तमे द्वादशमेव वा ॥ ८७
 अष्टमे दिनमेकान्तु नवमे प्रहरद्वयम् ।
 दशमे स्नानसात्रेण सूतके तु शुचिर्भवेत् ॥ ८८
 मृतसूतके दासीनां पत्नीनाञ्चानुलोमिनाम् ।
 स्वामितुल्यं भवेच्छौचं सृते स्वामिनि यौनिकम् ॥ ८९
 शवस्य षट्तीयस्तु सचेलः स्नानमाचरेत् ।
 चतुर्थे सप्तमैर्चां स्यादेष्टु शावविधिः स्मृतः ॥ ९०
 एकत्र संस्कृतानान्तु मातृणामेकभोजिनाम् ।
 स्वामितुल्यं भवेच्छौचं विभक्तानां पृथक् पृथक् ॥ ९१
 एष्टीचीरमवौचीरं यच्चान्नं मृतसूतके ।
 प्राचकान्नं नवश्राद्धं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ॥ ९२

सूतकाश्रमधर्माय यस्तु प्राप्नोति मानवः ।
निरात्रमुपवासः स्यादेकरात्रं जले वसेत् ॥ ८३
महायज्ञविधातन्तु न कुर्यान्मृतजन्मनि ।
होमं तत्र प्रकुर्वीत शुष्कान्नेन फलेन वा ॥ ८४
वालस्वन्तदंशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
सद्य एव विशुद्धिः स्यान्न प्रेतं तैव सूतकम् ॥ ८५
क्षीतचूडस्तु कुर्वीत उदकं पिण्डमेव च ।
स्वधाकारं प्रकुर्वीत नामोच्चारणमेव च ॥ ८६
ब्रह्मचारौ यतिश्चैवं मन्त्रे पूर्वकृते तथा ।
यज्ञे विवाहकाले च सद्यः शौचं विधीयते ॥ ८७
विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तरासृतसूतके ।
पूर्वसङ्कल्पितार्थस्य न दोषस्यात्रिरत्रवीत् ॥ ८८
सृतसंजननादूर्ध्वं सूतकादौ विधीयते ।
स्पर्शनाचमनाच्छुद्धिः सूतिकाश्चेन्न संस्पृशेत् ॥ ८९
पश्चमेऽहनि विज्ञेयः संस्पृशः क्षत्रियश्च तु ।
सप्तमेऽहनि वैश्यस्य विज्ञेयं स्पर्शनं बुधैः ॥ १००
दशमेऽहनि शूद्रस्य कर्तव्यं स्पर्शनं बुधैः ।
भासेनैवात्मशुद्धिं स्यात् सूतके सृतके तथा ॥ १०१
व्याधितस्य कदर्थस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा ।
क्रियाह्वीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ॥ १०२
व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ।
स्वाध्यायव्रतहीनस्य सततं सूतकं भवेत् ॥ १०३
हे कच्छे परिवित्तेस्तु कन्यायाः कच्छमेव च ।
कच्छातिकच्छं दातुः स्याद्देतुः सान्तपनं स्मृतम् ॥ १०४

कुञ्जवामनखञ्जेषु गर्हितेऽथ जङ्घे पु च ।
 जाल्यन्धवधिरे मूके न दोषः परिवेदने ॥ १०५
 क्लौवे देशान्तरस्थे च पतिते ब्रजितेऽपि वा ।
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥ १०६
 पिता पितामहो यस्य अग्रजो वापि कस्यचित् ।
 नाग्निहोत्राधिकारोऽस्ति न दोषः परिवेदने ॥ १०७
 भार्यामरणपक्षे वा देशान्तरगतेऽपि वा ।
 अधिकारो भवेत् तत्र तथा पातकसंयुते ॥ १०८
 ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठे दाधानं नैव कारयेत् ।
 अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्खस्य वचनं यथा ॥ १०९
 नाग्नयः परिविन्दन्ति न वेदा न तपांसि च ।
 न च श्राद्धं कनिष्ठो वै विना चेवाभ्यनुज्ञया ॥ ११०
 तस्माद्दग्धं सदा कुर्याच्छ्रुतिस्मृत्युदितश्च यत् ।
 नित्यनैमित्तिकं काम्यं यच्च स्वर्गस्य साधनम् ॥ १११
 एकैकं वर्धयेन्नित्यं शुक्ले कृष्णे च क्वासयेत् ।
 अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥
 इत्येतत् कथितं पूर्व्वैर्महापातकनाशनम् ॥ ११२
 वेदाभ्यासरतं चान्तं महायज्ञक्रियापरम् ।
 न सृशन्तौह पापानि महापातकजान्यपि ॥ ११३
 वायुभक्ष्यो दिवा तिष्ठे द्रात्रिश्चैवापु सूर्य्यदृक् ।
 जम्बा सहस्रं गायत्र्याः शुद्धिर्नैह्यवधादृते ॥ ११४
 पद्मोडुम्बरविल्वैश्च कुशोऽश्वत्थपलाशयोः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा पर्णैश्चान्तदुच्यते ॥ ११५

पञ्चगव्यञ्चं गोक्षीरदधिसूत्रसकृद्घृतम् ।

जग्ध्वा परेऽङ्गुपवसेदेष सान्तपनी विधिः ॥ ११६

पृथक्सान्तपनैर्द्रव्यैः षड्द्वहः सोपवासकः ।

सप्ताह्नेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनं स्मृतम् ॥ ११७

त्रैग्रहं सायं त्रग्रहं प्रातस्त्रग्रहं भुङ्क्ते त्वयाचितम् ।

त्रग्रहं परञ्च नाश्नीयात् प्राजापत्यो विधिः स्मृतः ॥ ११८

सायन्तु द्वादश आसाः प्रातः पञ्चदश स्मृताः ।

अयाचिते चतुर्विंश परेऽङ्गुनशनं स्मृतम् ॥ ११९

एकैकं आसमश्नीयात् त्रग्रहाणि त्रीणि पूर्व्ववत् ।

त्रग्रहं परञ्च नाश्नीयादतिकृच्छ्रं तदुच्यते ॥ १२०

कुक्कुटाण्डप्रमाणं स्यादुयावदयस्य मुखं विशेत् ।

एतद्ग्रास विजानीयाच्छुद्धार्थं कायशोधनम् ॥ १२१

त्रैग्रहमुष्णं पिवेदापस्त्रग्रहमुष्णं पिवेत् पयः ।

त्रग्रहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ १२२

षट्पलानि पिवेदापस्त्रपलन्तु पयः पिवेत् ।

पलमेकन्तु वै सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं विधीयते ॥ १२३

दध्नां च त्रिदिनं भुङ्क्ते त्रग्रहं भुङ्क्ते च सर्पिषा ।

क्षीरेण तु त्रग्रहं भुङ्क्ते वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ १२४

त्रिपलं दधिक्षीरेण पलमेकन्तु सर्पिषा ।

एतदेव व्रतं पुण्यं वैदिकं कृच्छ्रमुच्यते ॥ १२५

एकमुक्तेन नक्तो न तथैवायाचितेन च ।

उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ १२६

कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।

द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥ १२७

पिण्डाकदंघ्रिशक्तूनां शोसश्च प्रतिवांसरम् ।
 ऐकैकमुपवासः स्यात् सौम्यकच्छ्रुः प्रकीर्तितः ॥ १३६
 एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ।
 तुलापुरुष इत्येषं ज्ञेयं पञ्चदशाहिकः ॥ १३८
 कपिलांगोस्तु दुग्धायाः धारोष्णं यत् पयः पिवेत् ।
 एष व्यासकृतः कच्छ्रुः श्वपाकैमपि शोधयेत् ॥ १३७
 निर्गार्था भोजनञ्चैव तत्ज्ञेयं नक्तमेव तु ।
 अनादिष्टेषु पापेषु चन्द्रायणमयोदितम् ॥ १३९
 अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टैर्द्विगुणदक्षिणैः ।
 यत् फलं समवाप्नोति तथोक्तच्छ्रैस्त्रैः ॥ १३९
 वेदाभ्यासरतः श्रान्तो धर्मशोक्त्वाण्यवेचयेत् ।
 धौचाचारसमायुक्तो गृहस्थोऽपि हि सुच्यते ॥ १३३
 उक्तमेतद्विजातीनां महर्षे श्रूयतामिति ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि स्त्रीशूद्रपतनानि च ॥ १३४
 जपस्तपस्त्वौर्धयात्रा प्रव्रज्या मन्त्रसाधनम् ।
 देवताराधनञ्चैव स्त्रीशूद्रपतनानि षट् ॥ १३५
 जीवहर्त्तरि या नारी उपोष्य व्रतचारिणी ।
 आयुष्यं हरते भर्तुः सा नारी नरकं व्रजेत् ॥ १३६
 तीर्थस्नानार्थिनौ नारी पतिपादोदकं पिवेत् ।
 शङ्करस्यापि विष्णोर्व्वा प्रयाति परमं पदम् ॥ १३७
 जीवहर्त्तरि वामाङ्गौ सृते वापि सदक्षिणः ।
 आद्ये यज्ञे विवाहे च पत्नी दक्षिणेतः सदा ॥ १३८
 सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्व्वाथ तथाङ्गिराः ।
 धावकः सर्वमेध्यञ्च मेध्यं वै योषितां सदा ॥ १३९

जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते ।
 विद्यया याति विप्रत्वं श्रोत्रियस्त्रिभिरेव च ॥ १४०
 वेदशास्त्राख्यधीते यः शास्त्रार्थेषु निषेवते ।
 तदासौ वेदवित् प्रोक्तो वचनं तस्य पावनम् ॥ १४१
 एकोऽपि वेदविद्वर्म्मं यं व्यवस्येद्विजोत्तमः ।
 स ज्ञेयः परमा धर्म्मा नाज्ञानामयुतायुतैः ॥ १४२
 पावका इव दौष्यन्त जपहामैर्द्विजोत्तमाः ।
 प्रतिग्रहेण नश्यन्ति वारिणा इव पावकाः ॥ १४३
 तान् प्रतिग्रहजान् दोषान् प्राणायामैर्द्विजोत्तमाः ।
 उत्सादयन्ति विद्वांसो वायुर्मेघानिवास्वरे ॥ १४४
 भुक्त्वाचस्य यदा विप्र आद्रुपाणिस्तु तिष्ठति ।
 लक्ष्मोर्वलं यशस्तेज आयुश्चैव प्रहीयते ॥ १४५
 यस्तु भोजनशालायाभासनस्थ उपसृशेत् ।
 तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १४६
 पात्रापरिस्थितं पात्र यः संस्थाप्य उपसृशेत् ।
 तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १४७
 हस्तं प्रक्षाल्य यस्त्वापः पिवेद्भुक्त्वा द्विजोत्तमः ।
 तदन्नमसुरैर्भुक्तं निराशाः पितरो गताः ॥ १४८
 नास्ति वेदात् परं शास्त्र नास्ति मातुः परो गुरुः ।
 नास्ति दानात् परं मित्रमिह लोके परत्र च ।
 अपान्ने ह्यपि यदन्नं ददत्त्यासप्तमं कुलम् ॥ १४९
 हव्यं देवा न गृह्णन्ति कव्यञ्च पितरस्ताथा ।
 आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपदौयते ।
 अन्नं विष्टासप्तमं भोक्तुर्दाता च नरकं व्रजेत् ॥ १५०

इतरेण तु प्राचेण दीयमानं विचक्षणः ।
 न दद्याद्दामहस्ते न आयसेन कदाचन ॥ १५१
 मृन्मयेषु च पात्रेषु यः आद्ये भोजयेत् पितृन् ।
 अन्नदाता च भोक्ता च तावेव नरकं व्रजेत् ॥ १५२
 अभावे मृन्मये दद्यादनुज्जातस्तु तैद्विजैः ।
 तेषां वचः प्रमाणं स्याद्वृत्तञ्चानृतमेव च ॥ १५३
 सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च ।
 भिक्षादातुर्न धर्माऽस्ति भिक्षुर्भुङ्क्ते तु किस्त्वियम् ॥ १५४
 न च कांस्येषु भुञ्जीयादापद्यपि कदाचन ।
 पलाशे यतयोऽग्रन्ति गृहस्थः कांस्यभाजने ॥ १५५
 कांस्यकस्य च यत् पापं गृहस्थस्य तथैव च ।
 कांस्यभोजौ यतिश्चैव प्राप्नुयात् किस्त्वियं तयोः ॥ १५६
 सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च ।
 भुञ्जन् भिक्षुर्न दुष्येत् दुष्येच्चैव परिग्रहात् ॥ १५७
 यदि हस्ते जलं दद्याद्भिक्षां दद्यात् पुनर्जलम् ।
 तद्वैजं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥ १५८
 चरेन्नाधुकरिं वृत्तिमपि स्तेच्छक्नुलादपि ।
 एकान्नं नैव भोक्तव्यं बृहस्पतिकुब्जादपि ॥ १५९
 अनापदि चरेद्यस्तु सिद्धं भैक्षं गृहे वसन् ।
 दशरालं पिवेद्ब्रह्ममापस्तु तत्रहमेव च ॥ १६०
 गोमूत्रेण तु सम्मिश्रं यावकं घृतपाचितम् ।
 एतद्ब्रह्ममिति प्रोक्तं भगवानत्रिरब्रवीत् ॥ १६१
 ब्रह्मचारौ यतिश्चैव विद्यार्थी गुरुपोषकः ।
 अध्वगः क्षोणवृत्तिश्च षडेति भिक्षुका स्मृताः ॥ १६२

परमासान् कामयेन्नर्त्यां गर्भिणीमेव च स्त्रियम् ।
 आदन्तजननादूर्ध्वमेवं धर्मो विधीयते ॥ १६३
 ब्रह्महा प्रथमञ्चैव द्वितीयं गुरुतल्पगः ।
 तृतीयन्तु सुरापोऽयं चतुर्थं स्तेषुमुच्यते ।
 पापानाञ्चैव संसर्गः पञ्चमं पातकं महत् ॥ १६४
 एषामेव विशुद्धार्थं चरेदर्षाण्यनुक्रमात् ।
 त्रीणिक्लृच्छ्राण्यकामश्चेद्ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ १६५
 अर्हन्तु ब्रह्महत्यायाः क्षत्रिवेषु विधीयते ।
 षड्भागो द्वादशश्चैव विट्शूद्रयोस्तथा भवेत् ॥ १६६
 त्रीन् मासान् नक्तमग्नीयाहुमौ शयनमेव च ।
 स्त्रीघातः शुध्यतेऽप्येवं चरेत् क्लृच्छ्राब्दमेव च ॥ १६७
 रजकः शैलुषश्चैव वेणुकर्मोपजीवनः ।
 एतेषां यस्तु भुङ्क्ते वै द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ १६८
 सर्वान्यजानां गमने भोजने सम्प्रवेशने ।
 पराकेण विशुद्धिः स्याद्भगवानत्रिरत्रवौत् ॥ १६९
 चाण्डालभाण्डे यत्तोयं पौत्वा चैव द्विजोत्तमः ।
 गोमूत्रयावकाहारः सप्तत्रिंशद्दहान्यपि ॥ १७०
 संस्पृष्टं यस्तु पक्वान्नमन्त्यजैर्वाप्युदक्यया ।
 अज्ञानाद्ब्राह्मणोऽश्लीयात् प्राजापत्यार्हमाचरेत् ॥ १७१
 चाण्डालान्नं यदा भुङ्क्ते चातुर्वर्णस्य निष्कृतिः ।
 चान्द्रायणं चरेद्द्विप्रः क्षत्रः सान्तपनं चरेत् ॥ १७२
 षड्रात्रमाचरेद्द्वैश्यः पञ्चगव्यं तथैव च ।
 त्रिरात्रमाचरेच्छूद्रो दानं दत्त्वा विशुध्यति ॥ १७३

ब्राह्मणो वृक्षमारुढ्यागडालो मूत्रमंशुगः ।
 फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७४ः
 ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य मयामाः स्नानमाचरेत् ।
 नक्तभोजो भवेद्विप्रो घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ १७५ः
 एकवृक्षममारुढ्यागडालो ब्राह्मणस्तथा ।
 फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७६ः
 ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य मयामाः स्नानमाचरेत् ।
 अहोरात्रोपिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७७ः
 एकशाखाममारुढ्यागडालो ब्राह्मणा यदा ।
 फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७८ः
 त्विरात्रोपिपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७९ः
 स्त्रिया स्नेच्छस्य सम्पर्काच्छुद्धिः मान्तपने तथा ।
 तप्तकच्छं पुनः कृत्वा शुद्धिरेपाभिधौयते ॥ १८०ः
 संवर्त्तत यथा भार्यां गत्वा स्नेच्छस्य सङ्गताम् ।
 सचेत् स्नानमादाय घृतस्य प्राशनेन च ॥ १८१ः
 स्नात्वा नद्यदकैश्चैव घृतं प्राश्य विशुध्यति ।
 संशुद्धीतामपत्यार्थमन्धैरपि तथा पुनः ॥ १८२ः
 चाण्डालस्नेच्छश्चप-चक्रपालव्रतधारिणः ।
 अकामतः स्त्रियो गत्वा पराकेन विशुद्धति ॥ १८३ः
 कामतस्तु प्रसूता वा तत्समो नात्र संशयः ।
 स एव पुरुष स्तत्र गर्भा भूत्वा प्रजायते ॥ १८४ः
 तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तो विष्णुत्वं कुरुते द्विजः ।
 तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तागडालं स्पृशते द्विजः ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १८५ः

केशकीटनखस्त्रायुःअस्थिकण्टकमेव च ।
 सृष्ट्वा नद्युदके मूत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ १८३
 मत्स्यास्थिजम्बुकास्थौनि नखशुक्तिकपर्हिंकाः ।
 सृष्ट्वा मूत्वा हेमतप्तघृतं पीत्वा विशुध्यति ॥ १८७
 गोकुले कन्दुशालायां तैलचक्रोक्षुचक्रयोः ।
 अमीमांस्थानि शौचानि स्त्रीणाञ्च व्याधितस्य च ॥ १८८
 न स्त्री दूष्यति जारेण ब्राह्मणोऽवेदकर्मणा ।
 नापो मूलपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ॥ १८९
 पूर्वं स्त्रियः शुरैर्भुक्ताः सोमगन्धर्व्ववङ्गभिः ।
 भुञ्जते मानवाः पश्चान्न ता दुष्यन्ति कर्हिचित् ॥ १९०
 असवर्णैस्तु यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निषेव्यते ।
 अशुद्धा सा भवेन्नारी यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥ १९१
 विमुक्ते तु ततः शल्ये रजश्चापि प्रदृश्यते ।
 तटा सा शुध्यते नारी विमलं काञ्चनं यथा ॥ १९२
 स्वयं विप्रतिपन्ना या यदि वा विप्रतारिता ।
 वलान्नारी प्रभुक्ता वा चौरभुक्ता तथापि वा ॥ १९३
 न त्याज्या दूषितार नारी न कामोऽस्या विधौयते ।
 ऋतुकाल उपासीत पुष्पकालेन शुध्यति ॥ १९४
 रजकश्चर्मकारश्च नटो वरूड एव च ।
 कौवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्यजाः स्मृताः ॥ १९५
 एषां गत्वा स्त्रियो मोहाद्भुक्ता च प्रतिगृह्य च ।
 कच्छाब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्द्वद्वयम् ॥ १९६
 सक्कद्भुक्ता तु या नारी खेच्छैर्वा पापकर्मभिः ।
 प्राजापत्येन शुध्येत ऋतुप्रसवणेन तु ॥ १९७

वलाङ्गता स्वयं वापि परप्रतारिता यदि ।
 सकृद्भक्ता तु याः नारी प्राजापत्वेन शुध्यति ॥ १६८
 प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां यद्रजो भवेत् ।
 न तेन तद्रत्नं तासां विनश्यति कदाचन ॥ १६९
 मद्यसंस्पृष्टकुम्भेषु यत्तोयं पिबति द्विजः ।
 कृच्छ्रपादेन शुध्येत पुनः संस्कारमर्हति ॥ २००
 अन्वजस्य तु ये वृक्षा बहुपुष्पफलोपगाः ।
 उपभोग्यास्तु ते सर्व्वं पुष्पेषु च फलेषु च ॥ २०१
 चाण्डालेन तु संस्पृष्टं यत्तोयं पिबति द्विजः ।
 कृच्छ्रपादेन शुध्येत आपस्तम्बोऽन्नवीन्मुनिः । २०२
 श्लेष्मोपानहविण्म तस्त्रीरजोम द्यमेव च ।
 एभिः सन्दुषिते कूपे तोयं पीत्वा कथं विधिः ॥ २०३
 एकं द्रव्यं त्रयञ्चैव द्विजातीनां विशोधनम् ।
 प्रायश्चित्तं पुनश्चैव नक्तं शूद्रस्य टापयेत् ॥ २०४
 सद्यो वान्ते सचेलन्तु विप्रन्तु स्नानमारेत् ।
 पर्युषिते त्वहोरात्रमतिरिक्ते दिनत्रयम् । २०५
 शिरःकण्ठोरूपादांश्च सुरयो यस्तु लिप्यते ।
 दशपटत्रितयैकाहं चरेदेवमनुक्रमात् ॥ २०६

अत्राप्युदाहरन्ति ।

प्रमादान्मद्यमसुरां सकृत् पीत्वा द्विजोत्तमः ।
 गोमूत्रयावकाहारो दशरात्रेण शुध्यति ॥ २०७
 मद्यपस्य निपादस्य यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ।
 देवा न भुञ्जते तत्र न पिबन्ति ऋविर्जलम् ॥ २०८

चितिभ्रष्टा तु या नारी ऋतुभ्रष्टा च व्याधितः ।
 प्राजापत्ये न शुष्येत ब्रह्मणान् भोजयेद्दृश ॥ २०८ ॥
 ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रब्रज्याग्निजलादितः ।
 अनाशकान्निवर्तन्त चिकौर्षन्ति गृहस्थितिम् ॥ २१० ॥
 धारयेत्त्रिणि कृच्छ्राणि चान्द्रायणमथापि वा ।
 जातकर्मादिकं प्रोक्तं पुनःसंस्कारमर्हति ॥ २११ ॥
 नाशौचं नोदकं नाशु नोपवादानुकम्पने ।
 ब्रह्मदृष्टतानान्तु न कार्यं कटधारणम् ॥ २१२ ॥
 स्नेहं कृत्वा भयादिभ्यो यस्त्वेतानि समाचरेत् ।
 गोमूत्रयावकाहारः कृच्छ्रमेकं विशोधनम् ॥ २१३ ॥
 वृद्धः शौचस्मृतेर्लुप्तः प्रत्याख्यातभिषक्क्रियः ।
 आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनाम्बुभिः ॥ २१४ ॥
 तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थिसञ्चयम् ।
 तृतीये तुदकं कृत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेत् ॥ २१५ ॥
 यस्यैकापि गृहे नास्ति धेनुवंत्सानुचारिणी ।
 मङ्गलानि कुतस्तस्य कुतस्तस्य तमःक्षयः ॥ २१६ ॥
 अतिदोहातिवाहाभ्यां नासिकामेदनेन वा ।
 नदीपर्वतसंरोधमृते पादोनमाचरेत् ॥ २१७ ॥
 श्रष्टागवं धर्महलं षड्गव व्यावहारिकम् ।
 चतुर्गवं नृशंसानां द्विगव्यं गववध्यकृत् ॥ २१८ ॥
 द्विगवं वाहयेत् पादं मध्याङ्गन्तु चतुर्गवम् ।
 षड्गवन्तु त्रिपादोक्तं पूर्णाहस्त्वष्टभिः स्मृतः ॥ २१९ ॥
 काष्ठलोद्गशिलात् गोघ्नः कृच्छ्रं सान्तपनंचरेत् ।
 प्राजापात्यं चरेन्न त्सा अतिकृच्छ्रन्तुआयसैः ॥ २२० ॥

प्रायश्चित्ते ततश्चौषं कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ।
 अनङ्कुत्सहितां गाञ्च दद्याद्द्विप्राथ दक्षिणाम् ॥ २२१
 शरभाङ्गहयान्नागान् सिंहशार्दूलगर्दभान् ।
 हत्वा च शूद्रहत्यायाः प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ २२२
 मारजारिगोधानकुल मण्डूकांश्च पतत्रिणः ।
 हत्वा यत्रहं पिवेत् चोर कृच्छ्रं वा पादिकं चरेत् ॥ २२३
 चाण्डालस्य च संसृष्टं विगमूचस्यृष्टमेव वा ।
 त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्भुक्तोच्छिष्टं तथाचरेत् ॥ २२४
 वापीकूपतडागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
 उद्धरेद्घटशतं पूर्णं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २२५
 अस्थिचर्मावसिक्तेषु खरश्वानादिदूषिते ।
 उद्धरेद्दुदकं सर्व्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ २२६
 गोदोहने चर्मापुटे च तोयं
 यन्त्राकरे कारुकशिर्षाल्यहस्तौ
 स्तोषालहृद्वाचरितानि यान्य-
 प्रत्यक्षदृष्टानि शुचीनि तानि ॥ २२७
 प्राकाररोधे विषमप्रदेशे
 सेनानिवेशे भवनस्य दाहे ।
 आरब्धयज्ञेषु महोत्सवेषु
 तथैव दोषा न विकल्पनीयाः ॥ २२८
 प्रपाखरण्ये घटके च कूपे
 द्वाण्यां जलं कोशविनिर्गतञ्च ।
 श्वपाकचण्डालपरिग्रहे तु
 पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥ २२९

रेतोविण्मूत्रसंस्पृष्टं कौपं यदि जलं पिबेत् ।
 त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यात् कुम्भे सान्तपनं तथा ॥ २६०
 क्लिन्नभिन्नशवं यत् स्यादज्ञानादुदकं पिबेत् ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् पौत्वा तप्तकच्छुं द्विजोत्तमः ॥ २३१
 उद्रोच्चौर खरीच्चौरं मानुषौच्चौरमेव च ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् पौत्वा तप्तकच्छुं द्विजोत्तमः ॥ २३२
 वर्षवाह्येन संस्पृष्ट उच्छिष्टस्तु द्विजोत्तमः ।
 पञ्चरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २३३
 शुचि गोदमिक्ततोयं प्रकृतिस्थं महौगतम् ।
 चर्मभाण्डैस्तु धाराभिस्तथा यन्तोद्धृतं जलम् ॥ २३४
 चण्डालेन तु संस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ।
 उच्छिष्टस्तु च संस्पृष्टस्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ २३५
 आकराहृतवस्तूनि नाशुचौनि कदाचन ।
 आकराः शुचयः सर्वे वर्जयित्वा सुराकरम् ॥ २३६
 भ्रष्टाभ्रष्टयवाश्चैव तथैव चणकाः स्मृताः ।
 खर्जूरश्चैव कर्पूरमन्यद्भ्रष्टतरं शुचि ॥ २३७
 अमौमांस्यानि शौचानि स्त्रीभिराचरितानि च ।
 अद्रुष्टाः सततं धारा वातोद्धृताश्च रेणवः ॥ २३८
 बह्वनामेव लग्नानामेवश्वेदशुचिर्भवेत् ।
 अशौचमेकमात्रस्य नेतरेषां कथञ्चन ॥ २३९
 एकपङ्क्त्युपविष्टानां भोजनेषु पृथक् पृथक् ।
 यद्येको लभते नीलीं सर्वे तेऽशुचयः स्मृताः ॥ २४०
 यस्य पटे पट्टसूत्रे नीली रक्तो हि दृश्यते ।
 त्रिरात्रं तस्य दातव्यं श्रेषाश्चैकोपवासिनः ॥ २४१

आदित्येऽस्तमिते रात्रावस्पृश्यं स्पृशते यदि ।
 भगवन्-केन शुद्धिः स्यात् ततो ब्रूहि तपोधन ॥ २४२
 आदित्येऽस्तमिते रात्रौ स्पृशन् नीतं दिवा जलम् ।
 तेनैव सर्वशुद्धिः स्याच्छवस्पृष्टन्तु वर्जयेत् ॥ २४३
 देवकालं वयः शक्त्वां पापञ्चावेक्षयेत् ततः ।
 प्रायश्चित्तं प्रकल्पयं स्याद्यस्य चोक्ता न निष्कृतिः ॥ २४४
 देवयात्राविवाहेषु यज्ञप्रकरणेषु च ।
 उत्सवेषु च सर्वाण्यु स्पृष्टास्पृष्टिर्न विद्यते ॥ २४५
 आरनालं तथा चौरं कन्दुकं दधि गुहावः ।
 ज्ञेहपक्षञ्च तक्रञ्च शूद्रस्यापि न दुष्यति ॥ २४६
 आर्द्रमांसं घृतं तैलं ज्ञेज्ञाञ्च फलसम्भवाः ।
 अन्वभाण्डस्थिता एते निष्क्रान्ताः शुद्धिमाप्नुयुः ॥ २४७
 अज्ञानीत् पिवते तीर्थं ब्राह्मणः शूद्रजातिषु ।
 अहोरात्रोपितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुध्यति । २४८
 आहिताग्निन्तु यो विप्रो महापातकवान् भवेत् ।
 असु, प्रक्षिप्य पात्राणि पश्चादग्निं विनिर्दिशेत् ॥ २४९
 योऽगृहीत्वा विवाहाग्निं गृहस्य इति मन्यते ।
 अन्नं तस्य न भोक्तव्यं हयापाको हि न च्युतः । २५०
 हयापाकस्य भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरेद्विजः ।
 प्राणान्पु चिराचस्य घृतं प्राश्य विशुध्यति । २५१
 वैदिके लौकिके वापि हुतोच्छिष्टे जले स्थितौ ।
 वैश्वदेवं प्रकुर्वीत पञ्चसूनापनुत्तये ॥ २५२
 कनौयान् गुणवान् श्रेष्ठः श्रेष्ठश्चेन्निर्गुणो भवेत् ।
 पूर्वं पाणिं गृहीत्वा च गृह्णाग्निं धारयेद्भुवः । २५३

ज्येष्ठयेदयदि निर्दोषी गृह्णीयादग्निमयतः ।
 नित्यं नित्यं भवेत्तस्य ब्रह्महत्या न संशयः ॥ २५४
 महापातकसंस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ।
 संस्पृष्टस्य यदा भुङ्क्ते स्नानमेव विधीयते ॥ २५५
 पतितैः सह संसर्गं मासार्धं मासमेव वा ।
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति ॥ २५६
 कृच्छार्धं पतितस्यैव सकृद्भुक्त्वा द्विजोत्तमः ।
 अविज्ञानाच्च तद्भुक्त्वा कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ २५७
 पतितान्नं यदाभुक्तं भुक्तं चाण्डालवेश्मनि ।
 मासार्धन्तु पिवेद्द्वारि इति शातातपोऽब्रवीत् ॥ २५८
 गोब्राह्मणहतानाञ्च पतितानां तथैव च ।
 अग्निना न च संस्कारः शङ्कस्य वचनं यथा ॥ २५९
 यद्याण्डालीं द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।
 त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्येत प्राजापत्यानुपूर्वशः ॥ २६०
 पतिताञ्चान्नमादाय भुक्त्वा वा ब्राह्मणो यदि ।
 कृत्वा तस्य समुत्तममतिकृच्छ्रं विनिर्दिशेत् ॥ २६१
 अन्यद्गस्ताच्छ्रवे क्षिप्तं काष्ठलोष्टद्वयानि च ।
 न शृणुतेतयोच्छिष्टमहोरात्रं समाचरेत् २६२
 चाण्डालं पतितं स्नेच्छं मद्यभाण्डं रजस्वलाम् ।
 द्विजः स्पृष्ट्वा न मुञ्चोत भुञ्जानो यदि संस्पृशेत् ॥ २६३
 अतः परं न भुञ्जोत त्वद्यान्नं स्नानमाचरेत् ।
 ब्राह्मणैः समनुज्ञातस्त्रिरात्रमुपवासयेत् ॥
 सद्यतं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत् ॥ २६४

भुञ्जानः संस्पृशेद्यस्तु वायसं कुक्कुटं तथा ।
 त्रिरात्रे णैव शुद्धिः स्यादथोच्छिष्टस्त्वहेन तु ॥ २६५
 आरुढो नैष्ठिके धर्मो यस्तु प्रचवते पुनः ।
 चान्द्रायणं चरेन्मासमिति शातातपोऽब्रवीत् ॥ २६६
 पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ।
 गवां गमे मनुप्रोक्तं व्रतं चान्द्रायणं चरेत् ॥ २६७
 अमानुषीषु गोवर्जमुदक्यायामयोनिषु ।
 रेतः सिक्ता जले चैव क्लृप्तं सान्तपनं चरेत् ॥ २६८
 उदक्यां सूतिकां वापि अन्यजां स्पृशते यदि ।
 त्रिरात्रे णैव शुद्धिः स्याद्विधिरेष पुरातनः ॥ २६९
 संसर्गं यदि गच्छेच्चेदुक्यां वा तथान्यजैः ।
 प्रायश्चित्ती स विज्ञेयः पूर्वं स्नानं समाचरेत् ॥ २७०
 एकरात्रं चरेन्मूत्रो पुरौषे तु दिनत्रयम् ।
 दिनत्रयं तथा पाने मैथुने पञ्च सप्त वा ॥ २७१
 भोजने तु प्रसक्तानां प्राजापत्यं विधीयते ।
 दन्तकाष्ठे त्वहोरात्रमेष शीचविधिः स्मृतः ॥ २७२
 रजस्वला यदा स्पृष्टा श्वानचण्डालवायमैः ।
 निराहारा भवेत्तावत् स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ २७३
 रजस्वला यदा स्पृष्टा उद्भ्रजस्वुकशूकरैः ।
 पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २७४
 स्पृष्टा रजस्वलान्येन्यं ब्राह्मण्या ब्राह्मणौ च या ।
 एकरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २७५
 स्पृष्टा रजस्वलान्येन्यं ब्राह्मण्या क्षत्रियौ च या ।
 त्रिरात्रे ण विशुद्धिः स्वाह्मिप्रासस्य वचनं यथा ॥ २७६

स्मृष्टा रजस्रलान्धेन्यं ब्राह्मण्या वैश्यसम्भवा ।
 चतुरात्रं निराहारा पद्मगव्येन शुध्यति ॥ २७७
 स्मृष्टा रजस्रलान्धेन्यं ब्राह्मण्या शूद्रसम्भवा ।
 षड्भ्रात्रेण विशुद्धिः स्याद्ब्राह्मणी कामकारतः ॥ २७८
 अकामतश्चरेद्वं ब्राह्मणी सर्वतः स्मृष्टेत् ।
 चतुर्णामपि वर्णानां शुद्धिरेषा प्रकौर्यता ॥ २७९
 उच्छिष्टेन तु संस्मृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन यः ।
 भोजने मूत्रचारे च शङ्खस्य वचनं यथा ॥ २८०
 स्नानं ब्राह्मणसंस्पर्शं जपहोमौ तु क्षत्रिये ।
 वैश्ये नक्तञ्च कुर्वीत शूद्रे चैव उपोषणम् ॥ २८१
 चर्मको रजको वैश्यो धीवरो नटकस्तथा ।
 एतान् स्मृष्ट्वा द्विजो मोहादाचामेत् प्रयतोऽपि सन् ॥ २८२
 एतैः स्मृष्टो द्विजो नित्यमेकरात्रं पयः पिबेत् ।
 ऊच्छिष्टैस्तैस्त्रिरात्रं स्याद्दृष्टं प्राश्य विशुध्यति ॥ २८३
 यस्तुच्छायां श्वपाकस्य ब्राह्मणस्ताधिगच्छति ।
 स च स्नानं प्रकुर्वीत दृष्टं प्राश्य विशुध्यति ॥ २८४
 अभिशस्तो द्विजोऽरण्ये ब्रह्महत्यात्रतं चरेत् ।
 मासोपवासं कुर्वीत चान्द्रायणमथापि वा ॥ २८५
 वृथामिथ्योपयोगिन भ्रूणहत्यात्रतं चरेत् ।
 अब्रह्मक्षो द्वादशाहेन पराकेणैव शुध्यति ॥ २८६
 शठञ्च ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्यात्रतं चरेत् ।
 निर्गुणं सगुणो हत्वा पराकत्रतमाचरेत् ॥ २८७
 उपपातकसंयुक्तो मानवो म्रियते यदि ।
 तस्य संस्कारकर्ता च प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ २८८

प्रभुञ्जानोऽतिसत्तेहं कटाचित् स्मृश्यते द्विजः ।
 त्रिरात्रमाचरेन्नक्तैर्निम्ने ह्यमुपवासयेत् ॥ २८९ ।
 विडालकाक्वाद्युच्छिष्टं जग्ध्वा श्वनकुलस्य च ।
 केशकीटावपन्नञ्च पिवेद्ब्राह्मीं सुवर्धनम् ॥ २९० ।
 उद्रयानं समारुह्य श्वरयानञ्च कामतः ।
 स्नात्वा च विप्रो दिग्यासाः प्राणायामेन शुध्यति ॥ २९१ ।
 सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 त्रिःपठेद्वा यतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ २९२ ।
 शकृद्दिगुणगोमूत्रं सर्पिर्दद्याच्चतुर्गुणम् ।
 क्षीरमष्टगुणं देयं पञ्चगव्ये तथा दधि ॥ २९३ ।
 पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्री ब्राह्मणस्तु सुरां पिवेत् ।
 उभौ तौ तुल्यदोषौ च वसतो नरके चिरम् ॥ २९४ ।
 अजा गावो महिष्यश्च अमेध्यं भक्षयन्ति याः ।
 दुग्धं हव्ये च कव्ये च गोमयं न विलेपयेत् ॥ २९५ ।
 जनस्तनीमधिकां वा या चान्या स्तनपायिनी ।
 तासां दुग्धं न हीतव्यं हुतश्चैवाहुतं भवेत् ॥ २९६ ।
 ब्राह्मोदने च सोमे च सीमन्तोन्नयने तथा ।
 जातश्राद्धे नवश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २९७ ।
 राजानं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्धनम् ।
 स्वसुतानञ्च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ २९८ ।
 स्वसुता अप्रजाता च नाशीयात्तद्गृहे पिता ।
 अन्नं भुङ्क्ते तु मायया पूयं स नरकं व्रजेत् ॥ २९९ ।
 अधीत्य चतुरी वेदान् सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
 नरेन्द्रभवने भुक्त्वा विष्टायां जायते क्षमिः ॥ ३०० ।

नवश्राद्धे त्रिपक्षे च षण्मासे मासिकेऽब्दिके ।
 पतन्ति पितरस्तस्य यो भुङ्क्ते, नापदि द्विजः ॥ ३०१
 चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा ।
 त्रिपक्षे चातिक्लृष्टं स्यात् षण्मासे क्लृष्टमेव च ।
 आब्दिके पादक्लृष्टं स्यादेकाहः पुनराब्दिके ॥ ३०२
 ब्रह्मचर्यमनाधाय मासश्राद्धेषु सर्व्वसु ।
 द्वादशाहे त्रिपक्षेऽप्ये यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ।
 पतन्ति पितरस्तस्य ब्रह्मलोके गता अपि ॥ ३०३
 एकादशाहेऽहोरात्रं भुक्त्वा सञ्चयने त्रयहम् ।
 उपोष्य विधिवद्विप्रः कुष्माण्डं जुहुयाद्दृष्टतम् ॥ ३०४
 पक्षे वा यदि वा मासे यस्य नाश्रन्ति वै द्विजाः ।
 भुक्त्वा दुरात्मनस्तस्य द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३०५
 यन्न वेदध्वनिध्वान्तं न च गोभिरलङ्कतम् ।
 यन्न वालैः परिवृतं श्लशानमिव तद्गृहम् ॥ ३०६
 हास्येऽपि वहवो यत्र विनाधर्मं वदन्ति हि ।
 विनापि धर्मशास्त्रेण स धर्मः पावनः स्मृतः ॥ ३०७
 हीनवर्णे च यः कुर्यादज्ञानादभिवादनम् ।
 तत्र स्नानं प्रकुर्व्वीत घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ३०८
 समुत्पन्ने द्विजः स्नाने भुङ्क्ते वापि पिवेद्यदि ।
 गाग्रत्रयश्च हसन्तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥ ३०९
 अङ्गुल्या दन्तकाष्ठञ्च प्रत्यक्षं लवणं तथा ।
 मृत्तिकाभक्षणञ्चैव तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥ ३१०
 दिवा कपित्यच्छायायां रात्रौ दधि शमीषु च ।
 कार्पासं दन्तकाष्ठञ्च विष्णोरपि हरेच्छ्रियम् ॥ ३११

सूर्यवातनखाग्राम्बु स्नानवस्त्रघटोदकम् ।
 मार्जनीरेणुकेशाम्बु हन्ति पुण्यं दिवाहृतम् ॥ ३१२
 मार्जनीरजकेशाम्बु देवतायतनाटुभवं ।
 तेनावगुण्ठितो यस्तु गङ्गाश्वःस्रुत एव सः ॥ ३१३
 सृत्तिकाः सप्त न ग्राह्या वल्गोके मूपिकस्थले ।
 अन्तर्जले श्मशानान्तं वृक्षमूले सुरालये ।
 वृषभैश्च तथोत्खाति श्यंस्कामैः सदा बुधैः ॥ ३१४
 शुचौ देशे तु संग्राह्या कर्कराश्मविवर्जिता ॥ ३१५
 पुरोपे मैथुने होमे प्रस्रावि दन्तधावने ।
 स्नानभोजनजप्येषु सदा मौनं समाचरेत् ॥ ३१६
 यस्तु संवत्सरं पूर्णं सुङ्क्ते मौनेन सर्व्वदा ।
 युगकोटिसहस्रेषु स्वर्गलोके महीयते ॥ ३१७
 स्नानं दानं जपं होमं भोजनं देवतार्चनम् ।
 प्रौढपादो न कुर्व्वीति स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥ ३१८
 सर्व्वस्वमपि यो यद्यात् पातयित्वा द्विजोत्तमम् ।
 नाशयित्वा तु तत् सर्व्वं भ्रूणहत्याफलं लभेत् ॥ ३१९
 ग्रहणोद्वाहसंक्रान्ता स्त्रीणाञ्च प्रसवे तथा ।
 दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्रौ चापि प्रशस्यते ॥ ३२०
 चौमजं वाद्य कार्पासं पट्टसूत्रमथापि वा ।
 यज्ञोपवीतं यो दद्याद्दत्तदानफलं लभेत् ॥ ३२१
 कांस्यस्य भाजनं दद्याद्दृष्टतपूर्णं सुशोभनम् ।
 तथा भक्त्या विधानेन अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ ३२२
 श्राद्धकाले तु यो दद्याच्छोभनौ च उपानहौ ।
 स गच्छन्नन्यमार्गेऽपि श्रद्धदानफलं लभेत् ॥ ३२३

तैलेपात्रन्तु यो दद्यात् सम्पूर्णन्तु समाहितः ।
 स गच्छति ध्रुवं स्वर्गे नरो नास्त्यत्र संशयः ॥ ३२४
 दुर्भिक्षे अन्नदाता च सुभिक्षे च हिरण्यदः ।
 पानीयदस्तरण्ये च स्वर्गलोके महीयते ॥ ३२५
 धावदक्षप्रसूता गौस्तावत् सा पृथिवी स्मृता ।
 पृथिवी तेन दत्ता स्यादीदृशीं गां ददाति यः ॥ ३२६
 तेनाग्नयो हुताः सम्यक् पितरस्तेन तर्पिताः ।
 देवाश्च पूजिताः सर्वे यो ददाति गवाह्निकम् ॥ ३२७
 जन्मप्रभृति यत् पापं मातृकं पैतृकं तथा ।
 तत् सर्वं नश्यति क्षिप्रं वस्त्रदानान्न संशयः ॥ ३२८
 कृष्णाजिनश्च यो दद्यात् सर्वोपस्कारसंयुतम् ।
 उदरेन्नरकस्थानात् कुलान्येकोत्तरं शतम् ॥ ३२९
 आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ।
 शूलपाणिस्तु भगवानभिनन्दन्ति भूमिदम् ॥ ३३०
 धालुकानां कृता राशिर्यावत् सप्तर्षिमण्डलम् ।
 गते वर्षे शते चैव पलमेकंविशीर्यति ॥ ३३१
 क्षयो न दृश्यते तस्य कन्यादानेन चैव हि ।
 आतुरे प्राणदाता च त्रीणि दानफलानि च ॥ ३३२
 सर्वेषामेव दानानां विद्यादानं ततोऽधिकम् ।
 पुत्रादिस्वजने दद्याद्विप्राय च न कौतुके ।
 सकामः स्वर्गमाप्नोति निष्कामो भोक्षमाप्नुयात् ॥ ३३३
 ब्राह्मणे वेदविदुषि सर्वशास्त्रविशारदे ।
 मातृपितृपरे चैव ऋतुकालाभिमामिनि ॥ ३३४
 शीलचारित्रसम्पूर्णे प्रातःस्नानपरायणे ।

तस्यैव दीयते दानं यदीच्छेच्छेय आत्मनः ॥ ३३५
 सन्त्यज्य विदुषो विप्रानन्येभ्याऽपि प्रदीयते ।
 तत् कार्यं नैव कर्त्तव्यं न दृष्टं न श्रुतं मया ॥ ३३६
 अतःपरं प्रवक्ष्यामि आद्यकर्माणि ये द्विजाः ।
 पितृणामसन्नयं दानं दत्तं येषान्तु निष्फलम् ॥ ३३७
 न हीनाङ्गो न रोगी च श्रुतिस्मृतिविवर्जितः ।
 नित्यञ्चानृतवादी च तांस्तुत्याहं न भोजयेत् ॥ ३३८
 हिंसारतश्च कपटं उपगुह्य श्रुतश्च यः ।
 किङ्करं कपिलं काणं श्वित्रिणं रोगिणं यथा ॥ ३३९
 दुश्कर्माणं शीर्णकेशं पाण्डुरोगं जटाधरम् ।
 भारवाहकमुग्रश्च द्विभाय्यं हृषलोपतिम् ॥ ३४०
 भेदकारी भवेच्चैव बहुषोडाकरोऽपि वा ।
 हीनातिरिक्तगालो वा तमप्यपनयेत्तथा ॥ ३४१
 बहुभक्तो दानमुखो मत्सरी क्रूरबुद्धिमान् ।
 एतेषां नैव दातव्यं कदाचिद्द्वै प्रतिग्रहः ॥ ३४२
 अथ चेन्मन्त्रविद्ययुक्तः शारीरैः पण्डितद्रूपणः ।
 श्रद्रूप्यं तं यमः प्राह पण्डितापावन एव सः ॥ ३४३
 श्रुतः स्मृतिश्च विप्राणां नयने द्वे प्रकीर्त्तिते ।
 काणः स्यादेकहीनोऽपि हाभ्यामन्यः प्रकीर्त्तितः ॥ ३४४
 न श्रुतिर्न स्मृतिर्यस्य न शीलं न कुलं यतः ।
 तस्य आहं न दातव्यं त्वन्यकस्यातिरत्रवीत् ॥ ३४५
 तस्माद्देन शास्त्रेण ब्राह्मण्यं ब्राह्मणस्य तु ।
 न चैकेनैव वेदेन भगवानतिरत्रवीत् ॥ ३४६
 योगक्षैर्लोचनैर्युक्तः पादाग्रश्च प्रयच्छति ।

लौकिकज्ञैश्च शास्त्रीकं पश्येच्चैवाधरोत्तरम् ।
 वैदेषु ऋषिभिर्गीतं दृष्टिमान् शास्त्रवेदवित् ॥ ३४७
 प्रतिनञ्च कुलो नञ्च श्रुतिस्मृतिरतं सदा ।
 तादृशं भोजयेच्छास्त्रे पितृणामक्षयं भवेत् ॥ ३४८
 यावच्च ग्रसते शासान् पितृणां दीप्ततेजसाम् ।
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ ३४९
 नरकस्था विमुच्यन्ते भ्रवं यान्ति त्रिपिष्टपम् ।
 तस्माद्द्विप्रं परीक्षेत आहकाले प्रयत्नतः ॥ ३५०
 न निर्व्वपति यः आहं प्रसीतपितृको द्विजः ।
 इन्दुक्षये मासि मासि प्रायांश्चत्ता भवेत्तु सः ॥ ३५१
 सूर्य्ये कन्यागते कुर्याच्छास्त्रं यो न गृह्णाश्चमी ।
 धनं पुत्राः कुलं तस्य पितृनिश्वासपीडया ॥ ३५२
 कन्यागते सवितरि पितरो यान्ति सत्सुतान् ।
 शून्या प्रेतपुरी सर्वा यावद्दृष्ट्विक्कदर्शनम् ॥ ३५३
 ततो वृश्चिकसम्प्राप्ते निराशाः पितरो गताः ।
 पुनः स्वभवनं यान्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ।
 पुत्रं वा भ्रातरं वापि दौहित्रं पौत्रकं तथा ॥ ३५४
 पितृकार्य्ये प्रसक्ता ये ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ३५५
 यथा निर्म्मन्यनादग्निः सर्व्वकाष्ठेषु तिष्ठति ।
 तथा स दृश्यते धर्मग्राच्छास्त्रदानान्न संशयः ॥ ३५६
 सर्व्वशास्त्रार्थगमनं सर्व्वतीर्थ्यावगाहनम् ।
 सर्व्वयज्ञफलं विन्द्याच्छास्त्रदानान्न संशयः ॥ ३५७
 महापातकसंयुक्तो यो युक्तश्चोपपातकैः ।
 घनैर्मुक्तो यथा भानू राहुमुक्तश्च चन्द्रमाः ॥ ३५८

सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वतापं विलङ्घयेत् ।
 सर्वसौख्यं स्वयं प्राप्तः आह्वदानान्न संशयः ॥ ३५९
 सर्वेषामेव दानानां आह्वदानं विशिष्यते ।
 मेषुतुल्ये कृते पापे आह्वदानं विशोधनम् ।
 आह्वं कृत्वा तु मर्त्त्या वै स्वर्गलोके महीयते ॥ ३६०
 समृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चाह्वमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं भवेत् ॥ ३६१
 एतत् सर्वं मया ख्यातं आह्वे काले समुत्थिते ।
 वैश्वदेवे च होमे च देवताभ्यर्चने जपे ॥ ३६२
 अष्टतं तेन विप्रान्नमृग् यजुःसामसंस्कृतम् ।
 व्यवहारानुपूर्व्येण धर्मेण वलिभिर्जितम् ।
 क्षत्रियान्नं पयस्तेन विशोऽन्नं पशुपालनात् ॥ ३६३
 देवो मुनिर्हिंजो राजा वैश्यः शूद्रो निषादकः ।
 पशुस्तेच्छोऽपि चाण्डालो विप्रा दशविधाः स्मृताः ॥ ३६४
 सन्ध्यां स्नानं जपं होमं देवतानित्यपूजनम् ।
 अतिथिं वैश्वदेवञ्च देवब्राह्मण उच्यते ॥ ३६५
 शक्ते पत्रे फले सूले वनवासे सदा रतः ।
 निरतोऽहरहः आह्वे स विप्रो मुनिरुच्यते ॥ ३६६
 वेदान्त्वं पठते नित्यं सर्वसङ्गं परित्यजेत् ।
 साङ्गप्रयोगविचारस्थः स विप्रो द्विज उच्यते ॥ ३६७
 अस्नाहताश्च धन्वानः संग्रामे सर्वसम्मुखे ।
 आरम्भे निर्जिता येन स विप्रः क्षत्र उच्यते ॥ ३६८
 क्षपिकर्म्मरतो यश्च गवाञ्च प्रतिपालकः ।
 बाणिक्यव्यवसायश्च स विप्रो वैश्य उच्यते ॥ ३६९

लाञ्छालवणसम्पिञ्ज-कुसुम्भक्षीरसर्पिषाम् ।
 विक्रोता मधुमांसानां स विप्रः शूद्र उच्यते ॥ ३७०
 चौरश्च तस्करश्चैव सूचको दंशकस्तथा ।
 मत्स्यमांसि सदा लुब्धो विप्रो निषाद उच्यते ॥ ३७१
 ब्रह्मतत्त्वं न जानाति ब्रह्मसूत्रेण गर्वितः ।
 तेनैव स च पापेन विप्रः पशुरूदाहृतः ॥ ३७२
 वापीकूपतडागानामारामस्य सरःसु च ।
 निःशङ्कं रोधकश्चैव स विप्रो म्लेच्छ उच्यते ॥ ३७३
 क्रियाहीनश्च मूर्खश्च सर्व्वधर्म्मविबर्जितः ।
 निर्दयः सर्व्वभूतेषु विप्रश्चाण्डाल उच्यते ॥ ३७४
 वैदेर्विहीनाश्च पठन्ति शास्त्रं
 शास्त्रेण हीनाश्च पुराणपाठाः ।
 पुराणहीनाः कृषिणो भवन्ति
 भ्रष्टास्ततो भागवता भवन्ति ॥ ३७५
 ज्योतिर्विंदो ह्यथर्व्वीणः कीरपौराणपाठकाः ।
 आद्रे यज्ञे महादाने वरणीयाः कदाच न ॥ ३७६
 आहञ्च पितरं घोरं दानश्चैव तु निष्फलम् ।
 यज्ञे च फलहानिः स्यात्तस्मात्तान् परिवर्जयेत् ॥ ३७७ ॥
 आधिकश्चित्तकारश्च वैद्यो नक्षत्रपाठकः ।
 चतुर्विंप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ॥ ३७८
 भागधो माधुरश्चैव कापटः कौटकामलौ ।
 पञ्च विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ॥ ३७९
 क्रयक्रीता च या कन्या पत्नी सा न विधीयते ।
 तस्यां जाताः सुतास्तेषां पितृपिण्डं न विद्यते ॥ ३८०

अष्टशल्यागतो नीरं पाणिना पिवते द्विजः ।
 सुरोपानेन तत्तुल्यं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥ ३८१
 लङ्कुजङ्घेषु विप्रेषु प्रक्षाल्य चरणद्वयम् ।
 तावच्चण्डालरूपेण यावन्नङ्गां न मज्जति ॥ ३८२
 दीपशय्यासनच्छाया कार्पासं दन्तधावनम् ।
 अकारेणु स्रग्भ्रैव शक्रस्यापि त्रियं हरेत् ॥ ३८३
 गृहाद्दशगुणं कूपं कूपाद्दशगुणं तटम् ।
 तटाद्दशगुणं नद्यां गङ्गासङ्घरा न विद्यते ॥ ३८४
 स्रवद्वयद्वन्नाद्धर्षं तीर्थं सरस्यं क्षत्रियं तथा ।
 वापीकूपे तु वैश्यस्य शौद्रं भाण्डोदकं तथा ॥ ३८५
 तीर्थस्नानं महादानं यच्चान्यत्तिलतर्पणम् ।
 अन्दमेकं न कुर्वीत महागुरुनिपाततः ॥ ३८६
 गङ्गां गया त्वमावस्या हृदित्राहे क्षयेऽहनि ।
 मघापिण्डप्रदानं स्यादनत्र परिवर्जयेत् ॥ ३८७
 घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा यदि वा दधि ।
 चत्वारो ह्याल्यसंख्यानं हुतं नैव तु वर्जयेत् ॥ ३८८
 श्रुत्वैतानृपयो धर्मान् भाषितानत्रिणा स्वयम् ।
 इदं सूनुर्गृह्णात्मानं सर्वं ते धर्मनिहिताः ॥ ३८९
 या इदं धारयिष्यन्ति धर्मशास्त्रमतद्धिताः ।
 इह लोके ययः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ॥ ३९०
 विद्यार्थो लभते विद्यां धनकामो धनानि च ।
 आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं त्रियम् ॥ ३९१
 इति श्रीअत्रिसंहर्षिष्मृतिः समाप्ता ॥ १ ॥

संवर्त्तसंहिता ।

संवर्त्तमेकमापीनमात्मविद्यापरायणम् ।
न्द्रपयस्तु समागम्य पप्रच्छर्धर्मकाङ्क्षिणः ॥ १
भगवन् श्रोतुमिच्छामः श्रेयस्कर्म्म द्विजोत्तम ।
यथावद्वर्म्ममाचक्ष्व शुभाशुभविवेचनम् ॥ २
यामदेवादयः सर्व्वं तमपृच्छन् महौजसम् ।
तानब्रवीन्मनोन् सर्वांन् प्रोतात्मा श्रूयतामिति ॥ ३
स्वभावाद्यत्र विचरेत् कृष्णसारः सदा ऋगः ।
धर्मप्रदेशः स विज्ञेयो द्विजानां धर्मसाधनम् ॥ ४
उपनीतः सदा विप्रो गुरोस्तु हितमाचरेत् ।
स्रग् गन्धमधुमांसानि ब्रह्मचारौ विवर्जयेत् ॥ ५
सन्ध्यां प्रातः सनचत्रामुपासीत यथाविधि ।
सादित्यां पश्चिमां सन्ध्यामर्द्धास्तमितभास्करे ॥ ६
तिष्ठन् पूर्वां जपं कुर्याद्ब्रह्मचारौ समाहितः ।
आसीनः पश्चिमां सन्ध्यां जपं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ७
अग्निकाय्यं ततः कुर्यान्मघावी तदनन्तरम् ।
ततोऽधीयीत वेदन्तु वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ८
प्रणवं प्राक् प्रयुञ्जीत व्याहृतिं तदनन्तरम् ।
गायत्रीञ्चानुपूर्व्वेण ततो वेदं समारभेत् ॥ ९
हस्तौ सुसंयतौ काय्यौ जानुभ्यामुपरिस्थितौ ।
गुरोरनुमतं कुर्यात् पठन् नान्यमतिर्भवेत् ॥ १०

सायं प्रातस्तु भिक्षित ब्रह्मचारो सदा व्रती ।
 निर्वेद्य गुरवेऽश्रीयात् प्राञ्जुखी वाग् यतः शुचिः ॥ ११
 सायं प्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् ।
 नान्तरा भोजनं कुर्यादग्निहोत्रसमो विधिः ॥ १२
 अचस्यैव तु भुञ्जीत मुक्ता चोपसृशेद्द्विजः ।
 अनाचान्तस्तु योऽश्रीयात् प्रायश्चित्तीयते तु सः ॥ १३
 अनाचान्तः पिबेद्यस्तु योऽपि वा भक्षयेद्विजः ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ १४
 अकृत्वा पादशौचन्तु तिष्ठन् मुक्तशिखोऽपि वा ।
 विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽथाशुचिर्द्विजः ॥ १५
 आचामेद्ब्राह्मणतीर्थेन सोपवीती ह्युदङ्मुखः ।
 उपवीतो द्विजो नित्यं प्राञ्जुखी वाग् यतः शुचिः ॥ १६
 जले जलस्थ आचामेत् स्थलाचान्तो वह्निः शुचिः ।
 वह्निरश्वस्थ आचान्त एवं शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ १७
 आमणिवन्धनाद्धस्तौ पादावद्भिर्विशोधयेत् ।
 अशब्दाभिरनुष्णाभिः स्ववर्णरसगन्धिभिः ॥ १८
 हृन्दताभिरफेनाभिस्त्रियतुर्व्वर्द्धिराचमेत् ।
 परिमृज्य द्विरास्यन्तु द्वादशाङ्गानि च सृशेत् ॥ १९
 स्नात्वा पीत्वा तथा भुक्त्वा सृष्ट्वा चैव द्विजोत्तमाः ।
 अनेन विधिना विप्र आचान्तः शुचितामियात् ॥ २०
 शूद्रः शुध्यति हस्तेन वैश्यो दन्तेषु वारिभिः ।
 कण्ठागतैः क्षत्रियस्तु आचान्तः शुचितामियात् ॥ २१
 आसनारुढपादश्च कृतावसक्तिकस्तथा ।
 आरुढपादको वापि न शुध्यति कदाचन ॥ २२

उपासीत न चेत् सन्ध्यामग्निकार्यं न वा कृतम् ।
 गायत्रप्रष्टसहस्रन्तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥ २३
 सूतकान्नं नवश्राद्धं मासिकान्नं तथैव च ।
 ब्रह्मचारी तु योऽश्रौयात् त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ २४
 ब्रह्मचारी तु यो गच्छेत् स्त्रियं कामप्रपीडितः ।
 प्राजापत्यं चरेत् कच्छंमथवैकं सुर्यान्वितः ॥ २५
 ब्रह्मचारी तु योऽश्रौयान्मधुमांसं कथञ्चन ।
 प्राजापत्यन्तु कृत्वासी मीक्षोहीमेन शुध्यति ॥ २६
 निर्व्वपेच्च पुरोडाशं ब्रह्मचारी च पर्व्वणि ।
 मन्त्रैः शाकलहोमान्तैरग्नावाज्यञ्च होमयेत् ॥ २७
 ब्रह्मचारी तु यः स्कन्देत् कामतः शुक्रमात्मन ।
 अवकीर्णिव्रतं कुर्यात् स्नात्वा शुष्येदकामतः ॥ २८
 भिचाटनमतः कृत्वा स्वस्थो ह्येकात्मनः श्रुतिः ।
 अस्नात्वा चैव यो भुङ्क्ते गायत्रप्रष्टशतं जपेत् ॥ २९
 शूद्रद्वस्तेन योऽस्नायात् पानौयं वा पिवेत् क्वचित् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३०
 शुष्कपर्युषितोच्छिष्टं भुङ्क्त्वा केशदूषितम् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३१
 शूद्राणां भाजने भुङ्क्त्वा भुङ्क्त्वा वा भिन्नभाजने ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३२
 दिवा स्वपिति यः स्वस्थो ब्रह्मचारी कथञ्चन ।
 स्नात्वा सूर्य्यं समभ्यर्च्यं गायत्रप्रष्टशतं जपेत् ॥ ३३
 एष धर्मः समाख्यातः प्रथमाश्रमवासिनाम् ।
 एवं संवत्समानस्तु प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ३४

अथ द्विजोऽभ्यनुज्ञातः सवर्णां द्वियमुद्वहेत् ।
 कुले महति सन्भूतां लक्षणैश्च समन्विताम् ॥ ३५
 ब्राह्मणैव विवाहेन शौलरूपगुणान्विताम् ।
 पञ्चयज्ञविधानञ्च कुर्यादहरहर्दिजः ॥ ३६
 माहाप्येत् क्वचिद्विप्रः श्रेयस्क्लामः कदाचन ।
 हानिं तस्य तु कुर्वीत सदा मरणजन्मनोः ॥ ३७
 विप्रो दशाहमासीत् दानाध्ययनवर्जितः ।
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशैव तु ।
 शूद्रः शुध्यति सासेन संवत्सवचनं यथा ॥ ३८
 प्रेतस्य तु जलं देयं स्नात्वा च गोमूत्रैर्वह्निः ।
 प्रथमेऽङ्गि तृतीये च सप्तमे नवमे तथा ॥ ३९
 चतुर्थे सञ्चयं कुर्यात् सर्व्वंस्तु गोत्रजेः सह ।
 ततः सञ्चयनादूर्ध्वमङ्गसर्गा विधीयते ॥ ४०
 चतुर्थेऽहनि विप्रस्य पष्टे वै क्षत्रियस्य च ।
 अष्टमे दशमे चैव स्रष्टं स्याद्वैश्यशूद्रयोः ॥ ४१
 जातस्यापि विधिर्दृष्ट एष एव मनोषिभिः ।
 दशरात्रेण शुद्धान्ति वैश्वदेवविवर्जिताः ॥ ४२
 पुत्रे जाते पितुः स्नानं सचेलन्तु विधीयते ।
 माता शुद्ध्यं द्वादशाहेन स्नातस्य स्रष्टं पितुः ॥ ४३
 होमस्तत्र तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेन फलेन च ।
 पञ्चयज्ञविधानन्तु न कार्य्यं मृत्युञ्जन्मनोः ॥ ४४
 दशाहात्तु परं सम्यग्विप्रोऽधीयीत धर्मवित् ।
 दानञ्च विधिना देयमशुभान्तकारं शुभम् ॥ ४५

यद्यदिष्टतमं लोके यज्ञापि दयितं गृहे ।
 तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ४६
 नानाविधानि द्रव्याणि धान्यानि सुवह्नि च ।
 समुद्रजानि रत्नानि नरो विगतकल्मषः ।
 दत्त्वा विप्राय महते प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ ४७
 गन्धमाभरणं माल्यं यः प्रयच्छति धर्मवित् ।
 स सुगन्धः सदा हृष्टो यत्र तत्रोपजायते ॥ ४८
 श्रोत्रियाय कुलीनाय त्वर्थिने च विशेषतः ।
 यद्दानं दीयते भक्त्या तद्भवेत् महत् फलम् ॥ ४९
 आह्वय शीलसम्पन्नं श्रुतेनाभिजनेन च ।
 शुचिर्विप्रं महाप्राज्ञो हव्यकव्येषु पूजयेत् ॥ ५०
 नानाविधानि द्रव्याणि रसवन्तीप्सितानि च ।
 श्रेयस्कामेन देयानि स्वर्गमक्षयमिच्छता ॥ ५१
 वस्त्रदाता सुवेशः स्याद्द्वीप्यदो रूपमेव हि ।
 हिरण्यदो महत्चायुर्लभेत् तेजश्च मानवः ॥ ५२
 भूताभयप्रदानेन सर्वं कामानवाप्नुयात् ।
 दीर्घमायुश्च लभते सुखी चैव तथा भवेत् ॥ ५३
 धान्योदकप्रदायी च सर्पिर्हृः सुखमुञ्चते ।
 अलङ्कृत्य त्वलङ्कारं दत्त्वा प्राप्नोति तत्फलम् ॥ ५४
 फलमूलानि विप्राय शाकानि विविधानि च ।
 सुरभीणि च पुष्पाणि दत्त्वा प्राज्ञः स जायते ॥ ५५
 तास्त्रुलक्षैव यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो विचक्षण ।
 मेधाव्री सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते ॥ ५६

पादुकोपानहौ च्छत्रं शयनान्यामनानि च ।
 विविधानि च यानानि दृष्ट्वा टिञ्चगतिर्भवेत् ॥ ५७
 दद्याच्च शिशिरं त्वग्निं बहुकाष्ठं प्रयत्नतः ।
 कायाग्निदीप्तिं प्राञ्जलं सपत्नीभाग्यमाप्नुयात् ॥ ५८
 श्रीपथं स्नेहमाहारं रोगिणां रोगशान्तये ।
 दत्त्वा श्याद्रोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च ॥ ५९
 पुण्यनानि च यो दद्याद्विप्रेभ्यः शिशिरागमे ।
 नित्यं जयति संग्रामे श्रिया यत्नान्नु दीप्यते । ६०
 अन्नकृत्य तु यः कन्यां यथाय नष्टयाव वै ।
 ब्राह्मीयेण विवाहेन दद्यात् तान्नु सुपुत्रिणां ॥ ६१
 न कन्यायाः प्रदानेन श्रेयो विन्दति पुष्कलन्तु ।
 साधुवादं लभेत् सङ्गः कोत्तिं प्राप्नोति पुष्कलाम् । ६२
 ज्योतिष्टोमादिसवाणां गतं गतगुणैर्जितम् ।
 प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा होममन्त्रेणु नरकृताम् ॥ ६३
 अन्नकृत्य पिता कन्यां भूषणाच्छादनामनैः ।
 दत्त्वा स्वर्गमयाप्नोति पूजितस्तु सुरादिषु । ६४
 रोमदर्शनसम्प्राप्ते सोमो भुङ्क्तेऽथ कन्यकाम् ।
 रजो दृष्ट्वा तु गन्धर्वः कुर्वी दृष्ट्वा तु पावकः ॥ ६५
 अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी ।
 दशवर्षा भवतु कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ ६६
 माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
 त्रयस्त्रिंशत् नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ ६७
 तस्माद्द्विवाहयेत् कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत् ।
 विवाहोऽष्टमवर्षायाः कन्यायास्तु प्रशस्यते । ६८

तैलमास्तरणं प्राञ्जः पादाभ्यङ्गं ददाति यः ।

प्रहृष्टमानसो लोके सुखी चैव सदा भवेत् ॥ ६९

अनङ्गाही च यो दद्यात्, कीलसीरेण संयुतो ।

अलङ्कृत्य यथाशक्त्वा धूर्त्वं ही शुभलक्षणौ ॥ ७०

सर्वपापविशुद्धात्मा सर्वकामसमन्वितः ।

वर्षाणि वसति स्वर्गे रोमसङ्घ्याप्रमाणतः ॥ ७१

धेनुञ्च यो द्विजे दद्यादलङ्कृत्य पयस्विनीम् ।

कांस्यवस्त्रादिभिर्युक्तां स्वर्गलोके महीयते ॥ ७२

भूमिं शस्यवतीं श्रेष्ठां ब्राह्मणे वेदपारगे ।

गां दत्त्वाऽप्रसूताञ्च स्वर्गलोके महीयते ॥ ७३

अग्ने रपत्यं प्रथमं सुवर्णं

भूर्त्वेण्वौ सूर्य्यसुताश्च गावः ।

लोकास्त्रयस्ते न भवन्ति दत्त

यः काञ्चनं गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥ ७४

यावन्ति शस्यमूलानि आरीप्याणि च सर्वशः ।

नरस्तावन्ति वर्षाणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७५

सर्वेषामिव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ।

हाटकक्षितिगौरौणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥ ७६

यो ददाति स्वर्णरौप्यैर्हेमशृङ्गीमरोगिणीम् ।

सवत्सां वाससा वीतां सुशीलां गां पयस्विनीम् ॥ ७७

तस्यां यावन्ति रोमाणि सवत्सायां दिवं गतः ।

तावद्द्वर्षसहस्राणि स नरो ब्रह्मणोऽन्तिके ॥ ७८

यो ददाति वलीवद्मुक्तेन विधिना शुभम् ।

शुभ्यङ्गं गोप्रदानेन फलदशगुणं फलम् ॥ ७९

जलदस्तृप्तिमतुलां विदथ सर्व्ववस्तुषु ।
 अन्नदः सुखमाप्नोति सुदत्तः सर्व्ववस्तुषु ॥ ८०
 सर्व्वेषामिव दानानामन्नदानं परं स्मृतम् ।
 सर्व्वेषामिव जन्तूनां यतस्तज्जीवितं फलम् ॥ ८१
 यस्मादन्नात् प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पेऽसृजत् प्रभुः ।
 तस्मादन्नात् परं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ८२
 अन्नदानात् परं दानं विद्यते न हि किञ्चन ।
 अन्नाद्भूतानि जायन्ते जीवन्ति च न संशयः ॥ ८३
 मृत्तिकां गोशकृद्भर्तुपवीतं यथोत्तरम् ।
 दत्त्वा गुणाग्रविप्राय कुले महति जायते ॥ ८४
 सुखशसञ्च यो दद्याद्दन्तधावनमेव च ।
 शुचिगन्धसमायुक्तो वाक्पटुः स सदा भवेत् ॥ ८५
 पादशौचन्तु यो दद्यात्तथा च गुदलिङ्गयोः ।
 यः प्रयच्छति विप्राय शुद्धबुद्धिः सदा भवेत् ॥ ८६
 श्रौषधं पथ्यमाहारं स्नेहाभ्यङ्गं प्रतिश्रयम् ।
 यः प्रयच्छति रोगिभ्यः सर्व्वव्याधिविवाञ्छितः ॥ ८७
 गुडमिहुरसञ्चैव लवणं वज्रनानि च ।
 सुरभीणि च पानानि दत्त्वात्यन्तसुखी भवेत् ॥ ८८
 दानैश्च विविधैः सम्यक् पुण्यमेतदुदाहृतम् ।
 विद्यादानेन पुण्येन ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८९
 अन्योन्यान्नप्रदा विप्रो अन्योन्यप्रतिपूजकाः ।
 अन्योन्यं प्रतिगृह्णन्ति तारयन्ति तरन्ति च ॥ ९०
 दानान्येतानि देयानि ह्यन्यानि च विशेषतः ।
 दीनान्धकृपणादिभ्यः श्रेयस्कामेन धीमता ॥ ९१

प्रह्लाचारियतिभ्यश्च वपनं यस्तु कारयेत् ।
 नखकर्मादिकश्चैव चक्षुष्मान् जायते नरः ॥ ८२
 देवागारे द्विजातीनां दौषं दद्याच्चतुष्पथे ।
 मेधाविज्ञानसम्पन्नश्चक्षुष्मान् जायते नरः ॥ ८३
 नित्ये नैमित्तिके काम्ये तिलान् दत्त्वा तु शक्तिः ।
 प्रजावान् पशुमांश्चैव धनवान् जायते नरः ॥ ८४
 यो ददात्यर्थितो विप्रो यत्तं सम्यतिपादिते ।
 तृणकाष्ठादिकश्चैव गोप्रदानसमं भवेत् ॥ ८५
 कृत्वा ग्राह्याणि कर्माणि स्वभार्यापोषणे नरः ।
 ऋतुकालाभिगामौ स्यात् प्राप्नोति परमां गरिम् ॥ ८६
 उषित्वैवं गृहे विप्रो द्वितीयादाश्रमां परम् ।
 बलोपलितसंयुक्तस्तृतीयन्तु समाश्रयेत् ॥ ८७
 गच्छेदेवं वनं प्राज्ञः स्वभार्यां सहचारिणौम् ।
 षट्शौत्वा चाग्निहोत्रञ्च होमं तत्र न हापयेत् ॥ ८८
 कुर्याच्चैव पुरोडाशं वन्यैर्मध्येर्यथाविधि ।
 भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्याच्छाकमूलफलानि च ॥ ८९
 कुर्यादध्ययनं नित्यमग्निहोत्रपरायणः ।
 इष्टिं पार्व्यायणीयाञ्च प्रकुर्यात् प्रतिपर्वसु ॥ ९०
 उषित्वैवं वने सम्यग्विधिज्ञः सर्व्ववस्तुषु ।
 चतुर्थमाश्रमं गच्छेद्दुतहोमो जितेन्द्रियः ॥ ९१
 अग्निमात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रब्रजितो भवेत् ।
 वेदाभ्यासरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः ॥ ९२
 अष्टौ भिक्षाः समादाय स मुनिः सप्त पञ्च वा ।
 अग्निः प्रचाख्य तत्सर्व्वं भुञ्जीतच समाहितः ॥ ९३

अरण्ये निर्जने विप्रः पुनरामीत भुक्तवान् ॥
 एकाकी चिन्तयेत्तित्वं मनीषाकायमंयतः ॥ १०४
 षट्पञ्च नाभिनन्देत जीवितं वा क्वचन ।
 पालमेव प्रतोवेत यायतायुः समाप्यते ॥ १०५
 संवेद्य चाश्रमानेतान् जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति वेदशास्त्रार्थविद्विजः ॥ १०६
 आश्रमेषु च सर्वेषु शृणाः प्रामङ्गिको विधिः ।
 अथाभिवक्षे-यापानं प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ १०७
 ब्रह्मघ्नश्च सुरापय स्त्रियो च गुरुतल्पगः ।
 महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगो च पक्षमः ॥ १०८
 ब्रह्मघ्नस्तु वनं गच्छेत् वल्कयासा जटोऽथजो ।
 पन्न्यान्धेव फलान्यन्नन् सर्व्वकामयिर्बर्जितः ॥ १०९
 भिक्षार्थी च चरेदग्रामं वन्योर्यदि न जीवति ।
 चातुर्वर्ण्यं चरेद्देव' खट्वाङ्गी मंयतः पुमान् ॥ ११०
 भेक्षस्त्वं ममाटाय वनं गच्छेत् ततः पुनः ।
 वनवासो मपापश्च मदाकालमतन्द्रितः ॥ १११
 ख्यापयन्नेव तत्पापं ब्रह्मघ्नः पापघ्नश्चरः ।
 अनेन तु विधानेन द्वादशाब्दव्रतं चरेत् ॥ ११२
 सर्व्वत्रयस्येन्द्रियग्रामं सर्व्वभूतहिते रतः ।
 ब्रह्महत्यापनोदाय ततो मुञ्चेत किल्बिषात् ॥ ११३
 अतःपरं सुरापस्य प्रवक्ष्यामि विनिष्कृतिम् ।
 श्रोतुमिच्छत भो विप्रा वेदशास्त्रानुरुपिक्वाम् ॥ ११४
 गौडी पैष्टी तथा माध्वो विज्ञेया त्रिविधा सुरा ।
 यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजैः सदा ॥ ११५

सुरापस्तु सुरां तप्तां पिवेत्तत्पापमोक्षकः ।
गोमूत्रमग्निवर्णञ्च गोमयं वा तथाविधम् ॥ ११६
घृतञ्चैव सूतमञ्च क्षीरं वापि तथाविधम् ।
वत्सरं वा कणानश्नन् सर्व्वकामविवर्जितः ॥ ११७
चान्द्रायणानि वा त्रीणि सुरापो व्रतमाचरेत् ।
सुच्यते तेन पापेन प्रायश्चित्ते कृते सति ॥
एवं शुद्धिः सुरापस्य भवेदिति न संशयः ।
मद्यभाण्डोदकं पौत्वा पूनः संस्कारमर्हति ॥
स्त्रेयं कृत्वा सुवर्णस्य राज्ञे शंसेत मानवः ।
ततो सुषलमादाय स्त्रेणं हन्यात्ततो नृपः ॥ ११८—२०
यदि जीवति स स्त्रेणस्ततः स्त्रेयात् प्रमुच्यते ।
अरण्ये क्षीरवासा वा चरेद् ब्रह्महृणो व्रतम् ॥ १२१
समालिङ्गेत् स्त्रियं वापि दौसां कृत्वायसा कृताम् ।
एवं शुद्धिः कृता स्त्रेये संवत्तवचनं यथा ॥ १२२
गुरुतल्पे शयानस्तु तल्पे खप्यादयोमये ।
चान्द्रायणानि वा कुर्याच्चत्वारि त्रीणि वा द्विजः ।
ततो विमुच्यते पापात् प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ १२३
एभिः सम्पर्कमायाति यः कश्चित् पापमोहितः ।
परमासादधिकं वापि पूर्व्वोक्तं व्रतमाचरेत् ॥ १२४
महापातकिसंयोगे ब्रह्महत्यादिभिर्नरः ।
तत्पापस्य विशुद्धयर्थं तस्य तस्य व्रतं चरेत् ॥ १२५
क्षत्रियस्य वधं कृत्वा त्रिभिः कच्छैर्विशुध्यति ।
कुर्याच्चैवानुरूपेण त्रीणि कच्छाणि संयतः ॥ १२६

वैश्यहत्यान्तु सम्प्राप्तः कथञ्चित् काममोहितः ।
 कञ्छातिक्कञ्छं कुर्वीत स नरो वैश्यघातकः ॥ १२७
 कुर्याच्छुद्ध्रधं प्राप्तस्तक्कञ्छं यथाविधि ॥ १२८
 गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं तत्त्वतः पुमान् ।
 गोघ्नः कुर्वीत संस्थानं गोष्ठं गोरूपसंस्थिते ॥ १२९
 तत्रैव क्षितिशायौ स्यान्मासार्धं संयतेन्द्रियः ।
 शुक्तयावकपिण्डाकपयोदधि सक्कन्नरः ॥ १३०
 एतानि क्रामतोऽश्रीयाद्द्विजस्तु पापमोचकः ।
 शुध्यते सार्धमासेन नखलोमविवर्जितः ॥ १३१
 क्षानं चिप्रवणञ्चास्य गवामनुगमस्तथा ।
 एतत् समाहितः कुर्यान्नरो विगतमत्सरः ॥ १३२
 सावित्रीञ्च जपेन्नित्यं पवित्राणि चः शक्तितः ।
 ततश्चोर्णव्रतः कुर्याद्दिप्राणां भोजनं परम् ॥ १३३
 भुक्तवत्सु च विप्रेषु गाञ्च दद्यात् सदक्षिणाम् ॥ १३४
 व्यापादितेषु वहुषु वन्धने रोधनेऽपि वा ।
 द्विगुणं गोव्रतं तस्य प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ १३५
 एका चेद्व्यहृभिः कैश्चिद्देवाद्ग्रापादिता क्वचित् ।
 पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥ १३६
 यन्त्रणे गोचिकित्सार्थं सूद्वगर्भविमोचने ।
 यदि तत्र विपत्तिः स्यान्न स पापेन लिप्यते ॥ १३७
 निशावन्धनिरूपेषु सर्पव्याघ्रहृतेषु च ।
 अग्निविघ्ननिपातेन प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 प्रायश्चित्तस्य पादन्तु रोधेषु व्रतमाचरेत् ।
 द्वौ पादौ वन्धने चैव पादोर्णं कुट्टने तथा ॥ १३८—३९

पापान्तेर्लगुडैर्दण्डैस्तथा शस्त्रादिभिर्नरः ।
 निपातने चरेत् सर्वं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥
 गजश्च तुरगं हत्वा महिषोद्वकपिं तथा ।
 एषु कुर्वीत सर्वेषु सप्तरात्रमभोजनम् ॥ १४०—४१
 व्याघ्रं श्वानं तथा सिंहमृच्छं शूकरमेव च ।
 एतान् हत्वा द्विजः कच्छं ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ १४२
 सर्वाणिमेव जातौनां मृगाणां वनचारिणाम् ।
 त्रिरात्रोपोषितंस्तिष्ठेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥ १४३
 हंसं काकं बलाकञ्च पारावतमथापि वा ।
 सारसं चासंभ्रांसञ्च हत्वा त्रिदिवसं चिपेत् ॥ १४४
 चक्रवाकं तथा क्रौञ्चं सारिकाशुकतित्तिरिम् ।
 श्येनगृध्रावुलुक्कञ्च कपोतकमथापि वा ॥ १४५
 टिट्ठिभं जालपादञ्च कोकिलं कुक्कुटं तथा ।
 एव पक्षिषु सर्वेषु दिनमेकमभोजनम् ॥ १४६
 मण्डूकैश्चव हत्वा च सर्पमार्जारसूषिकम् ।
 त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेत् कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ॥ १४७
 धनस्थौन् ब्राह्मणो हत्वा प्राणायामेन शुध्यति ।
 अस्थिमतो वधे विप्रः किञ्चिद्दद्याद्विचक्षणः ॥ १४८
 चाण्डालीं यो द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।
 त्रिभिः कच्छैर्विशुध्येत प्राजापात्यानुपूर्वकैः ॥ १४९
 पुक्कसौगमनं कृत्वा कामतोऽकामतोऽपि वा ।
 कच्छं चान्द्रायणं तस्य पावनं परमं स्मृतम् ॥ १५०
 नटीं शैलूषिकीञ्चैव रजकीं वैशुजौविनीम् ।
 गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात्तथा चर्मोपजीविनीम् ॥ १५१

चत्रियामथ वैश्यां वा गच्छेदयः काममोहितः ।
 तस्य सान्तपनं कृच्छ्रं भवेत् पापापनोदकम् ॥ १५२
 शूद्रैस्तु ब्राह्मणी गत्वा मासं मासार्धमेव वा ।
 गोभूतयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति ॥ १५३
 विप्रस्तु ब्राह्मणीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 चत्रियां चत्रियो गत्वा तदेव व्रतमाचरेत् ॥ १५४
 नरो गोगमनं कृत्वा कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५५
 गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वसारं पितुरेव च ।
 तस्या दुहितरश्चैव चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५६
 मातुलानीं सनाभिश्च मातुलस्यात्मजां क्षुषाम् ।
 एता गत्वा स्त्रियो भोक्षात् पराकेण विशुध्यति ॥ १५७
 पित्रव्यदारगमने भ्रातृभार्यागमे तथा ।
 गुरुतल्पव्रतं कुर्यात् तस्यान्या निष्कृतिर्न च ॥ १५८
 पित्रदारान् समारूढ्य मातृवर्जं नराधमः ।
 भगिनीं मातुलसुतां स्वसारश्चान्यमातृजाम् ।
 एतास्त्रिस्रः स्त्रियो गत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ १५९
 मातरं योऽधिगच्छेच्च सुतां वा पुरुषाधमः ।
 भगिनीश्च निजां गत्वा निष्कृतिर्नो विधीयते ॥ १६०
 कुमारीगमने चैव व्रतमेतत् समादिशेत् ।
 पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ॥ १६१
 भार्यासखीं कुमारीश्च श्वश्रूः वा श्यालिकां तथा ।
 नियमस्थां व्रतस्थाश्च योऽभिगच्छेत् स्त्रियं द्विजः ।
 स कुर्यात् प्राक्तं कृच्छ्रं धेनुं दद्यात् पयस्त्रिनीम् ॥ १६२

रजस्रलाञ्च यो गच्छेद्भभिणीं पतितां तथा ।
 तस्य पापविशुद्धयर्थमतिकृच्छ्रं विधीयते ॥ १६३
 वेश्याञ्च ब्राह्मणो गत्वा कृच्छ्रं मेकं समाचरेत् ।
 एवं शुद्धिं समाख्याता संबर्त्सं वधो यथा ॥ १६४
 ब्राह्मणो ब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रे षैकेन शुध्यति ॥ १६५
 कथञ्चित् ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियो वैश्य एव च ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासेनैकेन शुध्यति ॥ १६६
 ब्राह्मणी शूद्रसम्पर्के कथञ्चित्, समुपागते ।
 कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्यात्, पावनं परमं स्मृतम् ॥ १६७
 चाण्डालं पुंससञ्चैव श्रपाकं पतितं तथा ।
 एतान् श्रेष्ठस्त्रियो गत्वा कुर्याच्चान्द्रायणत्रयम् ॥ १६८
 भतःपरञ्च दुष्टानां निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ ।
 सव्यस्य दुर्भृतिः कश्चिदपत्यार्थं स्त्रियं व्रजेत् ।
 स कुर्यात् कृच्छ्रमश्रान्तः षण्मासं तदनन्तरम् ॥ १६९
 विषाग्निश्यामश्वलास्तेषामेवं विनिर्दिशेत् ।
 स्त्रीणां तथाङ्गचरणे गर्ह्याभिगमनेषु च ।
 पतितेषु तथैतेषु प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ १७०
 नृणां विप्रतिपत्तौ च पावनः प्रेतराजाह ॥ १७१
 गोभिविप्रहृते चैव तथा चैवात्मघातिनि ।
 नाशुप्रपातनं कार्थ्यं सद्भिः श्रेयोऽनुकाङ्क्षिभिः ॥ १७२
 एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत् तदहेतवे ।
 तथोदकक्रियां कृत्वा चरेच्चान्द्रायणत्रयम् ॥ १७३
 तच्छ्रवं कीवलं स्पृष्ट्वा वस्त्रं वा कीवलं यदि ।
 पूर्व्वं कृच्छ्रापहारी स्यादेकाहक्षपणं तथा ॥ १७४

महापातकिनाशैव तथा चैवात्मघातिनाम् ।
 उदकं पिण्डदानञ्च आहर्षेण तु यत् कृतम् ।
 नोपतिष्ठति तत् सर्वं राक्षसैर्विप्रलुप्यते ॥ १७५
 चाण्डालैस्तु हता ये च जलदंष्ट्रिसरीसृपैः ।
 आक्षेपेण न कर्त्तव्यं ब्रह्मदण्डहताश्च ये ॥ १७६
 कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा भुक्तीच्छिष्टस्तथा द्विजः ।
 ज्ञादिस्त्रष्टो जपेद्देव्याः सहस्रं स्नानपूर्वकम् ॥ १७७
 चाण्डालं पतितं सृष्ट्वा शवमन्यजमेव च ।
 उदक्यां स्रुतिकां नारीं सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १७८
 असृश्यं संसृशेद्यस्तु स्नानं तेन विधीयते ।
 ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं द्रव्याणां प्रोक्षणं तथा ॥ १७९
 चाण्डालाद्यैस्तु संसृष्ट उच्छिष्टश्च द्विजोत्तमः ।
 गोमूत्रयावकाहारः षड् रात्रेण विशुध्यति ॥ १८०
 शुनीं पुष्पवतीं सृष्ट्वा पुष्पवत्स्थान्यया तथा ।
 शीपाण्यहान्युपवसेत् स्नाता शुद्धेदृशताशनात् ॥ १८१
 चाण्डालभाण्डसंसृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ।
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ १८२
 अन्यजैः स्वीकृते तीर्थे तडागीषु नदीषु च ।
 शुध्यते पञ्चगव्येन पीत्वा तोयसकामतः ॥ १८३
 सुराघटाप्रपातीयं पीत्वाकाशजलं तथा ।
 अहीरात्रीपितो भूत्वा पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ॥ १८४
 कूपे घिण्मूत्रसंसृष्टे प्राश्य चापो द्विजातयः ।
 त्रिरात्रेण विशुध्यन्ति कुम्भे सान्तपनं स्मृतम् ॥ १८५

धापोकूपतडागानां दूषितानां विशोधनम् ।
 अपां घटशतोद्धारः पञ्चगव्यञ्च निक्षिपेत् ॥ १८६
 आधिकैकशफोद्गीणां क्षीरं प्राश्य द्विजोत्तमः ।
 तस्य शुद्धिविधानाय त्रिरात्रं यावत्कं पिबेत् ॥ १८७
 स्त्रीक्षीरमाजिकं पीत्वा सन्धिन्याश्चैव गीः पयः ।
 तस्य शुद्धिस्त्रिरात्रे ण विड् भक्ष्याणाञ्च भक्षणे ॥ १८८
 विष्णुं त्रभक्षणे चैव प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 श्वकाकोच्छिष्टगोच्छिष्टभक्षणे तु त्रहं द्विजः ॥ १८९
 विडालमूषिकोच्छिष्टे पञ्चगव्यं पिबेद्द्विजः ।
 शूद्राच्छिष्टं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ १९०
 पलाण्डुलशुनं जग्ध्वा तथैव ग्रामकुक्कुटम् ।
 कृत्वाकं विड् वराहञ्च चरेच्चान्द्रायणं द्विजः ॥ १९१
 मानवः श्वखरोद्गाणां कपेर्गोमायुकङ्कयोः ।
 प्राश्य मूत्रं पुरौषं वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १९२
 अन्नं पर्युषितं भुक्त्वा केशकीटैरुपद्रुतम् ।
 पतितैः प्रेक्षितं वापि पञ्चगव्यं पिबेद्द्विजः ॥ १९३
 अन्यजाभाजने भुक्त्वा ह्युदक्याभाजनेऽपि वा ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासार्द्धेन विशुध्यति ॥ १९४
 गामांसं मानुषञ्चैव शुनो हस्तात् समाहितम् ।
 अभक्ष्यमेतत् सर्व्वन्तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १९५
 चाण्डालस्य करे विप्रः श्वपाके पुक्कसेऽपि वा ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासार्द्धेन विशुध्यति ॥ १९६
 पतितेन सुसम्पर्के मांसं मासार्द्धमेव वा ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासार्द्धेन विशुध्यति ॥ १९७

यत्र यत्र च सङ्घीर्णं मात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्रकार्यस्त्रिलोहोमी गायत्रप्रावर्त्तनं तथा ॥ १९८
 एष एव मयां प्रोक्तः प्रायश्चित्तविधिः शुभः ।
 अनादिष्टेषु पापेषु प्रायश्चित्तं तथोच्यते ॥ १९९
 दानैर्होमैर्जपैर्नित्यं प्राणायामैर्हिंजोत्तमः ॥
 पातकेभ्यः प्रमुच्येत वेदाभ्यासान्न संशयः ॥ २००
 सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं तथैव च ।
 नाशयन्त्याशु पापानि ह्यन्यजन्मकृतान्यपि ॥ २०१
 तिलधेनुश्च यो दद्यात् संयताय द्विजन्मने ।
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ २०२
 माघमासे तु सम्प्राप्ते पौर्णमास्यामुपोषितः ।
 ब्राह्मणेभ्यस्त्रिलान् दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०३
 उपवासी नरो भूत्वा पौर्णमास्याञ्च कार्त्तिके ।
 हिरण्यं वस्त्रमन्नं वा दत्त्वा मुच्येत दुष्कृतैः ॥ २०४
 अमावास्या द्वादशी च संक्रान्तिश्च विशेषतः ।
 एताः प्रशस्तास्तिथयो भानुवारस्तथैव च ॥ २०५
 अत्र स्नानं जपो होमो ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ।
 उपवासस्तथा दानमेकैकं पावयेन्नरम् ॥ २०६
 स्नातः शुचिर्धौतवासाः शुद्धात्मा विजितेन्द्रियः ।
 सात्त्विकं भावमाश्रित्य दानं दद्याद्विचक्षणः ॥ २०७
 सप्तव्याहृतिभिर्होमो द्विजैः कार्यो हितात्मभिः ।
 उपपातकसिद्धयर्थं सहस्रपरिसङ्ग्रया ॥ २०८
 महापातकसंयुक्तो लक्षहोमं सदा द्विजः ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो गायत्रासैव जापनात् ॥ २०९

अभ्यसेच्च महापुण्यां गायत्रीं वेदमातरम् ।
 गत्वारण्ये नदीतीरे सर्वपापविशुद्धये ॥ २१०
 स्नात्वा च विधिवत्तत्र प्राणानायस्य धाग्यतः ।
 प्राणायामैस्त्रिभिः पूतो गायत्रीन्तु जपेद्विजः ॥ २११
 अस्तिन्नवासाः स्थलगः शुची देशे समाहितः ।
 पवित्रपाणिराचान्तो गायत्र्या जपमारभेत् ॥ २१२
 ऐहिकामुष्णिकं लोके पापं सर्वं विशेषतः ।
 पञ्चरात्रेण गायत्रीं जपमानो व्यपोहति ॥ २१३
 गायत्र्यास्तु परं नास्ति शोधनं पापकर्मणाम् ॥ २१४
 महाव्याहृतिसंयुक्तां प्राणायामेन संयुताम् ।
 गायत्रीं प्रजपन् विप्रः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१५
 ब्रह्मचारी मिताहारः सर्वभूतहिते रतः ।
 गायत्र्या लक्षजप्येन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१६
 अयाज्ययाजनं कृत्वा भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम् ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विमुच्यते ॥ २१७
 अह्न्यहनि योऽधीते गायत्रीं वै द्विजोत्तमः ।
 मासेन मुच्यते पापादुरगः कञ्चुकादयथा ॥ २१८
 गायत्रीं यः सदा विप्रो जपते नियतः शुचिः ।
 स याति परमं स्थानं वायुभूतः खमूर्त्तिमान् ॥ २१९
 प्रणवेन तु संयुक्ता व्याहृतीः सप्त नित्यशः ।
 गायत्रीं शिरसा सार्धं मनसा त्रिः पठेद्विजः ॥ २२०
 निगृह्य चात्मनः प्राणान् प्राणायामो विधीयते ।
 प्राणायामत्रयं कुर्यान्नित्यमेव समाहितः ॥ २२१

मानसं वाचिकं पापं कायिनैव तु यत् कृतम् ।
 तत् सर्वं नश्यते तूर्णं प्राणायामत्रये कृते ॥ २२२
 ऋग्वेदमथ्यसेद्यस्तु यजुःशाखामथापि वा ।
 सामानि सरहस्यानि सर्वं पापैः प्रमुच्यते ॥ २२३
 पावमानीं तथा कृत्स्नं पीरूपं सूक्तमेव च ।
 जघ्ना पापैः प्रमुच्येत पितृत्रश्च मधुच्छन्दसम् ॥ २२४
 मण्डलं ब्राह्मणं रुद्रसूक्तोक्ताश्च बृहत्कथाः ।
 वामदेव्यं बृहत्साम जघ्ना पापैः प्रमुच्यते ॥ २२५
 चान्द्रायणन्तु सर्वेषां पापानां पावनं परम् ।
 कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति परमं स्थानमेव च ॥ २२६
 धर्मशास्त्रमिदं पुण्यं संवत्सेन तु भाषितम् ।
 अधीत्य ब्राह्मणो गच्छेद्ब्रह्मणः सन्न शाश्वतम् ॥ २२७

काल्यायनसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातो गोभिलोक्तानामन्येषाञ्चैव कर्मणाम् ।
अस्यष्टानां विधिं सम्यग्दर्शयिष्ये प्रदीपवत् ॥ १
त्रिवृद्ब्रह्मवतं कार्यं तन्तुत्रयमधोवृतम् ।
त्रिवृत्तञ्चोपवीतं स्यात् तस्यैको ग्रन्थिरिष्यते ॥ २
पृष्ठवंशे च नाभ्याश्च घृतं यद्विन्दते कटिम् ।
तद्वार्यमुपवीतं स्यान्नातो लम्बं न चोच्छ्रितम् ॥ ३
सदोपवीतिना भाव्यं सदा वह्निशिखेन च ।
विशिखो व्युपवीतश्च यत् करोति न तत्कृतम् ॥ ४
त्रिःप्राश्यापो द्विरुन्मृज्य सुखमेतान्युपसृशेत् ।
आस्यनासात्तिकर्णांश्च नाभिवक्षःशिरोऽंसकान् ॥ ५
संहताभिस्त्राङ्गुलिभिरास्यमेवमुपसृशेत् ।
अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणञ्चैवमुपसृशेत् ।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्याश्च चक्षुः श्रोत्रं पुनःपुनः ॥ ६
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभिं हृदयन्तु तलेन वै ।
सर्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्वाङ्ग चायेण संसृशेत् ॥ ७
यत्रोपदिश्यते कर्म कर्तुरङ्गं न तुच्यते ।
दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः ॥ ८
यत्र दिङ्निगमो न स्याज्जपहोमादिकर्मसु ।
तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्रीसौम्यापराजिताः ॥ ९

तिष्ठन्नासौनः प्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृशः ।
 तदासौनेन कर्त्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता ॥ १०
 गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।
 देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥ ११
 घृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह ।
 गणेशेनाधिका ह्येता वृक्षौ पूज्याश्चतुर्दश ॥ १२
 कर्मादिषु तु सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः ।
 पूजनोयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः ॥ १३
 प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखित्वा वा पटादिषु ।
 अपि वाचतपुञ्जेषु नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः ॥ १४
 कुण्डलग्नां वसोर्द्धरां सप्तधारां घृतेन तु ।
 कारयेत् पञ्चधारां वा नातिनीचां नचोच्छ्रिताम् ॥ १५
 आयुष्यानि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ।
 षड्भ्यः पिढभ्यस्तदनु भक्त्या श्राद्धमुपक्रमेत् ॥ १६
 अनिष्टा तु पितॄन् याद्धे न कुर्यात् कर्म वैदिकम्
 तथापि मातरः पूर्वं पूजनोयाः प्रयत्नतः ॥ १७
 वसिष्ठोक्तो विधिः क्तस्त्री द्रष्टव्योऽत्र निरासिपः ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि विशेष इह यो भवेत् ॥ १८
 इति प्रथमखण्डः ।

द्वितीयः खण्डः ।

प्रातरामन्त्रितान् विप्रान् युग्मानुभयतस्तथा ।
 उपवेश्य कुशान् दद्याद्वज्रुनैव हि पाणिना ॥ १
 हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः ।
 समूलाः पितृदेवत्याः कल्माषा वैश्यदेविकाः ॥ २
 हरिता वै सपिञ्जलाः शुष्काः स्निग्धा समाहिताः ।
 रत्निमात्राः प्रमाणेन पितृतीर्थन संस्तृताः ॥ ३
 पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भास्तर्पणार्थं तथैव च ।
 धृतैः कृते च विण्मूत्रे त्यागस्तोषां विधीयते ॥ ४
 दक्षिणं पातयेज्जानु देवान् परिचरन् सदा ।
 पातयेदितरज्जानुं पितृन् परिचरन्नपि ॥ ५
 निपातो नहि सव्यस्य जानुनो विद्यते क्वचित् ।
 सदा परिचरेद्भक्त्या पितृनप्यत्र देववत् ॥ ६
 पितृभ्य इति दत्त्वेष उपवेश्य कुशेषु तान् ।
 गोत्रनामभिरामन्त्र्य पितृनर्घ्यं प्रदाषयेत् ॥ ७
 नात्रापसव्यकरणं न पितॄन् त्रीर्थमिष्यते ।
 पात्राणां पूरणादीनि देवेनैव हि कारयेत् ॥ ८
 ज्येष्ठोत्तरकरान् युग्मान् कराग्रान्नपवित्रकान् ।
 क्त्वार्घ्यं सम्प्रदातव्यं नैकैकस्यात्र दीयते ॥ ९
 अनन्तर्गभिण्यं साग्रं कौशं द्विद्वलमेव च ।
 प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥ १०
 एतदेव हि पिञ्जल्या कक्षणं समुदाहृतम् ।
 आज्यस्यौत्पवनार्थं यत्तदप्ये तावदेव तु ॥ ११

एतत् प्रामाण्यमेवैके कौशीमेवार्द्रमञ्जरौम् ।
 शुष्कां वा शीर्णकुसुमां पिञ्जलीं परिचक्षते ॥ १२
 पित्तमन्त्रानुद्रवण आत्मात्मभेऽधमे क्षणे ।
 अधोवायुसमुत्सर्गं प्रहासेऽनृतभाषणे ॥ १३
 मारजारिमूपकस्यर्षं आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे ।
 निमित्तेषु सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेत् ॥ १४
 इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

तृतीयः खण्डः ।

अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वद्भिः कर्मकारिणाम् ।
 अक्रिया च परोक्ता च तृतीया चायथाक्रिया ॥ १
 स्वशाखाश्रयसुत्सृज्य परशाखाश्रयश्च यः ।
 कर्तूमिच्छति दुर्मोधा मोघं तत्तस्य चेष्टितम् ॥ २
 यन्नान्नातं स्वशाखायां परोक्तामविरोधि च ।
 विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहीनादिकर्मवत् ॥ ३
 प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद् यदि मोहात् कथञ्चन ।
 यतस्तदन्यथाभूतं तत एव समापयेत् ॥ ४
 समाप्ते यदि जानीयान्मयैतदयथाकृतम् ।
 तावदेव पुनः कुर्यान्नाहृत्तिः सर्वकर्मणः ॥ ५
 प्रधानस्याक्रिया यत्र साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।
 तदङ्गस्याक्रियायाश्च नाहृत्तिर्नैव तत्क्रिया ॥ ६
 मधुमध्विति यस्तत्र त्रिजपोऽशितुमिच्छताम् ।
 गायत्रग्रन्तरं सोऽत्र मधुमन्त्रविवर्जितः ॥ ७

न चास्रत्सु जपेदत्र कदाचित् पितृसंहिताम् ।
 अन्य एव जपं कर्तव्यः सोमसामादिकः शुभः ॥ ८
 यस्तत्र प्रकरोऽन्नस्य तिलवद् यववत्तथा ।
 उच्छिष्टसन्निधौ सोऽत्र ढमेषु विपरीतकः ॥ ९
 सम्पन्नमिति ढसाः स्थ प्रश्रस्थाने विधीयते ।
 सुसम्पन्नमिति प्रोक्ते शेषमन्नं निवेदयेत् ॥ १०
 प्रागग्रेश्वथ दर्भेषु आद्यमामन्त्रं पूर्व्ववत् ।
 अपः क्षिपेन्मूलदेशेऽवनेनिच्छेति पात्रतः ॥ ११
 द्वितीयञ्च तृतीयञ्च मध्यदेशाग्रदेशयोः ।
 मातामहप्रभृतींस्तौनितरानेव वामतः ॥ १२
 सर्व्वम्मादन्नमुद्धृत्य व्यञ्जननैरूपसिच्य च ।
 संयोज्य यवकर्कन्धूदधिभिः प्राञ्जुखस्ततः ॥ १३
 अवनेजनवत् पिण्डान् दत्त्वा विल्वप्रमाणकान् ।
 तत्पात्रक्षालनेनाथ पुनरप्यवनेजयेत् ॥ १४
 इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

चतुर्थः खण्डः ।

उत्तरोत्तरदानेन पिण्डानामुत्तरोत्तरः ।
 भवेदधश्चाधराणामधरश्चाद्धकर्म्मणि ॥ १
 तस्माच्छ्राद्धेषु सर्व्वेषु बुद्धिमत्स्वितरेषु च ।
 मूलमध्याग्रदेशेषु ईषत्सक्तांश्च निर्व्विपेत् ॥ २
 गन्धादीन्निक्षिपेत्तण्णीं तत आचामयेद्विजान् ।
 अन्यत्राप्येष एव स्यादुयवादिरहितो विधिः ॥ ३

दक्षिणाप्लवने देशे दक्षिणाभिसुखस्य च ।
 दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु एषोऽन्यत्र विधिः स्मृतः ॥ ४
 अथायभूमिमासिञ्चेत् सुसम्प्रोक्षितमस्त्विति ।
 शिवा आपः सन्त्विति च युग्मानेवोदकेन च ॥ ५
 सौमनस्यमस्त्विति च पुष्पदानमनन्तरम् ।
 अक्षतञ्चारिष्टञ्चास्त्वित्यक्षतान् प्रतिपादयेत् ॥ ६
 अक्षथ्योदकदानन्तु अर्घ्यदानवदिष्यते ।
 षष्ठैव नित्यं तत्कुर्यान्न चतुर्थ्या कदाचन ॥ ७
 अर्घ्योऽक्षथ्योदके चैव पिण्डदानेऽवनेजने ।
 तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च ॥ ८
 प्रार्थनासु प्रतिप्रोक्ते सर्वास्वेव द्विजोत्तमैः ।
 पवित्रानार्हितान् पिण्डान् सिञ्चेदुत्तानपात्रकृत् ॥ ९
 युग्मानेव स्वस्ति वाच्यमङ्गुष्ठाग्रग्रहं सदा ।
 कृत्वा धूर्त्यस्य विप्रस्य प्रणम्यानुव्रजेत् ततः ॥ १०
 एष आहविधिः कृत्स्न उक्तः संक्षेपतो मया ।
 ये विन्दन्ति न सुह्यन्ति आहकर्मसु ते क्वचित् ॥ ११
 इदं शास्त्रञ्च गुह्यञ्च परिसङ्ग्रानमेव च ।
 वसिष्ठोक्तञ्च यो वेद स आहं वेद नेतरः ॥ १२
 इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

पञ्चमः खण्डः ।

असक्यत् तानि कर्माणि क्रियेरन् कर्मकारिभिः ।

प्रतिप्रयोगं नैताः स्युर्मातरः श्राद्धमेव च ॥ १

आधानहीमयोश्चैव वैश्वदेवे तथैव च ।

वल्किर्कर्मणि दर्शे च पौर्णमासे तथैव च ॥ २

नवयज्ञे च यज्ञज्ञा वदन्त्येव मनीषिणः ।

एकमेव भवेच्छ्राद्धमेतेषु न पृथक् पृथक् ॥ ३

नाष्टकासु भवेच्छ्राद्धं न श्राद्धे श्राद्धमिष्यते ।

न सोष्यन्ती जातकर्म प्रोषितागतकर्मसु ॥ ४

विवाहादिः कर्मगणो य उक्तो

गर्भाधानं शुश्रुम यस्य चान्ते ।

विवाहादावेकमेवात्र कुर्यात्

श्राद्धं नादौ कर्मणः कर्मणः स्यात् ॥ ५

प्रदोषे श्राद्धमेकं स्यान्नोनिष्क्रमप्रवेशयोः ।

न श्राद्धं युज्यते कर्त्तुं प्रथमे पुष्टिकर्मणि ॥ ६

हलाभियोगादिषु तु षट्सु कुर्यात् पृथक् पृथक् ।

प्रतिप्रयोगमप्येवानादावेकान्तु कारयेत् ॥ ७

वृहत्पत्रशुद्धपशुस्वस्वर्थं परिविन्यतोः ।

सूर्येन्दोः कर्मणो ये तु तयोः श्राद्धं न विद्यतेः ॥ ८

न दशाग्रन्यिके चैव विषवदृष्टकर्मणि ।

कामिदृष्टचिकित्सायां नैव शेषेषु विद्यते ॥ ९

गणशः क्रियमाणेषु मादृभ्यः पूजनं सकृत् ।

सकृदेव भवेच्छ्राद्धमादौ न पृथगादिषु ॥ १०

यत्र यत्र भवेच्छ्रायं तत्र तत्र च मातरः ।
 भासङ्गिकमिदं प्रोक्तामतः प्रकृतमुच्यते ॥ ११
 इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

षष्ठः खण्डः ।

आधानकाला ये प्रोक्तास्तथा यथाग्नियोनयः ।
 तदाश्रयाऽग्निमादद्यादग्निमानप्रज्ञो यदि ॥ १
 दाराधिगमनाधाने यः कुर्यादयजायिमः ।
 परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्व्वजः ॥ २
 परिवित्तिपरिवेत्तारौ नरकं गच्छतो ध्रुवम् ।
 अपि चौर्यं प्रायश्चित्तौ पादोनफलभागिनी ॥ ३
 देशान्तरस्थत्नोवैकहपणानसहोदरान् ।
 वैश्याभिसक्तपतितशूद्रतूल्यातिरोगिणः ॥ ४
 जडभ्रूकान्धवधिरकुलशमनकुण्ठकान् ।
 अतिवृद्धानभ्यार्याश्च ऊपिसक्तान् नृपस्य च ॥ ५
 धनवृद्धिपसक्तान्श्च कामतः कारिणस्तथा ।
 कुलटोन्मत्तचीरांश्च परिविन्दन् न दुष्यति ॥ ६
 धनवार्हुपिकं राजसेवकं कर्षकं तथा ।
 प्रोषितश्च प्रतोक्षेण वर्षभयमपि त्वरन् ॥ ७
 प्रोषितं यद्यश्रुखानमब्दादूर्ध्वं समाचरेत् ।
 आगते तु पुनस्तस्मिन् प्रादं तच्छुद्धये चरेत् ॥ ८
 लक्षणे प्राग्गतयास्तु प्रमाणां द्वादशाङ्गुलम् ।
 तन्मलसक्ता यादीचौ तस्या एतन्नवोत्तरम् ॥ ९

उदग्गतायाः संलग्नाः शेषाः प्रादेशमात्रिकाः ।
 सप्तसप्ताङ्गुलांस्वक्त्रा कुशेनैव समुस्त्रिखेत् ॥ १०
 मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तरि ।
 मानकृद्यजमानः स्याद्विदुषामिव निश्चयः ॥ ११
 पुण्यमेवादधीताग्निं स हि सर्वैः प्रशस्यते ।
 अर्हुकत्वं यत्तस्य कास्यैस्तन्नीयते शमौम् ॥ १२
 यस्य दत्ता भवेत् कन्या वाचा सत्येन केनचित् ।
 सोऽन्यां समिधमाधास्यन्नादधीतैव नान्यथा ॥ १३
 अनूदैव तू सा कन्या पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 न तथा व्रतलोपोऽस्य तेनैवान्यां समुद्धहेत् ॥ १४
 अथ चेन्न लभेतान्यां याचमानोऽपि कन्यकाम् ।
 तमग्निमात्मसात् कृत्वा क्षिप्रं स्यादुत्तराश्रमौ ॥ १५
 इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

सप्तमः खण्डः ।

अश्वत्थो यः शमौगर्भः प्रशस्ताब्धीसमुद्भवः ।
 तस्य या प्राङ्मुखो शाखा वादौची वोर्द्धगापि वा ॥ १
 अरणिस्तन्मयो प्रोक्ता तन्मध्येवोत्तरारणिः ।
 सारवहारवं चत्रमोविलो च प्रशस्यते ॥ २
 संसक्तमूलो यः शस्याः स शमौगर्भ उच्यते ।
 अलाभे त्वशमौगर्भादुद्धरेदविलम्बितः ॥
 चतुर्विंशतिरङ्गुष्ठदैर्घ्यं षडपि पार्थिवम् ।
 चत्वार उच्छ्रये मानमरण्योः परिकीर्त्तितम् ॥ ४

अष्टाङ्गुलः प्रमन्यः स्याच्चतुरं स्याद्वादशाङ्गुलम् ।
 श्रोत्रिलौ द्वादशैव स्यादेतन्मन्यनयन्त्रकम् ॥ ५
 अङ्गुष्ठाङ्गुलमानन्तु यत्र यत्रोपदिश्यते ।
 तत्र तत्र वृहत्पर्व्वग्रन्थिभिर्मिनुयात् सदा ॥ ६
 गोवालेः शणसन्निश्चिद्वृत्तममलात्मकम् ।
 व्यामप्रमाणं नेत्रं स्यात् प्रमथ्यस्तेन पावकः ॥ ७
 मूर्धाक्षिकर्णवक्त्राणि कन्धरा चापि पञ्चमी ।
 अङ्गुष्ठमात्रास्थितानि द्वाङ्गुष्ठं वक्ष उच्यते ॥ ८
 अङ्गुष्ठमात्रं हृदयं त्र्यङ्गुष्ठमुदरं स्मृतम् ।
 एकाङ्गुष्ठा कटिर्ज्ञेया ह्री वस्ति ह्री च गुह्यकम् ॥ ९
 ऊरु जङ्घे च पादौ च चतुस्त्येकैर्यथाक्रमम् ।
 शरण्यवयवा ह्येते याज्ञिकैः परिकीर्त्तिताः ॥ १०
 यत्तद्गुह्यमिति प्रोक्तं देवयोनिस्तु सीच्यते ।
 अस्यां यो जायते वङ्गिः स कल्याणकृदुच्यते ॥ ११
 अन्येषु ये तु मथन्ति ते रोगभयमाप्नुयुः ।
 प्रथमे मन्यने त्वेष नियमो नोत्तरेषु च ॥ १२
 उत्तरारणिनिष्पन्नः प्रमन्यः सर्व्वदा भवेत् ।
 योनिशङ्करदोषेण युज्यते ह्यन्यमन्यकृत् ॥ १३
 आर्द्रा सशुषिरा चैव घूर्णाङ्गी पाटिता तथा ।
 न हिता यजमानानामरणिस्रोत्तरारणिः ॥ १४
 इति सप्तमः खण्डः ॥ ७

अष्टमः खण्डः ।

परिधायाङ्गतं वासः प्राहृत्य च यथाविधि ।
विभ्रयात् प्राङ्मुखो यन्त्रमाहता वक्ष्यमाणया ॥ १
चक्रहस्ते प्रसन्न्यासं गाढं कृत्वा विचक्षणः ।
कृत्वोत्तराग्रामरणिं तद्गृहभसुपरि न्यसेत् ॥ २
चत्राधःकौलकाग्रन्यासोविलोमुदगग्रकाम् ।
विष्टभाहारयेद्यन्त्रं निष्कम्पं प्रयतः शुचिः ॥ ३
त्रिरुद्देश्याथ नेत्रेण चक्रं पद्मप्रोहतांशुकाः ।
पूर्वं मथ न्यरण्यान्याः प्राच्याग्नेः स्याद्यथाश्रुतिः ॥ ४
नैकयापि विना कार्य्यमाधानं भार्य्या द्विजैः ।
अकृतं तद्विज्ञानीयात् सर्वान्वाचारभन्ति यत् ॥ ५
वर्णज्यैष्ठेयन वङ्गीभिः सवर्णाभिश्च जन्मतः ।
कार्य्यमग्निश्रुतेराभिः साध्वोभिर्मथनं पुनः ॥ ६
ततः शक्ततरा पद्यादासामन्यतरापि वा ।
उपेतानां वान्यतसा मथ्ये दग्निं निकामतः ॥ ७
नात्र शूद्रीं प्रयुञ्जीत न द्रोहद्वैषकारिणीम् ।
न चैवात्रतस्यां नान्यपुंसा च सह सङ्गताम् ॥ ८
जातस्य लक्षणं कृत्वा तं प्रणीय समिध्य च ।
आधाय समिधश्चैव ब्राह्मणश्चोपवेशयेत् ॥ ९
ततः पृर्णाहुतिं हुत्वा सर्व्वमन्त्रसमन्विताम् ।
गां दद्याद्यज्ञवास्वन्ते ब्रह्मणे वाससौ तथा ॥ १०
होमपात्रमनादेशे द्रवद्रव्ये सुवः स्मृतः ।
पाणिरेवेतरस्मिंस्तु क्षुचेवात्र तु ह्यते ॥ ११

खादिरो वाथ पालागो द्विवितस्त्रिः स्र, वः स्मृतः ।
 स्र, ग्वाहुमात्रा विज्ञेया हत्तस्तु प्रग्रहस्तयोः ॥ १२
 स्रुवाग्ने घ्राणवत् खातं ह्यङ्गुष्ठपरिमण्डलस्थलम् ।
 जुह्वाः शराववत्खातं मनिर्व्वीहं पङ्कजं कुर्यात् ॥ १३
 तेषां प्राक्शः कुशैः कार्य्यः सम्प्रमार्गो जुह्वयता ।
 प्रतापनश्च लिमानां प्रचाख्योष्णेन वारिणा ॥ १४
 प्राञ्चं प्राञ्चसुह्रग्नेरुह्रग्रं ममोषतः ।
 तत्तथामादयेद्द्रव्यं यद्यथा विनियुज्यते ॥ १५
 आख्यं हव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ।
 मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥ १६
 नाङ्गुष्ठादधिका ग्राह्या समित् स्थूलतया क्वचित् ।
 न वियुक्ता त्वच्चा चैव न सकौटा न पाटिता ॥ १७
 प्रादेशात्प्राधिका नोना तथा न स्याद्विशास्त्रिका ।
 न सम्पूर्णं न निर्व्वीर्या होमेषु च विजानता ॥ १८
 प्रादेशद्वयमिधस्य प्रमाणं परिकोर्त्तितम् ।
 एवंविधाः स्युरेवेह समिधः सर्व्वकर्मसु ॥ १९
 समिधोऽष्टादशेधस्य प्रवदन्ति मनौषिणः ।
 दर्शे च षोर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विंशतिः । २०
 समिदादिषु होमेषु मन्त्रदेवत्ववर्जिता ।
 पुरस्ताद्धोपरिष्ठाच्च होन्वनाथं समिद्धवेत् ॥ २१
 इधोऽप्येधार्थमाचार्य्यैर्हविराहुतिषु स्मृतः ।
 यत्र चास्य निवृत्तिः स्यात् तत् स्पष्टौकरवाण्यहम् ॥ २२
 षड्द्व्यहोमसमित्तन्त्रसोप्यन्त्याख्येषु कर्मसु ।
 येषाञ्चैवेतदप्युक्तं तेषु तत्सदृशेषु च ॥ २३

अक्षभङ्गादिविपदिं जलहोमादिकर्मणि ।
सोमाहुतिषु सर्वासु नैतेष्विध-विधीयते ॥ २४
इति अष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

नवमः खण्डः ।

सूर्योऽस्तशैलमप्राप्ते षट्त्रिंशद्भिः सदाङ्गुलैः ।
प्रादुष्करणमग्नीनां प्रातर्भासाञ्च दर्शनात् ॥ १
हस्ताद्रूर्ध्वं रविर्यावद्भिरिं हित्वा न गच्छति ।
तावद्धोमविधिः पुण्यो नात्येत्युदितहोमिनाम् ॥ २
यावत् सम्यङ् न भाव्यन्ते नभस्यक्षाणि सर्वतः ।
न च लौहित्यमापैति तावत् सायञ्च ह्यते ॥ ३
रजोनौहारधूमाभ्रहृत्ताग्रान्तरिते रवी ।
सन्ध्यामुद्दिश्य जुहुयाद्दुतमस्य न लुप्यते ॥ ४
न कुर्यात् क्षिप्रहोमेषु द्विजः परिसमूहनम् ।
विरुपाक्षञ्च न जपेत् प्रवदञ्च-विवर्जयेत् ॥ ५
पर्युक्षणञ्च सर्वत्र कर्तव्यमादितेऽन्विति ।
अन्ते च वामदेवस्य गानं कुर्याद्वचस्त्रिधा ॥ ६
अहोमकेष्वपि भवेद्यथोक्तं चन्द्रदर्शनम् ।
वामदेव्यः गणेष्वन्ते वल्यन्ते वैश्वदेविके ॥ ७
यान्यधरणात्तानि न तेषु स्तरणं भवेत् ।
एककार्यार्थसाध्यत्वात् परिधीनपि वर्जयेत् ।
बर्हिःपर्युक्षणञ्चैव वामदेव्यजपस्तथा ।
क्रत्वाहुतिषु सर्वासु त्रिकमेतन्न विद्यते ॥ ८

हवियेषु यवा मुख्यास्तदनु त्रौहयः स्मृताः ।
 माषकोद्रवगौरादि सर्वांलामेऽपि वर्जयेत् ॥ १०
 पाषाणहृतिर्द्वादशपर्वंपूरिका
 कांसादिना चेत् स्रवमात्रपावका ।
 दैवेन तीर्थेन च ह्यते हविः
 स्वङ्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥ ११
 योऽनर्चिषि क्षुहोत्यग्नी व्यङ्गारिणि च मानवः ।
 मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्च स जायते ॥ १२
 तस्मात् समिद्धे होतव्यं नासमिद्धे कदाचन ।
 श्मारोग्यमिच्छोरायूश्च त्रियमाल्यन्तिकौम्पराम् ॥ १३
 होतव्ये च हुते चैव पाणिशूर्पस्फुरदारुभिः ।
 न कुर्यादाग्निधमनं कुर्याद्वा व्यजनादिना ॥ १४
 मुखेनेके धमन्यग्निं मुखाद्देदोऽध्यजायत ।
 नाग्निं मुखेनेति च यत्कौकिके योजयन्ति तत् ॥ १५
 इति नवमः खण्डः ॥ ८ ॥

दशमः खण्डः ।

यथाहनि तथा प्रातर्नित्यं स्यादनातुरः ।
 दन्तान् प्रक्षाल्य नद्यादौ गृहे चैतदमन्त्रवत् ॥ १
 नारदाद्युक्तवाचे यदष्टाङ्गलमपाटितम् ।
 सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात् तदग्रेण प्रधावयेत् ॥ २
 उत्थाय नेत्रे प्रक्षाल्य शुचिभूत्वा समाहितः ।
 परिजप्य च मन्त्राणि भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ ३

आयुर्वलं यशो वर्द्धं प्रजाः पशून् वसूनि च ।
 ब्रह्म प्रजाश्च मेधाश्च त्वन्नो धेहि वनस्यते ॥ ४
 यप्य ह्यं श्रावणादि सर्वा नद्यो रजस्वलाः ।
 तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥ ५
 धनुःसहस्राण्यथौ तु गतिर्यासां न विद्यते ।
 न ता नदोश्चवहा गर्त्तास्ताः परिकीर्त्तिताः ॥ ६
 उपाकर्मणि चात्मर्गे प्रेतस्नाने तथैव च ।
 चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥ ७
 वेदाश्छन्दांसि सर्वाणि ब्रह्माद्याश्च दिवोकसः ।
 जलार्थिनीऽथं पितरो मरुत्याद्यास्तथर्षयः ॥ ८
 उपाकर्मणि चोत्मर्गे स्नानार्थं ब्रह्मवाटिनः ।
 यियासूननुगच्छन्ति सन्तुष्टाः स्वशरौरिणः ॥ ९
 समागमस्तु यत्रैषां यत्र हत्यादयो मलाः ।
 नूनं सर्वं क्षयं यान्ति किन्भूतैकं नदीरजः ॥ १०
 ऋषोणां सिच्यमानानामन्तरालं समाश्रितः ।
 सम्पिवेद् यः शरौरिण पर्यन्मूक्तजलच्छटाः ॥ ११
 विद्यादोन् ब्राह्मणः कामान् वरादोन् कन्याका ध्रुवम् ।
 आमुष्मिकानपि सुखान्याप्नुयात् स न संशयः ॥ १२
 अशुच्यशुचिनां दत्तंमामंमन्तर्जलादिनां ।
 अनिर्गतदशाहास्तु प्रेता रक्षांसि भुञ्जते ॥ १३
 स्वर्धन्यम्भः समानि स्युः सर्वाख्यम्भांसि भूतले ।
 कूपस्थान्यपि सोमार्कग्रहणे नात्र संशयः ॥ १४

इति दशमः खण्डः ॥ १०

इति कर्मप्रदीपपरिशिष्टे कात्यायनविरचिते प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

एकादशः खण्डः ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सन्ध्यापासनकं विधिम् ।
 अनर्हं कर्मणां विप्रः सन्ध्याहीनो यतः स्मृतः ॥ १
 सव्ये पाणी कुशान् कृत्वा कुर्यादाचमनक्रियाम् ।
 ऋक्षाः प्रवरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु वर्हिषः ॥ २
 दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः सन्ध्यादि कर्मणि ।
 सव्यः सोपग्रहः कार्थी दक्षिणः सपवित्रकः ॥ ३
 रक्षयेद्धारिणात्मानं परिक्षिप्य समन्ततः ।
 शिरसो मार्जनं कुर्यात् कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥ ४
 प्रणवो भूर्भुवः स्वश्च सावित्री च तृतीयका ॥
 अद्भैवत्यं चतुर्थं चैव चतुर्थमिति मार्जनम् ॥ ५
 भूराद्यास्तिस्त्र एवेता महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।
 महर्जनस्तपः सत्यं गायत्रो च शिरस्तथा ॥ ६
 श्रापञ्चोत्तोरसोमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरिति शिरः ।
 प्रतीप्रतीकं प्रणवमूर्च्छारयेदन्ते च शिरसः ॥ ७
 एता एतां सहासेन तथैभिर्द्वाभिरः सह ।
 त्रिज्जपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ ८
 करेणोद्धृत्य सलिलं घ्राणमासज्य तत्र च ।
 जपेदनायतासुर्वा त्रिः सकृद्वाघमर्षनम् ॥ ९
 उल्यांयाकं प्रतिप्रोहे त्रिकेणाञ्जलिनाम्भसः ।
 उच्चित्रमृगद्वयेनाथ चोदतिष्ठेदनन्तरम् ॥ १०
 सन्ध्याद्वयेऽप्युपस्थानमेतदाहुर्मनीषिणः ।
 मध्ये त्वङ्ग उपर्यस्य विभ्राडादीच्छया जपेत् ॥ ११

तदसंस्तुपाणिं पूर्वा एकपादाहपादपि ।

कुर्थात् कृताञ्जलिर्वापि ऊर्ध्वं वाहुरथापि वा ॥ १२

यत्र स्यात् कच्छभूयस्त्वं श्रेयसोऽपि मनोषिणः ।

भूयस्त्वं ब्रुवते तत्र कच्छाच्छ्रेयो ह्यवाप्यते ॥ १३

तिष्ठेद्दुदयनात् पूर्वा मध्यमामपि शक्तितः ।

आनोतोडूङ्गमाच्चान्यं सन्ध्यां पूर्वत्रिकं जपन् ॥ १४

एतत् सन्ध्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मण्यं यत्र तिष्ठति ।

यस्य नाख्यादरस्तत्र न स ब्राह्मण उच्यते ॥ १५

सन्ध्यालोपाच्च चकितः स्नानशीलश्च यः सदा ।

तं दोषा नोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिवोरगाः ॥ १६

वेदमादित आरभ्य शक्तितोऽहरहर्जपेत् ।

उपतिष्ठेत्ततो रुद्रं सर्वाद्वा वैदिकाञ्जपात् ॥ १७

इति एकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

द्वादशः खण्डः ।

अथाङ्गिस्तर्पयेद्देवान् सतिलाभिः पितृनपि ।

नमोऽन्ते तर्पयामीति आदावोमिति च ब्रुवन् ॥ १

ब्रह्माणं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं वेदान् देवांश्छन्दांस्रषीन्
पुराणानार्थान् गन्धर्वाणितरान् आसं संवत्सरं सावयवं
देवींश्चरसी वेदानुगान् नागान् सागरान् पर्वतान् सरितो
दिव्यान् मनुष्याणितरान् मनुष्यान् यक्षान् रक्षांसि सुपर्णान्
पिशाचान् पृथिवीमोषधीः पशून् वनस्पतीन् भूतयामं चतु-
र्विधमित्युपवौत्यथ प्राचीनावीती यमं यमपुरुषान् कव्यवाङ्-
नलं सोमं यममर्थमणमग्निष्वात्तान् सोमपीथान् वहिषदोऽथ

स्नान् पितॄन् सकृत् सकन्नातामहंश्चेति प्रतिपुरुषमभ्यस्येच्छ-
 भ्रातृश्वशुरपितृव्यमातृनांश्च पितृवंश-मातृवंशौ ये चान्ये सन्त
 उदकमर्हन्ति तांस्तपस्यामौत्ययमवमानाञ्चलिरथ श्लोकाः ॥ २

छायां यथेच्छेच्छरदातपात्तः

पयः पिपासुः क्षुधितोऽलमन्नम् ।

बालो जनित्रीं जननो च बालं

योपितृ पुमांसं पुरुषश्च योषाम् ॥ ३

तथा सर्वाणि भूतानि स्यावराणि चराणि च ।

विप्रादुदकमिच्छन्ति सर्वाभ्युदयकृद्धि सः ॥ ४

तस्मात् सदैव कर्त्तव्यमकुर्वन् महतेनसा ।

युज्यते ब्राह्मणः कुर्वन् विश्वमेतद्विभक्तिं हि ॥ ५

अल्पत्वाद्दोमकालस्य बहुत्वात् स्नानकर्मणः ।

प्रातर्न तनुयात् स्नानं होमलोपो हि गर्हितः ॥ ६

इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

त्रयोदशः खण्डः ।

पञ्चानामथ सत्राणां महतामुच्यते विधिः ।

यैरिष्टा सततं विप्रः प्राप्नुयात् सद्यः शाश्वतम् ॥ १

देवभूतपितृब्रह्म-मनुष्याणामनुक्रमात् ।

महःसत्राणि जानीयात् त एवेह महामखाः ॥ २

अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तपणम् ।

होमो देवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ ३

आर्घ्वं वा पितृयज्ञः स्यात् पित्रेण वलिरथापि वा ।
 यद्य श्रुतिजपः प्रोक्ता ब्रह्मयज्ञः स वोच्यते ॥ ४
 स चार्वाक् तर्पणात् कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः ।
 वैश्वदेवावसाने वा नान्यत्तर्पणं निमित्तकात् ॥ ५
 अनेकमाशयेद्दिप्रं पितृयज्ञार्थसिद्धये ।
 अद्वैवं नास्ति चेदन्यो भोक्ता भोज्यमथापि वा ॥ ६
 अप्युद्धृत्य यथाशक्त्या किञ्चिदन्नं यथाविधि ।
 पितृभ्योऽथ मनुष्येभ्यो दद्यादहरहर्हिजः ॥ ७
 पितृभ्य इदमित्युक्त्वा स्वधाकारमुदौरयेत् ।
 हन्तकारं मनुष्येभ्यस्तदहं निनयेदपः ॥ ८
 मुनिभिर्द्विरशनमुक्तं विप्राणां मर्त्तवासिनां नित्यम्
 अहनि च तथा तमस्त्रिन्याः सार्धप्रहरयामान्तः ॥ ९
 सायं प्रातर्वैश्वदेवः कर्त्तव्यो वलिकर्म च ।
 अनग्रतापि सततमन्यथा किल्बौषी भवेत् ॥ १०
 असुप्तौ नम इत्येवं वलिदानं विधीयते ।
 वलिदानप्रदानार्थं नमस्कारः कृतो यतः ॥ ११
 स्वाहाकारवषट्कारनमस्कारा द्विवीकसाम् ।
 स्वधाकारः पितृणाञ्च हन्तकारो नृणां कृतः ॥ १२
 स्वधाकारेण निनयेत् पितॄन् वलिमतः सदा ।
 तदध्येके नमस्कारं कुर्वते नेति गौतमः ॥ १३
 नावराक्षेप्रावलयोभवन्ति महामार्जारश्रवणप्रमाणात् ।
 एकत्र चेद्विकृष्टा भवन्तीतरैतर संसक्ताश्च ॥ १४
 इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

चतुर्दशः खण्डः ।

अथ तद्विन्यासो वृद्धिपिण्डानिवोत्तरांशतूरो वलीन् निद-
ध्यात् पृथिव्यै वायवे विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतय इति सव्यत
एतेषामेकैकमङ्ग अोपधिवनस्पतिभ्य आकाशाय कामायेत्ये-
तेषामपि मन्यव इन्द्राय वासुकये ब्रह्मण इत्येतेषामपि रक्षो-
जनेभ्य इति सर्वेषां दक्षिणतः पितृभ्य इति चतुर्दश नित्या
आलस्यप्रभृतयः काम्याः सर्वेषामुभयतोऽङ्गिः परिपेकः पिण्ड-
वच्च पश्चिमा प्रतिपत्तिः ॥ १

न स्यातां काम्यसामान्ये जुहोतिवलिकर्मणोः ।

पूर्वं नित्यविशेषोक्तं जुहोतिवलिकर्मणोः ॥ २

काममन्ते भवेयातां न तु मध्ये कदाचन ।

नैकस्मिन् कर्मणि ततो कर्माण्युत्तायते यतः ॥ ३

अग्न्यादिर्गोतमाद्युक्तो होमः शाकल एव च ।

अनाहिताग्नेरप्येव युज्यते वलिभिः सह ॥ ४

सृष्ट्वापो वीक्षमाणोऽग्निं कृताञ्जलिपुटस्ततः ।

वामदेव्यजपात् पूर्वं प्रार्थयेद्द्रविणोदयम् ॥ ५

आरोग्यमायुरैश्वर्यं धीर्धृतिः शं वलं यशः ।

ओजोवर्धः पशून् वीर्यं ब्रह्म ब्रह्मण्यमेव च ॥ ६

सौभाग्यं कर्मसिद्धिञ्च कुलज्यैष्ठं सुकर्तृताम् ।

सर्वमेतत् सर्वसाक्षिन् द्रविणोदरिदौहिणः ॥ ७

न ब्रह्मयज्ञादधिकोऽस्ति यज्ञो

न तत्प्रदानात् परमस्ति दानम् ।

सर्वं तदन्ताः क्रतवः सदाना

नान्तो दृष्टः कैश्चिदस्य द्विकस्य ॥ ८

ऋचः पठन् मधुपयःकुल्याभिस्तर्पयेत् सुरान् ।
 घृतामृतौघकुल्याभिर्यजूंष्यपि पठन् सदा ॥ ९
 सामान्यपि पठन् सोमघृतकुल्याभिरन्वहम् ।
 मेदःकुल्याभिरपि च अथर्वाङ्गिरसः पठन् ॥ १०
 मांसचौरौदनमधुकुल्याभिस्तर्पयेत् पठन् ।
 षाकीवाक्यं पुराणानि इतिहासानि चान्वहम् ॥ ११
 ऋगादौनामन्यतममेतेषां शक्तितोऽन्वहम् ।
 पठन् मध्वान्यकुल्याभिः पितृनपि च तर्पयेत् ॥ १२
 ते तृप्तास्तर्पयन्त्येनं जीवन्तं प्रेतमेव च ।
 कामचारी च भवति सर्वेषु सुरसद्मसु ॥ १३
 गुर्वप्येनो न तं स्पृशेत् पङ्क्तिञ्चैव पुनाति सः ।
 यं यं क्रतुञ्च पठति फलभाक् तस्य तस्य च ॥ १४
 वसुपूर्णा वसुमती त्रिर्दानफलमाप्नुयात् ।
 ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्म दानमेवातिरिच्यते ॥ १५
 इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

पञ्चदशः खण्डः ।

ब्रह्मणो दक्षिणा देया यत्र या परिकीर्तिता ।
 कर्मन्तेऽनुच्यमानापि पूर्णपात्रादिका भवेत् ॥ १
 यावता बहुभोक्तृस्तु तृप्तिः पूर्णेन विद्यते ।
 नावराक्षसमतः कुर्यात् पूर्णपात्रमिति स्थितिः ॥ २
 विदध्याद्द्वौत्रमन्यश्चेद्दक्षिणाक्षहरो भवेत् ।
 स्वयञ्चेद्दुभयं कुर्यादन्यस्मै प्रतिपादयेत् ॥ ३

कुलत्विजमधीयानं सन्निकष्टं तथा गुरुम् ।
 नातिक्रामेत् सदा दित्मन् य इच्छेदात्मनो हितम् ॥ ४
 अहमस्मै ददामोति ण्वमाभाष्य होयते ।
 नैतावपृष्टा ददतः पात्रे ऽपि फलमस्ति हि ॥ ५
 दूरस्थाभ्यामपि द्वाभ्यां प्रदाय मनसा वरम् ।
 इतरैभ्यस्ततो देयादेव दानविधिः परः ॥ ६
 सन्निकष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ।
 यद्दाति तमुक्तह्य ततः स्तेयेन युज्यते ॥ ७
 यस्य त्वेकगृहे सूर्खो दूरस्थश्च गुणान्वितः ।
 गुणान्विताय दातव्यं नास्ति सुखे व्यतिक्रमः ॥ ८
 ब्राह्मणाभिक्रमो नान्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।
 ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मानि ह्ययंते ॥ ९
 भ्राज्यस्थालौ च कर्त्तव्या तैजसद्रव्यसम्भवा ।
 महीमयी वा कर्त्तव्या सर्वास्त्रान्याहुतीषु च ॥ १०
 भ्राज्यस्थाल्याः प्रमाणन्तु यथाकामन्तु कारयेत् ।
 सहृदामत्रणां भद्रामाज्यस्थालीं प्रचक्षते ॥ ११
 तिर्यगूर्धं समिन्मात्रा दृडा नातिवृहन्मुखी ।
 भृन्मय्यौडुन्वरौ वापि चरुस्थाली प्रशस्यते ॥ १२
 स्वशाखोक्तिः प्रसुखित्री ह्यदग्धोऽकाठिनः शुभः ।
 न चातिशिथिलः पाच्यो न चरुयारसस्तथा ॥ १३
 इधज्जातीयमिधार्द्धप्रमाणं मेक्षणं भवेत् ।
 वृत्ताञ्चाहुषुषुष्वग्रमवदानक्रियाक्षमम् ॥ १४
 एषैव दर्वी यस्तत्र विशिषस्तमहं नृवे ।
 दर्वीं ह्यङ्गुलसुष्वया तुरोयोऽनन्तमेक्षणम् ॥ १५

मुषलीलूखले वार्त्ते स्वायते सुदृढे तथा ।
 इच्छाप्रमाणेः भवतः शूर्पं वैणवमेव च ॥ १६
 दक्षिणं वामतो वाह्यामात्माभिमुखमेव च ।
 करं करस्य कुर्वीत करणेन्यञ्च कर्मणः ॥ १७
 कृत्वाग्न्यभिमुखौ पाणी स्वस्थानस्थौ सुसंयतौ ।
 प्रदक्षिणं तथासौनः कुर्यात् परिसमूहनम् ॥ १८
 वाहुमात्राः परिधय ऋजवः सत्वचोऽव्रणाः ।
 त्रयो भवन्ति शीर्णाया एकेषान्तु चतुर्द्दिशम् ॥ १९
 प्रागग्रावभितः पश्चादुदगग्रमथापरम् ।
 न्यसेत् परिधिमन्यस्त्रेदुदगग्रः स पूर्वतः ॥ २०
 यथोक्तवस्त्रसम्पत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ।
 यवानामिव गोधमा त्रौह्यीणामिव शालयः ॥ २१
 इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

षोडशः खण्डः ।

पिण्डान्वाहार्यकं आङ्गं क्षीणे राजनि शस्यते ।
 वासरस्य तृतीयांशे नातिसन्ध्यासमीपतः ॥ १
 यदा चतुर्द्दशैयामं तुरीयमनुपूरयेत् ।
 अमावास्या क्षीयमाणा तदैव आङ्गमिष्यते ॥ २
 यदुक्तं यदहस्त्रेव दर्शनं नैति चन्द्रमाः ।
 आनयापेक्षया ज्ञेयं क्षीणे राजनि चेत्यपि ॥ ३
 यच्चोक्तं दृश्यमानेऽपि तच्चतुर्द्दशैयपेक्षया ।
 अमावास्यां प्रतीक्षेत तदन्ते वापि निर्व्वपेत् ॥ ४

अष्टमेषु चतुर्दश्याः क्षीणो भवति चन्द्रमाः ।
 अमावास्याष्टमांशे च पुनः किल भवेदणुः ॥ ५
 आग्रहायण्यमावास्या तथा ज्यैष्ठस्य या भवेत् ।
 विशेषमाभ्यां ब्रुवतो चन्द्रचारविदोऽजनाः ॥ ६
 अश्वेन्दुराद्ये प्रहरेऽवतिष्ठते, चतुर्थभागो न कलावशिष्टः ।
 तदन्त एव जयमेति कृतस्त्रमेवं ज्योतिष्कविदो वदन्ति ॥ ७
 यस्मिन्नब्दे द्वादशैकस्य यव्यस्तस्मिंस्तृतौयया

परिदृश्यो नोपजायते ।

एवं चारं चन्द्रमसो विदित्वा

क्षीणे तस्मिन्नपराङ्गे च दद्यात् ॥ ८

सन्मित्र्या च चतुर्दश्या अमावस्या भवेत् क्वचित् ।

खर्व्वितांतां विदुं केचिद्गताध्वामिति चापरे ॥ ९

वर्द्धमानाममावास्यां लभेच्चेदपरेऽहनि ।

यामांघोर्नधिकान् वापि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ॥ १०

पक्षादावेव कुर्व्वीत सदा पक्षादिकं चरुम् ।

पूर्वाङ्ग एव कुर्व्वन्ति विद्वेऽप्यन्ते सणीपिणः ॥ ११

खपितुः पितृशक्त्येषु ह्यधिकारो न विद्यते ।

न जीवन्तमतिक्रम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ १२

पितामहे भ्रियति च पितुः प्रेतस्य निर्व्वपेत् ।

पितुस्तस्य च वृत्तस्य जीवेच्चेत् प्रपितामहः ॥ १३

पितुः पितुः पितुश्चैव तस्यापि पितुरेव च ।

कुर्थात् पिण्डवयं यस्य संस्थितः प्रपितामहः ॥ १४

जीवन्तमपि दद्याद्वा प्रेतायान्नोदके द्विजः ।

पितुः पितृभ्यो वा दद्यात् खपितेत्यपरा श्रुतिः । १५

पितामहः पितुः पश्चात् पञ्चत्वं यदि गच्छति ।

पौत्रेणैकादशाहादि कर्त्तव्यं श्राद्धषोडशम् ॥ १६

नैतत् पौत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रवांशेत् पितामहः ।

पितुः सपिण्डनं कृत्वा कुर्यान्नासानुमासिकम् ॥ १७

असंस्कृतौ न संस्कार्यौ पूर्वौ पौत्रप्रपौत्रकौ ।

पितरं तत्र संस्कार्यादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ १८

पापिष्ठमति शुद्धे न शुद्धं पापौकतापि वा ।

पितामहेन पितरं संस्कार्यादिति निश्चयः ॥ १९

ब्राह्मणादिहते ताते पतिते सङ्गवर्जिते ।

व्युत्क्रमाच्च मृते देयं येभ्य एव ददात्यसौ ॥ २०

मातुः सपिण्डीकरणं पितामह्या सहोदितम् ।

यथोक्तेनैव कल्पेन पुत्रिकाया न चेत् सुतः ॥ २१

न योषिद्भ्यः पृथग्दद्यादवसानदिनादृते ।

स्वभर्त्सपिण्डमात्राभ्यस्तृप्तिरासां यतः स्मृता ॥ २२

मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकासुतः ।

द्वितीयन्तु पितुस्तस्यास्तृतीयस्तु पितुः पितुः ॥ २३

इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

सप्तदशः खण्डः ।

पुरतो यात्सनः कर्षः सा पूर्वा परिकीर्त्तयते ।

मध्यमा दक्षिणेनास्यास्तद्वक्षिणत उत्तमा ॥ १

वायुग्निदिष्णु खान्तास्ताः कार्याः सार्द्धाङ्गुलान्तराः ।

तीक्ष्णान्ता यवमध्याश्च मर्ध्यं नाव इवोत्किरेत् ॥ २

शङ्कुश्च खादिरः कार्यो रजतेन विभूषितः ।
 शङ्कुश्चैवोपवेषश्चादशाङ्कुल इष्यते ॥ ३
 अग्न्याश्राग्नैः कुशैः कार्यं कर्पूणां स्तरणं घनैः ।
 दक्षिणान्तं तदग्रैस्तु पिढ्यज्ञे परिस्तरेत् ॥ ४
 तगरं सुरभि ज्ञेयं चन्दनादि विलेपनम् ।
 सौवीराच्चनमित्युक्तं पिच्छलीनां यटच्चनम् ॥ ५
 स्वस्तरे सर्वमासाद्य यथावदुपयुज्यते ।
 देवपूर्व्वं ततः आहमत्वरः शुचिरारमेत् ॥ ६
 आसनाद्यर्घ्यपर्यन्तं वसिष्ठेन यथेरितम् ।
 कृत्वा कर्माथ पात्रेषु उक्तं दद्यात्तिलोदकम् ॥ ७
 तूपणीं पृथगपो दत्त्वा मन्त्रेण तु तिलोदकम् ।
 गन्धोदकञ्च दातव्यं सन्निकर्षक्रमेण तु ॥ ८
 आसुरेण तु पात्रेण यस्तु दद्यात् तिलोदकम् ।
 पितरस्तस्य नाश्रन्ति दश वर्षाणि पञ्च च ॥ ९
 कुलालचक्रनिष्यन्नमासुरं मृन्मयं स्मृतम् ।
 तदेव हस्तघटितं स्थाल्यादि दैविकं भवेत् ॥ १०
 गन्धान् ब्राह्मणसात् कृत्वा पुष्याख्यर्तुभवानि च ।
 धूपञ्चैवानुपूर्व्वेण ह्यग्नीं कुर्यादनन्तरम् ॥ ११
 अग्नीकरणं ह्यमथ कर्त्तव्य उपवीतिना ।
 प्राङ्मुखेनैव देवेभ्यो जुहोतीति श्रुतिः श्रुतेः ॥ १२
 अपसञ्चेन वा कार्यो दक्षिणाभिसुखेन च ।
 निरुप्य हविरन्यस्मा अन्त्यस्त्रे न हि ह्ययते ॥ १३
 स्वाहा कुर्यान्नचात्रान्ते न चैव जुहुयाद्धविः ।
 स्वाहाकारेण हुत्वान्गौ पद्यान्मन्त्रं समापयेत् ॥ १४

पित्रे यः पङ्क्तिमूर्धन्यस्तस्य पाणावनग्निमान् ।
 हुत्वा मन्त्रवदन्येषां तूर्ध्नीं पात्रेषु निक्षिपेत् ॥ १५
 न कुर्यात्सोममन्त्राणां पृथगादिषु कुत्रचित् ।
 अन्येषाञ्चाविकृष्टानां कालेनाचमनादिना ॥ १६
 सव्येन पाणिनेत्येवं यदत्र समुदौरितम् ।
 परियहणमात्रं तत् सव्यस्यादिशति व्रतम् ॥ १७
 पिञ्जल्याद्यभिसंगृह्य दक्षिणेनेतरात् करात् ।
 अन्वारभ्य च सव्येन कुर्यादुल्लेखनादिकम् ॥ १८
 यावदर्थमुपादाय हविषोऽर्भकमर्भकम् ।
 चरुणा सह सन्नोय पिण्डान् दातुमुपक्रमेत् ॥ १९
 पितुरुत्तरकर्षुंश्चै मध्यमे मध्यमस्य तु ।
 दक्षिणे तत्पितुश्चैव पिण्डान् पर्व्वणि निर्व्वपेत् ॥ २०
 वाममावर्त्तनं केचिदुदगन्तं प्रचक्षते ।
 सर्व्वं गोतमशाण्डिल्यौ शाण्डिल्यायन एव च ॥ २१
 आहृत्य प्राणमायम्य पितृन् ध्यायन् यथार्थतः ।
 जपंस्तेनैव चाहृत्य ततः प्राणं प्रमोचयेत् ॥ २२
 शाकञ्च फाल्गुनाष्टम्यां स्वयं पत्नरपि वा पचेत् ।
 यस्तु शाकादिको होमः कार्य्योऽपूपाष्टकावृतः ॥ २३
 आन्वष्टक्यं मध्यमायामिति गोभिलगोतमौ ।
 वार्कैखण्डिञ्च सर्वांसु कौत्सो मेनेऽष्टकासु च ॥ २४
 स्थालौपाकं पशुस्थाने कुर्यादुद्यद्यनुकल्पितम् ।
 अथयेत्तं सवत्सायास्तरुण्या गोः पयस्यनु ॥ २५

इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

अष्टादशः खण्डः ।

सायमादि प्रातरन्तमेकं कर्म प्रचचते ।
 दर्शान्तं पौर्णमासाद्यमेकमेव मनोषिणः ॥ १
 ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेर्दृशः पौर्णमासोऽपि वाग्रिसः ।
 य आयाति स ह्योतव्यः स एवादिरिति श्रुतिः ॥ २
 ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेः कुर्यात् सायं दीमादनन्तरम् ।
 वैश्वदेवन्तु पाकान्ते बलिकर्मसमन्वितम् ॥ ३
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चादभिरूपान् स्वशक्तितः ।
 यजमानस्ततोऽग्नोर्थादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ४
 वैवाहिकेऽग्नौ कुर्वीत सायं प्रातस्वर्तान्द्रतः ।
 चतुर्थीकर्म कृत्वैतदेतच्छाव्यायनेर्ग्तम् ॥ ५
 ऊर्ध्वं पूर्णाहुतिः प्रातर्हुत्वा तां सायमाहुतिम् ।
 प्रातर्होमस्तदैव स्यादेष एवोत्तरो विधिः ॥ ६
 पौर्णमास्यत्यये ह्यव्यं हीता वा यदहर्भवेत् ।
 तदहर्जुहुयादेवसमावास्यात्ययेऽपि च ॥ ७
 अहयमानेऽनश्नंश्चेन्नयेत् कालं समाहितः ।
 सम्पन्ने तु यथा तत्र ह्ययं तदिहोच्यते ॥ ८
 आहताः परिसङ्ग्राय पात्रे कृत्वाहुतीः सकृत् ।
 मन्त्रेण विधिवद्भूत्वाधिकमेवापरा अपि ॥ ९
 यत्र व्याहृतिभिर्होमः प्रायश्चित्तात्मको भवेत् ।
 चतस्रस्तत्र विज्ञेयाः स्त्रीपाणिग्रहणे यथा ॥ १०
 अपि वाज्ञातमित्येवा प्राजापत्यापि वाहुतिः ।
 हीतव्या त्रिविकल्पोऽयं प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ ११

यद्याग्निरग्निनान्येन सन्धवेदाहितः क्वचित् ।
 अग्नये विधिचय इति जुहुयाद्वा घृताहुतिम् ॥ १२
 अग्नयेऽप्सुमते चैव जुहुयाद्द्वैद्युतेन चेत् ।
 अग्नये शुचये चैव जुहुयाच्चेद् रग्निना ॥ १३
 गृहदाद्याग्निनाग्निस्तु यष्टव्यः क्षामवान् द्विजैः ।
 दावाग्निना च संसर्गे हृदयं यदि तप्यते ॥ १४
 द्विभूतो यदि संसृज्येत् संसृष्टमुपशामयेत् ।
 असंसृष्टं जागरन्नेहिरिशर्मैवमुक्तवान् ॥ १५
 न खेऽग्नावन्यहोमः च्यान्मृत्तिकां समिदाहुतिम् ।
 स्वगर्भसत्क्रियार्थांश्च यावन्नासौ प्रजायते ॥ १६
 अग्निस्तु नामधेयादौ होमे सर्वत्र लौकिकः ।
 न हि पित्रा समानीतः पुत्रस्य भवति क्वचित् ॥ १७
 यस्याग्नावन्यहोमः स्यात् स वैश्वानरदैवतम् ।
 चरुं निरुप्य जुहुयात् प्रायश्चित्तन्तु तस्य तत् ॥ १८
 परेणाग्नौ हुते स्वार्थं परस्याग्नौ हुते स्वयम् ।
 पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च ॥ १९
 अनिष्टा नवयज्ञेन नवान्नप्राशने तथा ।
 भोजने पतितान्नस्य चरुर्वैश्वानरो भवेत् ॥ २०
 स्वपितृभ्यः पिता दद्यात् सुतसंस्कारकर्म्मसु ।
 पिण्डानोद्धहनात्तेषां तस्याभावे तु तत्क्रमात् ॥ २१
 भूतप्रवाचने पत्नी यद्यसन्निहिता भवेत् ।
 रजोरोगादिना तत्र कथं कुर्वन्ति यान्त्रिकाः ॥ २२
 महानसेऽन्नं या कुर्यात् सवर्णां तां प्रवाचयेत् ।
 प्रणवाद्यपि वा कुर्यात् कात्यायनवचो यथा ॥ २३

यन्नवास्तुनि मुष्याच्च स्तम्बे दर्भवटी तथा ।
दर्भसङ्घ्रा न विहिता विष्टरास्तरणेषु च ॥ २४
इत्यष्टादशः खण्डः ॥ १८ ॥

एकोनविंशः खण्डः ।

निक्षिप्याग्निं खदारेषु परिकल्पप्रत्विजं तथा ।
प्रवसेत् कार्यवान् विप्रो वृथैव नचिरं क्वचित् ॥ १
मनसा नैत्थिकं कर्म प्रवसन्नप्यतन्द्रितः ।
उपविश्य शुचिः सर्वं यथाकालमनुद्वेत् ॥ २
पत्न्या चाप्यवियोगिन्या शुश्रुष्योऽग्निर्व्विनीतया ।
सौभाग्यवित्तावैधव्यकामया भर्तृभक्त्या ॥ ३
या वा स्याद्दोरसूरासामाज्जासम्पादिनी प्रिया ।
दद्यात् प्रियंवदा शुद्धा तामत्र विनियोजयेत् ॥ ४
विनैकेन न कर्मस्थात् यथाज्यैष्ठं स्वशक्तितः ।
विभज्य सह वा कुर्य्युर्यथाज्ञानञ्च शास्त्रवत् ॥ ५
स्त्रीणां सौभाग्यतो जैष्ठं विद्ययैव द्विजन्मनाम् ।
न हि ख्यात्या न तपसा भर्ता तुष्यति योषिताम् ॥ ६
भर्तुरादेशवर्त्तिन्या यथोमा बहुभिर्ब्रतैः ।
अग्निश्च तोषितोऽमुत्र सा स्त्री सौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ७
विनयावनतापि स्त्री भर्तुर्या दुर्भगा भवेत् ।
अमुत्रोमाग्निभर्तृणामवज्जातिः कृता तथा ॥ ८
श्रोत्रियं सुभगां गाश्च अग्निमग्निचितिं तथा ।
प्रातरुत्थाय यः पश्येदापङ्गः स प्रमुच्यते ॥ ९

षापिष्टं दुर्भगामख्यं नग्नसुत्कृत्तनासिकम् ।
 प्रातरुत्थाय यः पश्येत् स कलेरुपयुज्यते ॥ १०
 पतिमुल्लङ्घ्य मोहात् स्त्री किं न किं नरकं व्रजेत् ।
 कच्छान्मनुष्यतां प्राप्य किं किं दुःखं न विन्दति ॥ ११
 पतिशुश्रूषयैव स्त्री कान् न लोकान् समश्नुते ।
 दिवः पुनरिहायाता सुखानामम्बुधिर्भवेत् ॥ १२
 सदारोऽन्यान् पुनर्द्वारान् कथञ्चित् कारणान्तरात् ।
 य इच्छेदग्निमान् कर्तुं क्व ह्योमोऽस्य विधीयते ॥ १३
 स्वोऽग्नाविव भवेद्योमो लौकिके न कदाचन ।
 न ह्याहितान्नेः स्वं कर्म लौकिकेऽग्नौ विधीयते ॥ १४
 षडाहुतिकामन्येन जुहुयाद्भ्रुवदर्शनात् ।
 न ह्यात्मनोऽर्थं स्यात् तावदयावन्न परिणीयते ॥ १५
 पुरस्तात् त्रिविकल्पं यत् प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ।
 तत् षडाहुतिकं शिष्टैर्यज्ञविद्भिः प्रकीर्तितम् ॥ १६
 इत्येकोनविंशः खण्डः ॥ १८ ॥
 इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे द्वितीयः प्रपाठकः ॥

विंशः खण्डः ।

असमचन्तु दम्पत्योर्होतव्यं न त्विंगादिना ।
 द्वयोरप्यसमच्चं हि भवेद्दुतमनर्थकम् ॥ १
 विहायार्गिन् सभार्थ्यश्चेत् सीमामदुल्लङ्घ्य गच्छति ।
 होमकालात्यये तस्य पुनराधानमिष्यते ॥ २

अरूख्योः क्षयनाशाग्निदाहेष्वग्निं समाहितः ।
 पालयेदुपशान्तेऽग्निं पुनराधानमिष्यते ॥ ३
 ज्येष्ठा चेद्बहुभार्य्यस्य अतिचारेण गच्छति ।
 पुनराधानमत्रैक इच्छन्ति न तु गोतमः ॥ ५
 दाहयित्वाग्निभिर्भार्य्यां सदृशीं पूर्वं संस्थिताम् ।
 पात्रैश्चाथाग्निमादध्यात् कृतदारोऽविलम्बितः ॥ ४
 एवं हत्तां सवर्णां स्त्रीं द्विजातिः पूर्वं मारिणीम् ।
 दाहयित्वाग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्मवित् ॥ ६
 द्वितीयाञ्चैव यः पत्नीं दहेद्वैतानिकाग्निभिः ।
 जीवन्त्यां प्रथमायान्तु ब्रह्मघ्नेन समं हि तत् ॥ ७
 मृतायान्तु द्वितीयायां योऽग्निहोत्रं समुत्सृजेत् ।
 ब्रह्मोज्झं तं विजानीयाद्यश्च कामात् समुत्सृजेत् ॥ ८
 मृतायामपि भार्य्यायां वैदिकाग्निं न हि त्यजेत् ।
 उपाधिनापि तत्कर्म यावज्जीवं समापयेत् ॥ ९
 रामोऽपि कृत्वा सौवर्णां सीतां पत्नीं यशस्विनीम् ।
 ईजे यज्ञैर्व्वहुविधै सह भ्रातृभिरच्युतः ॥ १०
 यो दहेदग्निहोत्रेण स्वेन भार्य्यां कथञ्चन ।
 स स्त्री सम्पद्यते तेन भार्य्या वास्य पुमान् भवेत् ॥ ११
 भार्य्या मरणमापन्ना देशान्तरगतापि वा ।
 अधिकारी भवेत् पुत्रो महापातकिनि द्विजे ॥ १२
 मान्या चेन्न्त्रियते पूर्वं भार्य्या पतिविमानिता ।
 द्रौणि जन्मानि सा पुंस्त्वं पुरुषः स्त्रीत्वमर्हति ॥ १३
 पूर्वंव ग्रीणिः पूर्वाहत् पुनराधानकर्मणि ।
 विशेषोऽत्रान्युपस्थानमाच्याहुत्यष्टकं तथा ॥ १४

कृत्वा व्याहृतिहोमान्तमुपतिष्ठेत पावकम् ।
 अध्यायः केवलाग्नेयः कस्तेजामिरमानसः ॥ १५
 अग्निमीडे अग्न आयाह्यग्न आयाहि वीतये ।
 तिस्रोऽग्निर्ज्योतिरित्यग्निं दूतमग्ने ऋडेति च ॥ १६
 इत्यष्टावाहुतीर्हुत्वा यथाविध्यनुपूर्वशः ।
 पूर्णाहुत्यादिकं सर्वमन्यत् पूर्ववदाचरेत् ॥ १७
 अरण्योरल्पमप्यङ्गं यावत् तिष्ठति पूर्वयोः ।
 न तावत् पुनराधानमन्यारण्योर्विधीयते ॥ १८
 विनष्टं सुक् सुवं न्युक्तं प्रत्यक्स्थलमुदञ्चिषि ।
 प्रत्यगप्रश्च सुपलं प्रहरेज्जातवेदसि ॥ १९
 इति विंशः खण्डः ॥ २० ॥

एकविंशः खण्डः ।

स्वयं होमासमर्थस्य समीपमुपसर्पणम् ।
 तत्राप्यसक्तस्य सतः शयनाञ्चोपवेशनम् ॥ १
 हुतायां सायमाहुत्यां दुर्बलस्येदृष्टहो भवेत् ।
 प्रातर्होमस्तदैव स्याज्जीवेच्चेच्छुः पुनर्न वा ॥ २
 दुर्बलं स्नापयित्वा तु शुद्धचैलाभिसंहतम् ।
 दक्षिणाशिरसं भूमौ बर्हिषत्यां निवेशयेत् ॥ ३
 घृतेनाभक्तमाप्लव्य सवस्त्रमुपवीतिनम् ।
 चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं सुमनोभिर्विभूषितम् ॥ ४
 हिरण्यशकलान्यस्य चिक्षा च्छिद्रेषु सप्तसु ।
 सुखेष्वथापिधायैर्न निर्हरेयुः सुतादयः ॥ ५

आमपात्रे ऽन्नमादायं प्रेतमग्निपुरःसरम् ।
 एकोऽनुगच्छेत् तस्यार्धमर्द्धं पथ्यत्सृजेद्भुवि ॥ ६ -
 अर्धमादहनं प्राप्त आसीनो दक्षिणामुखः ।
 सव्यं जान्वाच्च शनकैः सतिलः पिण्डदानवत् ॥ ७
 अथ पुत्रादिराज्ञ त्व कुर्याद्द्वारुचयं महत् ।
 भूप्रदेशे शुची देशे पश्चाच्चित्वादिस्तक्षणे ॥ ८
 तत्रोत्तानं निपात्वीनं दक्षिणाशिरसं सुखे ।
 आन्यपूर्णां स्रुवं दद्याद्दक्षिणायां नमि स्रुवम् ॥ ९
 पादयोरधरां प्राचीमरणीमुरसीतराम् ।
 पार्श्वयोः शूर्पचससे सव्यदक्षिणयोः क्रमात् ॥ १०
 भूपत्नेन सहान्युजमन्तरुर्वोरुद्रुखलम् ।
 चत्रौ विलीकमर्द्धै वमनश्रुनयनो धिमीः ॥ ११
 अपसव्येन कृत्वैतद्वाग्यतः पितृदिक्षु खः ।
 अथाग्निं सव्यजान्वक्तो दद्याद्दक्षिणतः शनैः ॥ १२
 अस्मात्त्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः ।
 असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति ययुरीरवन् ॥ १३
 एवं गृहपतिर्हृग्धः सर्व्वं तरति दुष्कृतम् ।
 यथैनं दाहयेत् सोऽपि प्रजां प्राप्नोत्वनिन्दिताम् ॥ १४
 यथा स्वायुषष्टक् पान्यो ह्यरण्यान्यपि निर्भयः ।
 अतिक्रम्यात्सनीऽभौष्टं स्थानमिष्टञ्च विन्दति ॥ १५
 एवमेपोऽग्निमान् यन्नपात्रायुषविभूषितः ।
 लोकानन्यानतिक्रम्य एवं ब्रह्मैव विन्दति ॥ १६
 इत्येकविंशः खण्डः ॥ २१ ॥

द्वाविंशः खण्डः ।

अथानवेक्षमेत्यापः सर्व्व एव शवष्युशः ।
स्नात्वा सचैलमाचम्य दद्युरस्योदकं स्थले ॥ १
गोत्रनामानुरादान्ते तर्पयामीत्यनन्तरम् ।
दक्षिणायान् कुशान् कृत्वा सतिलन्तु पृथक् पृथक् ॥ २
एवं कृतोदकान् सम्यक् सर्व्वान्ऽशाहलसंस्थितान् ।
आप्लुत्य पुनराचान्तान् वदेयुस्तेऽनुयायिनः ॥ ३
मा शोकं कुरुतानित्ये सर्व्वस्मिन् प्राणधर्मणि ।
धर्मं कुरुत यत्नेन यो वः सह गमिष्यति ॥ ४
मानुष्ये कदलौस्तम्भे निःसारे सारमार्गणम् ।
यः करोति स सन्मूढो जलवुद्दसन्निभे ॥ ५
गन्त्री वसुमती नाशमुदधिर्हैवतानि च ।
फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्तलोको न यास्यति ॥ ६
पञ्चधा स स्मृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः ।
कर्मभिः स्वशरीरोस्यैस्तत्र का परिवेदना ॥ ७
सर्व्वं क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥ ८
श्लेषाशु वान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतोऽवशः ।
अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्य्याः प्रयत्नतः ॥ ९
एवमुक्त्वा ब्रजेयुस्ते गृह्णात्तप्तपुरःसराः ।
स्नानान्निस्पर्शनाज्याशैः शुष्येयुरितरे कृतेः ॥ १०
इति द्वाविंशः खण्डः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशः खण्डः ।

एवमेवाहिताग्नेस्तु पात्रन्यासादिकं भवेत् ।
 कृष्णाजिनादिकश्चात्र विशेषः सूत्रचोदितः ॥ १
 विदेशमरणेऽस्थीनि ह्याहृत्याभ्यज्य सर्पिषा ।
 दाहयेदूर्णयाच्छाद्य पात्रन्यासादि पूर्व्ववत् ॥ २
 अस्थामलाभे पर्णानि सकलान्युक्तयावृता ।
 भर्जयेदस्थिसङ्ग्रानि ततः प्रभृति सूतकम् ॥ ३
 महापातकसंयुक्तो देवात् स्यादग्निमान् यदि ।
 पुत्रादिः पालयेदग्निं युक्त आन्दोषसंचयात् ॥ ४
 प्रायश्चित्तं न कुर्यादयः कुर्व्वन् वा म्रियते यदि ।
 गृह्यं निर्व्वापयेच्छ्रौतमपस्त्रस्येत् सपरिच्छदम् ॥ ५
 सादयेदुभयं वाप्सु ह्यङ्गोऽग्निरभवद् यतः ।
 पात्राणि दद्याद्विप्राय दहेदपस्त्रेव वा चिपेत् ॥ ६
 अनयेवावृता नारौ दग्धव्या वा व्यवस्थिता ।
 अग्निप्रदानमन्त्रोऽस्या न प्रयोज्य इति स्थितिः ॥ ७
 अग्निनेव दहेद्भार्यां सतन्त्रा पतिता न चेत् ।
 तदुत्तरेण पात्राणि दाहयेत् पृथगन्तिके ॥ ८
 अपरेद्युस्तृतीये वा अस्था सध्वयनं भवेत् ।
 यस्तत्र विधिरादिष्ट ऋषिभिः सोऽधुनोच्यते ॥ ९
 स्रान्तं पूर्व्ववत् कृत्वा गव्येन पयसा ततः ।
 सिद्धेदस्थोनि सर्वाणि प्राचीनावीत्यभाषयन् ॥ १०
 शमोपलाशशाखाभ्यामुद्धृत्योद्धृत्य भस्मनः ।
 आज्येनाभ्यज्य गव्येन सेचयेद्गन्धवारिणा ॥ ११

अत्पात्रसम्पुटं कृत्वा सूत्रेण परिवेष्ट्य च ।
 श्वभ्रं खात्वा शुची भूमौ निखनेद्विचिणामुखः ॥ १२
 पुरयित्वावटं पङ्कपिण्डशैवालसंयुतम् ।
 दुत्त्वोपरि समं शेषं कुर्यात् पूर्वार्ककर्मणा ॥ १३
 एवमेवागृह्यैताग्नेः प्रेतस्य विधिरिष्यते ।
 स्त्रीणामिवाग्निदानं स्यादथातोऽनुक्तमुच्यते ॥ १४
 इति त्रयोविंशः खण्डः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशः खण्डः ।

सूतके कर्मणां त्यागः सन्ध्यादीनां विधीयते ।
 होमः श्रौते तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेनापि वा फलैः ॥ १
 अकृतं हावयेयुः स्मार्त्तं तदभावे कृताकृतम् ।
 कृतं वा हावयेदन्नमन्नरश्मविधानतः ॥ २
 कृतमोदनशक्नादि तण्डुलादि कृताकृतम् ।
 त्रीह्यादि चाकृतं प्रोक्तमिति हव्यं त्रिधा वुधैः ॥ ३
 सूतके च प्रवासेषु चाशक्तौ श्राद्धभोजने ।
 एवमादिनिमित्तेषु हावयेदिति योजयेत् ॥ ४
 न त्यजेत् सूतके कर्म ब्रह्मचारौ स्वकं क्वचित् ।
 न दीक्षणात् परं यज्ञे न कच्छादि तपस्वरन् ॥ ५
 पितर्यपि मृते नैषां दोषो भवति कर्हिचित् ।
 अशौचं कर्मणोऽन्ते स्यात् चण्डं वा ब्रह्मचारिणः ॥ ६
 श्राद्धमग्निमतः कार्यं दाहादेकादशेऽहनि ।
 प्रत्याव्दिकन्तु कुर्वीत प्रमीताहनि सर्वदा ॥ ७

द्वादश प्रतिमास्थानि श्राद्धं घात्मासिके तथा ।
 सपिण्डीकरणञ्चैव एतद्वै श्राद्धषोडशम् ॥ ८
 एकाहिन तु पन्मासा यदा स्युरपि वा त्रिभिः ।
 न्यूनाः संवत्त्रयैव स्यातां पाम्मासिके तदा ॥ ९
 यानि पञ्चदशाद्यानि अपुत्रस्येतराणि तु ।
 एकस्मिन्नङ्घ्रि देयानि सपुत्रस्यैव सर्व्वदा ॥ १०
 न योषायाः पतिर्दद्यादपुत्र्या अपि क्वचित् ।
 न पुत्रस्य पिता दद्यान्नानुजस्य तथाग्रजः ॥ ११
 एवादशेऽङ्घ्रिनिर्व्वर्त्तय अर्वाङ्दर्शाद्यधाविधि ।
 प्रकुर्व्वीतान्निमान् पुत्रो मातापित्रोः सपिण्डताम् ॥ १२
 सपिण्डिकरणदूर्ध्वं न दद्यात् प्रतिमासिकम् ।
 एकोद्दिष्टेन विधिना दद्यादित्याह गोतमः ॥ १३
 कर्षूसमन्वितं सुक्ता यथाद्यं श्राद्धषोडशम् ।
 प्रत्याष्टिकञ्च शेषेषु पिण्डाः स्युः षडिति स्थितिः ॥ १४
 अर्घ्येऽचय्योदके चैव पिण्डदानेऽवने जने ।
 तन्नस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च ॥ १५
 ब्रह्मदण्डादियुक्तानां येषां नास्त्वग्निसत्क्रिया ।
 श्राद्धादिसत्क्रियाभाजो न भवन्तीह ते क्वचित् ॥ १६
 इति चतुर्विंशः खण्डः ॥ २४

पञ्चविंशः खण्डः ।

भन्त्वान्नायेऽन्न इत्येतत् पञ्चकं लाघवार्थिभिः ।
 पठ्यते तत्प्रयोगे स्थान्मन्त्राणामिव विंशतिः ॥ १
 अग्नेः स्थाने वायुचन्द्रसूर्याविडुवदूह्य च ।
 समस्य पञ्चमौसूत्रे चतुश्चतुरिति श्रुतेः ॥ २
 प्रथमे पञ्चके पांपी लक्ष्मीरिति पदं भवेत् ।
 अपि पञ्चसु मन्त्रेषु इतिः यज्ञविदो विदुः ॥ ३
 द्वितीये तु पतिघ्नीस्यादपुत्रेति तृतीयके ।
 चतुर्थे त्वपसव्येति इदंमैर्द्वितींशकम् ॥ ४
 पृथिवीमे न प्रयुञ्ज्यान्नोनामसु तथाष्टसु ।
 चतुर्थ्यामग्नय इत्यनन्नोनामसु हि ह्यते ॥ ५
 क्षीताशेषक्षवो गूढः शुद्धैति परिकीर्त्यते ।
 पतिव्रता व्रतवती ब्रह्मवन्मुस्तथाश्रुतः ॥ ६
 क्षीलाट्ट नीलमित्थुंक्तं ग्रन्थः स्तवक उच्यते ।
 कपुष्पिकाभितः केशी मूर्द्ध्नि पश्चात् कपुच्छलम् ॥ ७
 श्वाविच्छलाका शलली तथा वीरतरः शरः ।
 तिलतण्डुलसम्पत्तः क्षपरः सोऽभिधीयते ॥ ८
 नामधेये मुनिवसुपिशाचाबहुवत् सदा ।
 यक्षाश्च पितरो देवा यष्टव्यास्तिथिदेवताः ॥ ९
 आषाढाद्ये धनिष्टाद्ये अश्विन्याद्ये तथैव च ।
 इन्द्रान्येतानि बहुषट्क्षाणा जुहुयात् सदा ।
 इन्द्र इयं द्विवच्छेषमवशिष्टान्यथैकवत् ॥ ११

देवता अपि ह्यस्ते बहुवत् सर्पवस्त्रपः ।
 देवाश्च पितरथैव द्विपद्भ्राश्विनौ मदा ॥ १२
 ब्रह्मचारि समादिष्टो गुरुणा व्रतकर्मणि ।
 वाढमोमिति वा ब्रूयात् तथा चैवानुपालयेत् ॥ १३
 सशिखं वपनं कार्य्यमास्त्रानादन्नह्यचारिणा ।
 आशरीरविमोक्षाय ब्रह्मचर्य्यं न चेद्भवेत् ॥ १४
 न गात्रोत्सादनं कुर्यादनापदि कदाचन ।
 जलक्रोडामलङ्कारान् व्रती दण्ड इवाभ्यवेत् ॥ १५
 देवतानां विपर्यासे जुहोतिषु कथं भवेत् ।
 सर्व्वं प्रायश्चित्तं हुत्वा क्रमेण जुहुयात् पुनः ॥ १६
 संस्कारो अतिपत्यिरन् स्वकालश्चेत् कथञ्चन ।
 हृत्वेतदेव कर्त्तव्या ये तूपनयनादधः ॥ १७
 अनिष्टा नवयज्ञेन नवाह्नं योऽत्यकामतः ।
 वैश्वानरश्चरुस्तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ १८
 इति पञ्चविंशः खण्डः ॥ २५ ॥

षड्विंशः खण्डः ।

चरुः समसनीयो यस्तथा गोयज्ञकर्मणि ।
 वृषभोत्सर्ज्जने चैव अश्वयज्ञे तथैव च ॥ १
 आषष्ठां वा प्रदोषे यो कृष्यारम्भे तथैव च ।
 कथमेतेषु निर्व्वपाः कथञ्चैव जुहोतयः ॥ २
 देवतासङ्ग्रया ग्राह्या निर्व्वपास्तु पृथक् पृथक् ।
 तूर्थीं द्विरेव गृह्णोयाद्भोमद्यापि पृथक् पृथक् ॥ ३

यावता होमनिर्वृत्तिर्भवद्गो यत्र कीर्त्तिता ।
 शेषश्चैव भवेत् किञ्चित् तावन्तं निर्व्वपेच्चरुम् ॥ ४ः
 चरौ समश्नौये तु पिष्टयज्ञे चरौ तथा ।
 होतव्यं मेघणेनान्य उपस्तीर्णाभिधारितम् ॥ ५ः
 कालः कात्यायनेनोक्तो विधिश्चैव समासतः ।
 ह्योत्सर्गे यतो नोऽत्र गोभिलेन तु भाषितः ॥ ६
 पारिभाषिक एव स्यात् काली गोवाजियज्ञयोः ।
 अन्यस्मादुपदेशात् प्रस्तरारोहणस्य च ॥ ७
 अथवा मार्गपाल्येऽङ्गि कालो गोयज्ञकर्मणः ।
 मीराजनेऽङ्गि वाश्वानामितितन्त्रान्तरे विधिः ॥ ८
 शरद्वसन्तयोः केचिन्नवयज्ञं प्रचक्षते ।
 धान्यपाकवशादन्ये श्यामाको वनिनः स्मृतः ॥ ९
 आश्वयुज्यां तथा कृष्यां वास्तुकर्मणि याज्ञिकाः ॥
 यज्ञार्थतत्त्ववेत्तारो होममेवं प्रचक्षते ॥ १०
 द्वे पक्षे द्वे क्रमेणैता हविराहुतयः स्मृताः ।
 शेषा ऋज्येन होतव्या इति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ११
 पयो यदान्यसंयुक्तं तत् पृषातकमुच्यते ।
 दध्येके तदुपासाद्य कर्त्तव्यः पायसश्चरुः ॥ १२
 त्रौहयः शालयो सुहा गोधूमाः सूर्यपास्त्रिलाः ।
 यवाश्चौषधयः सप्त विपदं भ्रन्ति धारिताः ॥ १३
 संस्काराः पुरुषस्यैते स्मर्यन्ते गीतमादिभिः ।
 अतोऽष्टकादयः कार्य्याः सर्व्वे कालाक्रमोदिताः ॥ १४
 सक्रदप्यष्टकादीनि कुर्यात् कर्माणि यो द्विजः ।
 स पङ्क्तिपावनो भूत्वा लोकान् प्रैति हृतश्रुतः ॥ १५

एकाहमपि कर्मस्थो योऽग्निशुश्रुपकः शुचिः ।
 नयत्यत्र तदेवास्य शताहं दिवि जायते ॥ १६
 यस्वाधायान्निमाशास्य देवादौन्नैभिरिष्टवान् ।
 निराकन्तमिरादौनां स विज्ञेयो निराकृतिः ॥ १७
 इति षड्विंशः खण्डः ।

सप्तविंशः खण्डः ।

यच्छ्राद्धं कर्मणामादौ या चान्ते दक्षिणा भवेत् ॥
 अमावास्यां द्वितीयं यदन्वाहार्यं तदुच्यते ॥ १
 एकसाध्यैर्वर्वाहैःपु न स्यात् परिसमूहनम् ।
 नोदगासादनश्चैव क्षिप्रहोमा हि ते मताः ॥ २
 अभावे व्रीहियवयोर्द्वेषा वा पशुमाषि वा ।
 तदभावे यवाग्वा वा जुहुयादुदकेन वा ॥ ३
 रौद्रन्तु राक्षसं पित्रमासुरश्चाभिचारिकम् ॥
 उक्त्वा मन्त्रं सृशेटाप आलभ्यात्मानमेव च ॥ ४
 यजनीयेऽस्थि सोमस्येद्धारुण्यां दिशि दृश्यते ।
 तत्र व्याहृतिभिर्हुत्वा दण्डं दद्याद्दिजातये ॥ ५
 लवणं मधु मांसञ्च चारांगो येन ह्ययते ।
 लपवासेन भुञ्जोत नोरूरात्रौ न किञ्चन ॥ ६
 स्वकाले सायमाहुत्य अप्राप्तौ होतृहव्ययोः ।
 प्राक्प्रातराहुतेः कालः प्रायश्चित्ते हुते सति ॥ ७
 प्राक्सायमाहुतेः प्रातर्होमकालानतिक्रमः ।
 प्राक्पौर्णमासाद्दर्शश्च प्राग्दर्शादितरस्य तु ॥ ८

धैश्वदेवे त्वतिक्रान्ते अहोरात्रमभोजनम् ।
 प्रायश्चित्तमथोऽहुत्वा पुनः सन्तनुयाद्ब्रतम् ॥ ८
 होमद्वयात्यये दर्शणैर्णमासात्यये तथा ।
 पुनरेवाग्निमादध्यादिति भागवशासनम् ॥ १०
 अनृचो मानवो ज्ञेय एणः कृष्णमृगः स्मृतः ।
 रुरुर्गौरमृगः प्रोक्तमृगः शल उच्यते ॥ ११
 केशान्तिको ब्राह्मणश्च दण्डः कार्यः प्रमाणतः ।
 ललाटसन्मितो राज्ञः स्वात्तु नासान्तिको विशः ॥ १२
 ऋजवस्ते तु सर्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः ।
 अनुद्देगकरा नृणां सत्वचोऽनग्निदूषिताः ॥ १३
 गौर्विशिष्टतया विप्रैर्वेदेष्वपि निगद्यते ।
 न ततोऽन्यद्वरं यस्मात्तस्माद्गौर्व्वर उच्यते ॥ १४
 येषां व्रतानामन्तेषु दक्षिणा न विधीयते ।
 वरस्तत्र भवेद्दानमपि वाच्छादयेद्गुरुम् ॥ १५
 अस्थानोच्छ्वासविच्छेदघोषणाध्यापनादिकम् ।
 प्रमादिकं श्रुतौ यत् स्यादुयातयामत्वकारि तत् ॥ १६
 प्रत्नव्यं यदुपाकर्म सोत्सर्गं विधिवद्विजैः ।
 क्रियते च्छन्दसां तेन पुनराप्यायनं भवेत् ॥ १७
 श्रयातयामैश्वन्दोभिर्यत् कर्म क्रियते द्विजैः ।
 क्रीडमानमपि सदा तत्तेषां सिद्धिकारकम् ॥ १८
 गायत्रीञ्च सगायत्रां बार्हस्पत्यमिति त्रिकम् ।
 शिष्येभ्योऽनूच्य विधिवदुपाकुर्व्यात्ततः श्रुतिम् ॥ १९
 छन्दसामेकविंशानां संहितायां यथाक्रमम् ।
 तच्छन्दस्ताभिरैवर्गभिराद्याभिर्हीम इष्यते ॥ २०

पर्व्वभिर्देव गानेषु त्राह्मण्येयुत्तरादिभिः ।

अङ्गेषु चर्षामन्त्रेषु इति षष्टिर्जुहोतयः ॥ २९

इति सप्तविंशः खण्डः । २७

अष्टाविंशः खण्डः ।

अचतास्तु यथाः प्रोक्ता भृष्टा धाना भवन्ति ते ।

भृष्टास्तु त्रोहयो लाजा घटः स्वाण्डिक उच्यते । १

नार्धीयोत रहस्यानि स्रोत्तरापि विचक्षणः ।

न चांपनिपदस्यैव पणमाप्तान् दक्षिणायनान् । २

उपाकृत्योदगयने ततोऽधीयोत धर्मवित् ।

उत्सर्गस्यैक एवैषां तेषां प्रीष्टपदेऽपि या ॥ ३

अजातव्यञ्जना लोम्नी न तथा सह संविद्येत् ।

अयुगूः काकवन्ध्याया जाता तां न विवाहयेत् । ४

संसक्तपदविन्यासस्त्रिपदः प्रक्रमः स्मृतः ।

स्त्रात्ते कर्मणि सर्व्वत्र श्रौते त्वहर्ष्युषोदितः ॥ ५

यस्यां दिशि वलिं दद्यात्तामैवाभिमूर्त्तो वलिम् ।

श्रवणाकर्मणि भवेत्तत्रकर्म न सर्व्वदा ॥ ६

वलिशेषस्य हवनमग्निप्रणयनं तथा ।

प्रत्यहं न भवेयातासुल्लुक्त्वन्तु भवेत् सदा ॥ ७

पृषातकप्रणयोनंस्य हविपस्तथा ।

शिष्टस्य प्राशने मन्त्रस्तत्र सर्व्वेऽधिकारिणः ॥ ८

ब्राह्मणानामसार्त्तध्ये स्वयमेव पृषातकम् ।

अर्व्वक्षेहविपः शेषं नवयज्ञेऽपि भक्षयेत् ॥ ९

सैकला वदरीशाखा कलवत्यभिधीयते ।
 धनाविसिकताशङ्काः स्मृता ज्जातुशिलास्तु ताः ॥ १०
 जष्टो विंशत्यो भणिकः गिलानाशे तथैव च ।
 तदेवाहृत्य संस्कार्यो नापेक्षेदाग्रहायणौम् ॥ ११
 अथणाकर्म लुप्तश्चेत् कथञ्चित् सूतकादिना ।
 आयहायणिकं कुर्याद्वलिवर्जमशेषतः ॥ १२
 ऊर्ध्वं स्वस्तरगायी स्यान्मामर्मर्धमथापि वा ।
 समरात्रं त्रिरात्रं वा एकां वा सद्य एव वा ॥ १३
 नोद्धं मन्त्रप्रयोगः स्यान्मन्त्रोत्थं नित्यस्यते ।
 नाहतास्तरणश्चैव न पार्श्वश्चापि दर्शयन्म् ॥ १४
 दृढयेदाग्रहायण्यामाहृतावपि कर्मणः ।
 कुम्भो मन्त्रवदासिञ्चेत् पतिकुम्भमृचं पठेत् ॥ १५
 अल्पानां यो विघातः स्यात् स बाधो बहुभिः स्मृतः ।
 प्राणसन्धित इत्यादिवाभिष्टं वाधितं तथा ॥ १६
 त्रिरोधो यत्र वाक्यानां प्रमाणं तत्र भूयसाम् ।
 तुल्यप्रमाणकत्वे तु न्याय एवं प्रकौर्तितः ॥ १७
 वैश्वकं करतलमपूपा मण्डिकाः स्मृताः ।
 पालाशा गोलकाश्चैव लोहचूर्णञ्च चौवरम् ॥ १८
 स्पृशन्ननामिकाग्रेण क्वचिदालोकयन्नपि ।
 अनुमन्त्रणौयं सर्वत्र सदैवमनुमन्त्रयेत् ॥ १९

इत्यष्टाविंशः श्लोकः ॥ २८ ॥

एकोनविंशः खण्डः ।

चालनं दंभकूर्चेन सर्वत्र स्त्रोतसां पशोः ।
 तूष्णीमिच्छाक्रमेण स्याद्वसार्थं पार्श्वदारुणी ॥ १
 सप्त तावन्सूक्ष्मिन्ध्यानि तथा स्तनचतुष्टयम् ।
 नाभिः श्रोणिरपानञ्च गोस्त्रातांसि चतुर्दश ॥ २
 क्षुरो मांसावदानार्थः क्लृप्त्वा शिष्टकदाहता ।
 वसामादाय जुहुयात् तत्र मन्त्रं समापयेत् ॥ ३
 हृज्जिह्वा क्रोड़मस्थौनि यकृहकौ गुदं स्तनाः ।
 श्रोणिस्क्रन्धसटापार्श्वं पञ्चङ्गानि प्रचक्षते ॥ ४
 एकादशानामङ्गानामवदानानि सङ्ग्रया ।
 पार्श्वस्य वृकसश्लोस द्वित्वाटाहुयतुर्दश ॥ ५
 चरितार्था श्रुतिः कार्या यस्मादप्यनुकल्पशः ।
 अतोऽष्टर्चेन होमः स्याच्छागपक्षे चरावपि ॥ ६
 श्रवदानानि यावन्ति क्रियेरन् प्राप्तये पशोः ।
 लावतः पायसान् पिण्डान् पञ्चभावेऽपि कारयेत् ॥ ७
 उहनव्यञ्जनार्थन्तु पञ्चभावेऽपि पायसम् ।
 सद्द्रव्यं अपयेत् तद्वदन्वाष्टक्येऽपि कर्मणि ॥ ८
 प्राधान्यं पिण्डदानस्य केचिदाहुर्मनौषिणः ।
 शयाटौ पिण्डमात्रस्य दौघमानत्वदर्शनात् ॥ ९
 भोजनस्य प्रधानत्वं वदन्त्यन्ये महर्षयः ।
 ब्राह्मणस्य परीचायां महायज्ञप्रदर्शनात् ॥ १०
 आमत्याहविधानस्य विना पिण्डैः क्रियाविधिः ।
 तदालम्ब्याप्यनध्यायविधानश्रवणादपि ॥ ११

विद्वन्मंतसुपादाय ममाप्येतद्बृदि स्थितम् ।
 प्रधानसुभयोर्यस्मात् तस्मादेषः समुच्चयः ॥ १२
 प्राचोनावौतिना कांथं पित्रेषु प्रोक्षणं पशोः ।
 दक्षिणाद्दासनेऽन्तश्च चरोर्निर्व्वपणादिकम् ॥ १३
 सन्नयश्चावदानानां प्रधानार्थो न हीतरः ।
 प्रधानं हवनञ्चैव शेषं प्रकृतिवद्भवेत् ॥ १४
 क्षीपसुन्नतमाख्यातं शादा दैविष्टकाः स्मृता ।
 कीलिनं सजलं प्रोक्तं दूरखातोदको मरुः ॥ १५
 द्वारगवाक्षस्तर्भैः कर्द्दमभित्यन्तकोणविधैश्च ।
 भ्रष्टं वास्तुद्वारं विद्धमनाक्रान्तमार्थैश्च ॥ १६
 वशङ्गमाविति ब्रौह्मीच्छङ्खश्चेति यवांस्तथा ।
 असावित्यत्र नामोक्त्वाञ्जुहुयात् क्षिप्रहीमवत् ॥ १७
 साक्षतं सुमनोसुक्तमुदकं दधि संयुतम् ।
 अर्घ्यं दधि मधुभ्याश्च मधुपर्कं विधीयते ॥ १८
 कांस्येनैवार्हणीयस्य निनयेदर्घ्यं मञ्जुलौ ।
 कांस्यापिधानं कांस्यस्थं मधुपर्कं समर्पये ॥ १९

इत्येकोनत्रिंशः खण्डः ॥ २८

इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे तृतीयः प्रपाठकः ॥

बृहस्पतिसंहिता ।

इष्टा क्रतुशतं राजा समाप्तवरदक्षिणम् ।
 मघवान् वाग्विदांःश्रेष्ठंःपर्य्यष्टच्छद् बृहस्पतिम् ॥ १
 भगवन् केन दानेन सर्व्वतः सुखमेधते ।
 यद्दत्तं यन्महाघ्नञ्च तन्मे ब्रूहि महातपः ॥ २
 एवमिन्द्रेण पृष्टोऽसौ देवदेवपुरोहितः ।
 वाचस्पतिर्महाप्राज्ञो बृहस्पतिरूवाच ह ॥ ३
 सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानञ्च वासव ।
 एतत् प्रयच्छमानस्तु सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४
 सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नञ्च वासव ।
 सर्व्वमेव भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥ ५
 फालाकृष्टांमहीं दत्त्वा सबीजां शस्यशालिनीम् ।
 यावत् सूर्य्यकरा लोकास्तावत् स्वर्गं महौयते ॥ ६
 यत्किञ्चित् कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः ।
 अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ॥ ७
 दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डानि वर्त्तनम् ।
 दश तान्येव विस्तारो गोचर्मैतन्महाफलम् ॥ ८
 सदृषं गीसहस्रञ्च यत्र तिष्ठत्यतन्द्रितम् ।
 बालधत्सप्रसृतानां तद्गोचर्म इति स्मृतम् ॥ ९
 विप्राय दद्याच्च गुणान्विताय तपोनियुक्ताय जितेन्द्रियाय ।
 यावन्मही तिष्ठति सागरान्ता तावत् फलं तस्य भवेदनन्तम् ॥

यथा वीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले ।
 एवं पुण्याः प्ररोहन्ति भूमिदानसमाज्जिताः ॥ ११
 यथाप्सु पतितः सद्यस्तैलविन्दुः प्रसर्पति ।
 एवं भूमिकृतं दानं शस्ये शस्ये प्ररोहति ॥ १२
 अन्नदाः सुखिनो नित्यं वस्त्रदश्चैव रूपवान् ।
 स जरः सर्वदा भुपो यो ददाति वसुन्धराम् ॥ १३
 यथा गौर्भरति वल्गं क्षीरमुत्सृज्य क्षीरिणी ।
 एवं दत्ता सहस्राक्ष भूमिर्भरति भूमिदम् ॥ १४
 शङ्खं भद्रासनं छत्रं चरस्थावरवारणाः ।
 भूमिदानस्य पुण्यानि फलं स्वर्गः पुरन्दर ॥ १५
 आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ।
 शूलपाणिश्च भगवानभिनन्दति भूमिदम् ॥ १६
 आस्फोटयन्ति पितरः प्रहर्षन्ति पितामहाः ।
 भूमिदाता कुले जातः स नस्त्राता भविष्यति ॥ १७
 वीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ।
 तारयन्ति हि दातारं सर्वात् पापाटसंशयम् ॥ १८
 प्रावृता वस्त्रदा यान्ति नग्ना यान्ति त्ववस्त्रदाः ।
 दत्ता यान्त्यन्नदातारः क्षुधिता यान्त्यन्नदाः ॥ १९
 काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकाङ्गयभीरवः ।
 गयां यो यास्यति पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति ॥ २०
 एष्टव्या वस्त्रवः पुत्राः यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
 यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषसुत्सृजेत् ॥ २१
 लोहितो यस्तु वर्णेन पुच्छाग्रे यस्तु पाण्डुरः ।
 श्वेतः स्वरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते ॥ २२

नीलः पाण्डुरलाङ्गूलस्त्रणमुद्धरते तु यः ।
 प्रष्टिर्वर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः ॥ २३
 यच्च शृङ्गगतं पङ्कं कुलात्तिष्ठति चोद्धृतम् ।
 पितरस्तस्य गच्छन्ति सोमलोकं शुभाद्युतिम् ॥ २४
 पृथ्वी यदोर्हिंलीपस्य वृगस्य नहुषस्य च ।
 अन्येषाञ्च नरेन्द्राणां पुनरन्या भविष्यति ॥ २५
 बहुभिर्व्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः ।
 यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ॥ २६
 यभु ब्रह्मघ्नः स्त्रीघ्नो वा यस्तु वे पितृघातकः ।
 गवां शतसहस्राणां हन्ता भवति दुष्कृती ॥ २७
 स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेच्च वसुन्धराम् ।
 स्वविष्टायां क्रिमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते ॥ २८
 आक्षेप्ता वानुमन्ता च तमेव नरकं व्रजेत् ॥ २९
 भूमिदो भूमिहर्ता च नापरं पुण्यपापयोः ।
 ऊर्ध्वाधो वावतिष्ठेत् यावदाभूतसंभवम् ॥ ३०
 अग्नेरपत्यं प्रथमं हिरण्यं भूर्वैष्णवौ सूर्यसूताश्च गावः ।
 लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं
 गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥ ३१
 षड्गौतिसहस्राणां योजनानां वसुन्धराम् ।
 स्वतो दत्ता तु सर्वत्र सर्व्वकामप्रदायिनी ॥ ३२
 भूमिं यः प्रतिगृह्णाति भूमिं यस्तु प्रयच्छति ।
 उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ ॥ ३३
 सर्व्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ।
 ह्नाटकक्षितिगौरौणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥ ३४

यो न हिंस्यादहं ज्ञात्वा भूतग्रामं चतुर्विधम् ।
 तस्य देहादियुक्तस्य भयं नास्ति कदाचन ॥ ३५
 अन्यायेन हृता भूमिर्येनैरेरपहारिता ।
 हरतो हारयन्तश्च हन्युस्ते मममं कुलम् ॥ ३६
 हरते हरयेद्वयस्तु मन्दबुद्धिस्तमोवृतः ।
 स्रवध्वो वारुणैः प्रागैस्त्रिर्यग्योनिषु जायते ॥ ३७
 अश्रुभिः पतितैस्तेषां दानानामपकौत्तनम् ।
 ब्राह्मणस्य हृते क्षेत्रे हृतं त्रिपुरुषं कुलम् ॥ ३८
 वापोकूपसहस्रेण अश्वमेधशतेन च ।
 गवां काटिप्रदानेन भूमिहर्ता न शुष्यति ॥ ३९
 गामिकां स्वर्णमेकं वा भूमेरप्यर्धमङ्गलम् ।
 रुन्धन्नरकमायाति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ४०
 अर्धाङ्गलस्य धीमाया हरणेन प्रणश्यति ।
 गोवीथीं ग्रामरथ्याञ्च श्मशानं गोकुलं तथा ॥ ४१
 सम्पीड्य नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ।
 ऊषरे निर्जले स्थाने प्रास्तं शस्यं विसर्जयेत् ॥ ४२
 जलाधारश्च कर्त्तव्यो व्यासस्य वचनं यथा ।
 पञ्च कन्यानृते हन्ति दश हन्ति गवानृते ॥ ४३
 शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ।
 हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदेत् ॥ ४४
 सर्वं भूम्यनृते हन्ति मास्र भूम्यनृतं वदीः ।
 ब्रह्मस्त्रे माः रतिं कुर्याः प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ ४५
 अनौषधमभेषजः विषमं तद्वस्त्राहलम् ।
 न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्त्रं विषमुच्यते ॥ ४६

विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्त्रः पुत्रपौत्रकम् ।
 लौहखण्डाग्रमचूर्णञ्च विषञ्च जरयेन्नरः ॥ ४७
 ब्रह्मस्त्रं त्रिषु लेकेषु कः पुमान् जरायथति ।
 मन्थुप्रहरणा विप्रा राजानः शस्त्रपाणयः ॥ ४८
 शस्त्रमेकाकिनं हन्ति विप्रमन्युः कुलक्षयम् ।
 मन्युप्रहरणा विप्राश्चक्रप्रहरणो हरिः ॥ ४९
 चक्रात् तौत्रतरो मन्युस्तस्माद्दिप्रं न कोपयेत् ।
 अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्यदग्धास्तथैव च ॥ ५०
 मन्युदग्धस्य विप्राणामङ्कुरो न प्ररोहति ।
 अग्निर्दहति तेजसा सूर्यो दहति रश्मिभिः ॥ ५१
 राजा दहति दण्डेन विप्रो दहति मन्युना ।
 ब्रह्मस्त्रेन तु यत् सौम्यं देवस्त्रेन तु या रतिः ॥ ५२
 तद्वनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशकम् ।
 ब्रह्मस्त्रं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य च यद्वनम् ॥ ५३
 गुरुमित्रहिरण्ये च स्वर्गस्थमपि पीडयेत् ।
 ब्रह्मस्त्रेन तु यच्छिद्रं तच्छिद्रं न प्ररोहति ॥ ५४
 प्रच्छादयति तच्छिद्रमन्यत्र तु विसर्पति ।
 ब्रह्मस्त्रेन तु पुष्टानि साधनानि बलानि च ॥ ५५
 संग्रामे तानि लीयन्ते सिकतासु यथोदकम् ।
 श्रौत्रियाय कुलीनाय दरिद्राय च वासव ॥ ५६
 सन्तुष्टाय विनीताय सर्वभूतहिताय च ।
 वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणाञ्च संयमः ॥ ५७
 ईदृशाय सुरश्रेष्ठ यदत्तं हि तदक्षयम् ।
 आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु ॥ ५८

विनश्येत् पात्रदौर्बल्यात् तच्च पात्रं विनश्यति ।
 एवं गार्घ्यं हिरण्यञ्च वस्त्रमन्त्रं महीं तिलान् ॥ ५८
 अविद्वान् प्रतिगृह्णाति भस्मीभवति काष्ठवत् ।
 यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः ॥ ६०
 बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यातिक्रमः ।
 कुलं तारयते धीरः सप्त सप्त च वासव ॥ ६१
 यस्तटाकं नवं कुर्यात् पुराणं वापि खानयेत् ।
 स सर्व्वं कुलमुद्धृत्य स्वर्गे लोके मद्भोयते ॥ ६२
 वापीकूपतडागानि उद्यानोपवनानि च ।
 पुनःसंस्वारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥ ६३
 निदाघकाले पानौद्यं यस्य तिष्ठति वासव ।
 स दुर्गं विषमं कृत्स्नं न कदाचिद्वाप्नुयात् ॥ ६४
 एकाहन्तु स्थितं तोयं पृथिव्यां राजसत्तम ।
 कुलानि तारयेत् तस्य सप्त सप्त पराण्यपि ॥ ६५
 दीपालोकप्रदानेन वपुष्मान् स भवेन्नरः ।
 प्रोक्षणीयप्रदानेन स्मृतिं मेधाञ्च विन्दति ॥ ६६
 क्त्वापि पापकर्मणि यो दद्यादन्नमर्थिने ।
 ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन लिप्यते ॥ ६७
 भूमिर्गावस्तथा दाराः प्रसह्य ह्रियते यदा ।
 न चार्धदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६८
 निवेदितस्तु राजा वै ब्राह्मणैर्मन्युपीडितैः ।
 तं न तारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६९
 उपस्थिते विवाहे च यज्ञे दाने च वासव ।
 माहाच्चलति विघ्नं यः स नृतो जायते कृमिः ॥ ७०

धने फलति दानेन जोवितं जोवरक्षणात् ।
 रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमश्रुते ॥ ७१
 फलमूलाश्रणात् पूज्य स्वर्गं स्वस्तेन लभ्यते ।
 प्रायापवेशनाद्राज्यं सर्वत्र सुखमश्रुते ॥ ७२
 गवाद्यशक्रदौचायाः स्वर्गगामी तृणाशनः ।
 स्त्रियस्त्रिषवणस्त्रायौ वायुं पीत्वा क्रतं लभेत् ॥ ७३
 नित्यस्त्रायौ भजेदृकीं सन्ध्ये द्वे च जपन् द्विजः ।
 न तत् साधयते राज्ञ्यं नाकष्टमनाशके ॥ ७४
 अग्निप्रवेशे नियतं ब्रह्मलाके महौयते ।
 रत्नानां प्रतिसंहारे पशून् पुत्रांश्च विन्दति ॥ ७५
 नाके चिरं स वसते उपवासी च ये भवेत् ।
 सततश्चैकशायी यः स लभेदोप्सिता गतिम् ॥ ७६
 घोरारसनं घोरशय्यां घोरस्थानमुपाश्रितः ।
 अक्षयास्तस्य लाकाः स्युः सर्वाकामगमास्तथा ॥ ७७
 उपवासञ्च दौचाञ्च अभिषेकञ्च वासव ।
 कृत्वा द्वादश वर्षाणि घोरस्थानाद्दि शिष्यते ॥ ७८
 अधीत्य सर्ववेदान् वै सद्यो दुःखात्प्रसुच्यते ।
 पावनं चरते धर्मं स्वर्गं लाके महौयते ॥ ७९
 बृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजातयः ।
 चत्वारि तेषां वर्हेन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ॥ ८०
 इति बृहस्पतिसंहिता ।

दक्षसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

सर्वधर्मार्यतत्त्वज्ञः सर्वविदविदां वरः ।
पारगः सर्वविद्यानां दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ १
उत्पत्तिः प्रलयश्चैव स्थितिः संहार एव च ।
आत्मा चात्मनि तिष्ठेत आत्मा ब्रह्मण्यवस्थितः ॥ २
ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ।
एतेषान्तुःहितार्थाय दक्षः शास्त्रमकल्पयत् ॥ ३
जातमात्रः शिशुस्तावदुयावदष्टौ समा वयः ।
स हि गर्भसमो ज्ञेयो व्यक्तिमात्रप्रदर्शितः ॥ ४
भक्ष्याभक्ष्ये तथा पेये वाच्यावाच्ये तथानृते ।
तस्मिन् काले न दोषोऽस्ति स यावन्नोपनीयते ॥ ५
उपनीतस्य दोषोऽस्ति क्रियमाणैर्विगर्हितैः ।
अप्राप्तव्यवहारोऽसौ यावत् षोडशवार्षिकः ॥ ६
स्वीकरोति यदा वेदं चरेद्देवतानि च ।
ब्रह्मचारी भवेत् तावदूर्ध्वं स्नातो भवेद्गृही ॥ ७
द्विविधो ब्रह्मचारौ तु स्मृतः शास्त्रे मनीषिभिः ।
उपकुर्वाणकस्वाद्यो द्वितीयो नैष्ठिकः स्मृतः ॥ ८
यो गृहाश्रममास्थाय ब्रह्मचारी भवेत् पुनः ।
न यतिर्न वनस्थश्च सर्वाश्रमविवर्जितः ॥ ९
अनाश्रमी न तिष्ठेत्तु दिनमेकमपि द्विजः ।
आश्रमेण विना तिष्ठन् प्रायश्चित्तीयते हि सः ॥ १०

लपे होमे तथा दाने स्वाध्याये चरतेस्तु यः ।
 नासौ तत्फलमाप्नोति कुर्वाणोऽप्याश्रमाङ्गप्रतः ७
 व्रयाणामानुलोम्यं हि प्रातिलोम्यं न विद्यते ॥ १९
 प्रातिलोम्येन यो याति नः तस्मात् पापकृत्तमः ।
 मेखलाजिनदण्डेन ब्रह्मचारी तु लक्ष्यते ॥ २२
 गृहस्थो देवयज्ञाद्यैर्नखलोम्ना वनाश्रितः ।
 त्रिदण्डेन यतिश्चैव लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥ २३
 यस्येतल्लक्षणं नास्ति प्रायश्चित्तौ न चाश्रमौ ।
 उक्तकर्मक्रमेणोक्तो न कान्तो मुनिभिः स्मृतः ॥ २४
 द्विजानान्तु द्वितार्थायः दत्तस्तु स्वयमन्नघोत् ॥ २५
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रातर्हृत्यय कर्त्तव्यं यद्द्विजेन दिने दिने ।
 तत् सर्वं सम्प्रवक्ष्यामि द्विजानामुपकारकम् ॥ १
 उदयास्तमयं यावन्न विप्रः क्षणिको भवेत् ।
 नित्यनैमित्तिकैर्मुक्तः काम्यैश्चान्यैरगर्हितः ॥ २
 यः स्वकर्म परित्यज्य यदन्यत् कुरुते द्विजः ।
 अज्ञानादृयर्दि वा मोहात् स तेन पतितो भवेत् ॥ ३
 दिवसस्याद्यभागे तु कृत्यं तस्योपदिश्यते ।
 द्वितीये च तृतीये च चतुर्थे पञ्चमे तथा ॥ ४
 षष्ठे च सप्तमे चैव अष्टमे च पृथक् पृथक् ।
 विभागेषु यत् कर्म तत् प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ५

उषःकाले तु सम्भासे शौचं कृत्वा यथार्थवत् ।
 ततः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ६
 अत्यन्तमलिनः कायो नवच्छिद्रममन्वितः ।
 सत्रत्येष दिवारात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनम् ॥ ७
 क्लियन्ति हि प्रसुप्तस्य इन्द्रियाणि स्रवन्ति च ।
 अङ्गानि समतां यान्ति उत्तमान्यधमैः सह ॥ ८
 नानास्त्रेदसमाकीर्णः शयनादुत्थितः पुमान् ।
 अस्नात्वा नाचरेत् कर्म जपहोमादि किञ्चन ॥ ९
 प्रातरुत्थाय यो विप्रः प्रातःस्नायी भवेत् सदा ।
 समस्तजन्मजं पापं त्रिभिर्बर्षैर्ब्रह्मपोहति ॥ १०
 उषस्युषसि यत् स्नानं सन्ध्यायासुदिते रघौ ।
 प्राजापत्येन तत्तत्त्वं महापातकनाशनम् ॥ ११
 प्रातःस्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टकरं हि तत् ।
 सर्वमर्हति पूतात्मा प्रातःस्नायो जपादिकम् ॥ १२
 स्नानादनन्तरं तावदुपसर्शनमुच्यते ।
 अनेन तु विधानेन आचान्तः श्रुचितामियात् ॥ १३
 प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च त्रिः पिवेदम्बु वौक्षितम् ।
 संहृत्याङ्गुष्ठमूलेन द्विः प्रसृज्यात्ततो मुखम् ॥ १४
 संहृत्य तिसृाभः पूर्वमास्यमेवमुपसृशेत् ।
 ततः पादौ समभ्यक्ष्य अङ्गानि समुसृशेत् ॥ १५
 अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं पश्चादनन्तरम् ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याश्च चक्षुःश्रोत्रे पुनःपुनः ॥ १६
 कनिष्ठाङ्गुष्ठया नाभिं हृदयश्च तलेन वै ।
 सर्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्वाह्य चाग्नेण संसृशेत् ॥ १७

सन्ध्यायाञ्च प्रभाते च मध्याह्ने च ततः पुनः ।
 सन्ध्यां नोपासते यस्तु ब्राह्मणो हि विशेषतः ।
 स जौवन्नेव शूद्रः स्यान्मृतः श्ना चैव जायते ॥ १८
 सन्ध्याहोत्रोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ।
 यदन्यत् कुरुते कर्म न तस्य फलमश्रुते ॥ १९
 सन्ध्याकर्मवसाने तु स्वयं होमो विधीयते ।
 स्वयं होमे फलं यत्तु तदन्येन न जायते ॥ २०
 ऋत्विक्पुत्रो गुरुर्भ्राता भागिनियोऽथ वित्पतिः ।
 एभिरेव हृतं यत्तु तदधुतं स्वयमेव हि ॥ २१
 देवकार्यं ततः कृत्वा गुरुमङ्गलबोधनम् ।
 देवकार्याणि पूर्वाह्ने मनुष्याणाञ्च मध्यमे ॥ २२
 पितृणामपराह्णे च कार्याण्येतानि यत्नतः ॥ २३
 पौर्वाह्निकन्तु यत् कर्म यदि तत् सायमाचरेत् ।
 न तस्य फलमाप्नोति वन्ध्यास्त्रीमैथुनं यथा ॥ २४
 दिवसस्याद्यभागे तु सर्वमेतद्विधीयते ।
 द्वितीये च तथा भागे वेदाभ्यासो विधीयते ॥ २५
 वेदाभ्यासो हि विप्राणां परमं तप उच्यते ।
 ब्रह्मयज्ञः स विज्ञेयः पङ्क्तिसहितस्तु सः ॥ २६
 वेदस्त्रीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसनं जपः ।
 ततो दानञ्च शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा ॥ २७
 समित् पुष्पकुशादीनां स कालः समुदाहृतः ।
 तृतीये चैव भागे तु प्योष्यवर्गार्थसाधनम् ॥ २८
 पिता माता गुरुर्भार्या प्रजा दीनाः समाश्रिताः ।
 श्रम्यागतोऽतिथिश्चान्यः प्योष्यवर्ग उदाहृतः ॥ २९

ज्ञातिर्वन्धुजनः क्षीणस्तथानाथः समाश्रितः ।
 अन्येऽप्यधनयुक्ताश्च पोष्यवर्ग उदाहृतः ॥ ३०
 भरणं पोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् ।
 नरकं पोडने चास्य तस्माद्यत्नेन तं भरेत् ॥ ३१
 सार्वभौतिकमन्नाद्यं कर्त्तवन्तु विशेषतः ।
 ज्ञानविद्मयः प्रदातव्यमन्यथा नरकं व्रजेत् ॥ ३२
 स जीवति य एवैको बहुभिश्चोपजीव्यते ।
 जीवन्तो मृतकाश्चान्ये य आत्मभरयो नराः ॥ ३३
 षष्ठ्यर्थे जीव्यते कश्चित् कुटुम्बार्थे तथा पराः ।
 आत्मार्थेऽन्यो न शक्नोति स्त्रीदरेणापि दुःखितः ॥ ३४
 दीनानाथविशिष्टेभ्यो दातव्यं भूतिमिच्छता ।
 अदत्तदाना जायन्ते परभाग्योपजीविनः ॥ ३५
 यहदाति विशिष्टेभ्यो यज्जुहोति दिने दिने ।
 तत्तु वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षति ।
 चतुर्थे च तथा भागे स्नानार्थं मृदमाहरेत् ॥ ३६
 तिलपुष्पकुशादीनि स्नानञ्चाक्तत्रिमे जले ।
 नित्यं नैमित्तिकं कास्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ॥ ३७
 तेषां मध्ये तु यन्नित्यं तत् पुनर्भियते त्रिधा ।
 मलापहरणं पश्चान्मन्त्र वक्तु जले स्मृतम् ॥ ३८
 सन्ध्यास्नानमुभाभ्याञ्च स्नानमेदाः प्रकौर्त्तिताः ।
 मार्जनं जलमध्ये तु प्राणायामो यतस्ततः ॥ ३९
 उपस्थानं ततः पश्चात् सावित्र्या जप उच्यते ।
 सविता देवता यस्या सुखमग्निस्त्रिधा स्थितः ॥ ४०

विश्वामित्र ऋषिऋन्दो गायत्रो सा विशिष्यते ।
 पञ्चमे च तथा भागे संविभागो यथाहृतः ॥ ४१
 पितृदेवमनुष्याख्यं कौटानाञ्चोपदिश्यते ।
 देवैश्च यं मनुष्येषु तिर्यग्भिर्योपर्जाव्यते ॥ ४२
 गृहस्थः प्रत्यहं यस्मान्नस्त्राञ्च्येष्टायमो गृहो ।
 त्रयाणामायमाणान्तु गृहस्था यानिरुच्यते ॥ ४३
 तन्नैव सोदमानेन सीदन्तीहेतरं त्रयः ।
 मूलप्राणा भवेत् स्कन्धः स्कन्धाच्छाखाः सपङ्गवाः ॥ ४४
 मूलेनैव यिनष्टेन सर्वमेतद्दिनश्रति ।
 तस्मात् सर्वं प्रयत्नेन रक्षितव्या गृहायमी ॥ ४५
 राज्ञा चान्येस्त्रिभिः पूज्या माननायस्य मर्वदा ।
 गृहस्थोऽपि क्रियायुक्ता न गृह्णेण गृहायमी ॥ ४६
 न चैव पुत्रदारेण स्वकर्म्मपरिवर्जितः ।
 अस्नात्वा चाप्यहुत्वा चाजघाटत्वा च मानवः ॥ ४७
 देवादीनामृणो भूत्वा नरकं प्रतिपद्यते ।
 एक एव हि भुङ्क्तेऽन्नमपराऽग्नेन भुज्यते ॥ ४८
 न भुज्यते स एवैकां या भुङ्क्तेऽन्नं स साक्षिणा ।
 विभागशौलो यो नित्यं क्षमायुक्ता दयापरः ॥ ४९
 देवतातिथिभक्तश्च गृहस्थः स तु धार्मिकः ।
 दया क्षमा क्षमा श्रद्धा प्रज्ञा यागः क्षतज्ञता ॥ ५०
 एते यस्य गुणाः सान्त स गृहो सुख्य उच्यते ।
 संविभागं ततः कृत्वा गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥ ५१
 भुक्त्वा तु सुखमास्थाय तदन्नं परिणामयेत् ।
 इतिहासपुराणाद्यैः पठञ्च सप्तमं नयेत् ॥ ५२

अष्टमे लोकयात्रा तु बह्विः सन्ध्या ततः पुनः ।
 होमो भोजनकश्चैव यच्चान्यद्गृहकृत्यकम् ॥ ५२
 कृत्वा चैवं ततः पश्चात् स्वाध्यायं कश्चिदाहरेत् ।
 प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन तौ नयेत् ॥ ५४
 यामद्वयं शयानो हि ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 नैमित्तिकानि काम्यानि निपतन्ति यथा यथा ॥ ५५
 तथा तथैव कार्याणि न कालस्तु विधीयते ।
 अस्मिन्नेव प्रयुञ्जानो ह्यस्मिन्नेव तु लीयते ॥ ५६
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं सुखमिच्छता ।
 सर्वत्र मध्यमौ यामौ हुतशेषं हविष्य यत् ॥ ५७
 भुञ्जानश्च शयानश्च ब्राह्मणो नावसौदति ॥ ५८
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

सुधा नव गृहस्थस्य शब्दयामि नवैव तु ।
 तथैव नव कर्माणि विकर्माणि तथा नव ॥ १
 प्रच्छन्नानि नवान्यानि प्रकाश्यानि तथा नव ।
 सफलानि नवान्यानि निष्फलानि नवैव तु ॥ २
 अट्टेयानि नवान्यानि वस्तुजातानि सर्वदा ।
 नवका नव निर्दिष्टा गृहस्थोन्नतिकारकाः ॥ ३
 सुधावस्तूनि वक्ष्यामि विशिष्टे गृहमागते ।
 मनश्चक्षुर्मुखं वाक्त्रं सौम्यं दद्याच्चतुष्टयम् ॥ ४

चतुर्णां सन्निकर्षेण पदं यत्तदशाश्वतम् ।
 हयोस्तु सन्निकर्षेण शाश्वतं ध्रुवमक्षयम् ॥ २२
 यन्नास्ति सर्व्वलोकस्य तदस्तौति विरुध्यते ।
 कथ्यमानं तथान्यस्य हृदये नावतिष्ठते ॥ २३
 स्वसंवेद्यं हि तदब्रह्म कुमारी मैथुनं यथा ।
 अयोगी नैव जानाति जातोन्धो हि यथा घटम् ॥ २४
 नित्याभ्यसनशौलस्य सुसंवेद्यं हि तद्भवेत् ।
 तत् सूक्ष्मत्वादनिर्य्येयं परं ब्रह्म सनातनम् ॥ २५
 बुधस्वाभरणं भावं मनसालोचनं यथा ।
 मन्यते स्त्री च मूर्खश्च तदेव बहु मन्यते ॥ २६
 सत्त्वोत्कटाः सुराश्चापि विषयेण वशीकृताः ।
 प्रमादिभिः क्षुद्रसत्त्वैर्मानुषैरत्र का कथा ॥ २७
 तस्मात् त्यक्तकषायेणैकैर्त्तव्यं दण्डधारणम् ।
 इतरस्तु न शक्नोति विषयैरभिभूयते ॥ २८
 न स्थिरं क्षणमप्येकमुदकं हि यथोर्मिभिः ।
 वाताहतं तथा चित्तं तस्मात् तस्य न विश्वसेत् ॥ २९
 त्विदण्डव्यपदेशेन जीवन्ति बहवो नराः ।
 यो हि ब्रह्म न जानाति न त्विदण्डार्हं एव सः ॥ ३०
 ब्रह्मचर्य्यं सदा रचेदष्टधा मैथुनं पृथक् ।
 स्मरणं कौर्त्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥ ३१
 सङ्कल्पोऽध्ववसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ।
 एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ३२
 न ध्यातव्यं न वक्तव्यं न कर्त्तव्यं कदाचन ।
 एतैः सर्व्वैः सुसम्पन्नो यतिर्भवति नेतरः ॥ ३३

सामान्यं याजितं न्यास आधिर्द्दाराश्च तद्धनम् ।
क्रमायातश्च निक्षेपः सर्वस्वञ्चान्वये सति ॥ १७
आपत्स्त्रपि न देयानि नव वस्तूनि सर्वदा ।
यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः ॥ १८
नवनवकवैत्तारमनुष्ठानपरं नरम् ।
इह लोके परे च श्रौः स्वर्गस्थश्च न सुञ्चति ॥ १९
यथैवात्मा परस्तद्दृष्टव्यः सुखमिच्छता ।
सुखदुःखानि तुल्यानि यथात्मनि तथा परे ॥ २०
सुखं वा यदि वा दुःखं यत् किञ्चित् क्रियते परे ।
ततस्तत् पुनः पश्चात् सर्वमात्मनि जायते ॥ २१
न क्लेशेन विना द्रव्यं द्रव्यहीने कुतः क्रिया ।
क्रियाहीने न धर्मः स्याद्धर्महीने कुतः सुखम् ॥ २२
सुखं वाञ्छन्ति सर्वे हि तच्च धर्मसमुद्भवम् ।
तस्माद्दुर्धर्मः सदा कार्यः सर्ववर्णैः प्रयत्नतः ॥ २३
न्यायागतेन द्रव्येण कर्तव्यं पारलौकिकम् ।
दानञ्च विधिना देयं काले पात्रे गुणान्विते ॥ २४
समद्विगुणसाहसमानन्यञ्च यथाक्रमम् ।
दाने फलविशेषः स्याद्धिसायां तावदेव तु ॥ २५
सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ।
सहस्रगुणमाचार्यं त्वनन्तं वेदपारगे ॥ २६
विधिहीने तथा पात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम् ।
न केवलं तद्विनश्येच्छेषमप्यस्य नश्यति ॥ २७
व्यसनप्रतिकाराय कुटुम्बार्थञ्च याचते ।
एवमन्विथ दातव्यमन्यथा न फलं भवेत् ॥ २८

मातापितृविज्ञेनन्तु संस्कारादृष्टनादिभिः ।
 यः स्थापयति तस्यैव पुण्यमद्भ्यः न विद्यते ॥ २८
 न तच्छ्रेयाऽग्निहोत्रेण माग्निशामिन लभ्यते ।
 यच्छ्रेयः प्राप्यते पुंसः विप्रेण स्थापतेन तु ॥ २९
 यद्यद्विदितमं लोके यज्ञापि दयितं गृह्णे ।
 तत्तद्गुणयते देवं तद्देशायमिच्छता ॥ ३०
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे दत्तशिक्षाध्यायः ॥ ३१

चतुर्थोऽध्यायः ।

पत्नीमूलं गृहं पुंसां यदि च्छन्दोऽनुवर्त्तिनी ।
 गृह्णात्यमममं नास्ति यदि भार्या वशःशुभा ॥ १
 तथा धर्मार्थकामानां त्रिवर्गफलमश्नुते ।
 प्राज्ञाभ्ये वर्त्तमाना तु स्नेहात्तु निवारिता । २
 श्रवण्या सा भवेत् पयादयथा व्याधिरूपेक्षितः ।
 अनुकूलता न वाग्दृष्टा दृष्टा साध्वी प्रियंवदा ॥ ३
 आत्मगुप्ता स्त्रामिभक्ता देवता सा न मानुषी ॥ ४
 अनुकूलकलत्रा यस्तस्य स्वर्ग इत्येव हि ।
 प्रतिकूलकलत्रस्य नरको नात्र संग्रहः ॥ ५
 स्वर्गेऽपि दुर्लभं ह्येतदनुरागः परस्परम् ।
 रक्त एका धिरक्ताऽन्यस्तस्मात् कष्टतरं न किम् ॥ ६
 गृहवासः सुखार्थाय पत्नीमूलं गृहे सुखम् ।
 सा पत्नी या विनीता आश्रितज्ञा यथवर्त्तिनी । ७

दुःखा ह्यत्रा सदा खिन्ना चित्तभेदः परस्परम् ।
 प्रतिकूलकलत्रं स्य द्विदारस्य विशेषतः ॥ ८
 याषित् सर्वा जलौकीव भुषणाच्छादनाशनैः ।
 सुभूयापि कृता नित्यं पुरुषं ह्यपकर्षतिः ॥ ९
 जलोका रक्तमादत्ते केवलं मा तपस्विनी ।
 इतरा तु धनं वित्तं मांमं वीर्यं बलं सुखम् ॥ १०
 सशङ्का बालभावे तु यौवने विमुखी भवेत् ।
 मृत्यवन्मन्यते पथाददृष्टभावे स्वकं पतिम् ॥ ११
 अनुकूला न वाग्दुष्टा दत्ता साध्वी पतिव्रता ।
 एभिरेव गुणैर्युक्ता श्रीरेव स्त्री न संशयः ॥ १२
 या हृष्टमनसाः नित्यं स्थानमानविचक्षणा ।
 भर्तुः प्रीतिकरौ नित्यं सा भार्या ह्येतस्य जरा ॥ १३
 शिष्यो भार्या शिशुर्भ्राता पुत्रो दासः समाश्रितः ।
 यस्यैतानि विनोतानि तस्य लोके हि गौरवम् ॥ १४
 प्रथमा धर्मपत्नी च द्वितीया रतिवर्द्धिनी ।
 दृष्टमेव फलं तत्र, नादृष्टमुपजायते ॥ १५
 धर्मपत्नी समाख्याता निर्दोषा यदि सा भवेत् ।
 दोषे सति न दोषः स्यादन्या भार्या गुणान्विता ॥ १६
 अदुष्टांपतितं भार्यां यौवने यः परित्यजेत् ।
 स जीवनान्ते स्त्रीत्वञ्च बन्धुत्वञ्च समाप्नुयात् ॥ १७
 दरिद्रं व्याधितञ्चैव भर्तारं यावमन्यते ।
 शुनौ गृध्री च मकरौ जायते सा पुनःपुनः ॥ १८
 मृतं भर्त्तरि या नारी समारोहेहुताशनम् ।
 सा भवेत्तु शुभाचारा स्वर्गलोके महीयते ॥ १९

व्यालगाहौ यथा व्यालं बलाद्गृह्णते विलात् ॥

तथा सा पतिसुडृत्य तेनैव सह मोदते ॥ २०

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

उक्तं शौचमशौचञ्च कार्यं त्वान्यं मनोपिभिः ।
 विशेषार्थं तयोः किञ्चिद्वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १
 शौचे यत्नः सदा कार्यः शौचमूर्त्ता द्विजः स्मृतः ।
 शौचाचारविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः ॥
 शौचञ्च द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यन्तरं तथा ।
 मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं भावशुद्धिस्तथान्तरम् ॥ ३
 अशौचाद्धि वरं बाह्यं तस्मादाभ्यन्तरं वरम् ।
 उभाभ्याञ्च शुचिर्यस्तु न शुचिर्नेतरः शुचिः ॥ ४
 एका लिङ्गे गुदे तिस्रो दश वामकरे तथा ।
 उभयोः सप्त दातव्या मृदास्त्रिस्त्रिंशत् पादयोः ॥ ५
 गृहस्थशौचमाख्यातं त्रिष्वन्वेषु यथाक्रमम् ।
 द्विगुणं त्रिगुणञ्चैव चतुर्थस्य चतुर्गुणम् ॥ ६
 अर्द्धप्रसृतिमात्रन्तु प्रथमा सृत्तिका स्मृता ।
 द्वितीया च तृतीया च तदर्द्धं परिकीर्त्तिता ॥ ७
 लिङ्गेऽप्यत्र समाख्याता त्रिषुर्वीं पृथ्यते यथा ।
 एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥ ८
 त्रिगुणन्तु वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ।
 दातव्यमुदकं तावद्मृदभावा यथा भवेत् ॥ ९

कृदा जलैर्न शुद्धिः स्यान्न क्लेशो न धनव्ययः ।
 यस्य शौचेऽपि शैथिल्यं चित्तं तस्य परीक्षितम् ॥ १०
 एतदेव दिवा शौचः रात्रावन्यद्विधीयते ।
 अन्यटापत्सु विप्राणामन्यदेव ह्यनापदि ॥ ११
 दिवोदितस्य शौचस्य रात्रावर्द्धं विधीयते ।
 तदर्द्धमातुरस्याहुस्त्वरायामर्द्धमध्वनि ॥ १२
 न्यूनाधिकं न कर्त्तव्यं शौचे शुद्धिमभौषता ।
 प्रायश्चित्तं न युज्येत विहितानि क्रमे कृते ॥ १३
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५

षष्ठोऽध्यायः ।

स्रुतेकैन्तु प्रवक्ष्यामि जन्ममृत्युसमुद्भवम् ।
 यावज्जीवं तृतीयन्तु यथावदनुपूर्वशः ॥ १
 सद्यःशौचं तथैकाहो द्वित्रिचतुरहस्तथा ।
 दशाहो द्वादशाहश्च पक्षो मामस्तथैव च ॥ २
 भरणान्तं तथा चान्यदृशपञ्चन्तु स्रुतके ।
 उपन्यस्तक्रमेणैव वक्ष्याम्यहमशेषतः ॥ ३
 धन्यार्थतो विजानाति वेदमङ्गैः समन्वितम् ।
 सकल्पं मरुहस्यञ्च क्रियावाञ्छेन्न स्रुतकौ ॥ ४
 रान्तिर्त्विग्दीक्षितानाञ्च दाले देशान्तरे तथा ।
 व्रतिनां सत्रिणाञ्चैव सद्यःशौचं विधीयते ॥ ५
 एकाहस्तु समाख्यातो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
 ह्रीं ह्रीं ह्रीं तरे चैव द्वित्रिचतुरहस्तथा ॥ ६

जातिविप्रो दशाह्नेन द्वादशाह्नेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाह्नेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ ७
 अस्नात्वा चाप्यहुत्वा च भुङ्क्तोऽदत्त्वा च यः पुनः ।
 एवंविधस्य सर्वस्य सूतकं समुदाहृतम् ॥ ८
 व्याधितस्य कर्कर्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा ।
 क्रियाहोनस्य मूर्खस्य स्त्रौजितस्य विशेषतः ॥ ९
 व्यमनासक्ताचित्तस्य पराधोनस्य नित्यशः ।
 अज्ञात्यागविहोनस्य भस्मान्तं सूतकं भवेत् ॥ १०
 न सूतकं कदाचित् स्याद्यावज्जीवन्तु सूतकम् ।
 एवं गुणविशेषेण सूतकं समुदाहृतम् ॥ ११
 सूतके ऋतके चैव तथा च ऋतसूतके ।
 एतत्संहतशौचानां ऋतशौचेन शुध्यति ॥ १२
 दानं प्रतिग्रहो ह्योमः स्वाध्यायश्च निवर्तते ।
 दशाहात् परं शौचं विप्रोऽर्हति च धर्मवित् ॥ १३
 दानञ्च विधिना देयमश्रुभात्तारकं हि तत् ।
 ऋतकान्ते ऋतो यस्तु सूतकान्ते च सूतकम् ॥ १४
 एतत् संहतशौचानां पूर्वशौचेन शुध्यति ।
 उभयत्र दशाह्नि कुलस्यान्नं न भुज्यते ॥ १५
 चतुर्थेऽहनि कर्तव्यमस्थिसञ्चयनं द्विजैः ।
 ततः सञ्चयनादूर्ध्वमङ्गस्यर्शा विधीयते ॥ १६
 वर्णानामानुलोम्येन स्त्रोणामेका यदा पतिः ।
 दशष्टत्रहमेकाहः प्रसवे सूतकं भवेत् ॥ १७
 यज्ञकाले विवाहे च देशभङ्गे तथैव च ।
 ह्यमाने तथाग्नौ च नाशौचं ऋतसूतके ॥ १८

सुखकाले त्विदं सर्व्वमशौचं परिकौर्त्तितम् ।
 आपन्नस्य सर्व्वस्य सूतकेन तु सूतकम् ॥ १८
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६

सप्तमोऽध्यायः ।

लाको वशीकृतो येन येन चात्मा वशीकृतः ।
 इन्द्रियार्थो जितो येन तं योगं प्रब्रवीम्यहम् ॥ १
 प्राणायामस्तथा ध्यानं प्रत्याहारस्तु धारणा ।
 तर्कश्चैव समाधिश्च षडङ्गो योग उच्यते ॥ २
 नारण्यसेवनाद्योगो नानेकग्रन्थचिन्तनात् ।
 व्रतैर्यज्ञैस्तपोभिश्च न योगः कस्यचिद्भवेत् ॥ ३
 न च पथ्याशनाद्योगो न नासाग्रनिरीक्षणात् ।
 न च शास्त्रातिरिक्तेन शीचेन स भवेत् क्वचित् ॥ ४
 न मौनमन्त्रकुहकैरनेकैः सुकृतैस्तथा ।
 लोकयात्रावियुक्तस्य योगो भवति कस्यचित् ॥ ५
 अभियोगात्तथाध्यासात्तस्मिन्नेव तु निश्चयात् ।
 पुनःपुनश्च निर्व्वेदाद्योगः सिध्यति नान्यथा ॥ ६
 आत्मचिन्ताविनोदेन शीचक्रौडनकेन च ।
 सर्व्वभूतसमत्वेन योगः सिध्यति नान्यथा ॥ ७
 यथात्मनिरतो नित्यमात्मक्रौडस्तथैव च ।
 आत्मनिष्ठश्च सततमात्मन्येव स्वभावतः ॥ ८
 रतश्चैव स्वयं तुष्टः सन्तुष्टो नान्यमानसः ।
 आत्मन्येव सुदृप्तोऽसौ योगस्तस्य प्रसिध्यति ॥ ९

- * सुप्तोऽपि योगयुक्तः स्याज्जाग्रच्चापि विशेषतः ।
 ईदृक्चेष्टः स्मृतः श्रेष्ठो गरिष्ठो ब्रह्मवादिनाम् ॥ १०
 य आत्मस्थतिरेकेण हितौथं नैव पश्यति ।
 ब्रह्मोभूय स एवं हि दक्षपत्न उदाहृतः ॥ ११
 विषयासक्ताचित्तं हि यतिर्माँचं न विन्दति ।
 यतूनेन विषयासक्तिं तस्मादुयोगौ विवर्जयेत् ॥ १२
 विषयेन्द्रियसंयोगं केचिदुयोगं वदन्ति हि ।
 अधर्माँ धर्मरूपेण गृहीतस्तैरपाण्डितैः ॥ १३
 मनसश्चात्मनश्चैव संयोगश्च तथापरं ।
 उक्तानामधिका ह्येते केवलं योगवध्दिताः ॥ १४
 हृत्तिहौनं मनः कृत्वा क्षेत्रज्ञं परमात्मनि ।
 एकोक्तव्यं विमुच्येत योगोऽयं मुख्य उच्यते ॥ १५
 कषायमाहविषेप लज्जाशङ्गादिचेतसः ।
 व्यापारास्तु समाख्यातास्तान् जित्वा वशमानयेत् ॥ १६
 कुटुम्बैः पञ्चभिर्ग्राम्यैः षष्ठस्तत्र महत्तरः ।
 देवासुरमनुष्यैस्तु न जेतुं नैव शक्यते ॥ १७
 बलेन परराष्ट्रानि गृह्णन् शूरस्तु नोच्यते ।
 जितां येनेन्द्रियग्रामः स शूरः कथ्यते बुधैः ॥ १८
 बहिर्मुखानि सर्वाणि कृत्वा चाभिमुखानि वै ।
 सर्वश्चैवेन्द्रियग्रामं मनश्चात्मनि योजयेत् ॥ १९
 सर्वभावावनिर्मुक्तः क्षेत्रज्ञं ब्रह्मणि न्यसेत् ।
 एतद्दानञ्च योगश्च शोषाः स्युर्ग्रन्थविस्ताराः ॥ २०
 त्यक्त्वा विषयभागांश्च मनो निश्चलतां गतम् ।
 भावतशक्तिस्वरूपेण समाधिः परिकीर्तितः ॥ २१

चतुर्णां सन्निकर्षेण पदं यत्तदशाश्वतम् ।
 द्वयोस्तु सन्निकर्षेण शाश्वतं ध्रुवमक्षयम् ॥ २२
 यन्नास्ति सर्व्वलोकस्य तदस्तौति विरुध्यते ।
 कथ्यमानं तथान्यस्य हृदये नावतिष्ठते ॥ २३
 स्वसंवेद्यं हि तद्ब्रह्म कुमारी मैथुनं यथा ।
 अयोगौ नैव जानाति जातोन्वो हि यथा घटम् ॥ २४
 नित्याभ्यसनशीलस्य सुसंवेद्यं हि तद्भवेत् ।
 तत् सूक्ष्मत्वादनिर्द्वेष्यं परं ब्रह्म सनातनम् ॥ २५
 बुधस्त्वाभरणं भावं मनसालोचनं यथा ।
 मन्यते स्त्री च मूर्खश्च तदेव बहु मन्यते ॥ २६
 सत्त्वोत्कटाः सुराश्चापि विषयेण वशीकृताः ।
 प्रमादिभिः क्षुद्रसत्त्वैर्मीनानुषैरत्र का कथा ॥ २७
 तस्मात् त्यक्तकषायैर्गुणैर्कर्त्तव्यं दण्डधारणम् ।
 इतरस्तु न शक्नोति विषयैरभिभूयते ॥ २८
 न स्थिरं क्षणमप्येकमुदकं हि यथोर्मिभिः ।
 वाताहतं तथा चित्तं तस्मात् तस्य न विश्वसेत् ॥ २९
 त्रिदण्डव्यपदेशेन जीवन्ति बहवो नराः ।
 यो हि ब्रह्म न जानाति न त्रिदण्डार्हं एव सः ॥ ३०
 ब्रह्मचर्य्यं सदा रक्षेदष्टधा मैथुनं पृथक् ।
 स्मरणं कौर्त्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥ ३१
 सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ।
 एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ३२
 न ध्यातव्यं न वक्तव्यं न कर्त्तव्यं कदाचन ।
 एतैः सर्व्वैः सुसम्पन्नो यतिर्भवति नेतरः ॥ ३३

पारित्रन्व्यं गृहीत्वा च यो धर्मो नावतिष्ठति ।
 श्वपदेनाङ्गयित्वा तं राजाऽग्नीध्रं प्रवासयेत् ॥ ३४
 एको भिक्षुर्यथोक्तस्तु द्वौ चैव मियुनं स्मृतम् ।
 त्रयो ग्रामस्तथा ख्यात ऊर्ध्वन्तु नगरायते ॥ ३५
 नगरं हि न कर्त्तव्यं ग्रामो वा मियुनं तथा ।
 एतन्नयं प्रकुर्वाणः स्वधर्माच्चरवते यतिः ॥ ३६
 राजवार्त्तादि तेषान्तु भिक्षावार्त्ता परस्परम् ।
 स्नेहपैशुन्यमात्सर्यं सन्निकर्षादमंशयम् ॥ ३७
 लाभपूजानिमित्तं हि व्याख्यानं शिष्यसंग्रहः ।
 एते चान्ये च बहवः प्रपञ्चाः कुतपस्विनाम् ॥ ३८
 ध्यानं शौचं तथा भिक्षा नित्यमेकान्तशौलता ।
 भिक्षोश्चत्वारि कर्माणि पञ्चमो नोपपद्यते ॥ ३९
 तपोजपैः क्लृप्तौभूतो व्याधितोऽवसथावहः ।
 हृदो ग्रहगृहीतश्च यश्चान्यो विकलेन्द्रियः ॥ ४०
 नौरुजश्च युवा चैव भिक्षुर्नावसथावहः ।
 स द्रुपयति तत् स्थानं पशून् पौडयतीति च ॥ ४१
 नौरुजश्च युवा चैव ब्रह्मचर्याद्दिनश्रुति ।
 ब्रह्मचर्याविनष्टन्तु कुलञ्चैव तु नाशयेत् ॥ ४२
 वसन्नावसथे भिक्षुर्मियुनं यदि सेवते ।
 तस्यावसथनायस्य मूलान्यापि निहन्तति ॥ ४३
 आश्रमे तु यतिर्यस्य मूर्हर्त्तमपि विच्रमेत् ।
 किं तस्यान्येन धर्मेण हतहात्योऽभिजायते ॥ ४४
 सञ्चितं यद्गृहस्थेन पापमामरणान्तिकम् ।
 स निहंति तत् सर्वमेकरात्रापितो यतिः ॥ ४५

योगाश्रमपरिश्रान्तं यस्तु भोजयते यतिम् ।
 निखिलं भोजितं तेन त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ४६
 यस्मिन् देशे वसेद्योगी ध्यानयोगविचक्षणः ।
 सोऽपि देशो भवेत् पूतः किं पुनस्तस्य वान्धवाः ॥ ४७
 द्वैतश्चैव तथाद्वैतं द्वैताद्वैतं तथैव च ।
 न द्वैतं नापि चाद्वैतमितो तत् परमार्थिकम् ॥ ४८
 नाहं नैवान्यसम्बन्धो ब्रह्मभावेण भावितः ।
 ईदृशायामवस्थायामवाप्यं परमं पदम् ॥ ४९
 द्वैतपक्षे समास्था ये अद्वैते तु व्यवस्थिताः ।
 अद्वैतिनां प्रवक्ष्यामि यथा धर्मः सुनिश्चितः ॥ ५०
 तत्रात्मव्यतिरेकेण द्वितीयं यदि पश्यति ।
 ततः शास्त्राख्यधीयन्ते श्रूयन्ते अन्यसङ्घयाः ॥ ५१
 दत्तशास्त्रं यथा प्रोक्तमशेषाश्रममुत्तमम् ।
 अधीयन्ते तु ये विप्रास्ते यान्यमरलोकताम् ॥ ५२
 इदन्तु यः पठेद्भक्त्या शृणुयादधर्मोऽपि वा ।
 स पुत्रपौत्रपशुमान् कौर्त्तिञ्च समवाप्नुयात् ॥ ५३
 श्रावयित्वा त्विदं शास्त्रं श्राद्धकालेऽपि वा द्विजः ।
 अक्षयं भवति श्राद्धं पितृभ्यस्योपजायते ॥ ५४
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

शांतातपसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तविहीनानां महापातकिनां नृणाम् ।
नरकान्ते भवेज्जन्म चिह्नं ह्यङ्कितशरौरिणाम् ॥ १
प्रतिजन्म भवेत्तेषां चिह्नं तत्पापसूचितम् ।
प्रायश्चित्ते कृते याति पश्चात्तापवतां पुनः ॥ २
महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मनि जायते ।
उपपापोद्भवं पञ्चत्रैणि पापसमुद्भवम् ॥ ३
दुष्कर्मजा नृणां रोगा यान्ति चापक्रमैः शमम् ।
जपैः सुरार्चनैर्हीमैर्दानैस्तेषां शमो भवेत् ॥ ४
पूर्वजन्मकृतं पापं नरकस्य परिचये ।
बाधते व्याधिरूपेण तस्य जप्यादिभिः शमः ॥ ५
कुष्ठञ्च राजयक्ष्मा च प्रमेहो ग्रहणी तथा ।
मूत्रकृच्छ्राश्मरोकासा अतिसारभगन्दरैः ॥ ६
दुष्टव्रणं गण्डमाला पक्षाघातोऽक्षिनाशनम् ।
इत्येवमादयो रोगा महापापोद्भवाः स्मृताः ॥ ७
जलादरं यकृतं म्लोहा शूलरोगव्रणानि च ।
श्वासाजोर्षन्वरच्छर्द्दिभ्रममोहगलग्रहाः ॥ ८
रक्ताव्वृद्धविसर्पाद्या उपपापोद्भवा गदाः ।
दण्डापतानकश्चित्रवपुःकम्पविचर्चिकाः ॥ ९
बल्ल्मीकपुण्डरीकाद्या रोगाः पापसमुद्भवाः ।
अर्शभाद्या नणां रागा अतिपापाद्भवान्त हि ॥ १०

अन्ये च बहवो रोगा जायन्त पापमहुराः ।
 उच्यन्ते च निदानानि प्रायश्चित्तानि वै क्रमात् ॥ ११
 महापापेषु सर्वं स्यात् तदहंमुपपातके ।
 दद्यात् पापेषु षष्ठांशं कल्पं व्याधिवलावलम् ॥ १२
 अथ खाधारणं तेषु गोदानादिषु कथ्यते ।
 गोदाने वत्सयुक्ता गौः सुशीला च पयस्विनी ॥ १३
 वृषदाने शुभाऽनडान् शुक्लाम्बरमक्लाञ्चनः ।
 निवर्तनानि भूदाने दश दद्याद्द्विजातये ॥ १४
 दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डं निवर्तनम् ।
 दश तान्येव गाचर्म दत्त्वा स्वर्गं महीयते ॥ १५
 सुवर्णशतनिष्कान्तु तदहंविप्रमाणतः ।
 अश्वदाने ऋदु श्लक्ष्णमश्वं सोपस्करं दिशेत् ॥ १६
 महिषीं माहिषीं दाने दद्यात् स्वर्णायुधान्विताम् ।
 दद्याद्भजं महादाने सुवर्णफलसंयुतम् ॥ १७
 लक्षसङ्गरार्हणं पुष्यं प्रदद्याद्देवताज्ञने ।
 दद्याद्द्विजसहस्राय मिष्टान्नं द्विजभोजने ॥ १८
 रुद्रं जपेन्नक्षत्रपुष्यैः पूजयित्वा च त्रयस्वकम् ।
 एकादश जपेद्गुदान् दशांशं गुग्गुलैर्वृतैः ॥ १९
 हृत्वाभिषेचनं कुर्यान्मन्त्रैर्व्वरूपादैवतैः ।
 शान्तिके गणशान्तिस्य अहशान्तिकपूर्वकम् ॥ २०
 धान्यदाने शुभं धान्यं खारौषष्टिमितं स्मृतम् ।
 वस्त्रदाने षट्शतद्वयं कर्पूरसंयुतम् ॥ २१
 दशपञ्चाष्टचतुर उपवेश्य द्विजान् शुभान् ।
 त्रिधाय वैष्णवीं पूजां सङ्कल्प्य निजकाश्यया ॥ २२

धेनुं दद्याद् द्विजातिभ्यो दक्षिणाञ्चापि शक्तिः ।
 अलङ्कृत्य यथाशक्ति वरुणालङ्करणं द्विजान् ॥ २३
 याचेद्दृष्टप्रमाणेन प्रायश्चित्तं यथोदितम् ।
 तेषामनुज्ञया कृत्वा प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ २४
 पुनस्तान् परिपूर्णार्थानर्हयेद्विधिवद्द्विजान् ।
 सन्तुष्टा ब्राह्मणा दध्युरनुज्ञां व्रतकारिणे ॥ २५
 जपच्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि ।
 सर्वं भवति निश्छिद्रं यस्य चेच्छन्ति ब्राह्मणाः ॥ २६
 ब्राह्मणा यानि भाषन्ते मान्यन्ते तानि देवताः ।
 सर्वदेवमया विप्रान तद्वचनमन्यथा ॥ २७
 उपवासो व्रतश्चैव स्थानं तीर्थफलं तपः ।
 विप्रैः सम्पादितं सर्वं सम्पन्नं तस्य तत्फलम् ॥ २८
 सम्पन्नमिति यद्वाक्यं वदन्ति चितिदेवताः ।
 प्रणम्य शिरसा धार्यमग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ २९
 ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्जलं सार्वकामिकम् ।
 तेषां वाक्योदकेनैव शुध्यन्ति मलिना जनाः ॥ ३०
 तेभ्योऽनुज्ञामभिप्राप्य प्रगृह्य च तथाशिषः ।
 भोजयित्वा द्विजान् शक्त्या भुञ्जीत सह वन्धुभिः ॥ ३१
 इति शातातपीये कर्मविपाके प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

ब्रह्महा नरकस्थान्ते पाण्डुकुष्ठो प्रजायते ।
 प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत स तत्पातकशान्तये ॥ १

चत्वारः कलसाः कार्याः पञ्चरत्नसमन्विताः ।
 पञ्चपल्लवसंयुक्ताः सितवस्त्रेण संयुताः ॥ २
 अश्वस्थानादिष्टद्युक्तास्तौर्थादकसुपूरिताः ।
 कषायपञ्चकोपेता नानाविधफलान्विताः ॥ ३
 सर्व्वौषधिसमायुक्ताः स्थाप्याः प्रतिदिशं द्विजैः ।
 रौप्यमष्टदलं पद्मं मध्यकुम्भीपरि न्यस्येत् ॥ ४
 तस्योपरि न्यसेद्देवं ब्रह्माण्णञ्च चतुर्मुखम् ।
 पलाईर्षप्रमाणेन सुवर्णेन विनिर्मितम् ॥ ५
 अर्चेत् पुरुषसूक्तेन त्रिकालं प्रतिवासरम् ।
 यजमानः शुभैर्गन्धैः पुष्पैर्धूपैर्यथाविधि ॥ ६
 पूर्व्वोदिकुम्भेषु ततो ब्राह्मणा ब्रह्मचारिणः ।
 पठेयुः स्वस्ववेदांस्ते ऋग्वेदप्रभृतीन् शनैः ॥ ७
 दशांशिनः ततो होमो ग्रहशान्तिपुरःसरम् ।
 मध्यकुम्भे विधातव्यो घृताक्तैस्त्रिलहेमभिः ॥ ८
 द्वादशाष्टमिदं कर्म समाप्य द्विजपुङ्गवः ।
 तत्र पीठे यजमानमभिषिष्येद्यथाविधि ॥ ९
 ततो दद्याद्यथाशक्ति गोभूहेमतिलादिकम् ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तथा देवमाचार्याय निवेदयेत् ॥ १०
 आदित्या वसवो रुद्रा विश्वदेवा मरुद्गणाः ।
 प्रीता सर्व्वे व्यपोहन्तु मम पापं सुदारुणम् ॥ ११
 इत्युदौर्ध्वं सुहृर्भक्त्या तमाचार्यं क्षमापयेत् ।
 एवं विधाने विहिते श्वेतकुष्ठौ विशुध्यति ॥ १२
 कुष्ठो गोबधकारी स्यान्नरकान्तोऽस्य निष्कृतिः ।
 स्थापयेद् घटमेकन्तु पूर्व्वोक्तद्रव्यसंयुतम् ॥ १३

पञ्चमोऽध्यायः ।

मातृगामी भवेद्यस्तु लिङ्गं तस्य विनश्यति ।
 चाण्डालीगमने चैव ह्योनकोषः प्रजायते ॥ १
 तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं कुम्भमुत्तरतो न्यसेत् ।
 क्वाणवस्त्रसमाच्छन्नं क्वाणमाख्यविभूषितम् ॥ २
 तस्योपरि न्यसेद्देवं कांस्यपात्रे धनेश्वरम् ।
 सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं नरव्यह्नम् ॥ ३
 यजेत् पुरुषसूक्तेन धनदं विश्वरूपिणम् ।
 अथर्ववेदविद्भिर्गो ह्याथर्वणं समाचरेत् ॥ ४
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसङ्ख्याया ।
 दद्याद्विप्राय सम्पुज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥ ५
 धनोनामधिपो देवः शङ्करस्य प्रियः सखा ।
 सौम्याशाधिपतिः श्रौमान् मम पापं व्यपोहतुः ॥ ६
 इष्टं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवं ह्योनकोषे लिङ्गनाशे विशुद्धये ॥ ७
 गुरुजायाभिगमनान्मूत्रकच्छः प्रजायते ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ८
 स्थापयेत् कुम्भमेकन्तु पश्चिमायां शुभे दिने ।
 नीलवस्त्रसमाच्छन्नं नीलमाख्यविभूषितम् ॥ ९
 तस्योपरि न्यसेद्देवं ताम्रपात्रे प्रचेतसम् ।
 सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं यादृसास्यतिम् ॥ १०
 यजेत् पुरुषसूक्तेन वरूणं विश्वरूपिणम् ।
 सामविद्ब्राह्मणस्तत्र सामवेदं समाचरेत् ॥ ११

स्रज्जघातौ तु बधिरो नरकाग्रे प्रजायते ।
 मूलो म्वाद्यवधे चैव तस्त्रेयं निष्कृतिः स्मृता ॥ २६
 साऽपि पापविशुद्धार्थं चरेद्यान्द्रायणव्रतम् ।-
 व्रतान्ते पुस्तकं दद्यात् सुवर्णफलसंयुतम् ॥ २७
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य ब्राह्मणीं तां विसर्जयेत् ॥
 सरस्वतिः जगन्मातः शब्दब्रह्माधिदेवते ॥ २८
 दुष्कर्मकरणात् पापं पाहि मां परमेस्वरि ।-
 बालघातौ च पुरुषो मृतवत्सः प्रजायते ॥ २९
 ब्राह्मणोहाहनश्चैव कर्त्तव्यं तेन शुद्धये ।
 श्वशुरं हरिवंशम् कर्त्तव्यञ्च यथाविधि ॥ ३०
 महारुद्रजपञ्चैव कारयेच्च यथाविधि ।
 षडङ्गीकादशै रुद्रै रुद्रः सामभिधीयते ॥ ३१
 रुद्रैस्तथैकादशभिर्महारुद्रः प्रकीर्त्तितः ।
 एकादशभिरेतैस्तु अतिरुद्रश्च कथ्यते ॥ ३२
 जुहुयाच्च दशांशेन दूर्व्यायुतसङ्ख्याया ।
 एकादश स्रर्णनिष्काः प्रदातव्याः सदक्षिणाः ॥ ३३
 पलान्येकादश तथा दद्याद्दक्षिणानुसारतः ।
 अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति क्षिज्येभ्यो दक्षिणान्दिशेत् ॥ ३४
 स्नापयेद्दम्पती पथान्त्र्यैर्व्वरुणदैवतैः ।-
 आचार्याय प्रदेयानि वस्त्रालङ्करणानि च ॥ ३५
 गोब्रह्मा पुरुषः कुष्ठी निर्व्वंशश्चोपलायते ।
 स च पापविशुद्धार्थं प्राज्ञापत्यशतश्चरेत् ॥ ३६
 व्रतान्ते मेदिनीं दत्त्वा शृणुयाद्य भारतम् ।-
 स्त्रीहन्ता चातिसारौ स्यादश्वत्यान् रोपयेद्दश ॥ ३७

दद्याच्च शर्कराघ्नं भोजयेच्च शतं द्विजान् ।
 राजहा क्षयरोगी स्यादेषा तस्य च निष्कृतिः ॥ ३८
 गोभृष्टिरण्मिष्टान्नजलवस्त्रप्रदानंतः ।
 घृतघेनुप्रदानेन तिलघेनुप्रदानतः ॥ ३९
 इत्यादिना क्रमेणैव क्षयरोगः प्रश्वास्यति ।
 रक्ताध्वुदौ वैश्वहन्ता जायते स च मानवः ॥ ४०
 प्राजापत्यानि चत्वारि सप्त धान्यानि चोत्सृजेत् ।
 दण्डापतानकयुतः शुद्धहन्ता भवेन्नरः ॥ ४१
 प्राजापत्यं सक्तचैवं दद्याद्घेनुं सदक्षिणाम् ।
 कारुण्याच्च वधे चैव रूक्षभाषः प्रजायते ॥ ४२
 तेन तत्पापशुद्धार्थं दातव्यो वृषभः सितः ।
 सर्वकार्येष्वसिद्धार्थो गजघाती भवेन्नरः ॥ ४३
 प्रासादं कारयित्वा तु गणेशप्रतिमां न्यस्येत् ॥
 गणनाथस्य मन्त्रान्तु मन्त्रो लक्षमितं जपेत् ॥ ४४
 कुलत्यशाकैः पूषैश्च गणशान्तिपुरःसरम् ।
 उद्रे विनिहते चैव जायते विकृतस्वरः ॥ ४५
 स तत्पापविशुद्धार्थं दद्यात् कर्पूरकं पलम् ।
 षष्ठे विनिहते चैव वक्रतुण्डः प्रजायते ॥ ४६
 शतं पस्तानि दद्याच्च चन्दनान्यघनुत्तये ।
 महिषीघातने चैव कृष्णगुह्यः प्रजायते ॥ ४७
 खरे विनिहते चैव खररोमा प्रजायते ।
 निष्कलत्रयस्य प्रकृतिं सम्प्रदद्याद्द्विरण्मयीम् ॥ ४८
 तरुणी निहते चैव जायते काकरेक्षणः ।
 दद्याद्द्रवमयीं घेनुं स तत्पातकशान्तये ॥ ४९

शूकरे निहते चैव दन्तुरो जायते नरः । ।
 स दद्यात्तु विशुद्धार्थं घृतकुम्भं सदक्षिणम् ॥ ५७
 हरिणे निहते खड्गः शृगाले तु विपादकः ।
 अश्वस्तेन प्रदातव्यः सौवर्ण्यपल्लनिर्मितः ॥ ५९
 अजाभिघातने चैव अधिकाङ्क्षः प्रजायते ।
 अजा तेन प्रदातव्या विचित्रवस्त्रमंयुता ॥ ५२
 उरभ्रे निहते चैव पाण्डुरोगः प्रजायते ।
 कस्तुरिकापलं दद्याद्दृन्नाङ्घ्रणाय विशुद्धये ॥ ५३
 माल्जारे निहते चैव पीतपाणिः प्रजायते ।
 पारावतं समौवर्णं प्रदद्यान्निष्कमात्रकम् ॥ ५४
 शकसारिकयोर्घाते नरः स्वलितवाग्भवेत् ।
 सच्छास्त्रपुस्तकं दद्यात् स द्विप्राय सदक्षिणम् ॥ ५५
 वकघाती दीर्घनसो दद्याद्गन्धवल्लप्रभाम् ।
 काकघातो कर्णहीनो दद्याद्गामसितप्रभाम् ॥ ५६
 हिंसायां निष्कृतिरियं ब्राह्मणे समुदाहृता ।
 तदर्द्धाङ्गेप्रमाणेन क्षत्रियादिष्वनुक्रमात् ॥ ५७
 इति शातातपीये कर्मविपाके हिंसाप्रायश्चित्तविधिर्नाम
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

सुरापः श्यावदन्तः स्यात् प्राजापत्यान्तरं तथा ।
 शर्करायास्तुलाः सप्त दद्यात् पापविशुद्धये ॥ १

जपित्वा तु महारुद्रं दशांशं जुहुयात्तिलैः ।
ततोऽभिषेकः कर्त्तव्यो मन्त्रैर्व्वरुणदैवतैः ॥ २
मद्यपो रक्तापित्तो स्यात् स दद्यात् सर्पिषो घटम् ।
मधुनोऽर्द्धघटञ्चैव सहिरण्यं विशुद्धये ॥ ३
अभक्ष्यभक्षणे चैव जायते कृमिलोदरः ।
यथावत्तेन शुद्धर्यमुपोष्यं भीष्मपञ्चकम् ॥ ४
उदक्या वीक्षितं भुक्त्वा जायते कृमिलोदरः ।
गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ५
भुक्त्वा चासृश्य संसृष्टं जायते कृमिलोदरः ।
त्रिरात्रं समुपोष्याथ स तत्पापात् प्रमुच्यते ॥ ६
परान्नविघ्नकरणादजीर्णमभिजायते ।
लज्जहामं स कुर्व्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ ७
मन्दादराग्निर्भवति सति द्रव्ये कदन्नदः ।
प्राजापत्यत्रयं कुर्याद्भोजयेच्च शतं द्विजान् ॥ ८
विपदः स्याच्छर्द्दिरोगौ दद्याद्दशपर्यास्त्रिणीः ।
मार्गहा पादरोगौ स्यात् सोऽश्वदानं समाचरेत् ॥ ९
पिशुनो नरकस्यान्ते जायते श्वासकासवान् ।
घृतं तेन प्रदातव्यं सहस्रपलसम्मितम् ॥ १०
धूर्त्तोऽपस्माररोगी स्यात् स तत्पापविशुद्धये ।
ब्रह्मकूर्चमयीं धेनुं दद्याद्वाञ्च सदक्षिणाम् ॥ ११
शूलीं परोपतापेन जायते तत्प्रमोचने ।
सोऽन्नदानं प्रकुर्व्वीत तथा रुद्रं जपेन्नरः ॥ १२
दावाग्निदायकश्चैव रक्तातिसारवान् भवेत् ।
तेनोदपानं कर्त्तव्यं रोपणोयस्तथा वटः ॥ १३

सुरालये जले वापि शकृन्मूत्रं करोति यः ।
 गुदरोगो भवेत् तस्य पापकृपः सुदाहणः ॥ १४
 आसं सुरार्चनेनेव गोदानद्वितयेन तु ।
 प्राजापत्येन चैकेन शास्यन्ति गुदजा रुजः ॥ १५
 सर्भपातनजा रोगा यकृत्स्रोष्ठज्जलोदराः ।
 तेषां प्रशमनार्थाय प्रायश्चित्तमितं स्मृतम् ॥ १६
 एतेषु दद्याद्द्विप्राय जातधनुं विधानतः ।
 शुवर्णरूप्यताम्राणां पलत्रयसमन्विताम् ॥ १७
 प्रतिमाभङ्गकारो च अप्रतिष्ठः प्रजायते ।
 संवत्सरत्रयं मिश्रे दश्वत्यं प्रतिवामरम् ॥ १८
 उद्धाहयेत् तमश्वत्यं स्वर्णहोक्तविधानतः ।
 तत्र संस्वापयेद्देवं विघ्नराजं स्रपूजितम् ॥ १९
 दुष्टवादी खण्डितः स्यात् स वै दद्याद्द्विजातये ।
 रूप्यं पलद्वयं दुग्धं घटद्वयसमन्वितम् ॥ २०
 खल्लोटः परनिन्दावान् धेनुं दद्यात् सकाश्वनाम् ।
 परोपहासकृत्काणः स गां दद्यात् समोक्तकाम ॥ २१
 सभायां पक्षपाती च जायते पक्षघातवान् ।
 निस्कृत्रयमितं हेम स दद्यात् सत्यवर्तिनाम् ॥ २२
 इति शातातपीयेऽर्कर्मविपाके प्रकीर्णप्रायश्चित्तं नाम
 तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थीऽध्यायः ।

कुलघ्नो नरकस्थान्ते जायते विप्रहेसहृत् ।
 स तु स्वर्णशतं दद्यात् कृत्वा चान्द्रायणत्रयम् ॥ १
 श्रीङ्गुस्वरो ताम्रचौरो नरकान्ते प्रजायते ।
 प्राजापत्यं स कृत्वा त्रताम्रं पलशतं टिश्येत् ॥ २
 कांस्यहारी च भवति पुण्डरीकसमन्वितः ।
 कांस्यं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजातये ॥ ३
 रीतिहृत् पिङ्गलाक्षः स्यादुपोष्य हरिदासरम् ।
 रीतिं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजं शुभम् ॥ ४
 मुक्ताहारी च पुरुषो जायते पिङ्गभूर्द्वजः ।
 मुक्ताफलशतं दद्यादुपोष्य स विधानतः ॥ ५
 त्रपुहारौ च पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
 उपोष्य दिवसं सोऽपि दद्यात् पलशतं त्रपु ॥ ६
 सीसहारी च पुरुषो जायते श्रीर्षरोगवान् ।
 उपोष्य दिवसं दद्याद्दृष्टधेनुं विधानतः ॥ ७
 दुग्धहारी च पुरुषो जायते बहुभ्रूत्रकः ।
 स दद्याद्दुग्धधेनुञ्च ब्राह्मणाय यथाविधि ॥ ८
 दधिचौर्येण पुरुषो जायते मदवान् यतः ।
 दधिधेनुः प्रदातव्या तेन विप्राय शुद्धये ॥ ९
 मधुचौरस्तु पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
 स दद्यान्मधुधेनुञ्च समुपोष्य द्विजातये ॥ १०
 इक्षोर्बिकारहारी च भवेद्दुर्दरगुल्मवान् ।
 गुडधेनुः प्रदातव्या तेन तद्दोषशान्तये ॥ ११

लोहहारौ च पुरुषः कर्कुराङ्गः प्रजायते ।
 लोहं पलशतं दद्यादुपोष्य स तु वासरम् ॥ १२
 तैलचौरस्तु पुरुषो भवेत् कण्डादिपीडितः ।
 उपोष्य स तु विप्राय दद्यात् तैलघटद्वयम् ॥ १३
 आमाम्नहरणाच्चैव दन्तहीनः प्रजायते ।
 स दद्यादश्विनौ हेमनिष्कद्वयविनिर्मितौ ॥ १४
 पक्काम्नहरणाच्चैव जिह्वारोगः प्रजायते ।
 गायत्र्याः स जपेत्तत्र दशांशं जुहुयात् तिलैः ॥ १५
 फलहारौ च पुरुषो जायते ब्रह्मिणाङ्गुलिः ।
 नानाफलानामयुतं स दद्याच्च द्विजन्मने ॥ १६
 तास्तुलहरणाच्चैव श्वेतौष्ठः सम्प्रजायते ।
 सदक्षिणं प्रदद्याच्च विद्रुमस्य द्वयं वरम् ॥ १७
 शाकहारौ च पुरुषो जायते नीललोचनः ।
 ब्राह्मणाय प्रदद्याच्च महानीलमणिद्वयम् ॥ १८
 कन्दसूतस्य हरणात् क्रस्त्रप्राणिः प्रजायते ।
 देवतायतनं कार्य्यमुद्यानं तेन शक्तितः ॥ १९
 सौगन्धिकस्य हरणाद्दुर्गन्धाङ्गः प्रजायते ।
 स लक्ष्मेकं पद्मानां जुहुयाज्जातवेदसि ॥ २०
 दारुहारौ च पुरुषः स्त्रिन्नप्राणिः प्रजायते ।
 स दद्याद्विदुषेः शुद्धो काश्मोरजपलद्वयम् ॥ २१
 विद्यापुस्तकहारौ च किलः सूक्तः प्रजायते ।
 न्यायेतिहासं दद्यात् स ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ॥ २२
 वस्त्रहारो भवेत् कुष्ठौ सम्प्रदद्यात् प्रजापतिम् ।
 हेमनिष्कमित्तच्चैव वस्त्रयुग्मं द्विजातये ॥ २३

ऊर्णाहारौ लोमशः स्यात् स दद्यात् कखलान्वितम् ।

स्वर्णनिष्कमितं हेमवह्निं दद्याद्द्विजातये ॥ २४

पट्सूत्रस्यःहरणान्निर्लीमा जायते नरः ।

तेन धेनुः प्रदातव्याः विशुद्धग्रथं द्विजन्मने ॥ २५

श्रीपधस्यापहरणे सूर्यावर्तः प्रजायते ।

सूर्यायार्घ्यः प्रदातव्यां मासं देयञ्च काञ्चनम् ॥ २६

रक्तवस्त्रप्रवालादिहारौ स्याद्भक्तवातवान् ।

सवस्त्रां महिषीं दद्यान्मणिरागसमन्विताम् ॥ २७

विप्ररत्नापहारौ चाप्यनपत्यः प्रत्रायते ।

तेन कार्यं विशुद्धग्रथं महारूद्रजपादिक्तम् ॥ २८

मृतवत्सीदितः सर्वो विधिरत्र विधीयते ।

दशांशहोमः कर्त्तव्यः पलाशेन यथाविधि ॥ २९

देवस्वहरणाच्चैव जायते विविधो ज्वरः ।

ज्वरो महाज्वरश्चैव रौद्रो वैष्णव एव च ॥ ३०

ज्वरे रौद्रं जपेत् ऋणं महारूद्रं महाज्वरे ।

अतिरौद्रं जपेद्दौद्रे वैष्णवे तद्व्यं जपेत् ॥ ३१

नानाविधद्रव्यचौरो जायते ग्रहणैर्युतः ।

तेनन्नोदकवस्त्राणि हेम देयञ्च शक्तिः ॥ ३२

इति शातातपोवेः कर्मविपाके स्तेयप्रायश्चित्तं नाम

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

साह्यगामी भवेद्यत्तु निष्कं नस्य विनश्यति ।
 घाण्णालीगमने पीय होनकोपः प्रजायते ॥ १
 तस्य प्रतिज्ञियां कर्तुं कुम्भसुचारतो न्यसेय ।
 छाणपद्मसमाश्रयं छाण्णालीविभूषितम् ॥ २
 तस्योपरि न्यसेद्देवं कांक्षयाथ धनेश्वरम् ।
 सुर्यर्षिनिष्कपट्केन निर्गमितं नरदाशनम् ॥ ३
 यजेत् पुरुषसूक्तो न धनदं विश्वरूपिणम् ।
 अथर्ववेदविधिषो षाथर्व्यं समाश्रित् ॥ ४
 स्वर्णपात्रिकां कृत्वा भिज्जपिंशतिमहाया ।
 दद्याद्विनाय भस्मय्य निष्पापोऽऽमिति नृपन् ॥ ५
 धनोनासधिषो देवः शरुभ्य प्रियः सदा ।
 सौम्याशाधिपतिः सोमान् मम धाम ज्यवास्तु ॥ ६
 इमं मन्त्रं भस्मय्यै आचार्याय यथावधि ।
 दद्याद्देवं होनकोपे निष्कनाशे विशुद्धये ॥ ७
 गुरुजायाभिगमनान्भूजतस्तपः प्रजायते ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्या शास्त्रदृष्टेन कर्माया ॥ ८
 स्थापयेत् कुम्भमेवान्तु पतिभायां शुभे दिने ।
 नीलध्वजसमाश्रयं नीलमाश्रयविभूषितम् ॥ ९
 तस्योपरि न्यसेद्देवं तास्त्रपात्रे प्रचितसम् ।
 सुर्यर्षिनिष्कपट्केन निर्गमितं यादृशाम्पतिम् ॥ १०
 यजेत् पुरुषसूक्तो न धनदं विश्वरूपिणम् ।
 आमृषिद्वाराच्छास्त्राल साश्वेदं समाश्रित् ॥ ११

सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसङ्ख्याया ।
 दद्याद्द्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥ १२
 यादमामधिपो देवो विश्वेषामपि पावनः ।
 संसाराय्यो कर्णधारो वरुणः पावणोऽस्तु मे ॥ १३
 इमं मन्त्रं सन्तु प्रार्थ्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवसलङ्घ्यः सूत्रज्ञाच्छ्रमश्रान्तये ॥ १४
 स्वसृतागमने चैव रक्षाकुष्ठं प्रजायते ।
 भगिनीगमने चैव पौनःकुष्ठं प्रजायते ॥ १५
 तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं पूर्वतः कलसं न्वसेत् ।
 पीतवस्त्रसमाच्छ्रितं पीतसाख्यविभूषितम् ॥ १६
 रास्योपरि न्यसेत् स्वर्णपात्रे देवं सुरेश्वरम् ।
 सुवर्णनिष्कपटकेन निर्मितं षड्व्यधारिणम् ॥ १७
 यजेत् पुरुषसूक्तो न वासवं विश्वरूपिणम् ।
 यजुर्वेदं तत्र साम ऋग्वेदञ्च समाचरेत् ॥ १८
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा सुवर्णदशकेन तु ।
 दद्याद्द्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥ १९
 देवानामधिपो देवा ब्रह्मो विष्णुनिकेतनः ।
 शतयज्ञः सहस्राक्षः पाप भम निहन्तु ॥ २०
 इमं मन्त्रं समुदाय्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवं सहस्राक्षं न पापस्यापनुत्तये ॥ २१
 स्नातभार्याभिगमनाद्गमत्कुष्ठं प्रजायते ।
 स्वधुगमने चैव क्षणकुष्ठं प्रजायते । २२
 तेन कार्यं विशुद्धैरथं प्रागुक्तस्थापितैश्च हि ।
 दशांशहोमः सर्वद्वयैः घृताक्षैः क्रियते तिलैः ॥ २३

यद्गत्याभिगमनाज्जायते ध्रुवमण्डलम् ।
 कृत्वा लोहमयीं धेनुं तिलपट्टिप्रमाणतः ॥ २४
 कार्पासभारसंयुक्तां कांष्यटोहं सवत्मिकाम्
 दद्याद्विप्राय विधिवदिसं मन्त्रमुदौरयेत् ।
 सुरभौ वैष्णवौ साता मम पापं व्यपीडतु । २५
 तपस्विनीसङ्गमने जायते चाश्लरीगटः ।
 स तु पापविशुद्धयर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २६
 दद्याद्विप्राय विदुषे मधुधेनं यथोदितम् ।
 तिलद्रोणगतञ्चैव हिरण्येन समन्वितम् ॥ २७
 पितृस्वस्रभिगमनाद्दक्षिणांशम्रणी भवेत् ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या अजादानेन शक्तिः ॥ २८
 सातुलान्यान्तु गमने पृष्ठकुक्षः प्रजायते ।
 कृष्णाजिनप्रदानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २९
 साठष्वस्रभिगमने वामाङ्गे व्रणवान् भवेत् ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या सम्यग्दानप्रदानतः ॥ ३०
 ऋतभार्याभिगमने ऋतभार्य्यः प्रजायते ।
 तत्पातकविशुद्धयर्थं द्विजमेकं विवाहयेत् ॥ ३१
 सगोत्रस्त्रीप्रसङ्गेन जायते च भगन्दरः ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या महिषीदानयत्नतः ॥ ३२
 तपस्विनीप्रसङ्गेन प्रमेही जायते नरः ।
 मासं रुद्रजपः कार्य्या दद्याच्छक्त्या च काञ्चनम् ॥ ३३
 दीक्षितस्त्रीप्रसङ्गेन जायते दुष्टरक्तदृक् ।
 स पातकविशुद्धयर्थं प्राजापत्यहयं चरेत् । ३४

स्रजातिजायागमने जायते हृदयन्नणी ।
 तत्पापस्य विशुद्धार्थं प्राजापत्यहयं चरेत् ॥ ३५
 पशुयोनी च गमने सूत्राघातः प्रजायते ।
 तिलपात्रहयञ्चैव दद्यादात्मविशुद्धये ॥ ३६
 अश्वयोनी च गमनाद् गुदस्तम्भ प्रजायते ।
 सहस्रकमलस्नानं मासं कुर्यात् शिवस्य च ॥ ३७
 एते दोषा नराणां स्युर्नरकान्ते नः संशयः ।
 स्त्रीणामपि भवन्त्येते तत्तत्पुरुषसङ्गमात् ॥ ३८
 इति शातातपीये कर्मविपाकेऽगस्यागमनप्रायश्चित्तं
 नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अश्वशूकरशृङ्गाद्रिद्रुमादिशकटेन च ।
 भृग्वन्निदारुशस्त्राश्लविषोहन्धनजैर्मृताः ॥ १
 व्याघ्राह्निगजभूपालचौरवैरिहकाहताः ।
 काष्ठशल्यमृता ये च शौचसंस्कारवर्जिताः ॥ २
 विसूचिकान्नकवलदवातीसारती मृताः ।
 शाकिन्यादिग्रहैर्ग्रस्ता विद्युत्पातहताश्च ये ॥ ३
 असृश्या अपवित्राश्च पतिताः पुत्रवर्जिताः ।
 पञ्चत्रिंशत् प्रकारैश्च नाप्नुवन्ति गतिं मृताः ॥ ४
 पित्राद्याः पिण्डभानः स्युस्त्रयो लीपभुजस्तथा ।
 ततो नान्दीमुखाः प्रोक्तास्त्रयोऽप्यशुमुखास्त्रयः ॥ ५

द्वादशैते पित्रगणास्तर्पिताः सन्ततिप्रदाः ।
 गतिहोनाः सुतादौनां सन्ततिं नाशयन्ति ते ॥ ६
 दश व्याघ्रादिनिहता गर्भं विघ्नन्त्यसौ क्रमात् ।
 द्वादशाक्षादिनिहता आकर्षन्ति च बालकम् ॥ ७
 विषादिनिहता घ्नन्ति दशसु द्वादशर्षाप ।
 वर्षिकबालकं कुर्याद्वनपत्योऽनपत्यताम् ॥ ८
 व्याघ्रेण हन्यते यस्तुः कुमारौगमनेन च ।
 द्विप्रदशैव सर्पेण गजेन नृपटुष्टकत् ॥ ९
 राज्ञा राजकुमारघ्नश्चौरैश्च पशुहिंसकः ।
 वैरिणा मित्रभेदौ च वकहृत्तिर्वृक्षेण तु ॥ १०
 गुरुघातौ च शय्यायां मत्सरो शौचवर्जितः ।
 द्रोही संस्काररहितः शूना निक्षेपहारकः ॥ ११
 नरो विहन्यतेऽरण्ये शूकरेण च पाशिकः ।
 क्रिमिभिः कृत्तवासाश्च कृमिणा च निहन्तनः ॥ १२
 शृङ्गिणा शङ्करद्रोही शकटेन च सूचकः ।
 सृगुणा मेढिनीचौरो वङ्गिना यज्ञहानिकृत् ॥ १३
 हवैव दक्षिणाचौरः शस्त्रेण श्रुतिनिन्दकः ।
 अश्मना द्विजनिन्दाकृदिपिण कुम्भतिप्रदः ॥ १४
 उदन्धनेन हिंस्रः स्यात् सेतुभेदो जलेन तु ।
 क्रिमिणा राजदन्तहृदतीसारिण लौहहृत् ॥ १५
 आकिञ्चाद्यैश्च स्त्रियते सदर्पकार्यकारकः ।
 अनध्यायेऽप्यधीयानो स्त्रियते विद्युता तथा ॥ १६
 असृग्म्यस्पर्शसङ्गौ च वस्तुमाश्रित्य शास्त्रहृत् ।
 पतितो सदविक्रोतानपत्यो द्विजवस्त्रहृत् ॥ १७

अथ तेषां क्रमेणैव प्रायश्चित्तं विधयते ।
 कारयेन्निष्कमाचन्तु पुरुषं प्रेतर्कपिण्यम् ॥ १८
 चतुर्भुजं दण्डहस्तं महिषासनसंस्थितम् ।
 पिष्टैः कृष्णतिलैः कुर्यात् पिण्डं प्रस्थप्रमाणतः ॥ १९
 मध्वान्यधकरायुक्तं स्पर्शकुण्डलसंयुतम् ।
 अकालमूलं कलसंस्पृष्टपद्मवसंयुतम् ॥ २०
 कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं सर्वोषधिसमन्वितम् ।
 तस्योपरि न्यसेदेवं पात्रं धान्यफलैर्युतम् ॥ २१
 सप्तधान्यन्तु सफलं तत्र तत् सफलं न्यसेत् ।
 कुम्भोपरि च विन्यस्य पूजयेत् प्रेतर्कपिण्यम् ॥ २२
 कुर्यात् पुरुषसूक्तेन प्रत्यहं दुग्धतर्पणम् ।
 षडङ्गञ्च जपेद्द्वंद्वं कलसैस्तत्र वेदवित् ॥ २३
 यमसूक्तेन कुर्वीत यमपूजादिकं तथा ।
 आयत्रास्रैव कर्तव्यो जपः स्वात्मविशुद्धये ॥ २४
 अहशान्तिकपूर्वञ्च दशांशं जुहुयात् तिलैः ।
 अज्ञातनामगोत्राय प्रेताय सतिलोदकम् ॥ २५
 प्रदद्यात् पितृतीर्थेन पिण्डं मन्त्रमुदीरयेत् ।
 इमं तिलमयं पिण्डं मधुसर्पिःसमन्वितम् ॥ २६
 ददामि तस्मै प्रेताय यः पौडां कुरुते मम ।
 सजलान् कृष्णकलसांस्तिलपात्रसमन्वितान् ॥ २७
 द्वादश प्रेतसुहृदस्य दद्यादेकञ्च विष्णवे ।
 ततोऽर्भाषच्छदाचार्यो दम्पतीकलसोदकैः ॥ २८
 शुचिर्व्वरायुधधरो मन्त्रैर्व्वरुणदेवतैः ।
 यजमानस्ततो दद्यादाचार्याय सदाक्षिणाम् ॥ २९

ततो नारायणवलिः कर्त्तव्यः शास्त्रनिश्चयात् ।
 एष साधारणविधिरगतीनामुदाहृतः ॥ ३०
 विशेषस्तु पुनर्ज्ञेयो व्याघ्रादिनिहतेष्वपि ।
 व्याघ्रेण निहते प्रेते परवान्यां विवाहयेत् ॥ ३१
 सर्पदंष्ट्रे नागबलिर्ज्ञेयः सर्वेषु काञ्चनम् ।
 चतुर्निष्कमितं हेमगजं दद्याद्गजेर्घते ॥ ३२
 राज्ञा विनिहते दद्यात् पुरुषपन्तु हिरण्ययम् ।
 चौरिण निहते धेनुं वैरिणा निहते वृषम् ॥ ३३
 वृकेन निहते दद्याद्दृयथाशक्ति च काञ्चनम् ।
 शय्यामृते प्रदातव्या शय्या तूलौसमन्विता ॥ ३४
 निष्कमात्रसुवर्णस्य विष्णुना समधिष्ठिता ।
 शौचहीने मृते चैव द्विनिष्कस्वर्णजं हरिम् ॥ ३५
 संस्कारहीने च मृते कुमारस्य विवाहयेत् ।
 शुना मृते च निक्षेपं स्थापयेन्निजशक्तितः ॥ ३६
 शुक्लेण मृते दद्यान्महिषं दक्षिणान्वितम् ।
 कर्त्तव्यमिह मृते दद्याद्गोधूमाद्यं द्विजातये ॥ ३७
 शृङ्गिणा च मृते दद्याद्द्वेषभं वस्त्रसंयुतम् ।
 शकटेण मृते दद्यादश्वं सोपस्कारान्वितम् ॥ ३८
 मृगुपाते मृते चैव प्रदद्याद्दान्यपर्वतम् ।
 अग्निना निहते दद्यादुपानहं स्वशक्तितः ॥ ३९
 दधेन निहते चैव कत्तव्या सद्ने सभा ।
 शस्त्रेण निहते दद्यान्महिषीं दक्षिणान्विताम् ॥ ४०
 अश्वना निहते दद्यात् सवत्सां गां पर्यास्त्रिणीम् ।
 विप्रेण च मृते दद्याच्चेदिनीं क्षेत्रसंयुताम् ॥ ४१

उहन्धनमृते चापि प्रदद्याद्ग्रां पयस्विनीम् ।
 मृते जलेन बरुणं हैमं दद्यात्त्रिनिष्ककम् ॥ ४२
 वृक्षं वृक्षहते दद्यात् सौवर्णं स्वर्णसंयुतम् ।
 अतौसारमृते लक्षं सावित्र्याः संहतो जपेत् ॥ ४३
 शाकिन्यादिमृते चैवं जपेद्बुद्धं यथोचितम् ।
 विद्युत्पातेन निहते विद्यादानं समाचरेत् ॥ ४४
 अस्यर्शे च मृते कार्यं वेदपारायणं तथा ।
 सच्छास्त्रपुस्तकं दद्याद्दान्तमाश्रित्य संस्थिते ॥ ४५
 पातित्वेन मृते कुर्यात् प्राजापत्यानि षोडश ।
 मृते चापत्यरहिते कृच्छ्राणां जवतिश्चरेत् ॥ ४६
 निष्कत्रयमितस्वर्णं दद्यादश्वं हयाहते ।
 कपिना निहते दद्यात् कपिं कनकनिर्मितम् ॥ ४७
 विसृचिकामृते स्वादु भोजयेच्च शतं द्विजाम् ।
 तिलधेनुः प्रदातव्या कण्ठेऽन्नकवले मृते ॥ ४८
 केशरोगमृते चापि अष्टौ कृच्छ्रान् समाचरेत् ।
 एवं कृते विधानेन विदध्यादौर्ध्वदेहिकम् ॥ ४९
 ततः प्रेतत्वनिर्मुक्ताः पितरस्तर्पितास्तथा ।
 दद्युः पुत्रांश्च पौत्रात्श्च आयुरारोग्यसम्पदः ॥ ५०
 इति शातातपप्रोक्तो विपाकः कर्मणामयम् ।
 शिष्याय शरभङ्गाय विनयात् परिपृच्छते ॥ ५१
 इति शातातपौये कर्मविपाकेऽगतिप्रायश्चित्तं नाम
 षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

लिखितसंहिता ।

इष्टापूर्त्तोतु कर्त्तव्यो ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
 इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्ते मोक्षमवाप्नुयात् ॥ १
 एकाहमपि कर्त्तव्यं भूमिहसुदकं शुभम् ।
 कुलानि तारयेत् सप्त यत्र गौर्विद्वेषा भवेत् ॥ २
 भूमिदानेन ये लोका गोदानेन च कीर्त्तताः ।
 तल्लोकान् प्राप्नुयान्मर्त्यैः पादपानां प्ररोपणे ॥ ३
 वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च ।
 पतितान्युद्धरेद्यस्तु स पूर्त्तफलमश्नुते ॥ ४
 अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम् ।
 आतिथ्यं वैश्वदेवञ्च इष्टमित्यभिधीयते ॥ ५
 इष्टापूर्त्ते द्विजातीनां सामान्यो धर्म उच्यते ।
 अधिकारौ भवेच्छूद्रः पूर्त्तेः धर्मो न वैदिके ॥ ६
 यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातोयेषु तिष्ठति ।
 तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७
 देवतानां पितॄणाञ्च जले दद्याज्जलाञ्जलिम् ।
 असंस्कृतमृतानाञ्च स्थले दद्याज्जलाञ्जलिम् ॥ ८
 एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः ।
 मुच्यते प्रेतलोकात्तु पितृलोकं स गच्छति ॥ ९
 एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्यप्येको गयां व्रजेत् ।
 यजेत् वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ १०

वाराणस्यां प्रविष्टस्तु कदाचिन्निष्क्रमेद्यदि ।
 हसन्ति तस्य भूतानि अन्योऽन्यं करताडनैः ॥ ११
 गयाशिरं तु यत्किञ्चिन्नाम्ना पिण्डन्तु निर्व्वपेत् ।
 नरकस्थो दिवं यातिः स्वर्गस्थो मोक्षमाप्नुयात् ॥ १२
 आत्मना वा परस्यापि गयाक्षेत्रे यतस्ततः ।
 यन्नाम्ना पातयेत् पिण्डं तं नयेद्ब्रह्म शाश्वतम् ॥ १३
 लोहितो यस्तु वर्णेन शङ्खवर्णखुरस्तथा ।
 लाङ्गुलशिरसोश्चैव स वै नीलवृषः स्मृतः ॥ १४
 नवश्राद्धं त्रिपक्षे च द्वादशस्त्रेव मासिकम् ।
 परमासौ चाब्दिकश्चैव श्राद्धान्येतानि षोडश ॥ १५
 यस्यैतानि न कुर्व्वीत एकोद्दिष्टानि षोडश ।
 पिशाचत्वं स्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि ॥ १६
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रति संवत्सरं द्विजः ।
 मातापित्रोः पृथक्कुर्व्यादेकौद्दिष्टं मृतेऽहनि ॥ १७
 वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं मातापित्रोस्तुःसन्ततम् ।
 अद्वैतं भोजयेच्छ्राद्धंः पिण्डमेकन्तु निर्व्वपेत् ॥ १८
 संक्रान्तावुपरागे च पर्व्वण्यपि महालये ।
 निर्व्वर्ष्यास्तु त्रयः पिण्डा एकतस्तु चयेऽहनि ॥ १९
 एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्व्वणं कुरुते द्विजः ।
 अज्ञातं तद्विजानीयात् स नाम पिण्डघातकः ॥ २०
 अमावस्यां क्षयो यस्य पिण्डपक्षेऽथवा यदि ।
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्योक्तः पार्व्वणो विधिः ॥ २१
 त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते ।
 अह्न्येकादशे प्राप्ते पार्व्वणन्तु विधीयते ॥ २२

यस्य संवत्सरादर्वाक् सपिण्डीकरणं स्मृतम् ।
 प्रत्यहं तत्सोदकुम्भं दद्यात् संवत्सरं द्विजः ॥ २३
 पत्या चैकेन कर्त्तव्यं सपिण्डीकरणं स्त्रियाः ।
 पितामहापि तत्तस्मिन् सत्येवन्तु चयेऽहनि ॥ २४
 तस्यां सत्यां प्रकर्त्तव्यं तस्या श्वश्रूति निश्चितम् ॥ २५
 विवाहे चैव निर्वृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु ।
 एकत्वं सा गता भर्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके ॥ २६
 स्वगोत्राद्भ्रश्यते नारी उद्वाहात् सप्तमे पदे ।
 भर्तृगोत्रेण कर्त्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥ २७
 द्विमातुः पिण्डदानन्तु पिण्डे पिण्डे द्विनामतः ।
 षसां देयास्त्रयः पिण्डा एवं दाता न मुह्यति ॥ २८
 अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिद्रूपनैः ।
 अदोषं तत् यमः प्राह पङ्क्तिप्रावन एव सः ॥ २९
 अग्नीकरणशेषन्तु पितृपात्रे प्रदापयेत् ।
 प्रतिपाद्य पितृणाञ्च न दद्याद्दैवैकैविके ॥ ३०
 अग्निर्को यदा विप्रः आह्वं करोति पार्व्वणम् ।
 तत्र मातामहानाञ्च कर्त्तव्यमभयं सदा ॥ ३१
 अपुत्रा ये मृताः केचित् पुरुषा वा स्त्रियोऽपि वा ।
 तेभ्य एव प्रदातव्यमेकाद्दृष्टं न पार्व्वणम् ॥ ३२
 यस्मिन् राशिगते सूर्ये विपत्तिः स्याद्द्विजन्मनः ।
 तस्मिद्गृह्णन् कर्त्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥ ३३
 वर्षवृद्धप्रभिक्षादि कर्त्तव्यमधिकेन तु ।
 अधिमासे तु पूर्वं स्याच्छ्राद्धं संवत्सरादपि ॥ ३४

स एव हेयोद्दिष्टस्य येन केन तु कर्मणा ।
 अभिधानान्तरं कार्यं तत्रैवाहःकृतं भवेत् ॥ ३५
 शालाग्नी पचते अन्नं लौकिकेनापि नित्यशः ।
 यस्मिन्नेव पचेदन्नं तस्मिन् होमो विधीयते ॥ ३६
 वैदिके लौकिके वापि नित्यं हुत्वा ह्यतन्द्रितः ।
 वैदिके स्वर्गमाप्नोति लौकिके हन्ति कािल्वपम् ॥ ३७
 अग्नौ व्याहृतिभिः पूर्वं हुत्वा मन्त्रैस्तु आकलैः ।
 संविभागन्तु भूतेभ्यस्ततोऽश्रौयादनग्निमान् ॥ ३८
 उच्छेपणन्तु नोत्तिष्ठेद्गयावह्निप्रविसर्जनम् ।
 ततो गृहबलिं कुर्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ ३९
 दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणश्च विशेषतः ।
 नैते निर्माख्यतां यान्ति योक्तव्यास्ते पुनः पुनः ॥ ४०
 पानमाचमनं कुर्यात् कुशपाणिः सदा द्विजः ।
 भुक्त्वा नोच्छिष्टतां याति एष एव विधिः सदा ॥ ४१
 पान आचमने चैव तर्पणेःदैविके सदा ।
 कुशहस्तो न दुष्येत यथा पाणिस्तथा कुशः ॥ ४२
 वामपाणौ कुशान् कृत्वा दक्षिणेन उपसृशेत् ।
 विनाचमन्ति ये मूढा रूधिरिणाचमन्ति ते ॥ ४३
 नीवीमध्येषु ये दर्भा ब्रह्मसूत्रे पु ये कृताः ।
 पवित्रांस्तान् विनानीयाद्यथा कायस्तथा कुशाः ॥ ४४
 पिण्डैः कृतास्तु ये दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम् ।
 मूर्त्वांश्छिष्टपुरौषच्च तेषां त्यागो विधीयते ॥ ४५
 देवपूर्वं तु यच्छ्राद्धमदैवञ्चापि यद्भवेत् ।
 ब्रह्मचारी भवेत् तत्र कुर्याच्छ्राद्धन्तु पैतृकम् ॥ ४६

मातुः श्राद्धन्तु पूर्व्वं पितॄणां तदनन्तरम् ।
 ततो मातामहानाञ्च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ॥ ४७
 क्रतुर्दक्षो वसुः सभ्यः कालकामौ धुरिलोचनौ ।
 पुरुरवामाद्रवाश्च विश्वेदेवाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ४८
 आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महावलाः ।
 ये यत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते ॥ ४९
 इष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षो वसुः सभ्यश्च दैविके ।
 कालः कामोऽग्निकार्येषु अश्वरे धुरिलोचनौ ।
 पुरुरवामाद्रवाश्च पार्व्वणेषु नियोजयेत् ॥ ५०
 यस्यास्तु न वेदभ्राता न विज्ञायेत वा पिता ।
 नोपयच्छेत तां प्राज्ञः पुत्रिकाकर्मशङ्कया ॥ ५१
 अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कताम् ।
 अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भविष्यति ॥ ५२
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
 द्वितीयन्तु पितुस्त्रयास्तृतीयं तत्पितुः पितुः ॥ ५३
 मृन्मयेषु च पात्रेषु श्राद्धे यो भोजयेत् पितॄन् ।
 अन्नदाता पुरोधश्च भोक्ता च नरकं व्रजेत् ॥ ५४
 अलामे मृन्मयं दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ।
 घृतेन प्रोक्षणं कार्य्यं मृदः पात्रं पवित्रकम् ॥ ५५
 श्राद्धं कृत्वा परश्राद्धे यस्तु भुञ्जीत विद्वलः ।
 पतन्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥ ५६
 श्राद्धं दत्त्वा च भुङ्क्ता च अध्वानं योऽधिगच्छति ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पाशुभोजनाः ॥ ५७

पुनर्भोजनमध्वानं भारध्ययनमैशुनम् ।
 दानं प्रतिग्रहं होमं आहं कृत्वाष्ट वर्जयेत् ॥ ५८
 अध्वगासौ भवेदश्वः पुनर्भोक्ता च वायमः ।
 कर्मकृत्वायते दामः स्त्रीगमने च शूकरः ॥ ५९
 दशकृत्वः पिवेदापः सावित्रा चाभिसन्विताः ।
 ततः सन्ध्यासुपासीत शुभ्येत तदनन्तरम् ॥ ६०
 शार्ङ्गवासास्तु यत् कुर्याद्वह्निर्जानु च यत्कृतम् ।
 सर्वं तन्निष्फलं कुर्यात्क्षपहोमप्रतिग्रहम् ॥ ६१
 चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा ।
 पचत्रये तु कृच्छ्रं स्यात् परमासे कृच्छ्रमेव च ॥ ६२
 जनाव्दिके त्रिरात्रं स्यादेकाहः पुनराव्दिके ।
 शवे मासन्तु सुक्ता वा पादकृच्छ्रं विधीयते ॥ ६३
 सर्षपिप्रहृतानाञ्च शृङ्गिर्द्विसरोस्रपैः ।
 आत्मनस्त्यागिनाञ्चैव श्राद्धमेपां न कारयेत् ॥ ६४
 गोभिर्हृतं तथोद्धतं ब्राह्मणेन तु घातितम् ।
 तं सृशन्ति च ये विप्राङ्गोऽजाश्वाश्च भवन्ति ते ॥ ६५
 अग्निदाता तथा चाग्नेः पाशच्छेदकराश्च ये ।
 तप्तकृच्छ्रेण शुभ्यन्ति मनुराह प्रजापतिः ॥ ६६
 ब्रह्ममुष्यं पिवेदापस्त्व्यङ्गमुष्यं पयः पिवेत् ।
 ब्रह्ममुष्यं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ ६७
 गोभूडिरण्यडरणे क्षीणां क्षेत्रगृहस्य च ।
 यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणांस्तमाहुर्न ब्रह्मघातकम् ॥ ६८
 उच्यते सह धावन्ते यद्येको धर्मघातकः ।
 सर्वे ते शुद्धिसृच्छन्ति स एको ब्रह्मघातकः ॥ ६९

पतितान्नं यदा भुङ्क्ते भुङ्क्ते चःण्डालविश्रमनि ।
 स मासाद्धं चरेद्दारि मासं कामकृतेन तु ॥ ७०
 योगेन पतितैव स्रग्भे स्नानं विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंसृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ७१
 ब्रह्महा च सुरापायी स्तेयौ च गुरुतल्पगः ।
 महान्ति पातकान्याहुस्तत्संसर्गी च पञ्चमः ॥ ७२
 स्नेहाहा यदि वा लोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा ।
 कुर्वन्त्यनुग्रहं ये च तत्पापं तेषु गच्छति ॥ ६३
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंसृष्टो ब्राह्मणस्तु कदाचन ।
 तत्क्षणात् कुरुते ज्ञानमाचमेन शुचिर्भवेत् ॥ ७४
 कुञ्जवामनपण्डिपु गह्वरेषु जङ्घेषु च ।
 जात्यन्धे वधिर मूके न दोषः परिवेदने ॥ ७५
 क्लोवे देशान्तरस्थे च पतिते ब्रजितेऽपि वा ।
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥ ७६
 पूरणे कूपवापीनां वृक्षच्छेदनपातने ।
 विन्नाणोत गजञ्चाश्वं गोवधं तस्य निर्द्दिशेत् ॥ ७७
 पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपाटे श्मश्रु केवलम् ।
 लतोयेतु शिखावर्जं चतुर्थे तु शिखावपः ॥ ७८
 चाण्डालोदकसंस्पर्शे स्नानं येन विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंसृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ७९
 चाण्डालघटभाण्डस्थं यत्तोयं पिवते द्विजः ।
 तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ८०
 यदि नोत्क्षिप्यते तोयं शरीरे तस्य जीर्यति ।
 प्राजापत्यं न दातव्यं कच्छं सान्तपनं चरेत् ॥ ८१

चरेत् सान्तपनं विपः प्राज्ञापत्यन्तु सत्रियः ।
 तदर्हन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रे तु दापयेत् ॥ ८२
 रजस्रला यदा स्पृष्टा शुना शूकरयायमैः ।
 उपोष्य रजनीमेकां पशुगण्येन शुभ्यति ॥ ८३
 अज्ञानतः स्नातमात्रमा नामेक्षु विगेषतः ।
 अत ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्यात्तदीयस्पर्शने मतम् ॥ ८४
 बानस्यैव दगाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 सद्य एव विशुध्येत नाशौचं नोटकक्रिया ॥ ८५
 शावसूतक उत्पन्ने स्रतकन्तु मदा भवेत् ।
 गावेन शुभ्यते स्रतिर्न स्रतिः गायशोधिनी ॥ ८६
 पष्टेन शुद्धतैकाहं पशुमे द्रष्टव्यमेव तु ।
 चतुर्थे समरात्रं स्यात् त्रिपुरुषे दशमेऽहनि ॥ ८७
 मरणारब्धमाशौचं संयोगो यस्य नाग्निभिः ।
 आ दाहात्तस्य विज्ञेयं यस्य वैतानिको विधिः ॥ ८८
 आममांसं घृतं क्षौद्रं क्षेहाच्च फलसगावाः ।
 अन्यभाण्डस्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ॥ ८९
 मार्ज्जनीरजसासक्ते स्नानवस्त्रघटोदके ।
 नवाश्वसि तथा चैव हन्ति पुण्यं दिवाहातम् ॥ ९०
 दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधिषु शङ्गुषु ।
 धात्रीफलैषु सर्व्वत्र अलक्ष्मोर्ब्बसते सदा ॥ ९१
 यत्र यत्र च सङ्क्षीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्र तत्र तिलैर्हामं गायत्रप्रष्टयतं जपेत् ॥ ९२

शङ्खसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

स्वयम्भुवे नमस्कृत्य सृष्टिसंहारकारिणे ।
चातुर्वर्ण्यसंहितार्थाय शङ्खः शास्त्रमथाकरोत् ॥ १
यजनं याजनं दानं तथैवाध्यापनक्रियाम् ।
प्रतिग्रहञ्चाध्ययनं विप्रः कर्माणि कारयेत् ॥ २
दानमध्ययनञ्चैव यजनञ्च यथाविधि ।
क्षत्रियस्य तु वैश्यस्य कर्मोदं परिकीर्तितम् ॥ ३
क्षत्रियस्य विशेषेण प्रजानां परिपालनम् ।
क्षत्रिगोरक्षवाणिल्यं वैश्यस्य परीकौर्तितम् ॥ ४
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्व्वं शिल्पानि चाप्यथ ।
क्षमा सत्यं दमः शौचं सर्व्वेषामविशेषतः ॥ ५
ब्राह्मणाः क्षत्रियाः वैश्यास्तयो वर्णा द्विजातयः ।
तेषां जन्म द्वितीयन्तु विज्ञेयं मौञ्जिवन्धनम् ॥ ६
आचार्य्यस्तु पिता प्रोक्तः सावित्री जननी तथा ।
ब्रह्मक्षत्रविशाञ्चैव मौञ्जिवन्धनजन्मानि ॥ ७
विप्राः शूद्रसमास्तावद्विज्ञेयास्तु विचक्षणैः ।
यावद्देदे न जायन्ते द्विजा ज्ञेयास्तु तत्परम् ॥ ८
इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

गर्भस्य स्फुठताज्ञाने निषेकः परिकीर्तितः ।
 ततस्तु स्यन्दनात् कार्यं सवनन्तु विचक्षणैः ॥ १
 अग्नौचे तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते ।
 नामधेयञ्च कर्तव्यं वर्णानाञ्च समाक्षरम् ॥ २
 माङ्गल्यं ब्राह्मणस्योक्तं क्षत्रियस्य बलान्वितम् ।
 वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितम् ॥ ३
 शर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मान्तं क्षत्रियस्य च ।
 धनान्तञ्चैव वैश्यस्य दासान्तं वान्तजन्मनः ॥ ४
 चतुर्थे मासि कर्तव्यमादित्यस्य प्रदर्शनम् ।
 षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि चुड़ा कार्या यथाकुलम् ॥ ५
 गर्भाष्टमेऽब्दे कर्तव्यं ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
 गर्भादिकादशे राज्ञो गर्भात्तु द्वादशीर्विशः ॥ ६
 षोडशाब्देस्तु विप्रस्य द्वाविंशः क्षत्रियस्य तु ।
 विंशतिः सचतुष्का च वैश्यस्य परिकीर्तिता ॥ ७
 नाभिभाषित सावित्रीमत_ऊर्ध्वं निवर्तयेत् ॥ ८
 विज्ञातव्यास्त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः ।
 सावित्रीपतिता ब्राह्म्याः सर्वधर्मबहिष्कृताः ॥ ९
 भौञ्जोवन्धो द्विजानान्तु क्रमान्भौञ्जो प्रकीर्तिता ।
 मार्गं वैयाघ्रवास्तानि चर्माणि ब्रह्मचारिणाम् ॥ १०
 पर्णपिप्यसबिल्वानां क्रमाद्दण्डाः प्रकीर्तिताः ।
 कर्णकेशललाटेस्तु तुल्याः प्रोक्ताः क्रमेण तु ॥ ११

श्रवणाः सत्वचः सर्वे नाग्निदग्धास्तथैव च ।
यज्ञोपयौतं कार्पासक्षीमोर्णानां यथाक्रमम् ॥ १२
आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षितम् ।
भैक्षस्य चरणं प्राक्तं वर्णनामनुपूर्वशः ॥ १३
इति शङ्खौये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उपनीय गुरुः शिष्यं वेदमस्त्रै प्रयच्छति ।
मृतकाध्यापको यस्तु, उपाध्यायः स उच्यते ॥ १
प्रयतः कल्पमुत्याय ज्ञातां हुतहुताशनः ।
कुर्वीत प्रयतो भुत्वा गुरुणामभिवादनम् ॥ २
अनुज्ञातश्च गुरुणा ततोऽध्ययनमाचरेत् ।
कृत्वा ब्रह्माञ्जलिं पश्यन् गुरोर्वदनमानतः ॥ ३
ब्रह्मावसाने प्रारम्भे प्रणवश्च प्रकीर्तयेत् ।
अनध्यायेष्वध्ययनं वर्जयेच्च प्रयत्नतः ॥ ४
चतुर्दशीं पञ्चदशोमष्टमीं राहुचूतकम् ।
उक्तापातं महीकस्यमशीचं ग्रामविप्लवम् ॥ ५
ऋन्द्रप्रयागं सुरतं घनसङ्घातनिस्त्रनम् ।
वःद्यक्रोलाहलं बुद्धमनध्यायं विवर्जयेत् ॥ ६
नाधौयीताभियुक्तोऽपि प्रयत्नान्न च वेगतः ।
देवायतनवल्कीकश्लशानशिवसन्निधौ ॥ ७
भैक्षचर्यान्तथा कुर्याद् ब्राह्मणेषु यथाविधि ।
गुरुणा चाभ्यनुज्ञातः प्राश्नीयात् पाङ्मुखः शुचिः ॥ ८

हितं प्रियं गुणैः कुर्यादहङ्कारविवर्जितः ॥ ८
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां पूजयित्वा हुताशनम् ।
 अभिवाद्य गुरुं पश्चाद् गुरोर्वचनकण्ठवेत् ॥ १०
 गुरोः पूर्वं समुत्तिष्ठेच्छयीत चरमं तथा ॥ ११
 मधुमांसाञ्जनं आङ्गं गीतं नृत्यञ्च वर्जयेत् ।
 हिंसापवादवादांश्च स्त्रीलौलाश्वःविशेषतः ॥ १२
 मेखलामजिनं दण्डं धारयेच्च प्रयत्नतः ।
 अधःशायी भवेन्नित्यं ब्रह्मचारौ समाहितः ॥ १३
 एवं कृत्यन्तु कुर्वीत वेदस्त्रीकरणं बुधः ।
 गुरवे च धनं दत्त्वा स्नायाच्च तदनन्तरम् ॥ १४
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

विन्देत विधिवद्भार्यासममानार्धगोत्रजाम् ।
 मातृतः पञ्चमीञ्चापि पितृतस्त्वथ सप्तमीम् ॥ १
 ब्राह्मो दैवस्तथैवार्धः पाजापत्यस्तथासुरः ।
 गान्धर्वी राक्षसश्चैव दैशाचद्याष्टमोऽधमः ॥ २
 एते धर्मागस्तु चत्वारः पूर्वं विप्रे प्रकीर्त्तिताः ।
 गान्धर्वी राक्षसश्चैव क्षत्रियस्य प्रशस्यते ॥ ३
 अप्रार्थितः प्रयत्नेन ब्राह्मस्तः परिकीर्त्तितः ।
 यज्ञेषु ऋत्विजे दैवमादायार्धस्तु गोह्वयम् ॥ ४
 प्रार्थितापप्रदानेन प्राजपत्यः प्रकीर्त्तितः ।
 आसुरो द्रविणादानाङ्गान्धर्वः समयान्मिथः ॥ ५

राक्षसी युवहरणात् पैशाचः कन्यकाच्छ्रितात् ।
 तिस्रस्तु भार्या विप्रस्य द्वे भार्ये चत्रियस्य तु ॥ ३
 एकैव भार्या वैश्यस्य तथा शूद्रस्य कौर्त्तिता ।
 ब्राह्मणो चत्रिया वैश्या ब्राह्मणस्य प्रकीर्त्तिताः ॥ ७
 चत्रिया चैव वैश्या च चत्रियस्य विधीयते ।
 वैश्यैव भार्या वैश्यस्यः शूद्राः शूद्रस्य कौर्त्तिता ॥ ८
 नापद्यपि न दात्तव्या शूद्रा भार्या द्विजजना ।
 पस्यां तस्य प्रसूतस्य निश्च्युतिर्न विधीयते ॥ ९
 तपस्वी यज्ञशौलक्ष सर्व्वधर्ममृतां वरः ।
 ध्रुवं शूद्रत्वमाप्नोति शूद्रश्राद्धे त्रयोदशे ॥ १०
 नौयते तु सपिण्डत्वं येषां श्राद्धं कुलोन्नतम् ।
 सर्व्वं शूद्रत्वमायान्ति यदि स्वर्गजितास्त ते ॥ ११
 सपिण्डोत्तरणं कार्य्यं कुलजस्य तथा ध्रुवम् ।
 श्राद्धं द्वादशकं कृत्वा श्राद्धे प्राप्ते त्रयोदशे ॥ १२
 सपिण्डोत्तरणं नाहं न च शूद्रस्तथाहंति ।
 तस्मात् सर्व्वं प्रयत्नेन शूद्रभार्यां विवर्जयेत् ॥ १३
 पाणिश्राद्धः सवर्णास्तु नृश्लेयात् चत्रिया शरम् ।
 वैश्या प्रतोदमादद्याद्द्वैदले तु द्विजस्मनः ॥ १४
 सा भार्या या वहेदग्निं सा भार्या या पतिव्रता ।
 सा भार्या या पतिप्राणाः सा भार्या या प्राजावती ॥ १५
 लालनीया सदा भार्या ताडनीया तथैव च ।
 लालिता ताडिता चैव स्त्री श्रीर्भवति नान्यथा ॥ १६
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

पञ्चसूना गृहस्थस्य सुक्षी पेय्यगुपस्करः ।
 कण्डनी चोटकुम्भश्च तस्य पापस्य शान्तये ॥ १
 पञ्चयज्ञविधानञ्च गृही नित्यं न ह्यपयेत् ।
 अञ्चयज्ञविधानेन तत्पापं तस्य नश्यति । २
 देवयज्ञो भृतयज्ञः पितृयज्ञस्तथैव च ।
 ब्रह्मयज्ञो नृयज्ञश्च पञ्चयज्ञाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ३
 होमो देवो बलिर्भूतिः पितरः पिण्डक्रिया स्मृतः ।
 स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञश्च नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ ४
 वानप्रस्थो ब्रह्मचारौ यतिश्चैव तथा द्विजः ।
 गृहस्थस्य प्रसादेन जीवन्तेति यथाविधि ॥ ५
 गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
 दाता चैव गृहस्थः स्यात् तस्माच्छ्रेष्ठो गृहायमी ॥ ६
 यथा भर्त्ता प्रभुः स्त्रीणां वर्णीणां ब्राह्मणो यथा ।
 अतिथिस्तद्देवास्य गृहस्थस्य प्रभुः स्मृतः ॥ ७
 न व्रतैर्नापवासेन वस्त्रेण विविधेन च ।
 नारी स्वर्गमवाप्नोति प्राप्नोति पतिपूजनात् । ८
 न स्नानेन न होमेन नैवाग्निपरितपेणात् ।
 ब्रह्मचारी दिवं याति स याति गुरुपूजनात् ॥ ९
 नाग्निगृयूषया चान्ध्या स्नानेन विविधेन च ।
 वानप्रस्थो दिवं याति यथा भोजनवर्जनात् ॥ १०
 न भैक्षैर्न च मौनेन शून्यागाराश्रयेन च ।
 योगौ सिद्धिमवाप्नोति यथा भैद्युनयर्जनात् ॥ ११

न यत्तैर्द्रक्षिणाभिश्च बह्निशुश्रूषया न च ।
 गृह्णो स्वर्गमवाप्नोति यथा चांतिधिपूजनात् ॥ १२
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गृहस्थांऽतिथिमागतम् ।
 आहारशयनार्थेन विधिवत् परिपूजयेत् ॥ १३
 सायं प्रातश्च जुहुयादग्निहोत्रं यथाविधि ।
 दर्शश्च पौर्णमासश्च जुहुयाच्च तथाविधिः ॥ १४
 यज्ञं चर्वा पशुवन्धैश्च चातुर्म्हास्यैस्तथैव च ।
 वैवाधिकारिकान्नेन पिबेत् सामसतन्द्रितः ॥ १५
 इष्टिं वैश्वानरीं कुर्यात्तथा चाल्पधनो द्विजः ।
 न भिजेत धनं शूद्रात् सर्वं दद्यादभौर्ऽप्यतम् ॥ १६
 वृत्तिस्तु न त्यजेद्विद्वानृत्विजं पूर्वमेव तु ।
 कर्मणा जन्मना शुद्धं विद्यात् पात्रं बलीततम् ॥ १७
 एतैरेव गुणैर्युक्तं धर्माज्जितधनं तथा ।
 याजयेत् सदा विप्रा ग्राह्यस्तस्मात् प्रतिग्रहः ॥ १८
 इति शङ्खीयेऽध्यायेऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

गृहस्थस्तु यदा पश्वेहलौपलितमात्मनः ।
 अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥ १
 पुत्रेषु दारान् निक्षिप्य तथा वानुगतो वने ।
 अग्नौनुपचरेन्नित्यं वन्यमाहारमाहरेत् ॥ २
 यदाहारो भवेत् तेन पूजयेत् पितृदेवताः ।
 तेनैव पूजयेन्नित्यसतिथिं समुपागतम् ॥ ३

ग्रासाराहृत्य चाश्रीयादष्टौ ग्रासान् समाहितः ।
 स्वाध्यायञ्च सदा कुर्याज्जटाञ्च विभ्रयात्तथा ॥ ४
 तपसा शोषयेन्नित्वं स्रक्चैव कलेवरम् ।
 आर्द्रवासास्तु हेमन्ते श्यौषेः पञ्चतपास्तथा ॥ ५
 प्राहृष्याकाशशायी स्यान्नक्ताशी च सदा भवेत् ।
 चतुर्थकालिको वा स्यात् स्याच्च षष्ठक एव च ॥ ६
 क्लृष्टैर्वापि नयेत् कालं ब्रह्मचर्यञ्च पालयेत् ।
 एवं नीत्वा वने कालं द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥ ७
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

क्लृष्टेष्टिं विधिवत् पश्चात् सर्व्ववेदसदक्षिणम् ।
 आत्मन्यग्नीन् समारोग्य द्विजो ब्राह्मणव्रमी भवेत् ॥ १
 विधूमे न्यस्तमुषले व्यङ्गारे भुक्त्वावर्ज्जने ।
 अतीते पादसम्याते नित्यं मिच्छां यतिश्चरेत् ॥ २
 न व्यथेत तथालाभे यथालब्धेन वर्त्तयेत् ।
 नः पाचयेत्तथैवान्नं नाग्नीयात् वास्यचिदृष्टहे ॥ ३
 मृन्मयालानुपात्राणि यतौजान्तु विनिर्द्दिशेत् ।
 तेषां सम्यार्ज्जनाच्छूद्धिरङ्गिञ्चैव प्रकीर्त्तिता ॥ ४
 कौपोनाच्छादनं वासो विभ्रयादसखस्वरन् ।
 शून्यागारनिकेतः स्याद्यत्र सायंशुद्धो मुनिः ॥ ५
 दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् । ।
 सत्यपूतं वदेद्वाक्यं मनःपूतं समाचरेत् ॥ ६ ।

चन्दनेर्लिप्यतेऽङ्गं वा भस्मचूर्णेर्विगर्हितैः ।
 कल्याणमप्यकल्याणं तयोरेव न संशयेत् ॥ ७
 सर्वभूतहितो मैत्रः समलोद्राश्मकाञ्चनः ।
 ध्यानयोगरतो नित्यं भिक्षुर्थ्यायात् परांगतिम् ॥ ८
 जग्जनाः यस्तु निर्व्विषो मन्यते च तथैव च ।
 आधिभिव्याधिभिश्चैव तं देवो ब्राह्मणं विदुः ॥ ९
 अशुचित्वं शरीरस्यः प्रियस्य च विपर्य्ययः ।
 गर्भावासे च वसतिस्तस्मान्मुच्येत नान्यथा ॥ १०
 जगदेतन्निराक्रन्दं न तु सारमनर्थकम् ।
 भोक्तव्यमिति निर्व्विषो मुच्यते नान्न संशयः ॥ ११
 प्राणायामैर्हृद्दोषान् धारणाभिश्च क्विष्विषान् ।
 प्रत्याहारैरसत्सङ्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥ १२
 सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ १३
 मनसः संयमस्तज ज्ञैर्द्धारणेति निगद्यते ।
 संहारस्वेन्द्रियाणाञ्च प्रत्याहारः प्रकौर्त्तितः ॥ १४
 हृदयस्थस्य योगिन देवदेवस्य दर्शनम् ।
 ध्यानं प्रोक्तं प्रवक्ष्यामि सर्व्वस्माद्योगतः शुभम् ॥ १५
 हृदिस्था देवताः सर्वा हृदि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
 हृदि ज्योतीषि भूयस्य हृदि सर्वा प्रतिष्ठिताम् ॥ १६
 स्वदेहमरणिं ज्ञात्वा प्रणवञ्चोत्तरारणिम् ।
 ध्याननिर्मथनाभ्यान्तु विष्णुं पश्येद् हृदि स्थितम् ॥ १७
 हृद्यर्कसन्द्रमाः सूर्य्यः सोमो मध्ये हुताशनः ।
 तेजोमध्ये स्थितं तत्त्वं तत्त्वमध्ये स्थितोऽच्युतः ॥ १८

अणोरणोयान् महतो मञ्जोया-
नात्मास्य जन्तोर्निहितो गुहायाम् ।
तेजोमयं पश्यति वीतशोको

धातुः प्राप्तादान्महिमानमात्मनः ॥ १९

वासुदेवस्तमीऽन्धानां प्रत्यक्षो नैव जायते ।

अज्ञानपटसंबोतेरिन्द्रियैर्विषयेषु भिः ॥ २०

एष वै पुरुषो विष्णुर्व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ।

एष धाता विधाता च पुराणो निष्कलः शिवः ॥ २१

विदेहमेतं पुरुषं महान्त-

मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।

मन्त्रैर्विदित्वा न विभेति मृत्या-

र्नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाथ ॥ २२

पृथिव्यापस्तथा तेजोवायुराकाशमेव च ।

पञ्चेमानि विजानीयन्महाभूतानि पण्डितः ॥ २३

चक्षुश्रोत्रे स्पर्शनञ्च रसना घ्राणमेव च ।

बुद्धौन्द्रियाणि जानीयात् पञ्चे मानि शरीरके ॥ २४

शब्दा रूपं तथा स्पर्शो रसो गन्धस्तथैव च ।

इन्द्रियस्थान् विजानीयात् पञ्चैव विषयान् बुधः ॥ २५

हस्तौ पादावपस्थञ्च जिह्वा पायुस्तथैव च ।

कर्मेन्द्रियाणि पञ्चैव नित्यं मति शरीरके ॥ २६

मनो बुद्धिस्तथैवात्मा व्यक्ताव्यक्तं तथैव च ।

इन्द्रियेभ्यः पराणोह चत्वारि प्रवराणि च ॥ २७

तथात्मानं तद्गतीतं पुरुषं पञ्चविंशकम् ।

तन्तु ज्ञात्वा विमुच्यन्ते ये जनाः साधुवृत्तयः ॥ २८

इदन्तु परमं शुद्धमेतदक्षरमुत्तमम् ।
 अशब्दमरसस्पर्शरूपं गन्धवर्जितम् ।
 निर्दुःखमसूत्रं शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २८
 विज्ञानसारथिर्यस्तु मनः प्रग्रहवन्धनः ।
 सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ३०
 बालाग्रशतशो भागः कल्पितस्तु सहस्रधा ।
 तस्यापि शतशो भागाज्जीवः सूक्ष्म उदाहृतः ॥ ३१
 महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः ।
 पुरुषान्न परं क्वलित् मा काष्ठा सा परा गतिः ॥ ३२
 एषु सर्वेषु भूतेषु तिष्ठत्यद्विरलः सदा ।
 दृश्यते त्वग्रया बुध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शभिः ॥ ३३
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्याय ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

क्रियाज्ञानं प्रवक्ष्यामि यथावाद्बिधिपूर्वकम् ।
 मृद्भिरङ्गिश्च कर्तव्यं शौचमादौ यथाविधि ॥ १
 जले निमज्ज्य उन्मज्ज्य उपसृश्य यथाविधि ।
 तीर्थमावाहनं कुर्यात् तत् प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ २
 प्रपद्य वरूणं देवमम्भसां पतिमर्चितम् ।
 याचेत देहि मे तीर्थं सर्वपापापनुत्तये ॥ ३
 तीर्थमावाहायिष्यामि सर्वाघावनिसूदनम् ।
 सान्निध्यमस्मिंस्तोये च क्रियतां मदनुग्रहात् ॥ ४

रुद्रात् प्रपद्य वरदान् सर्वानप्यु सदस्तथा ।
 सर्वानप्यु सदस्यैव प्रपद्ये प्रयतः स्थितः ॥ ५
 देवमंशुसदं वाक्लिं प्रपद्याघनिसूदनम् ।
 आपः पुण्याः पवित्राश्च प्रपद्ये शरणं तथा ॥ ६
 रुद्रश्चाग्निश्च सर्पश्च वरुणश्चाप एव च ।
 शमयन्त्वाशु मे पापं माञ्च रक्षन्तु सर्वशः ॥ ७
 हिरण्यवर्णेति तिसृभिर्जगतौति चतसृभिः ।
 शन्नो देवोति च तथा शन्न आपस्तथैव च ॥ ८
 इदमापः प्रवहते द्यूतञ्चैःससुदीरयेत् ।
 एवं सन्मार्जनं कृत्वा च्छन्द आर्पञ्च देवताः ॥ ९
 अघमर्षणसूक्तञ्च प्रपठेत् प्रयतः सदा ॥ १०
 छन्दोऽनुष्टुप् च तस्यैव ऋषिष्वैवाघमर्षणः ।
 देवता भाववृत्तश्च पापक्षये प्रकीर्तितः ॥ ११
 ततोऽश्वसि निमग्नः स्यात्त्रिः पठेदघमर्षणम् ।
 प्रपद्यान्मूर्धनि तथा महाव्याहृतिभिर्जलम् ॥ १२
 यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ।
 तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १३
 अनेन विधिना स्नात्वा स्नातवान् धीत वाससा ।
 परिवर्जितवासास्तु तीर्थनामानि सञ्चपेत् ॥ १४
 उदकस्याप्रदानात्तु स्नानशार्ठी न पीडयेत् ।
 अनेन विधिना स्नातस्तोर्धस्य फलमश्रुते ॥ १५
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८

नवमोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि शुभामाचमनक्रियाम् ।
 कायं कनिष्ठिकामूले तीर्थमुक्तं कारस्य तु ॥ १
 अङ्गुष्ठमूले च तथा प्राजापत्यं प्रकीर्तितम् ।
 अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दैवं पितॄं तर्ज्जनिमूलकम् ॥ २
 प्राजापत्येन तौर्थेन त्रिः प्राश्रीयाञ्जलं द्विजः ।
 द्विः प्रमृज्य मुखं पश्चादङ्गिः खं समुपसृशेत् ॥ ३
 हृत्नाभिः पूयते विप्रः कण्ठगाभिश्च भूमिपः ।
 तालुगाभिस्तथा वैश्यः शूद्रः सृष्टाभिरन्ततः ॥ ४
 अन्तर्जानुः शुचौ देशे प्राङ्मुखः सुसमाहितः ।
 उदङ्मुखोऽपि प्रयतो दिशश्चानवलोकयन् ॥ ५
 अङ्गिः समुद्धृताभिस्तु हीनाभिः फेनबुद्बुदैः ।
 षड्भिर्नासाप्यदग्धाभिरङ्गुलीभिरुपसृशेत् ॥ ६
 तर्ज्जन्यङ्गुष्ठयोगेन सृशेन्नेत्रद्वयं ततः ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु अवणौ समुपसृशेत् ॥ ७
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन सृशेत् स्कन्धद्वयं ततः ।
 सर्वांसामेव योगेन नाभिश्चाङ्गुष्ठद्वयं ततः ॥ ८
 संसृशेत् तु तथा मूर्धा यथा चाचमने विधिः ॥ ९
 त्रिः प्राश्रीयाद् यदम्भस्तु पीतास्तेनास्य देवताः ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च भवन्तीत्यनुशश्रुमः ॥ १०
 गङ्गा च यमुना चैव प्रीयते परिमार्ज्जनात् ।
 नासत्यदसौ पीयते सृष्टे नासापुठद्वये ॥ ११

स्पृष्टे लोचनभङ्गे च प्रीयेते शशिभःस्वर्गो ।
 कर्णयुग्मे यथा स्पृष्टे प्रीयेते अनिलाननी ॥ १२
 स्तान्वयोः स्वर्गनाटस्य प्रीयन्ते सर्वदेवताः ।
 सुहृन्तु स्वर्गनाटस्य पीतस्तु प्रणयो भवेत् ॥ १३
 विना यज्ञोपवीतेन तथाःसक्तशिखीऽपि वा ।
 अप्रक्षानित पादस्तु आचान्तीऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ १४
 वह्निर्जानुरूपस्यैव एकज्ञप्तिर्हितैर्जलैः ।
 समनाभिस्तथाङ्गिण नैव शुद्धिर्नवाप्नुयात् ॥ १५
 आचम्य च पुरा प्रोक्तं तोयमन्नाज्जनं ततः ।
 उपस्पृष्ट्य ततः पद्यान्मन्त्रेणानेन धर्मतः ॥ १६
 अन्तश्चरमि भूर्तुषु गुहायां विद्यतामुज्ज्वः ।
 त्वं यज्ञस्त्वं धपदकार आपोज्यांतोरमाऽमृतम् ॥ १७
 आचम्य च ततः पद्याटाटित्वाभिसुखां जलम् ।
 उदुत्यं जातवेदसं मन्त्रेण प्रक्षिपेत् ततः ॥ १८
 एष एव विधिः प्रोक्तः सन्ध्यायाञ्च द्विजातिषु ।
 पूर्वां सन्धां जपंस्त्रिष्टेदासीनः पश्चिमां तथा ॥ १९
 ततो जपेत् पवित्राणि पवित्रान् वाद्य शक्तितः ।
 ऋषयो दौर्घसन्ध्याद्वाद्दौर्घमायुस्वाप्न, युः ॥ २०
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे नवमाऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ।

मर्द्धवेदपवित्राणि सम्प्रवक्ष्याम्यतः परम् ।
 तेषां जपैश्च होमैश्च पूयन्त मानवाः सदा ॥ १

अघमर्षणं देवव्रतं शङ्खवत्यस्तु यत् सदा ।
 कुष्माण्डः पावसान्यथ सर्वसावित्र एव च ॥ २
 अभीष्टरूपदा चैव स्नामानि व्याहृतस्तथा ।
 भारुण्डानि च सामानि गायत्र्या वै वृतं तथा ॥ ३
 पुरुषव्रतञ्च भारञ्च तथा सामव्रतानि च ।
 अविज्ञं वाहस्यत्यञ्च वाक्सूक्तमनृतं तथा ॥ ४
 शतरुद्रौमथर्वं शरास्त्रिसुपर्णां महाव्रतम् ।
 गासूक्तमश्वसूक्तञ्च इन्द्रसूक्तञ्च सामनो ॥ ५
 त्रीणि पुष्याङ्गदेहानि रथन्तरञ्चाग्निव्रतं वामदेव्यञ्च ।
 एतानि गीतानि पुनान्त जन्तून्
 जातिस्मरत्वं लभते यदौच्छेत् ॥ ६
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

इति वेदपवित्राण्यभिहितानि पथ्यः सावित्री विश्रयते ।
 नास्त्यघमर्षणात् परमं तज्जलेन व्याहृतिभिः परं होमः ॥ १
 न सावित्र्याः परं जप्यम् । कुशहृष्यामासीनः कुशो-
 त्तरोयः कुशपाणिः प्राङ्ग खः सूर्याभिसुखो वाचमालामादाय
 देवताध्यायो तज्जपं कुर्यात् । सुवर्णमणिमुक्तास्फाटिक-
 पद्मपत्र-बीजाचाणामन्यतमेनाक्षमालां कुर्यात् । ध्यायन् वाम-
 हस्तापरि वा गणयेत् । आदौ देवतामार्षं चन्दंश्च स्मरेत् । ततः
 सप्रणवव्याहृतिकामादावन्ते च शिरसा गायत्रीं सावर्त्तयेत् ।

तथास्याः सविता ऋषिर्विश्वामित्रा गायत्रीछन्दः । प्रणवाद्या
भूर्भुवः स्वर्गहर्जनस्तपः सत्यमिति व्याहृतयः । आपोऽप्योती-
रसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् ॥ २

सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।

ये जपन्ति सदा तेषां न भयं विद्यते क्वचित् ॥ ३

दशजप्ता तु सा देवो दिनपापप्रणाशिनौ ।

शतं जप्ता तथा सा तु सर्व्वकल्पापनाशिनौ ।

सहस्रं जप्ता सा नृणां पातकेभ्यः समुद्धरेत् ॥ ४

स्वर्णस्तेयौ कृतघ्नश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।

सुरापश्च विशुध्येत लज्जजप्तेन सर्व्वदा ॥ ५

प्राणायामत्रयं कृत्वा स्नानकालेऽसमाहितः ।

अहोरात्रकृतात् पापात् तत्क्षणादेव शुध्यति ॥ ६

सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडशः ।

अपि भ्रूणहनं मासात् पुनन्त्यहरहः कृताः ॥ ७

हुता देवो विशिषेण सर्व्वकामप्रदायिनौ ।

सर्व्वपापक्षयकरौ वनस्थभक्तवत्सला ॥ ८

शान्तिकामस्तु जुहुयाद्गायत्रीमयुतैः शुचिः ।

हर्तुकामोऽपमृत्युश्च घृतेन जुहुयात् तथा ॥ ९

श्लोकामस्तु तथा पद्मेविल्वैः काञ्चनकामतः ।

ब्रह्मवर्षसकामस्तु जुहुयात् पूर्व्ववत् तथा ॥ १०

घृतपुक्तेस्त्रिलिङ्गैश्चो हुत्वा तुःसुसमाहितः ।

गायत्रियायुतहोमात् तु सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ११

पापात्मा लज्जहोमेण पातकेभ्यः प्रमुच्यते ।

ब्रह्मलोकमवाप्नोति प्राप्नुयात् काममौषितम् ॥ १२

गायत्री चैव जननी गायत्री पापनाशिनो ।
 गायत्र्यास्तु परं नास्ति दिवि चेह च पावनम् ॥ १३
 हस्तत्राणपदा देवी पततां नरकार्षवे ।
 तस्मात्तामभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणो नियतः शुचिः ॥ १४
 गायत्रीजप्यनिरतो ह्यव्यकव्येषु भोजयेत् ।
 तस्मिन् न तिष्ठते पापमब्बिन्दुरिव भास्करे ॥ १५
 जपेनैव तु संसिध्येद्ब्राह्मणा नात्र संशयः ।
 कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ १६
 उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ।
 नोञ्चेर्जप्यं बुधः कुर्यात् सावित्रस्तु विशिषतः ॥ १७
 सावित्रीजप्यनिरतः स्वर्गमाप्नोति मानवः ।
 सावित्रीजप्यनिरतो भोचोपायश्च विन्दति ॥ १८
 तस्मात् सर्वं प्रयत्नेन स्नातः प्रयतमानसः ।
 गायत्रीञ्च जपेद्भक्त्या सर्वं पापप्रणाशिनोम् ॥ १९
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

स्नातः कृतजपस्तदनु प्राङ्मुखो दिव्येन तीर्थेन देवानुदकेन
 तर्पयेत् । प्रत्यहं पुरुषसूक्तेनोदकाञ्जलौन् दद्यात् पुष्याञ्जलौन्
 भक्त्या । अथ कृतापसव्यो दक्षिणामुखोऽन्तर्जानुः पित्रेण
 पितृणां श्राद्धप्रकारमुदकं दद्यात् । पित्रे पितामहाय पिता-
 मह्यै सप्तमात् पुरुषात् पितृपत्ने यास्तां नाम जानीयात् ।

पितृपक्षीयाणां त्रयाणां दत्त्वा मातृपक्षीयाणां गुरुणां सम्यन्धि-
वान्धवानाञ्च कृत्वा सुहृदां कुर्यात् । भवन्ति चात्र श्लोकाः ।

विना रौप्यसुवर्णेन विना तस्त्रमित्तेन च ।
विना दर्भेद्य मखैद्य पितृणां नापतिष्ठते ॥ १
सौवर्णराजताभ्याञ्च खड्गैर्नाडुम्बरेण वा ।
दत्तमचयतां याति पितृणान्तु तिलान्दयाम् ॥ २
कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनादकेन वा ।
पयोमूनफलेर्वापि पितृणां पीतिमावहन् ॥ ३
स्नातस्तु तर्पणं कृत्वा पितृणान्तु तिलान्मना ।
पितृयज्ञमवाप्नाति प्राणान्ति पितरस्तथा ॥ ४
इति श्लोके धर्मशास्त्रे द्वादशाऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वयोद्देशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणाश्च परोक्षेन देवे कर्माणि धर्मापत् ।
पित्रे कर्माणि सग्नाप्तेः सुक्तमार्गैः परोक्षणम् ॥ १
ब्राह्मणा येऽधिकर्माणां वेङ्गान्नव्रतिकाः शठाः ।
होनाङ्गा अतिरिक्ताङ्गा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ २
गुरुणां प्रतिवृत्ताश्च तथाऽनृत्तपातिनश्च ये ।
गुरुणां त्यागिण्येषु ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ ३
अनध्यायेष्वधोयानाः शौचाचारविधार्जिताः ।
शूद्राचरससम्पृष्टा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ ४
पङ्क्तवेदेत्तारो बहूचरैव सामगाः ।
त्रिणाचिकेतः पञ्चान्नर्वाङ्गणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ५

ब्रह्मदेयानुसन्ताना ब्रह्मदेयाप्रदायकाः ।
 ब्रह्मदेयापतिर्यश्च ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ६
 ऋग् यजु पारगां यश्च माम्नां यद्यापि पारगः ।
 अथर्वाङ्घ्रिसंऽध्येता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ७
 नित्यं यागरतो विद्वान् समलोद्गाश्मकाञ्चनः ।
 ध्यानशौलो यतिर्विद्वान् ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ८
 हो दंवे प्राञ्जु खो त्रींश्च पित्रे च चादङ्गु खंस्तथा ।
 भोजवेद्विधान् विप्रानेकैकसुन यत्र वा ॥ ९
 भोजयेदथवाप्येकं ब्राह्मणं पङ्क्तिपावनम् ।
 देशे कृत्वा तु नैवेद्यं पद्यादङ्गौ तु तत् क्षिपेत् ॥ १०
 उच्छिष्टमग्निधौ कार्यं पिण्डनिर्व्वपणं बुधैः ।
 अभावे च तथा कार्यमग्निकार्यं यथाविधि ॥ ११
 आहं कृत्वा तु यत्नेन त्वरा क्लोधविवर्जितः ।
 उष्णमन्नं द्विजातिभ्यः अहया विनिवेदयेत् ॥ १२
 भोजवेद्विधान् विप्रान् गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 पङ्क्तिविदात्मनो गेहे भोज्यं वा भक्ष्यमेव वा ।
 अनिवेद्य न भोक्तव्यं पिण्डभूले कथञ्चन ॥ १३
 उग्रगन्धान्यगन्धानि चैत्यहृत्तभवानि च ।
 पुष्पाणि वर्ज्जनौयानि तथा पर्कृतजानि च ॥ १४
 तोयोद्गतानि, देयानि रक्तान्यपि विशीपतः ।
 कर्णासूत्रं प्रदातव्यं कार्पासमथवा नवम् ॥ १५
 दगा विवर्जयेत् प्राज्ञा यद्यनाहतवस्त्रजाः ।
 घृतेन दीपां दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः ॥ १६

धूपार्थं गुग्गुलुं दद्यात् घृतयुक्तं मधूत्कटम् ।
 चन्दनञ्च तथा दद्याद्विष्टं यत् कुङ्कुमं शभम् ॥ १७
 छत्राकं शरशिम्बञ्च पलञ्च सूपकं तथा ।
 कुष्माण्डालातुयार्त्ताकुकोविटारांश्च वर्जयेत् ॥ १८
 पिप्पलीं मरिचञ्चैव तथा वै पिण्डमूलकम् ।
 कृतञ्च लवणञ्चैव वंशागन्तु विधर्जयेत् ॥ १९
 राजमासान् मसूरांश्च प्रवालकीरद्रूपकान् ।
 लोहितान् हृत्तनिर्थासान् श्राद्धकर्माणि वर्जयेत् ॥ २०
 श्राम्नातलघ्नौमूलमूलकान् दधिदाडिमान् ।
 सकोविदार्यसत्कन्दराजेन मधुना सदा ॥ २१
 शक्तून् शर्करया साधुं दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नतः ।
 पायसादिभिरुष्णैश्च भोजयित्वा तथा द्विजान् ॥ २२
 भक्त्या प्रणम्य आचान्तान् तथा वै दत्तदक्षिणान् ।
 अभिवाद्य प्रसन्नात्मा अनुव्रज्य विसर्जयेत् ॥ २३
 निमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे मैथुनं सेवते द्विजः ।
 श्राद्धं भुक्त्वा च दत्त्वा च युक्ताः स्यान्महत्तैः नसा ॥ २४
 कालशार्कं महाशर्कं मांसं वा शकुनस्य च ।
 खड्गमांसं तथानन्त्यं यमः प्रोवाच धर्मवित् ॥ २५
 इति शङ्खौघे धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

पादप्रतापनं बह्नी चिन्तां बह्नी तथाप्यधः ।
 कुशेः प्रसृज्य पादौ च दिनमेकं व्रतं चरेत् ॥ ४८
 क्षत्रियस्तु रणे हत्वा पृष्ठं प्राणपरायणम् ।
 संवलसत्रतं कुर्याच्छ्रित्वा पिप्पलपादपम् ॥ ४९
 दिवा च भैशुनं छात्वा स्नात्वा दुष्टजले तथा ।
 नग्नां परस्त्रियं दृष्ट्वा दिनमेकं व्रतौ भवेत् ॥ ५०
 क्षिप्रान्नावशुचि द्रव्यं तद्वदशसि मानवः ।
 मासमेकं व्रतं कुर्यादपक्रुध्य तथा गुरुम् ॥ ५१
 तथा विशेषजं पोत्वा पानौयं ब्राह्मणस्तथा ।
 त्रिरात्रन्तु व्रतं कुर्याद्दामहस्तेन वा पुनः ॥ ५२
 एकपङ्क्त्यपविष्टेषु विषमं यः प्रयच्छति ।
 स च तावदमौ पक्षं प्रकुर्याद् ब्राह्मणो व्रतम् ॥ ५३
 धारयित्वा तुलाञ्चैव विषमं यनिजस्तथा ।
 सुरालवणपात्रेषु भुक्त्वा क्षीरं व्रतं चरेत् ॥ ५४
 विक्रोय पाणिना मद्यस्त्रिलानि च तथाचरेत् ॥ ५५
 हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा हुङ्कारञ्च जरीयसः ।
 दिनमेकं व्रतं कुर्यात् प्रयतः सुममाहितः ॥ ५६
 प्रेतस्य प्रेतकार्यार्थाणि कृत्वा वै धनहारकः ।
 वर्षानां यद्व्रतं प्रोक्तं तद्व्रतं प्रयतश्चरेत् ॥ ५७
 कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं हि बर्हते ।
 कृत्वा पापं बुधः कुर्यात् पशुदानुमतं व्रतम् ॥ ५८
 स्थित्वा च श्वापदाकोणे बहुश्याधसृगी वने ।
 न ब्राह्मणो व्रतं कुर्यात् प्राणबाधभयात् सदा ॥ ५९

क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्वः पक्षेण शुष्यति ।
 मासेन तु तथा शूद्रः शुद्धिमाप्नोति नान्तरा ॥ ३ ॥
 रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्त्रावि विशुद्ध्यति ।
 अजातदन्तवाले तु सद्यः शौचं विधीयते ॥ ४ ॥
 अहोरात्रात्तथा शुद्धिर्वाले त्वक्ततच्छुद्धके ।
 तथैवानुपनोति तु त्र्यहाच्छुध्यन्ति मानवाः ॥ ५ ॥
 मृतानां कन्यकानान्तु तथैव शूद्रजन्मनः ।
 अनूढभार्य्यैः शूद्रन्तु षोडशाहत्सरात् परम् ॥ ६ ॥
 मृत्युं समवगच्छेत् मासं तस्यापि वान्धवाः ।
 शुद्धिं समवगच्छन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥ ७ ॥
 पितृवैश्वानि कन्या या रजः पश्यत्यसंस्कृता ।
 तस्यां मृतायां नाशौचं कदाचिदपि शास्यति ॥ ८ ॥
 ह्योनवर्षाद् यदा नारी प्रमाटात् प्रसवं व्रजेत् ।
 प्रसवे मरणे तज्जमशौचं नोपशास्यति ॥ ९ ॥
 समानं खल्वशौचन्तु प्रथमे तु समापयेत् ।
 असमानं द्वितोयेन धर्म्मराजवचो यथा ॥ १० ॥
 देशान्तरगतः श्रुत्वा सत्त्वानां मरणाद्भ्रवी ।
 यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ॥ ११ ॥
 अतीति दशरात्रे तु तावदेव शुचिर्भवेत् ।
 तथा संवत्सरेऽतीते स्नान एव विशुद्ध्यति ॥ १२ ॥
 अनौरसेयु पुत्रेषु भार्य्यास्त्रन्यगतासु च ।
 परपूर्वासु च स्त्रीषु त्र्यहाच्छुद्धिरिहेष्यते ॥ १३ ॥
 मातामहे व्यतीते तु आचार्य्ये च तथा मृते ।
 षडे मृतासु दत्तासु कन्यासु च त्र्यहं तथा ॥ १४ ॥

विनष्टे राजनि तथा जाते दौहित्रके गृहे ।
 आचार्यपत्नीपुत्रेषु दिवसेन च मातुले ॥ १५
 मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यत्विग्वाश्वेषु च ।
 सन्नद्धचारिणि तथा अनचाने तथा मृते ॥ १६
 एकरात्रं त्रिरात्रं वा षड् रात्रं मासमेव च ।
 शूद्राः सपिण्डवर्णानामशौचं क्रमतः स्मृतम् ॥ १६
 सपिण्डे क्षत्रिये शुद्धिः षड् रात्रं ब्राह्मणस्य च ।
 वर्णानां परिशिष्टानां द्वादशोऽङ्गं विनिर्द्दिशेत् ॥ १८
 सपिण्डे ब्राह्मणा वर्णाः सर्व्व एवाविशेषतः ।
 दशरात्रेण शुद्धयेरित्याह भगवान् यमः ॥ १९
 भृग्वग्निपतनाम्नोभिर्मृतानामात्मघातिनाम् ।
 पतितानामशौचञ्च शस्त्रविद्युद्धताश्च ये ॥ २०
 यती व्रती ब्रह्मचारौ सूपकारश्च दौक्षितः ।
 नाशौचभाजः क्रथिता राजाज्ञाकारिणश्च ये ॥ २१
 यस्तु भुङ्क्ते पराशौचे वर्णी सोऽप्यशुचिर्भवेत् ।
 असुथ्य शुचौ शुद्धिश्च तस्याप्युक्ता मनीषिभिः ॥ २२
 पराशौचे नरो भुक्त्वा क्षमिथीनौ प्रजायते ।
 भुक्त्वात्रं स्त्रियते यस्य तस्य जातौ प्रजायते ॥ २३
 दानं प्रतिग्रहो ह्योमः स्वाध्यायः पितृकर्म च ।
 प्रेतपिण्डक्रियावर्ज्जमशौचं विनिवर्त्तते ॥ २४

इति शङ्खोये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षडशोऽध्यायः ।

मृन्मयं भाजनं सव्व पुनःपाकेन शुध्यति ।
 मलैर्भूतैः पुरोपैर्वा छौवनेः पूयशोणितैः ॥ १
 संसृष्टं नैव शुध्येत पुनःपाकेन मृन्मयम् ।
 एतैरेव यदि सृष्टं ताम्रसौवर्णगजतम् ॥ २
 शुध्यत्याकर्तितं पश्चादन्यथा केवलाश्रमा ।
 अस्त्रोदकेन ताम्रस्य सोसस्यःत्रपुप्रस्तथा ॥ ३
 क्षारेण शुद्धिः कांसस्य लोहस्यापि विनिर्द्दिशेत् ।
 मुक्तामणिप्रवालानां शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥ ४
 अञ्जानाञ्चैव भाण्डानां सर्वस्याश्रमयस्य च ।
 शाकमूलफलानाञ्च विदलानां तथैव च ॥ ५
 मार्जनाद्यज्जपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ।
 उष्णाश्रसा तथा शुद्धिः सकेशानां विनिर्द्दिशेत् ॥ ६
 शय्यासनापणानान्तु सूर्यस्य किरणैस्तथा ।
 शुद्धिस्तु प्रोक्षणाद्यज्ञे करकेन्धनयोस्तथा ॥ ७
 मार्जनाद्देश्मनां शुद्धिः क्षितेः शोधस्तु तत्क्षणात् ।
 सम्यार्जनेन तोयेन वामसां शुद्धिरिष्यते ॥ ८
 बहूनां प्रोक्षणाच्छुद्धिर्धान्यादौनां विनिर्द्दिशेत् ।
 प्रोक्षणात् संहतानाञ्च काष्ठानाञ्चैव तत्क्षणात् ॥ ९
 सिद्धार्थकानां कम्पेन शृङ्गदन्तमयस्य च ।
 गोवालैः फलपात्राणामस्थानां शृङ्गवतां तथा ॥ १०
 निर्यासानां गुडानाञ्च लवणानां तथैव च ।
 कुसुमकुसुमानाञ्च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा ॥ ११

प्रोचणात् कथिता शुद्धिरित्याह भगवान् यमः ।

भूमिष्ठमुदकं शुद्धं तथा शुचि शिलागतम् ॥ १२ः

वर्णगन्धरसैर्दुष्टैर्व्वर्जितानां तथा भवेत् ।

शुद्धं नदीगतं तीर्थं सर्व्वदैव सुखाकरम् ॥ १३

शुद्धं प्रसारितं पण्यं शुद्धाद्याश्चादयो सुखे ।

मुखवर्जन्तु गौः शुद्धा मार्जारश्चाश्रमे शुचिः ॥ १४ः

शय्या भार्या शिशुर्वस्त्रमुपवीतं कम्पण्डलुः ।

श्रात्मनः कथितं शुद्धं न तच्छुद्धं परस्य च ॥ १५

नारीणाञ्चैव वत्सानां शकुनानां शुनां सुखम् ।

रात्रौ प्रसरणे वृक्षे ऋगयायां सदा शुचिः ॥ १६

शुद्धा भर्तुश्चतुर्थेऽङ्गं स्नाता नारी रजस्वला ।

दैवे कर्मणि पित्रे च पञ्चमेऽहनि शुध्यति ॥ १७

रथ्याकर्हमतोयेन छौवनाद्येन वाप्यथ ।

नाभेरुर्द्धं नरः स्पृष्टः सद्यः स्नानेन शुध्यति ॥ १८

कृत्वा मूत्रपुरीषञ्च लेपगन्धापहं तथा ।

उद्धृतेनाभ्यसा स्नानं मृदा चैव समाचरेत् ॥ १९

मेहने मृत्तिकाः सप्त लिङ्गे द्वे च प्रकीर्त्तिते ।

एकस्मिन् विंशतिर्हस्ते द्वयोर्द्वेयाश्चतुर्दश ॥ २०

तिस्रस्तु मृत्तिका देयाः कृत्वा तु नखशोधनम् ।

तिस्रस्तु पादयोर्द्वेयाः शौचकामस्य सर्व्वदा ॥ २१

शौचमेतद्गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।

द्विगुणञ्च वनस्थानां यतीनां द्विगुणं तथा ॥ २२

मृत्तिका च विनिर्द्दिष्टा त्रिपल्लं पूर्य्यते यथा ॥ २३

इति गङ्गोये धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६

सप्तदशोऽध्यायः ।

नित्यं त्रिषवणस्त्रायौ कृत्वा पर्णकुटीं वने ।
 अधःशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः ॥ १
 ग्रामं विशित भिक्षार्थं स्वकर्मं परिकीर्त्तयन् ।
 एवं कालं समास्थाय वर्षे च द्वादशे गते ॥ २
 रुक्मस्तेयौ सुरापायौ ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।
 व्रतेनैकेन शुध्यन्ति महापातकिनश्च ये ॥ ३
 यागस्थं जत्रियं हत्वा वैश्यं हत्वा तु याजकम् ।
 एतदेव व्रतं कुर्यादायमं विनिदूषकः ॥ ४
 कूटसाध्यं तथैवोक्त्वा निक्षेपञ्च प्रहृत्य च ।
 एतदेव व्रतं कुर्याच्छक्त्या च शरणागतम् ॥ ५
 आहिताग्निः क्षियं हत्वा मित्रं हत्वा तथैव च ।
 हत्वा गर्भमविज्ञातमेतदेव व्रतं चरेत् ॥ ६
 व्रतस्थञ्च द्विजं हत्वा पार्थिवञ्चाकृताश्रमम् ।
 एतदेव व्रतं कुर्याद्द्विगुणञ्च विशुद्धये ॥ ७
 क्षत्रियस्य तु पादोऽङ्गं तदङ्गं वैश्यघातने ।
 अर्द्धमेव सदा कुर्यात् स्तौवधे पुरुषस्तथा ॥ ८
 पादं तु शूद्रहत्यायामुद्यक्यागमने तथा ।
 गोवधे च तथा कुर्यात् परदारगतस्तथा ॥ ९
 पशून् हत्वा तथा ग्राम्यान् मासं कुर्याद्द्विचक्षणः ।
 आरण्यानां वधे चैव तदङ्गं विधीयते ॥ १०
 हत्वा द्विजं तथा सर्पं जलेशयविलेशयौ ।
 सप्तरात्रं तथा कुर्याद्व्रतन्तु ब्राह्मणस्तथा ॥ ११

अनथ्यान्तु शतं हत्वा सास्यां दशशतं तथा ।
 ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् पूर्णं संवत्सरं तथा ॥ १२
 यस्य यस्य च वर्णस्य वृत्तिच्छेदं समाचरेत् ।
 तस्य तस्य वधप्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ १३
 अपहृत्य तु वर्णानां भुवमेव प्रमादतः ।
 प्रायश्चित्तमथ प्रोक्तं ब्राह्मणानुमतं चरेत् ॥ १४
 गोऽजाश्वस्यापहरणे सौमानां रजतस्य च ।
 जलापहरणे चैव कुर्यात् संवत्सरं व्रतम् ॥ १५
 तिलानां धान्यवस्त्राणां शस्त्राणामामिषस्य च ।
 संवत्सराद्धं कुर्वीत व्रतमेतत् समाहितः ॥ १६
 टणकाष्ठे च तक्राणां रसानामपहारकः ।
 मासमेकं व्रतं कुर्याद्दन्तानां सर्पिषां तथा ॥ १७
 लावणानां गुड़ानाञ्च मूलानां कुसुमस्य च ।
 मासार्धेन्तु व्रतं कुर्यादेतदेव समाहितः ॥ १७
 लौहानां वैदलानाञ्च सूत्राणां चर्मणां तथा ।
 एकरात्रं व्रतं कुर्यात्तद्वदेव समाहितः ॥ १९
 भुक्त्वा पलाण्डुं लशुनं मद्यञ्चैकवकानि च ।
 नारं मलं तथा मांसं विड् वराहं खरं तथा ॥ २०
 गौधेरकुञ्जरोद्भ्रुञ्च सर्वं पञ्चनखं तथा ।
 क्रत्र्यादं कुक्कुटं ग्राम्यं कुर्यात् संवत्सरं व्रतम् ॥ २१
 भक्ष्याः पञ्चनखस्त्वैत गोधाकच्छपशल्बकाः ।
 सङ्गस्य शशकस्यैव तान् हत्वा तु चरेद्ब्रतम् ॥ २२
 हंसं मद्गुरकं काकं काकोलं खञ्जरीटकम् ।
 मत्स्यादांसं तथा मत्स्यान् वलाकाशकसारिजाः ॥ २३

चक्रवार्कं पूर्वं क्रोकं मण्डकं भुजगं तथा ॥
 आसमेतद्व्रतं कुर्यान्नान्नं कार्या विचारणा ॥ २४
 राजीवान् सिंहतुण्डांश्च शकुलांश्च तथैव च ।
 पाठौनरोहितौ भक्ष्यौ मत्स्येषु परिकीर्त्तितौ ॥ २५
 जलेचरांश्च जलजान् मुखपादान् सर्वाङ्गरान् ।
 रक्तपादान् जालपादान् सप्ताहं व्रतमाचरेत् ॥ २६
 तित्तिरिञ्च मयूरश्च लावकश्चः कपिञ्जरम् ।
 बाह्वृषीणसं वत्तकश्च भक्ष्यानाहः यमः सदा ॥ २७
 भुक्त्वा चैवोभयदतं तथैकशफटंष्ट्रिणः ।
 तथा भुक्त्वा तु मांसं वै मासाहं व्रतमाचरेत् ॥ २८
 स्वयं मृतं ह्यथामांसं माहिषं वाजमेव च ।
 गोश्च क्षीरं विवत्साया महिष्याश्च तथा पयः ॥ २९
 सन्धिन्यमेष्यं भक्षित्वा पञ्चानु व्रतमाचरेत् ।
 क्षीराणि यान्यभक्ष्याणि तद्विकाराशने बुधः ॥ ३०
 सप्तरात्रं व्रतं कुर्याद् यदेतत् परिकीर्त्तितम् ।
 लोहितान् हृत्तनिर्य्यासान् व्रणानां प्रभवांस्तथा ॥ ३१
 केवलानि तथान्नानि तथा पर्युषितश्च यत् ।
 गुडपक्कं तथा भुक्त्वा त्विरात्तन्तु व्रतौ भवेत् ॥ ३२
 दधिभक्तश्च शक्तेषु यच्चान्यहारुसम्भवम् ॥
 गुडयुक्तं भक्षयित्वा तक्रं निन्द्यामिति श्रुतिः ॥ ३३ ।
 यवगोधूमजंसर्वं विकाराः पयसाश्च ये ।
 राजबाह्वश्च कुल्यश्च भैक्ष्यं पर्युषितं भवेत् ॥ ३४
 सजीवपक्कमांसश्च सर्वं यत्नेन वर्जयेत् ।
 संवत्सरं व्रतं कुर्यात् प्राणैतान् ज्ञानतस्तथा ॥ ३५

शूद्रान्नं ब्राह्मणो भुक्त्वा तथा रङ्गावतारिणः ।
 षडस्य चैव चौरस्यावोरायाश्च तथा क्षियः ॥ ३६
 कर्मकारस्य वैशस्य कोरस्य पतितस्य च ।
 रूक्मकारस्य तक्ष्यश्च तथा बार्हृषिकस्य च ॥ ३७
 कट्यस्य नृशंसस्य वैश्यायाः कितवस्य च ।
 गणान्नं भूमिपालान्नमन्नञ्चैवास्त्रजोविनः ॥ ३८
 सौनकात्रं सूतिकात्रं भुक्त्वा मामं व्रतं चरेत् ।
 शूद्रस्य सततं भुक्त्वा यस्मात्मान् व्रतमाचरेत् ॥ ३९
 ऐश्वर्यं च तथा स्त्रोणां मासमेकं व्रतं चरेत् ।
 चात्रयस्य तथा सुक्त्वा द्वौ मासौ च व्रतं चरेत् ॥ ४०
 ब्राह्मणस्य तथा भुक्त्वा मासमेकं समाचरेत् ।
 अपः सुराभाजनस्याः पीत्वा पर्चं व्रतो भवेत् ॥ ४१
 शूद्राच्छिष्टाशने मासं पक्षमेकं तथा दिशः ।
 चात्रयस्य तु समाहं ब्राह्मणस्य तथा दिनम् ॥ ४२
 अथाश्वहाशने विद्वान् मासमेकं व्रतो भवेत् ।
 परिवित्तः परिवित्ता यया च परिविद्यते ॥ ४३
 व्रतं मंत्रमरं कुर्याद्द्वयजकपञ्चमः ।
 शुनाच्छिष्टं तथा भुक्त्वा मासमेकं व्रतो भवेत् ॥ ४४
 दूषितं केशकाटैश्च मृषकानकुलेन च ।
 मन्त्रिकामशक्रेणापि व्रतावन्तु व्रतो भवेत् ॥ ४५
 हथाक्षशरमंयावपायमापूपशष्कलोः ।
 भुक्त्वा विरावं कुर्वीति व्रतमेतत् समाहितः ॥ ४६
 नोत्था चैव क्षतो विप्रः शुना दष्टस्तथैव च ।
 विरावन्तु व्रतं कुर्यात् पंचक्षीदशनक्षतः ॥ ४७

पादप्रतापनं वल्लीं चिक्षां वल्लीं तथाप्यधः ।
 कुणेः प्रसृत्य पादौ च दिनमेकं व्रतं चरेत् ॥ ४८
 क्षत्रियस्तु रणे हत्वा वृष्टं प्राणपरायणम् ।
 संवत्सरव्रतं कुर्याच्छ्रित्वा विष्यनपादपम् ॥ ४९
 दिवा च मैथुनं कृत्वा स्नात्वा दृष्टजने तथा ।
 नग्नां परस्त्रियं दृष्ट्वा दिनमेकं व्रतं भवेत् ॥ ५०
 चिक्षान्नायशुचि द्रव्यं तद्वटनामि मानवः ।
 साममेकं व्रतं कुर्यादपक्रुध तथा गुरुम् ॥ ५१
 तथा विशेषजं पोत्रा पानोयं ब्राह्मणस्याथा ।
 तिराचन्तु व्रतं कुर्याद्दामहस्तेन या पुनः ॥ ५२
 एकपङ्क्त्युपविष्ट्यु विषमं यः प्रयच्छति ।
 स च तावदमी पक्षं पकुर्यात् ब्राह्मणो व्रतम् ॥ ५३
 धारयित्वा तुलासैव विषमं यमिजस्तथा ।
 सुरालवणपाचयु भुक्त्वा क्षीरं व्रतं चरेत् ॥ ५४
 विक्रोय पाणिना मद्यस्तिलानि च तथाचरेत् ॥ ५५
 वृद्धारं ब्राह्मणस्योक्त्वा वृद्धारश्च नरोत्तमः ।
 दिनमेकं व्रतं कुर्यात् प्रयतः सप्तमार्जितः ॥ ५६
 प्रेतस्य प्रेदकार्याणि कृत्वा ये धनधारकः ।
 वर्णानां यद्व्रतं प्राक्तं तद्व्रतं प्रयतश्चरेत् ॥ ५७
 कृत्वा पापं न गृह्णेत गृह्णमानं हि ब्रह्मते ।
 कृत्वा पापं बुधः कुर्यात् पर्यदानमत्तं व्रतम् ॥ ५८
 स्थित्वा च खापटाकोणे वद्व्याधमरी चने ।
 न ब्राह्मणो व्रतं कुर्यात् प्राणबाधभयात् सदा ॥ ५९

सतो हि जीवतो जीवं सर्व्वपापमपोहति ।
 जनेः कच्छेस्तथा दानैरित्याह भगवान् यमः ॥ ६०
 शरीरं धर्मसर्व्वस्त्रं रक्षणायं प्रयत्नतः ।
 शरीराच्चरवते धर्मः पर्व्वतात् सलिलं यथा ॥ ६१
 आलोक्य सर्व्वशास्त्राणि समेत्य ब्राह्मणैः सह ।
 प्रायश्चित्तं द्विजो दद्यात् स्नेच्छया न कदाचन ॥ ६२
 इति शङ्खो वै धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

ब्रह्मं त्रिपवणस्नाने प्रकर्त्त्यादघमर्षणम् ।
 निमज्ज्य नक्तं सरिति न भुञ्जीत दिनत्रयम् ॥ १
 वोरासनं सदा तिष्ठेद्वाञ्च टद्यात् पयस्विनीम् ।
 अघमर्षणमित्येतत् कृतं सर्व्वविनाशनम् ॥ २
 ब्रह्मं सायं ब्रह्मं प्रातस्त्यहमद्यादयाचितम् ।
 परं ब्रह्मश्च नाश्रीयात् प्राजापत्यं चरन् ब्रतम् ॥ ३
 ब्रह्मसुखं पिवेदापस्त्यहसुखं घृतं पिवेत् ।
 ब्रह्मसुखं पयः पीत्वा वायुभक्तौ दिनत्रयम् ॥ ४
 तप्तकच्छं विजानीयादेतदुक्तं सदा ब्रतम् ।
 द्वादशैनापवासेन पराक्तः परिकीर्त्तितः ॥ ५
 विधिनोदकंसिद्धानि समश्रीयात् प्रयत्नतः ।
 शक्तून् हि सोदकान् मासं कच्छं वारुणमुच्यते ॥ ६
 वित्त्वैरामलकैर्वापि कपित्थैरथवा शुभैः ।
 मासेन लोकेऽतिकच्छः कथ्यते द्विजसत्तमैः ॥ ७ ॥

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 एकरात्रापवासन्तु कच्छं सान्तपनं स्मृतम् ॥ ८
 व्रतैस्तु ब्रह्ममध्यस्तैर्महासान्तपनं स्मृतम् ।
 पादहयं तथा त्यक्त्वा शक्तूनां परिवासनात् ।
 उपवासान्तराभ्यासात् तुलापुरुष उच्यते ॥ ९
 गांपुरोषाशनो भूत्वा मासं नित्यं समाहितः ।
 व्रतन्तु वार्द्धिकं कुर्यात् सर्व्वपापापनुत्तये ॥ १०
 आसं चन्द्रकलाहृद्यं प्राश्यायाहृद्यन् सदा ।
 क्लासयंस्तु कलाहानौ व्रतं चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ११
 मन्त्रं विद्वान् जपेद्भक्त्या जुहुयाच्छैव शक्तितः ।
 अयं विधिस्तु विज्ञेयः सुधाभिर्विमलात्मभिः ।
 पापात्मनस्तु पापेभ्या नात्र कार्या विचारणा ॥ १२
 शङ्खप्रोक्तमिदं शास्त्रं याऽधीते प्रयतः सुधौः ।
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके सहोयते ॥ १३
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १४

गौतमसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

वेदो धर्ममूलं तद्विदाञ्च स्मृतिशीले, दृष्टो धर्मव्यतिक्रमः
साहसञ्च महतां, न तु दृष्टोऽर्थो वरदौर्बल्यात्, तुल्यबलविरोधे
विकल्पः । उपनयनं ब्राह्मणस्याष्टमे नवमे, पञ्चमे वा
कार्त्स्यं, गर्भादिः सङ्घरा वर्षाणां, तद्वितीयं जन्म । तद्यस्मात्
स आचार्यो वेदानुवचनाञ्च । एकादशद्वादशयोः क्षत्रिय-
वैश्ययोः । आषोडशाद्ब्राह्मणस्यापतिता सावित्री, द्वाविंशते
राजन्यस्य, द्वात्रिंशतिकाया वैश्यस्य । मौञ्जीन्यामौर्ध्वीसौत्रो
मेखलाः, क्रमेण कृष्णरूखस्ताजिनानि वासांसि, शणक्षीम-
चोरकृतपाः, सर्वेषां कार्पासञ्चाविकृतम् । काषायमप्येके ।
वार्त्तं ब्राह्मणस्य, माञ्जिष्ठहारिद्रे इतरयोः । वैश्वपालशौ
ब्राह्मणस्य दण्डावश्लथपैलवौ शेषे, यज्ञिया वा सर्वेषामपीरिता
यूपचक्राः सवस्त्रला (सशस्त्रला) मूर्धललाटनासाग्रप्रमाणाः ।
मुण्डजटिलशिखाजटाश्च । द्रव्यहस्त उच्छिष्टोऽनिघायाचामेदु-
द्रयशुद्धिः, परिमार्जनप्रदाहृतक्षणनिर्णेजनानि तैजसमार्त्तिक-
दारवतान्तवानां, तैजसवदुपलमणिशंखशुक्तीनां, टारुवदस्त्र-
भूम्यारावपनञ्च, भूमिखेलवद्रज्जुविदलचर्मणासुत्सर्गो वात्यन्तो-
यहतानाम् । प्राङ्मुख उदङ्मुखं वा शीचमारमेत् । शुचौ
देशे आसोनो दक्षिणं बाहुं जान्वन्तरा कृत्वा यज्ञोपवीत्या
भण्डिवन्वनात् पाणौ प्रक्षाल्य वाग्यताः हृदयस्युशस्त्रिस्रुत्वर्षि

आचामेहिः प्रमृज्यात् पादौ, चाभ्युक्षेत् खानि, धोपस्पृशे-
च्छोर्षखानि सूर्धेनि च दद्यात् । सुप्ता भुक्त्वा क्षुत्त्वा च पुनः ।
दन्तश्लिष्टेषु द्रन्तवदन्यत्र जिह्वाभिमर्षणात् । प्राक्च्युतेरित्येके ।
चुनेष्वास्त्रावर्षाद्विद्यान्निगिरन्नेष तच्छुचिः । न सुख्या विप्रुज
उच्छिष्टं कुर्वन्ति ताश्चेदङ्गं निपतन्ति । लेपगन्धापकर्षणे शौच-
ममेध्यम् । तदङ्गिः पूर्वं मृदा च मूत्रपुरीपरतोविसंसनाभ्य-
वहारसंयोगेषु च यत्र चाम्नाया विदध्यात् । पर्षणा सच्चसुप-
संगृह्णाङ्गमधौहि भां इत्यामन्त्रयेत गुरुः । तत्र चक्षुर्मीनः-
प्राणायामस्पर्शनं दर्भैः ; प्राणायामास्त्रयः पञ्चदशमात्राः । प्राक्तने-
न्वासनञ्च ॐपूर्वा व्याहृतयः पञ्चसप्तान्ताः । गुरोः पादोपसंग्रहणं
प्रातर्गङ्गानुवचने चाद्यन्तयोरनुज्ञात उपविशेत् । प्राप्नुखो
दक्षिणतः शिष्य उदङ्मुखो वा सावित्रौक्षुण्णवचनमादितो ब्रह्मण
आदाने ॐकारस्याऽन्यत्रापि । अन्तरागमने गुणरूपसदनं
श्ननकृत्सर्पमण्डूकमाल्जोराणां ब्रह्मसुपवासो विप्रवासञ्च ;
प्राणायामं घृतप्राशनञ्चेतरिषाम् । श्मशानाध्ययने चैवं चैवम् ।

इति गौतमौद्ये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रागुपनयनात् कामचारवादभक्षोऽद्भुतोऽन्नह्यचारो यथोप-
पादमूत्रपुरीपो भवति ; नास्याचमनकल्पो विद्यतेऽन्यत्रापि-
माल्जनप्रधानावोक्षणेभ्यो । न तद्रूपस्पर्शनाशीचं न त्वेवैनमग्नि-
हवनवलिहरणयोर्नियुक्त्यान्न ब्रह्मभिव्याहारवेदन्यत्र स्वधान-
नयनात् । उपनयनादिनियमः । उक्तं ब्रह्मचर्यमग्नौन्धन-

भेदचरणे सत्यवचनमप्राप्तुपख्यर्शनम् । एके गोदानादि । बहिः
सन्ध्याश्रित्तिष्ठेत् पूर्वभासोतोसरां सज्योतिष्या ज्योतिषो
दर्शनाद्वाग्यतः । नादित्यमौचित, वर्ज्येन्मधुमांसगन्धमाल्य-
दिवास्त्रप्राञ्जनाभ्यञ्जनयानोपानच्छत्रकामक्रोध-लोभमोहवाद्य-
वादनस्नानटन्तधावनर्पणनृत्यगौतपरिवाटभयानि गुरुदर्शने
कर्णप्राहतावसक्थिकायात्रयणपादप्रसारणानि निष्ठीवितहसि-
तविज्रम्भितास्फाटनानि स्तोत्रेक्षणालम्बने मैथुनशङ्कायां कृतं
होनवर्षसेवामटत्तादानं हिंमाम् आचार्यतत्पुत्रस्त्रीदीक्षित-
सामानि शुष्कां वाच मथं नित्यं ब्राह्मणः । अधःशय्याशायो
पूर्वोत्थायो जघन्यसंवेगो वाग्वाहृटरमंयतः । नामगोत्रे गुरोः
समानतो निर्दिशेत् । अर्चितं श्रेयसि चैवम् । शय्यासन-
स्थानानि शिञ्जाय प्रतिशयणमभिक्रमणं वचनादृष्टेनाधःस्थाना-
सनस्तिर्यग्वा तत्सेवायाम् । गुरुदर्शने चोत्तिष्ठेत्, गच्छन्त-
मनुव्रजेत्, कर्म विज्ञाप्याख्यायाहृताध्यायो युक्तः प्रियहितयो-
स्तङ्कार्थ्यापुत्रेषु चैवम् । नोच्छिष्टाशनस्त्रपनप्रसाधनपादप्रक्षाल-
नोन्मर्दनोपसंग्रहणानि । विप्रोप्योपसंग्रहणं गुरुभार्याणां तत्-
पुत्रस्य च । नैके युवतीनाम् । व्यवहारप्राप्तेन सार्व्वर्षिकं
भेदचरणमभिगस्तपतितवर्जम् । आदिमध्यान्तेषु भवच्छब्दः
प्रयोञ्चा वर्णानुपूर्वेण । आचार्यज्ञातगुरुस्त्वेष्वलाभेऽन्यत्र ।
तेषां पूर्व्वं परिहरन् निवेद्य गुरुवेऽनुज्ञातो भुञ्जीत । असन्निधौ
तद्गार्थ्यापुत्रमत्रह्यचारिसङ्गाः । वाग्यतस्तृप्यन्नलोलुप्यमानः
सन्निधायोदकं स्पृशेत् । शिष्यशिष्टिरवधेनाशक्तो रज्ज्वेणुविद-
लाभ्यां तनुभ्यामन्येन घ्नन् राज्ञा शप्यः । द्वादशवर्षाख्येकैक-
वेदे ब्रह्मचर्यं चरेत् प्रतिद्वादशवर्षेषु ग्रहणान्तं वा । विद्यान्ते

गुरुवर्यं निमन्त्राः ततः कृतानुज्ञानस्य ज्ञानम् । आचार्यः
श्रेष्ठो गुरुणां मातैलेके मातैत्येके ।

इति गौतमैये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

तस्याश्रमविकल्पमेके ब्रवते ब्रह्मचारौ गृहस्थो भिक्षुर्वै-
खानस इति तेषां गृहस्था योनिरप्रजनत्वादितरेषाम् । तथोक्तं
ब्रह्मचारिण आचार्याधीनत्वमात्रं गुराः कर्मशेषेण जपेत् ।
गुर्वभावे तदपत्यवृत्तिस्तदवृत्ते स ब्रह्मचारिण्यग्नौ वा । एवं-
वृत्तौ ब्रह्मलोकमवाप्नोति जितेन्द्रियः । उत्तरेषाञ्चैतदविरोधी ।
अनिचया भिक्षुरुर्द्ध्वरेता भ्रूवशोला वर्षासु भिक्षार्थी ग्राम-
मियात् । जघन्यमनिवृत्तं चरेत् । निवृत्ताशोर्वाक्चक्षुःकर्म-
संयतः । कौपीनाच्छाटनाथं वासो विभृयात् । प्रहौणमेके
निर्णेजनाविप्रयुक्तम् । आषधिवनस्यतौनामङ्गमुपाटदौत । न
द्वितीयामुपहर्तुं रात्रिं ग्रामे वसेत् । सुखः शिखौ वा वर्जये-
ज्जावबधम् । समा मूर्तेषु हिंसानुग्रहयोरनारम्भो । वैखानसो
वने मू नफलाशो तपःशीलः श्रावणकेनाग्निमाधायाश्रास्यभोजो
देवपितृमनुष्यभूतर्विपूजकः सर्वातिथिः प्रतिसिद्धवज्जं भैक्षम-
प्यप्रयुञ्जात, न फालकृष्टमधितिष्ठेद्, ग्रामश्च न प्रविशेज्जटिल-
सौराजिनवासो नातिशयं भुञ्जात । एकाश्रमं त्वाचार्याः
प्रत्यक्षविधानाद्गार्हस्थ्यस्य गार्हस्थ्यस्य ।

इति गौतमैये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

गृहस्थः सदृशीं भार्यां विन्देतानन्धपूर्वां यवोयसौम ।
 अनमानप्रवरैर्विवाह ऊर्ध्वं सप्तमात् पितृवन्धुस्य वीजिनश्च
 मातृवन्धुस्यः पञ्चमात् । ब्राह्मो विद्याचारित्रवन्धुशीलसम्पन्नाय
 दद्यादाच्छाद्यालङ्कताम् [१] । संयोगमन्त्रः प्रजापत्ये स हृषम्ये
 चरतामिति [२] । आर्षे गोमिथुनं कन्यावती दद्यात् [३] ।
 अन्तर्वेद्युत्विजे दानं देवः [४] । अलङ्कृत्येच्छन्त्या स्वयं संयोगो
 गान्धर्वः [५] । वित्तेनानतिस्त्रोमतामासुरः [६] । प्रहृह्यादाना-
 द्राचसः [७] । असंविज्ञानोपसङ्गमनां पैशाचः [८] । चत्वारो
 धर्मरा प्रथमाः षडित्येके । अनुलोमानन्तरैकान्तरह्यन्तरासु
 जाताः सवर्णांश्चैत्राश्रयिषाददौषन्तपारशवाः । प्रतिलोमासु
 सुतभागधायोगवच्चतृवैदेहकचाण्डालाः । ब्राह्मण्यजीजनत्
 पुत्रान् वर्णेभ्य आनुपुत्र्याद् ब्राह्मणसुतभागधचण्डालान् तेभ्य एव
 चत्रिया मूढोषसिक्तचत्रियधीवरपुक्ताशान्, तेभ्य एव वेश्या
 भृज्यकण्ठकमाहिष्यवैश्यवेदेहान् तेभ्य एव पारशवयवनकरण-
 शूद्रान् शूद्रत्येके । वर्णान्तरगमनमुत्कर्षाभ्यां सप्तमेन पञ्चमेन
 चाचार्याः । सृष्टान्तरजातानाञ्च प्रतिलांसस्तु धर्महोनाः
 शूद्रायाञ्च असमानायाञ्च शूद्रात् प्रतितर्हत्तिरन्त्यः पापिष्ठः ।
 पुनान्त साधवः पुत्रास्त्रिपौरूपानार्षाहृश, देवाहृशैव, प्राजा-
 पत्याहृश, पूर्वान् दश वरानात्नानञ्च ब्राह्मोपुत्राः बाह्योपुत्राः ।

इति गौतमोये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ५ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

ऋतावुपेयात् सयत्र वा प्रतिषिद्धवर्जम् । देवपितृमनुष्य-
 भूतर्षिपूजकां नित्यस्वाध्यायः । पितृभ्यश्चादकदानं यद्योत्साह-
 मन्यदकार्थ्यदिरग्निर्दायादिर्वा । तस्मिन् गृह्यानि देवपितृ-
 मनुष्ययज्ञाः स्वाध्यायश्च । वलिकर्माग्नावग्निर्धन्वन्तरिर्विश्वेदेवाः
 प्रजापतिः सृष्टिकृदितिहोमः । दिग्देवताभ्यश्च यथास्त्वं द्वारेषु
 मरुद्भ्यो गृहतेवताभ्यो प्रविश्य ब्रह्मणे मध्ये अङ्ग उदकूभे
 आकाशायेत्यन्तरिक्षेः नक्षत्रेभ्यश्च सायम् । स्वस्तिवाच्य भिक्षा-
 टानप्रश्नपूर्वन्तु ददातिषु चैवं धर्मेषु समद्दिगुणसाहस्रानन्यानि
 फलान्यत्राह्मणब्राह्मणश्रोत्रियवेदपारगेभ्यः । गुर्वर्थनिवेशौषधार्थ-
 ह्मन्निक्षीणयक्ष्यमाणाध्ययनाध्यसंयोगवैश्वजितेषु द्रव्यसंविभागो
 बह्विवेदि भिक्षमाणेषु कृतानामितरेषु । प्रातश्चुत्याप्यधर्म-
 संयुक्ताय न दद्यात् । क्रुद्धहृष्टभौतात्तंलुब्धबालस्यविरमूढ-
 मत्तोन्मत्तवाक्यान्यनृतान्यपातकानि । भोजयेत् पूर्वमातयि-
 कुमारव्याधितगर्भिणीसुवासिनोस्थविरान् जघन्यांश्च । आचार्य्य-
 पितृसखोनान्तु निवेद्य वचनक्रिया ऋत्विगाचार्य्यश्वशुरपितृव्य-
 सांतुलानामुपस्थाने मधुपर्कः संवत्सरे पुनः पूजिता यज्ञ-
 विवाह्यारवाक् राज्ञश्च श्रोत्रियस्य । अश्रोत्रियस्यासनीदके
 श्रोत्रियस्य तु पाद्यसार्धमन्नविशेषांश्च प्रकारयेन्नित्यं वा संस्कार-
 विशिष्टं मध्यताऽन्नदानमवेद्यसाधुवृत्ते विपरोते तु तृणोदक-
 भूमिः स्वागतसन्ततः पूज्यानत्याशश्च शय्यासनावसथानुव्रज्यो-
 पासनानि सहस्रयेयसोः समान्यल्पगोऽपि हीने असमानग्रामो-
 ऽतिथिरैकरात्रिकाऽधिहृत्सूर्योपस्थायौ कुशलानामयारोग्या-

षामनुप्रश्नोत्थं शूद्रस्त्रात्राङ्गणस्थानतिथिरङ्गाङ्गणो यज्ञे संवृत-
श्चेत् भोजनन्तु च्चित्रयस्योर्द्धं ब्राह्मणेभ्योऽन्यान् शृत्यैः सहानृशं-
सार्धमानृशंसार्धम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ २ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

पाटोपसंग्रहणं गुरुसमवायेऽन्वहम् । अभिगम्य तु विप्रोथ
माटपितृनहन्धुनां पूर्वजानां विद्यागुरुणां तत्तद्गुरुणाञ्च
सन्निपाते परस्य । नाम प्रोच्याहसयाम्त्वभिवादोऽन्नसमवाये
स्त्रीपुंयोगेऽभिवादतोऽनियमेके नाविप्रोथ स्त्रीणांसमाटपितृव्य-
भार्याभगिनौनां नोपसंग्रहणं भ्रातृभार्याणां श्वश्रूषु ।
ऋत्विक्श्वशुरपितृव्यमातुलानान्तु यवीयसां प्रत्युत्तानमनभि-
वाद्यान्तथान्यः पूर्वः पौरोऽशीतिकारयः शूद्रोऽप्यपत्यसमेना-
वरोऽपार्यैः शूद्रेण नाम चास्य वर्ज्येद्राङ्गसाजपः प्रेथो भोः
भवन्निति वयस्यः समानेऽहनि जातो दशवर्षं ब्रह्मः पौरः पञ्चभिः
कलाभरः आत्रियश्चारणस्त्रिभिः राजन्यो वैश्वकर्मविद्याहीनो
टीक्षितस्य प्राक् क्रयात् । वित्तवन्मु कर्मजातिविद्यावयांसि
सान्धानि परवलीयांसि श्रुतस्तु सर्वेभ्यो गरौयस्तन्मूलत्वाद्धर्मस्य
श्रुतेषु । चक्रिदशमौस्थानुग्राह्यवधृस्नातकराजभ्यः पथो दानं
राज्ञो तु श्रोत्रियाय श्रोत्रियाय ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ७ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

आपत्कल्पो ब्राह्मणस्याब्राह्मणाद्विद्योपयोगोऽनुगमनं शुश्रूषा-
समाप्तेर्ब्राह्मणा गुरुयोजनाध्यापनप्रतिग्रहाः सर्वेषां पूर्वः पूर्वं
गुरुस्तटलाभे चतुर्विंशत्तटलाभे वैश्यवृत्तिः । तस्यापख्यं गन्ध-
रसकृतान्नतिलशाणक्षीमाजिनानि रक्तनिर्गन्धो यामसौ क्षीरञ्च
सविकारं मूलफलपुष्पोपधमधुमांसतृणोटकापथ्यानि पशवश्च
हिंसासंयोगे पुरुषवमाकुमारौडेतवश्च नित्यं भूमित्रोद्दियप्रा-
जाव्यश्च ऋषभधेन्वनडुहश्चैके । विनिमयस्तु रसानां रमैः
पशूनाञ्च न खण्णाकृतान्नयास्तिलानाञ्च समेनामेन तपकथ्य
सम्प्रत्यर्थं सर्वधातुवृत्तिरशक्तावशूद्रेण तदप्यके प्राणसंगये तद्वर्ण-
सङ्करोऽभक्ष्यतायमस्तु । प्राणसंगये ब्राह्मणोऽपि शस्त्रमादटीत
राजन्यो वैश्यकर्म्म वैश्यकर्म्म ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

द्वौ लोके धृतव्रतौ राजा ब्राह्मणश्च बहुश्रुतस्तयो । यतुर्विधस्य
मनुष्यजातम्यान्तः संज्ञानां चलनतपनसर्पणानामायत्तं जीवन्
प्रसूतिरक्षणमसङ्करो धर्मः । स एष बहुश्रुतो भवति लोकवेद-
वेदाङ्गविद्वाकावाक्येतिहास-पुराण-कुशलस्तटपेक्षस्तद्वृत्तियत्वा-
रिंशता संस्कारैः संस्कृतस्त्रिषु कर्म्मस्त्रभिरतः षट्सु वासामय-
चारिकेष्वभिविनीतः षड्भिः परिहार्यो राज्ञा बध्यश्चावध्यश्चा-
दृग्दृश्याबहिष्कार्यश्चापरिवाद्यश्चापरिहार्यश्चति । गर्भाधानः-

पं मत्रनसोमन्तोन्नग्रनजातकर्म नामकरणान्नप्राशनचौडोपनयनं
चत्वारि वेदव्रतानि स्नानं महधर्मचारिणीसंयागः पञ्चानां
यज्ञानामानुष्ठानं देव-पितृ मनुष्य भूत ब्रह्मणामेतेषाञ्चाष्टका-
पावेणश्चाद्वयावण्याग्रहायणोच्चैत्राश्वयुजोति सप्त पाकयज्ञसंस्था
अग्न्य धेयमग्निहावदर्शपौर्णमासावग्रहणं चातुर्मास्यनिरुद्धपशु-
बन्ध त्रौत्रामणाति सप्त द्द्विर्ध्वसंस्था आग्नष्टोमांस्त्यग्नियाम
उक्त्यः षोडशि वाजपेयाऽतिरात्रोऽप्तार्थ्याम इति सप्त सोम-
संस्था इत्येते चत्वारिंशत् संस्काराः । अथाष्टावात्मगुणाः दया
सर्वभूतेषु चातिरनसूया । शौचमनायासो मङ्गलमकार्षणम-
सृष्टेति यस्यैते न चत्वारिंशत् संस्कारा न वाष्टावात्मगुणा न
म ब्राह्मणः सायुज्यं सालोक्यञ्च गच्छति । यस्य तु खलु
संस्काराणामेकदेशोऽप्यष्टावात्मगुणा अथ स ब्रह्मणः सायुज्यं
सालोक्यञ्च गच्छति गच्छति ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

म विधिपूर्वं स्नात्वा भार्य्यामभिगम्य यथोक्तान् गृहस्थ-
धर्मान् प्रयुञ्जान इमानि व्रतान्यनुकर्षेत् । स्नातको नित्यं शुचिः
सुगन्धः स्नानशौलः सति विभवे न जोर्णमलवहासाः स्यान्
रक्तमलवदन्यष्टतं वा वासो विभृतान्न स्रगुपानहौ निर्णिक्तम-
शक्तौ न रुद्धश्वशुरकस्मान्नाग्निमपश्च युगपहारयेन्नाञ्जलिना
पिवेन्न तिष्ठन्नद्धतोदकेनाचामेन्न शूद्राशुच्येकपाण्यावर्ज्जितेन न
वायुग्निविप्रादित्यापो देवता गाश्च प्रतिपश्यन् वा मूत्रपुरीषा-

मिथ्यान्युःस्येन्नैव देवताः प्रतिपाटी प्रसारयेन्न पर्णस्रोष्ट्रःशर्माभि-
 र्भूतपुरोषापाकर्षणं कुर्यान्न भन्मकेगतुषकपालान्यान्यार्धातष्टेन्नः
 स्तच्छाशुच्यधार्मिकैः सह सम्भाषेत सम्भाष्य, पुण्यकृतो मनसा
 ध्यायेद्ब्राह्मणेन वा सहः सम्भाषितः । अघेनुं धेनुभव्यात्
 ब्रूयादभद्रं भद्रमितिः कपालं भगालामिति मणिधनुरितौन्द्र-
 धनुः । गां धयन्तीं परस्मै नाचक्षीत न चैनां वारयेन्न सिधुनी-
 भूत्वा जीवं प्रति विलस्येत न च तस्मिन् शयने स्वाध्यायम-
 धीयीत नचापररात्रमधोत्य पुनः प्रतिमंविशेन्नाकल्पां नारो-
 मभिरमयेन्न रजस्वलां न चैनां क्षिप्येन्न कन्यामग्निमुखोपधमन-
 विशृङ्खल शट-वह्निर्गन्धमाल्य-धारण-पापीयसावलेखनभार्यासह-
 भाजनाञ्जन्य वेचनकुहारप्रवेशनपाटधावनामन्दिग्धस्यभोजन-न-
 दौबाहुतरण हृत्तविपमारोहणावरोहणप्राणव्यवस्थानानि च
 वर्जयेन्न सन्दिधां नावमधिरोहेत् । सर्वत एवात्मानां गोपायेन्न
 प्राहृत्य गिरांऽहनि पर्यटेत् प्राहृत्यःतु रात्रौ । सूत्रोच्चारि च न
 भूमावनन्तर्हाय नाराञ्चावसथान्न भस्मकरीषकृष्टच्छायापार्थ-
 काम्येषु उभे सूत्रपुरोषे दिवा कुर्यादुदृष्टुग्वः सन्ध्ययोश्च रात्रौ
 तु दाक्षिणामुखः पालाशवामनं पादुके दन्तधावनामिति वर्जयेत् ।
 सोपानत्कश्चाशनासनशयनाभिवादननमस्कारान् वर्जयेत् । न
 पूर्वाङ्गमध्यन्दिनापराङ्गानफालान् कुर्याथर्षदयथाशक्ति धर्मार्थं
 कामेश्यस्तेषु च धर्मात्तरः स्यान्न नग्नां परयोपितसौचिते न पदा-
 सनमाकर्षेन्न शिञ्जादरपानिपाटवाक्चक्षुश्चापलानि कुर्याच्छेटन
 भेटनविलिखनविमर्द्दनावस्फोटनानि नाकस्मात् कुर्यान्नापरि-
 वत्पतन्त्रीं गच्छेन्न कुलस्कलः स्यान्न यज्ञमहतो गच्छेद्दर्शनाय
 तु कामं न भक्ष्यःनुत्सङ्गे भक्षयेन्न रात्रौ प्रेष्याद्दतमुद्दृतस्नेह-

द्विलपनपिष्ठाक्रमयितप्रभृतौनि चातुर्वीर्याणि नाश्रीयात् ।
 सायं प्रातस्त्वन्नमभिपूर्जितमनिन्दन् भुञ्जात न कदाचिद्रात्रो नग्मः
 स्वपेत् स्नायाद्वा । यच्चालवन्ता हृद्धाः सम्यग्विनौता दम्भनाम-
 मोद्भवियुक्ता वेदविद आचक्षते तत् समाचरेदुद्योगक्षेमार्थमौ-
 श्वरमधिगच्छेन्नान्यमन्यत्र देवगुरुधार्मिकेभ्यः प्रभूतैर्धोदकयव-
 सकुगमाख्यापनिष्क्रमणमार्यजनभूयिष्ठमनलसमृद्धं धार्मिका-
 धिष्ठितं निकेतनमावसितुं यतेत । प्रशस्तमङ्गल्यदेवतायतनचतु-
 ष्यथादौन् प्रदक्षिणमावर्त्तेत । मनसा वा तत्समग्रमाचारमनु-
 पालयेदापत्कल्पः । सत्यधर्मा आर्य्यहृत्तः शिष्टाध्यापकशौच-
 शिष्टः श्रुतिनिरतः स्यान्नित्यमहिंस्तो मृदुः दृढकारो दमदान-
 शील एवमाचारो मातापितरौ पूर्वापरान् सम्बन्धान् दुरितेभ्यो
 सोक्षयिष्यन् स्नातकः शश्वद्व्रह्मलोकान् च्यवते न च्यवते ।

इति गौतमौये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ।

द्विजातीनामध्ययनमिज्या दानं ब्राह्मणस्याधिकाः प्रवचन-
 याजनप्रतिग्रहाः पूर्वेषु नियमस्त्वाचार्य्यज्ञातिप्रियगुरुधनविद्या-
 विनिमयेषु ब्रह्मणः सम्प्रदानमन्यत्र यथाज्ञात् कृषिवाणिज्ये
 चास्वयंक्तते कुसीदश्च । राज्ञोऽधिकं रक्षणं सर्वभूतानां न्याय्य-
 द्दण्डत्वं विभृयाद् ब्राह्मणान् श्रोत्रियान् निरुत्माहंश्वान्ब्राह्मणा-
 नकरांश्चापकुर्वाणांश्च योगश्च विजयं भये विशेषेण चर्या च
 रथधनुर्भ्यां संप्राप्ते संस्थानमनिहृत्तिश्च न दोषो हिंसायामाहवे-
 ऽन्यत्र व्यश्वसारथ्यायुधज्ञताञ्जलिप्रकीर्णकेश-पराङ्ग खोपविष्ट-

स्थल-वृक्षारुद्ध-दूतगोव्राह्मण-वादिभ्यः क्षत्रियश्चतन्यस्तमुपजीवेत्
 तद्वृत्तिः स्यात् जैना लभेत मांश्यामकं धित्तं वाहनन्तु, राज्ञ
 लक्षारथापृथग्जयेऽन्यत् तु यथाहे भात्रयेद्राजा राज्ञे वानिदानं
 कर्षकेर्दशसमष्टयं पष्टं वा पशुद्विरस्ययोरप्यके पञ्चाशद्वागात्
 विंशतिभागः शुक्लः पण्ये सूत्रफलपयोपधमधुमांसदण्डान्यनानां
 पष्टं तद्द्रवणधार्म्यत्वात् तेषु तु नित्ययुक्तः स्यादधिकेन वृत्तिः
 शिल्पिना मामि मास्येकैकं कर्म कुर्युरेतेनात्मापजीविनो
 व्याख्याता नौचक्रोधन्तश्च भक्त तस्या दद्यात् पण्यं वर्णगभिर-
 र्घापचये न द्येयं प्रनष्टमस्वाभिकमधिगम्य राज्ञे पद्रूयुधिस्याप्य
 संवत्सरं राज्ञो रक्ष्यसूर्द्धमधिगन्तुश्चतुर्थं राज्ञः शेषः स्वामो
 ऋकथक्रयभंविभागपरिचर्याधिगमेषु ब्राह्मणस्याधिकं लब्धं
 क्षत्रियस्य विजोतं निर्विष्टं वैश्यशूद्रयोर्निध्यधिगमो राजधनं न
 ब्राह्मणस्याभिरूपस्याब्राह्मणा व्याख्यातः पष्टं लभेतत्वंकं चौरदृ-
 तमुपजित्य यथास्थानं गमयेत् काशाहा दद्याद्द्रव्यं वानिधनमा-
 लवहारप्रापणात् समाहृतेर्वा । वैश्यस्याधिकं क्षापिर्वाणकपाशु-
 पान्यकुभौदम् । शूद्रश्चतुर्थो वर्षे एकजातिस्वस्यापि मत्वम-
 क्राधः शोचमाचमणार्थं पाणिपादप्रचालनमेवंकं त्राहकर्म
 मृत्यभरण स्वदारवृत्तिः परिचर्या च क्षत्रेपां तेष्यो वृत्ति निष्पे त
 जाणान्यपानच्छ्रवामःकूर्क्षान्यच्छिष्टाशनं शिल्पवृत्तिय यस्याया-
 थितो भर्तव्यस्त्रन क्षोणाऽपि तेन क्षात्ररस्तदर्थोऽप्य निधय;
 स्यादनुजातोऽप्य नमस्कारो मन्त्रः पाकयज्ञैः स्वयं यजेतैत्वंकं ।
 सर्वं चाक्षराक्षरं परिचर्युरार्यानार्थीयार्थीतिक्षेपे कर्मीणः साम्यं
 साम्यम् ।

इति गौतमीये धर्मीशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादेशोऽर्थायः ।

राजा सर्वस्येष्टे ब्राह्मणवर्जं, साधुकारी स्यात् साधुवादी
 क्षय्यामान्वोचिक्याच्चाभिविनीतः शुचिर्जितेन्द्रियो गुणवत्-
 सहायोऽपायसम्पन्नः समः प्रजासु स्याद्वितक्षासां कुर्वीत । तमु-
 पर्यासोनमधस्या उपासीरन्नन्ये ब्राह्मणेभ्यस्तेऽप्येनं मन्येरन् ।
 वर्णानाश्रमांश्च न्यायतोऽभिरक्षेत्ततश्चैनान् स्वधर्मं स्थापयेत्-
 र्मस्यो ह्यंशभागभवतोति विज्ञायते । ब्राह्मणञ्च पुरो दधीतं
 विद्याभिजन-वाग्पवयःशौलसम्पन्नं न्वायव्रतं तपस्त्रिनं, तत्-
 प्रसूतः कर्माणि कुर्वीत । ब्रह्मप्रसूतं हि क्षत्रमृष्यते न व्यथत इति
 च विज्ञायते । यानि च देवोत्पातचिन्तकाः प्रब्रूयुस्तान्याश्रयेत्,
 तदधीनमपि ह्येके योगक्षेमं प्रतिजानते । शान्तिपुण्याहस्वस्त्यय-
 नायुष्यमङ्गलक्षयुक्तान्याभ्युदयिकानि विद्वेषिणां सत्त्वलनमभिचा-
 रद्विषद्व्याधिसंयुक्तानि च शालाग्नौ कुर्याद्यथोक्तमृत्विजोऽन्या-
 नितस्य व्यवहारो वेदो धर्मशास्त्राण्यङ्गान्युपवेदाः पुराणं देश-
 जातिकुलधर्माश्चाङ्गारविरूढाः प्रमाण । क्वाषिवणिक्पाशुपात्य-
 कुसीदकारवः स्त्रे स्त्रे वर्गे । तेभ्यो यथाधिकारमर्थान् प्रत्यवहृत्य
 धर्मव्यवस्थान्यायाविगमे तर्कोऽभ्युपायस्तेनाभ्यूह्य यथास्थानं
 गमयेद्विप्रतिपत्तौ त्रयोविद्याहृद्वेभ्यः प्रत्यवहृत्य निष्ठां गमये-
 दद्याद्वाहस्य निःश्रेयसं भवति । ब्रह्मचलेण सम्प्रवृत्तं देवपितृ-
 मनुष्यान् धारयतीति विज्ञायते । दण्डो दमनादित्याहुस्तेना-
 दान्तान् दमयेद्वर्णाश्रमाश्च स्वकर्मनिष्ठाः प्रेत्य कर्मफलमनुभूय
 ततः श्रेयेण विशिष्टदेशजातिकुलरूपायुःश्रुतवृत्तवित्तसुखंनिधयो

जन्म प्रतिपद्यन्ते विद्याञ्च । विपरीता नश्यन्ति । तानाचार्य्योप-
देशोदण्डश्च पालयते तस्माद्वाजाचार्य्यावनिन्द्यावनिन्द्या ।

इति गौतमौये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः । ११

द्वादशोऽध्यायः ।

शूद्रो द्विजातीनभिसन्ध्यायाभिऽहृत्य च वाग्दण्डपारुष्या-
भ्यामङ्गं मोच्यो येनोपहन्त्यादार्य्यस्त्रप्रभिगमने निङ्गोदारः ।
स्वहरणञ्च गोप्ता चेद्दधोऽधिकोऽथाहाम्य । वेदमुपनृण्वतस्त्र-
युजतुभ्यां श्रोत्रप्रतिपूरणमुदाहरणे जिह्वाच्छेदो धारणे गरीर-
भेद श्रासनशयनवाक्पथिषु समप्रेषुर्दण्डः गतम् । क्षत्रियो
ब्राह्मणाक्षौषे दण्डपारुष्ये द्विगुणमध्यर्द्धं, वैश्यां ब्राह्मणस्तु
क्षत्रिये पञ्चाशत्तदर्द्धं, वैश्ये न शूद्रे किञ्चित् ब्राह्मणराजन्यवत्
क्षत्रियवैश्यावष्टापाद्यं । स्त्रियकिञ्चिदं शूद्रस्य द्विगुणोत्तराणो-
तरेषां प्रतिवर्णं विदुषोऽतिक्लामे दण्डभूयस्त्वं । फलहरितधान्य-
शाकादाने पञ्चकृष्णालमल्पे । पशुपीडिते स्नासिदोष, पालमं-
युक्ते तु तस्मिन् । पथि चेन्नेऽनाहते पालक्षेत्रिकयोः । पञ्च साषा
गधि पङ्क्रे खरेऽश्वमहिव्योर्दशजावियु द्वौ द्वौ सर्व्वविनाशे गणं,
शिष्टाकरणे प्रतिपिद्धसेवायाञ्च, नित्यं चेत्क्षत्रिपण्डादूर्द्धं स्वहरणञ्च ।
गोऽग्न्यर्थे दण्डमेधान् वीरुद्धनस्ततीनाञ्च पुष्याणि स्ववदाददौत
फलानि चापरिहृतानाम् । कुसीदहृदिर्धर्मग्रा विंगतिः, पञ्च-
मापको मासं नातिपावत्सरौमेके, चिरस्थाने द्वेगुणं प्रयोगस्य ।
सुशाधिर्न वर्द्धते दित्त्रतोऽथरुद्धस्य च । चक्रकालहृदिः क्षारिता-
वाविकाशिखाधिभोगाश्च ह्युद्धीदं । पशूपजजोमजेषथतवाष्टेषु

जातिपञ्चगुणम् । जडापोगण्डधनं दशवर्षभुक्तं परैः सन्निधौ भोक्तु-
 रश्रात्रियप्रव्रजितराजन्यधर्मपुरुषैः । पशुभूमिस्त्रीणामनतिभोग
 ऋक्धभाजि ऋषं प्रतिकुर्षुः, प्रातिभाव्यवणिक्शुक्लामद्यद्युत-
 दण्डान् पुत्रानध्याभवेयुर्निध्यन्नादियाचितावक्रौताधेया नष्टाः
 सर्वा न निन्दिता न पुरुषापराधेन । स्तेनः प्रकीर्णकेशो सुषली
 राजानमियात् कर्माचक्षाणः पूतो वधमोक्षाभ्यामङ्गनेनस्त्री
 राजा । न शारौरो ब्राह्मणदण्डः कर्मवियोगविख्यापनविवा-
 सनाङ्गकरणान्यप्रवृत्तौ प्रायश्चित्ती स चौरसमः सचिवो मति-
 पूर्वं प्रतिग्रहीताप्यधर्मसंयुक्ते । पुरुषशक्त्यपराधानुबन्धविज्ञा-
 नादण्डनियोगोऽनुज्ञानं वा वेदवित् समवायवचनाद् वेदवित्-
 समवायवचनात् ।

इति गौतमोये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

विप्रतिपत्तौ साक्षिणि मिथ्यासत्यव्यवस्था बहवः स्युर-
 निन्दिताः स्वकर्मसु प्रात्ययिका राज्ञाञ्च निष्प्रीत्यनभिता-
 पाश्चान्यतरस्मिन्नपि शूद्रा । ब्राह्मणस्त्वब्राह्मणवचनादनुरोधो-
 ऽनिबन्धाश्चेन्नासन्नवेताः पृष्टाः प्रब्रूयुरवचने च दोषिणः स्युः स्वर्गः
 सत्यवचने विपर्यये नरकः । अनिवन्धैरपि वैज्ञव्यं पीडाकृते
 निबन्धः प्रमत्तोक्ते च साक्षिसत्यराजकर्तृषु दोषो धर्मतन्त्र-
 पीडायां । शपथैर्नैके सत्यकर्मणा तद्देवराजब्राह्मणसंसदि स्याद-
 ब्राह्मणानां । ह्यद्रपश्चनृते साक्षी दश हन्ति, गोऽश्वपुरुषभूमिषु
 दशगुणोत्तरान्, सर्वं वा भूमौ हरणे नरको, भूमिवदसु, मैथुन-

संयोगे च पशुवन्मधुसर्पिणो, गर्विहस्त्रहिरण्यधान्यत्रक्षसु, याने-
 च्चक्ष्वन्मिथ्यावचने । याप्यो दण्डश्च साक्षी, नानृतवचने दोषो
 जीवनञ्चेत्तदधीनं, न तु पापीयसो जीवनं । राजा प्राङ् विवाको
 ब्राह्मणो वा शास्त्रवित्, प्राङ् विवाको मध्ये भवेत् । संवत्सरं
 प्रतीचेत प्रतिभायां धेन्वनडुहस्त्रीप्रजनसंयुक्तेषु । शीघ्रमात्ययिके
 च । सर्वधर्मोभ्यो गरीयः प्राङ् विवाके सत्यवचनं सत्यवचनम् ।
 इति गौतमीये धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १० ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

शावसाशौचं दशरात्रमृत्विग्दीक्षितब्रह्मचारिणां सपिण्डा-
 नामेकादशरात्रं । चक्षियस्य द्वादशरात्रं, वैश्यस्यार्द्धमासमेकं
 मासं शूद्रस्य । तच्चेदन्तःपुनरापतेत् तच्छेषेण शुभ्येरन्, रात्रिष्वे
 षाभ्यां, प्रभाते तिसृभिर्गोत्राघ्राणहतानामन्वच्चं राजक्रोधाच्च
 युद्धे प्रायोनाशकशस्त्राग्नित्रिषोदकोद्वन्धनप्रपतनैश्चेच्छतां ।
 पिण्डनिवृत्तिः सप्तमे पञ्चमे वा जननेऽप्येवं । मातापित्रोस्तन्मा-
 तुर्वागर्भमाससमा रात्रिः संसने गर्भस्य । त्र्यहंवा श्रुत्वा चोर्द्धं
 दशम्याः पक्षिण्यसपिण्डयोनिस्वन्धे सहाध्यायिनि च सत्रह्य-
 चारिण्येकाहं श्रोत्रिये चोपसम्पन्ने प्रेतोपस्पर्शने । दशरात्रमा-
 शौचमभिसन्धाय चेदुक्तां वैश्यशूद्रयोरार्त्तवीर्षापूर्वयोश्च । त्र्यहं
 पाचार्य्यतत्पुत्रस्त्रीयाज्यश्रियेषु चैवमवरचेहर्षः पूर्वं वर्षमुप-
 स्पृशेत् पूर्वं वावरं तत्र श्रावोक्तमाशौचं । पतितचण्डालसूतिको-
 दक्याश्वसृष्टितत्स्पृष्ट्युपस्पर्शने सचेलोदकोपस्पर्शनाच्छुद्धेच्छ-
 वानुगमे च । शुनश्च यद्गुपहन्त्यादित्येके उदकदानं सपिण्डैः

कृतचङ्गस्य तत्स्त्रीणाञ्चानतिभोग एकेऽप्रदत्तानामधःशय्या-
सनिनो ब्रह्मचारिणः सर्वे न मार्जयेरन्न मासं भक्षयेयुरा-
प्रदानात् । प्रथमतःतीयपञ्चमसप्तमनवमेषुदकक्रिया वाससाञ्च
त्यागः अन्त्ये त्वन्त्यानां दन्तजन्मादि मातापितृभ्यां तूष्णीं माता
बालदेशान्तरितप्रव्रजितासपिण्डानां सद्यःशोचं । राजाञ्च
कार्यविरोधादुन्नाह्वणस्य च स्वाध्यायानिबृत्त्यर्थं स्वाध्याया-
निबृत्त्यर्थम् ।

इति गौतमौषधे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ आहममावस्यायां पितृभ्यो दद्यात् । पञ्चमीप्रभृति
जापरपक्षस्य यथाश्राद्धं सर्वस्मिन् वा द्रव्यदेशत्राह्वणसन्निधाने
वा कालनियमः ; शक्तितः प्रकर्षेद्गुणसंस्कारविधिरन्नस्य ।
नवावरान् भोजयेदरुजो यथोत्साहं वा ब्राह्मणान् श्रोत्रियान्
वाग्रूप वयःशीलसम्पन्नान् । युषेभ्यो दानं प्रथममेके पितृवन्न च-
तेन मित्रकर्म कुर्यात् । पुत्राभावे सपिण्डा मातृसपिण्डाः
शिष्याश्च दद्यात् स्तदभावे ऋत्विगाचार्यौ । तिलमाषत्रौहियवोद-
कदानैर्मांसं पितरः प्रीणन्ति, मत्स्यहरिणरुहशशकूर्मवराहमेष-
मांसैः संवत्सराणि, गव्यपयःपायसैर्द्वादशवर्षाणि, बाह्वीणसेन-
मांसेन कालशाकच्छागलौहखड्गमांसैर्मधुमिश्रेणानन्त्यम् ।
न भोजयेत् स्तेनह्योवपतितनास्तिकतद्वृत्तिवोरहायेदिधि-
षुपतिषुपतिस्त्री-ग्रामयाजकाजपालोत्सृष्टाग्निमद्यप-कुचरकूट-
साक्षिप्रतिहारिकानुपपत्तिर्यस्य च कुण्डाशी सोमविक्रयः

गारदाहो गरदावकीर्णिंगणप्रेष्यागम्यागामिहिंसुपरिविचिपरि-
 वेत्तप्रथ्याहृतपय्याधात्तव्यक्तात्मदुर्यन्ताः कुनस्त्रिग्यावदन्ताः श्वित्रि-
 पौनर्भवकितवाजप्रेष्यप्रातिरूपकशूद्रापतिनिराकर्ताकिलासी कु-
 सौदो वणिकशिल्पोपजीविज्यावादिद्वतालनृत्यगौतगौजान्,
 पित्रा चाकामेन विभक्तान्, शिष्यांश्चैके सगोत्रांश्च । भोजयेदूर्ध्वं
 त्रिभ्यो गुणवन्तम् । सद्यःश्राद्धोःशूद्रातल्पगन्ततपुरीषे मामं
 नयति पितृंस्तस्मात् तदहर्ब्रह्मचारी स्यात् । श्वपचचापडान्-
 पतितावेक्षणे दुष्टं तस्मात् परिश्रुते दद्यात् तिलैर्वा जिरैय,
 पङ्क्तिपावनो वा शमयेत् । पङ्क्तिपावनाः पङ्क्तविष्णोःषमासि-
 कस्त्रिणाधिकैतस्त्रिभुस्त्रिसुपर्णः पञ्चाग्निः ज्ञानको मन्त्र-
 ब्राह्मणविद्वर्म्मज्ञो ब्रह्मदेयानुसन्दान् इति हविःपु दैवं दुर्वला-
 दीन् श्राद्ध एवैके श्राद्ध एवैके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः ।

श्रवणादि वार्षिकं प्रोष्ठपदीं चोपास्यत्याधीयीत च्छन्दांस्यर्द्ध-
 पञ्चमसासान् पञ्चदक्षिणायनं वा ब्रह्मचार्युत्सृष्टलोमा । न मामं
 भुञ्जीत हेमास्यो वा नियमी नाधीयीत वार्यो दिवा पांशुहरे
 कर्णश्राविणि नक्तं वाणभेरोमृदङ्गगर्जात्तंशब्देषु च श्वशृगाल-
 गर्दभसंज्ञादे लोहितेन्द्रधनुनौहारेष्वभ्रदर्शने चापत्तो मूर्चित
 लञ्जरिते निशासन्ध्योदकेषु वर्षति चैके वल्मीकसन्तानमाचार्य-
 परिवेषणे ज्योतिषोश्च भौतो यानस्यः शयानः प्रौढपादः
 श्मशानग्रामान्तमहापथाशौचेषु पूतिगन्धान्तः शवदिवाकीर्त्ति-

शूद्रमन्त्रिधाने सूतके चोद्गारे ऋग्यजुषश्च सामशब्दे यावदा-
कालिका निर्घातभूमिकम्पराहुदर्शनोल्कास्तनयितनुवर्षविद्युतः
प्रादुष्कृताग्निष्वृती विद्यति नक्तञ्चापररात्रात् त्रिभागादि-
प्रवृत्तौ सर्वम् । उल्का विद्यत्समेत्यकेषां । स्तनयितनूरपरा-
ङ्गेऽपि प्रदंषे सर्वं नक्तमर्द्धरात्रादहश्चेत् सज्योतिर्विषयस्ये च
रात्रिं प्रेते विप्रोष्य चान्याऽन्येन सह सङ्कुलापाहितवेदसमाप्ति-
च्छर्द्दिं यादमनुष्ययज्ञभाजनेष्वहोरात्रममावास्यायाश्च हरहं वा
कार्तिकी फाल्गुन्यापादौ पौर्णमासौ तिस्रोऽष्टकास्त्रिराव-
सन्त्यामके अभितां वार्षिकं मर्षं वर्षविद्युत्स्तनयितनूसन्निपाते
प्रस्थन्दिन्बुद्धं भोजनाद्युत्सवे प्राधोतस्य च निशायां चतुर्मुहूर्तं
नित्यमके नगरे मानमप्यशुचि याद्विनामाकालिकमकृतान्न-
याद्विकमंयागे च प्रतिविद्यञ्च यावत् स्मरन्ति प्रतिविद्यञ्च
यावत् स्मरन्ति ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पौडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

प्रशस्तानां स्वकर्मसु द्विजातीनां ब्राह्मणो भुञ्जीत प्रति-
गृह्णीयाच्चैधोदकयवसमूल-फलमध्वभयाभ्य, द्यतशय्यासनयान-
पयादधिधानाशफरि प्रियङ्गुसृङ्गागंशाकान्यप्रनोद्यानि । सर्वेषां
पितृदेवगुरुभृत्यभरणे चान्यवृत्तिश्चेन्नान्तरेण शूद्रात् पशुपाल-
क्षेत्रकर्मककुलसङ्घनकारपितृपरिचारका भोज्यान्ना वणिक्
चाशित्यो नित्यमभोज्यं केशकौटावपन्नं रजस्वलाक्षष्टशकुनि-
पदोपहतं श्रूयन्नप्रेक्षितं गवोपघ्नतं भावदुष्टं शुक्तं केवलमदधि

पुनःसिद्धं पर्युपित्तमशाकभक्ष्यञ्चेहमांम-मधुन्युत्सृष्ट पंशुश्वभि-
 शमानपदेश्यदन्तिकतक्तकदर्थ्यवन्यनिकचिकित्सक मृगयु-काश-
 च्छिष्टभोजिगण-विहिषाणामपाङ्गुत्वानां । प्राणदुर्धलादृहया-
 क्षाचमनोत्यानव्यपेतानि । समासमाभ्यां विषमसमे पूजान्त-
 रानार्ष्टितश्च । गोश्व क्षौरमनिर्द्दशायाः सूतके चाजामहिष्योश्च
 नित्यमाविकमपियमौद्रमैकशफश्च । स्यन्दिनीयमसूसन्धिनी
 नाश्च याश्च व्यपेतवत्साः । पञ्चनखाद्याश्लकगशशाविद्-
 शोधाखड्गकच्छपा । उभयतोदत्केशलोमेकशफकलविङ्गल्प-
 लवचक्रवाकहंसाः काककङ्कटभ्रशेना, जलजा रक्तपादतुण्डा
 आस्यकुक्कुटशूकरौ धेन्वनडुहौ, चापञ्चदावसन्नहथामांसानि
 किसलयक्याकुलगुनिर्य्यासलोहित—व्रथनाश्रनिचदारुवक-
 लाक टिट्टिम मान्धातूनक्तश्चरा अभक्ष्याः । भक्ष्याः प्रतुदा
 विष्किरा जालपादा मत्स्याद्याविकृता वध्याश्च धर्मार्थे व्याल-
 हता दृष्टदोषवाकप्रशस्तान्यभुग्घ्यापयुञ्जीतोपयुञ्जीत ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टोदशोऽध्यायः ।

अस्वतन्त्रा धर्मो स्त्री नातिचरद्भर्तारं । दाक्चक्षुःकर्म-
 संयता पतिरपत्यलिपसुहृद्वराद् गुरुप्रसूता नर्तुमतीयात् पिण्ड-
 गोत्रऋषिसम्बन्धिभ्यो योनिमात्राद्वा । नादेवरादित्येके ।
 नातिद्वितीयं जनयितुरपत्यं समयादन्यत्र जीवतश्च क्षेत्रे
 परस्मात् तस्य हयोर्वा रक्षणाद्भर्तुरेव नष्टे भर्तारि पादुवार्पिकं
 क्षपणं श्रूयमाणोऽभिगमनं प्रव्रजिते तु निवृत्तिः प्रसङ्गात् तस्य

द्वादशवर्षाणि ब्राह्मणस्य विद्यासंख्ये. भ्रातरि चैवं ज्यायसि
यवौयान् कन्याग्नूपपमेषु षडित्येके त्रीन् कुमार्युतूनतौत्य स्रयं
युज्येतानिन्दितेनोत्सृज्य पितृगानलङ्कारान् प्रदानं प्रागृतोर-
प्रयच्छन् दोषो प्राग्वाससः प्रतिपत्तेरित्येक द्रव्यादानं
विवाहसिद्धयं धर्मतन्त्रसंयोगे च शूद्रादन्यत्रापि शूद्रावहु-
पशोर्हीनकर्मणः शतगोरनाहिताग्नेः सहस्रगोश्च सोमपात्
सप्तमौञ्चामुक्त्वा निचयायाप्यहीनकर्मश्च आचक्षीत राज्ञा
पृष्टस्तेन हि भर्तव्यः श्रुतशीलसम्पन्नश्चेधर्मतन्त्रपीडायां तस्या-
करणे दोषो दोषः ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

उक्तो वर्णधर्मश्चाश्रमधर्मश्चाथ खल्वयं पुरुषो येन कर्मणा
लिप्यतेऽयैतदयाज्ययाजनमभक्ष्यभक्षणमवद्यवदनं शिष्टस्याक्रिया
प्रतिषिद्धसेवनमिति च तत्र प्रायश्चित्तं कुर्यान्न कुर्यादिति
षीमांसन्ते न कुर्यादित्याहुर्नहि कर्मं चौयत इति कुर्यादित्य-
परे पुनः स्तोमेनेद्वा पुनः सवनमायातीति विज्ञायते ब्राह्म-
स्तोमेनेद्वा तरति सर्व्वं पाप्मानं तरति ब्रह्महत्यां योऽश्वमेधेन
यजतेऽग्निष्टृताभिश्च्यमानं याजयेदिति च । तस्य निष्कृय-
णानि जपस्तपो ह्योम उपवासो दानमुपनिषदो वेदान्ताः
सर्व्वच्छन्दःसु संहिता मधून्यधमर्षणमथर्व्वशिरोरुद्राः पुरुष-
स्तूतं राजनरीहिणे सामनी बृहद्रथन्तरे पुरुषगतिर्महानास्त्यो
सहवैराजं महादिवाकीर्त्त्यं ज्येष्ठसान्नामन्यतमद्विष्टवमानं

कुशाख्यानं पावमान्यः सावित्री चेति पावनानि । पयोव्रतंता
 शाकभक्षता फलभक्षता प्रसृतयावको हिरण्यप्राशनं घृतप्राशनं
 सोमपानमिति च मेधानि । सर्व्वं जित्तीक्ष्णः सर्वाः स्रवन्तः
 पुर्या ऋदास्तीर्षानि ऋषिनिवासगोष्ठपरिखान्दा इति देशाः ।
 ब्रह्मचर्यं सत्यवचनं सयनेषूदकोपस्रग्भंगमार्द्रव्रजताधःशायिता-
 नाशक इति तपांसि । हिरण्यं नीर्वाप्तोऽग्नी भूमिस्तित्ता
 घृतमन्नमिति देयानि । संवत्सरः पण्णासायत्वारस्त्रयो हावे-
 कायतुविंशत्यहो दादशाहः षडहस्त्रहोऽहोरात्र इति कालाः ।
 एतान्येवानादेशे विकल्पेन क्रियेरन् एनःसुःगुरुषु गुरुणि
 लघुषु लघुनि लक्ष्मिस्तिस्रस्रं चान्द्रायणमिति सर्व्वप्रायश्चित्तं
 सर्व्वप्रायश्चित्तम् ।

इति गौतमौये धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुःषष्टिषु यातनास्त्रानेषु दुःखान्यनुभूय तत्रेमानि
 लक्षणानि भवन्ति । ब्रह्महार्द्रकुष्ठी, सुरापः श्यावदन्तो, गुरु-
 तल्पगः पङ्कधः, स्वर्णहारो कुनखो, खित्री दस्त्रापहारी
 हिरण्यहारो दर्दूरी, तेजोऽपहारी मण्डली, स्नेहापहारी चधी,
 तथाजोर्षपाननापहारी, ज्ञानापहारी मूकः, प्रतिहन्ता गुरोर-
 पक्षारी, गोघ्नो जात्यन्धः, पिशुनः पूतिनासः, पूतवज्रस्तु-
 स्रचकः, शूद्रोपाध्यायः श्वपाकस्त्रपुत्तौषचामरविक्रयी मद्यप,
 एवाशफविक्रयी नृगव्याधः, कुण्डाशी मृतकस्यैलिको वा नक्षत्रो
 श्वावुदी, नास्त्रिको रङ्गीषजीव्यभक्ष्यमची गण्डरी, ब्रह्मपुरुष-

तस्काराणां देशिकः पिण्डितः षण्डो महापथिक गण्डिक-
 शण्डालो पुक्कसी गोष्ववकीर्णो मध्वामेही, धर्मपत्नीषु स्यान्मै-
 थुनप्रवर्त्तकः खल्वाटसगोत्रसमयस्यभिगामी पितृमातृभगिनी-
 स्यभिगाम्यावौजितस्तेषां जुजकुण्ठमण्डव्यापितव्यङ्गदरिद्रात्पा-
 युषोऽल्पबुद्धयश्चण्ड पण्डशैलूष-तस्कर-परपुरुष-प्रेष्यपरकर्मकराः।
 खल्वाटचक्राङ्गसङ्कीर्णाः क्रूरकर्माणः क्रमशश्चान्याशोपपद्यन्ते
 तस्मात् कर्त्तव्यमेवेह प्रायश्चित्तं विशुद्धैर्लक्षणेर्जायन्ते धर्मस्य
 धारणादिति धर्मस्य धारणादिति ।

इति गीतमौये धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

त्यज्येत् पितरं राजघातकं शूद्रायाजकं वेदविप्लावकं
 भ्रूणह्नं यश्चान्यावसायिभिः सह संवसेदन्त्यावसायिन्या वा
 तस्य विद्यागुरुन् योनिस्वन्धांश्च सन्निपात्य सर्वाण्युदका-
 दीनि प्रेतकर्माणि कुर्युः पात्रचास्य विपर्यस्येयुः । दासः
 कर्मकरो वायकरादमेध्यपात्रमानोय दासो घटान् पूरयित्वा
 दक्षिणामुखः पदा विपर्यस्येदमनुदकं करोमिति नामग्राहस्तं
 सर्वेऽन्वालमेरन् प्राचीनादीतिनो मुक्तशिखा विद्यागुरवो
 योनिस्वन्धाश्च वीक्षेरन्नप उपसृश्य ग्रामं प्रविशन्ति । अत
 ऊर्द्धं तेन सन्नाय तिष्ठेदेकरात्रं जपन् सावित्रीमज्ञानपूर्वं
 ज्ञानपूर्वञ्चेत् त्रिरात्रम् । यस्तु प्रायश्चित्तेन शुध्येत् तस्मिन्
 शुद्धे शातकुम्भमयं पात्रं पुण्यतमाङ्गदात् पूरयित्वा स्रवन्तीभ्यो
 वा त इतमप उपसृश्येयुः । अथास्मै तत्पात्रं दद्युस्तत्

सम्प्रतिष्ठन्न जपेच्छान्ता द्यौः शान्ता पृथिवी शान्तं शिव-
मन्तरौक्षं यो रोचनस्तमिह शृङ्गामीत्येतैर्यजुभिः पावमानीभि-
स्तरत्समन्दीभिः कुष्माण्डेयाज्यं जुहुयाद्विरय्यं ब्राह्मणाय वा
दद्याद्ब्रह्माचार्याय । यस्य तु प्राणान्तिकं प्रार्थयित्तं स मृतः
शुष्येत् । तस्य सर्वाण्युदकादीनि प्रेतकर्माणिकुर्युरेतदेव
शान्त्युदकं सर्वेषूपपातकेषूपपातकेषु ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

ब्रह्महःसुराप-गुरुतल्पग-माटपिटयोनिस्वन्धगस्तेनना-
स्तिक-निन्दितकर्माभ्यासि-पतितात्याग्यपतितत्यागिनः पातक-
संयोजकाश्च तैश्चाब्दं समाचरन् । द्विजातिकर्मभ्यो हानिः
पतनं परत्र चासिद्धिस्तामेके नरकं । त्रीणि प्रथमान्यनिद्देश्यानि
मनुर्न स्त्रीष्वगुरुतल्पगः पततोत्येके भ्रूणहनि हीनवर्षसेवायाञ्च
स्त्री पतति कौटसाच्च' राजगामिपैशुन' गुरोरनृताभिगंसन'
महापातकसमानि । अपाङ्क्त्यानां प्राग्दुर्व्वलाद्गोहन्तब्रह्मो-
ज्भ्यतचान्द्रकदवकीर्णपतितसावित्रीकेषूपपातकं, याजनाध्य-
पनाट्विगाचार्यो पतनीयसेवाया च्छहेयावन्वद्व हानात् पतति ।
तस्य च प्रतिग्रहीतेत्येके । न कर्हिचिन्मातापित्रोरवृत्तिदायन्तु
न भजेरन् । ब्राह्मणाभिगंसने दोषस्तावान् द्विरनेनसि दुर्व्वल-
हिंसायामपि मीचने शक्तश्चेत् । अभिक्रध्यावगोरणं ब्राह्मणस्य
वर्षशतमस्वर्ग्यं, निर्घाते सहस्रं, लोहितदर्शने यावतस्तत्प्रस्कान्ध
पांशून् संश्लोयात् ।

इति गौतमिये धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तमग्नौ शक्तिर्ब्रह्मस्त्रिरवच्छादितस्य लक्ष्यं वा
स्याज्जन्ते शस्त्रभृताम् । खट्वाङ्गकपालपाणव्वां द्वादश
संवत्सरान् ब्रह्मचारौ भैक्षाय ग्रामं प्रविशेत् स्वकर्माचक्षाणः,
पथोपक्रामेत् सन्दर्शनादार्थस्य । स्नानासनाभ्यां विहरन् सवणेषु-
दकोपसर्गिं शुध्येत् । प्राणलाभे वा तन्निमित्ते ब्राह्मणस्य
द्रव्यापचये वा त्रयवरं प्रति राज्ञोऽश्वमेधावभृथे वान्ययज्ञेऽ-
प्यग्निष्टुदन्तद्योत्सष्ट्येद्ब्राह्मणवधे । हत्वापि आचेय्याञ्चैवं
गर्भे चाविज्जाते वा । ब्राह्मणस्य राजन्यवधे षड्वापिकं
प्राक्ततं ब्रह्मचर्यं ऋषभैकसहस्राश्च गादद्यात् । वैश्ये त्रैवार्षिकं
ऋषभैकशताश्च गा दद्यात् । शूद्रे संवत्सरमृषभैकदशाश्च
गा दद्यादनाचे व्याञ्चैवं गाञ्च । वैश्यदन्मण्डूकनकुलकाकविवर-
चरसूपिकाश्च । हिंसासु चास्थिमतां सहस्रं हत्वानस्थि-
मतामनडुङ्गारे च । अपि वास्थिमतामेकैकस्मिन् किञ्चि-
द्दद्यात् । पण्डे च पलालभारः सौसमाषष्ठ, वराहे घृतघटः,
सर्पे लौहदण्डो, ब्रह्मवन्धाश्च ललनायां जीवोवैशिकेन
किञ्चित्तल्पान्नधनलाभवधेषु पृथग्वर्षाणि हे, परदारि त्रीणि ।
श्रोत्रियस्य द्रव्यलाभे चोत्सर्गो यथास्थानं वा गमयेत् । प्रतिसिद्ध-
मन्त्रसंयोगे सहस्रवाक् चेदग्न्युत्सादिनिराकृत्युपपातकेषु, चैवं
स्त्री चातिचारिणी गुप्ता पिण्डन्तु लभेत । अमानुषीषु गोवर्ज-
स्त्रीकृते कुष्माण्डैर्धृतहोमो घृतहोमः ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

सुरापस्य ब्राह्मणस्योष्णामासिञ्चेयुः सुरामास्ये मृतः
शुध्देमत्या पाने पयोदृतमुदकं वायुं प्रतिब्रह्मं तप्तानि
सक्तच्छ्रस्ततोऽस्य संस्कारः । सूत्रपुरीपरेतसाञ्च प्राशने
श्वापदाद्रखराणाञ्चाङ्गस्य ग्राम्यकुक्कुटशूकरयोश्च गन्धाम्राणे
सुरापस्य प्राणायामो घृतप्राशनञ्च पूर्व्वञ्च दृष्टस्य (दृष्टस्य) ।
तल्पे लोहशयने गुरुतल्पगः शयौत सूम्नीं वा ज्वलन्तीं श्लिष्य-
सिङ्गं वा सहषण्णमुत्कृत्याञ्चन्नावावाय दक्षिणाप्रतीचीं ब्रजेद-
जिह्वामा शरीरनिपातान्मृतः शुध्येत । सखीसखीनिसमोत्रा-
श्लिष्यभार्यासु स्रुपायां गवि च तल्पसमोऽवकार इत्येके
श्वभिरादावेद्राजा निहीनवर्णगसने स्त्रियं प्रकाशं पुमांसं
खादवेद्यथोक्तं वा गर्हमेनावक्रीणीं निऋतिं चतुष्पथे यजते
तस्याजिन मूर्द्ध्वालं परिधाय लोहितपात्रः सप्त गृहान् भैक्षं
चरेत् कर्माचक्षाणः संवत्सरेण शुध्येत् । रेतस्कन्दने भये
रोगे स्रुप्तेऽग्नीन्वनभैक्षचरणाणि सप्तरात्रं कृत्वाज्यहोमः
साभिसन्धेर्व्यां रेतस्याभ्यां सूर्याभ्युदिते ब्रह्मचारी तिष्ठेदह
रहर्भुञ्जानीऽम्बस्तमिते च रात्रिं जपन् सावित्रीमशुचिं
दृष्ट्वादित्यसौक्ष्मे प्राणायामं कृत्वाभोज्यभोजनेऽमेध्यप्राशने वा
निष्परीपौभावस्त्रिरात्रावरमभोजनं सप्तरात्रं वा स्वयं शीर्णा-
न्वुपयुञ्जानः फलान्यनतिक्रामन् प्राक्पञ्चनखेभ्यश्छर्द्दिनो
घृतप्राशनञ्चाक्रोशानृतहिंसासु त्रिरात्रं परमन्तपः सत्यवाक्ये
चेद्धारुणीपावमानीभिर्हीमो विवाहमैशुननिर्मादसंयोगेष्वदोष-

भेकेऽनृतं न तु खलु गुर्वर्थेषु यतः सप्त पुरुषानितंश्च परतश्च
इन्ति मनसापि गुरोरनृतं वदन्नलोष्वप्यर्थेष्वन्यावसायिनीगमने
कच्छ्राब्दोऽमत्या द्वादशरात्रमुदक्यागमने त्रिरात्रं त्रिरात्रम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

रंहसं प्रायश्चित्तमविख्यातदोषस्य चतुर्ऋतं च तरत्समन्दी-
त्यम्, जपेदप्रतिग्राह्यं प्रतिजिष्ट्वन् प्रतिगृह्य वाभोज्यं
बुभुक्षमाणः पृथिवीमावपेटत्वन्तरारमण उदकोपस्पर्शनाच्छुद्धि-
मेके स्त्रीषु पयोन्नतो वा दशरात्रं घृतेन द्वितीयमङ्गिस्तृतीयं
दिवादिष्वेकभक्तको जलक्षिन्नवासा लोमानि नखानि त्वर्चं
मांसं शोणितं स्नायुस्त्रिमज्जानमिति होम आत्मनो मुखे
मृत्योरास्ये जुहोमीत्यन्ततः । सर्वेषामेतत् प्रायश्चित्तं भ्रूणं
हत्यायाः । तथान्य उक्तो नियमोऽग्ने त्वं वारयेति महा-
व्याहृतिभिर्जुहुयात् कुप्साण्डैश्चाज्यं तद्व्रत एव वा ब्रह्महत्या-
सुरापानस्तेयगुरूतल्पेषु प्राणायामैः स्नातोऽघमर्षणं जपेत्
सप्तमञ्जमेधाघमृथेन सावित्रीं वा सहस्रकृत्व आवर्त्तयन्
पुनोतेहैवात्मानमन्तर्जाले वाघमर्षणं त्रिरावर्त्तयन् घापेभ्यो
मुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ।

तदाहुः कतिधावकीर्णीं प्रविशतीति मरुतः प्राणेनेन्द्रं
 धलेन वृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण मरुत्येति सोऽमावा-
 स्यायां निश्यग्निमुपसमाधाय प्रायश्चित्ताज्याहुतीर्जुहोति
 कामावकीर्णीऽस्मरावकीर्णीऽस्मि कामकामाय स्वाहा कामाति-
 मुग्धोऽस्मराभिमुग्धोऽस्मि कामकामाय स्वाहेति समिधमाधाया-
 नुपथ्येच्च यज्ञवास्तु कृत्वोपस्थाय सन्मामिञ्चत्वित्येतया त्रिरु-
 पतिष्ठेत त्रय इमे लोका एषां लोकानामभिजित्या अभिक्रान्त्या
 इत्येतदेवैकेषां कर्माधिकृत्ययोः पूत इव स्यात् स इत्यं
 जुहुयादित्यमनुमन्त्रयेदरो दक्षिणेति । प्रायश्चित्तामविशेषाद-
 नार्जवपैशुन-प्रतिपिद्वाचारानाद्य प्राशनेषु । शूद्रायाश्च रेतः
 सिक्ता योनौ च दोषवति कर्माण्यभिसन्धिपूर्वेष्वविज्ञाभिरप
 उपस्यूशेद्वारुणोभिरन्यैर्वा पवित्रैः प्रतिपिद्वास्त्रनसयोरपचारै
 र्याहृतयः सङ्घाताः पञ्च सर्वास्त्रपो वाचामेदह्य आदित्वच
 पुनातु स्वाहेति प्रातः रात्रिश्च मा वरुणाय पुनात्विति
 सायमष्टौ वा समिधमादध्याद्देवकृतस्येति हुत्वेवं सर्वस्मादेनसो
 मुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

अथातः कच्छान् व्याख्यास्यामी । हविष्यान् प्रातराशान्
 भुक्त्वा तिस्रो रात्रौर्नाश्रीयादथापरं त्रहं नक्तं भुञ्जीत
 अथापरं त्रहं न कश्च न याचेदथापरं त्रहमुपवसेत् तिष्ठे-

दहनि, राजावासीत । क्षिप्रकामः सत्यं वदेदनाथ्यै नै सम्भाषेत,
 रौरवयौधाजिने नित्यं प्रयुञ्जीतानुसवनमुदकोपस्पर्शनमापो-
 हिष्ठेति तिसृभिः पवित्रवतोभिर्माज्जयेत् हिरण्यवर्णाः शुचयः
 पावका इत्यष्टाभिः । अथोटकतर्पणं । ॐ नमो हमाय मोहमाय
 मंहमाय धुन्वते तापसायै पुनर्वसवे नमो नमो, मोञ्जग्रा-
 योर्मग्राय वसुविन्दाय सर्वविन्दाय नमो नमः, पाराय सुपाराय
 सहापारायं पारखिष्णवे नमो नमो, रुद्राय पशुपतये महती
 देवाय त्रस्वकायैऋचराधिपतये हवाय शर्वायेशानायोग्राय
 वाञ्जणे घृणिने कपर्दिने नमो नमः, सूर्यायादित्याय नमो
 नमो, नीलग्रीवाय शितिकरहायं नमो नमः, कृष्णाय पिङ्गलाय
 नमो नमो, ज्येष्ठाय अष्टाय वृद्धायेन्द्राय हरिकेशयोर्दुरेतसे
 नमो नमः, सत्याय पावकाय पावकवर्णाय कामरूपिणे नमो
 नमो, दौम्याय दीप्तकृपिणे नमो नमस्तौष्णरूपिणे नमोनमः,
 भौम्याय सुपुरुषाय महापुरुषाय मध्यमपुरुषायोत्तमपुरुषाय
 ब्रह्मचारिणे नमो नमश्चन्द्रनलाटाय कृत्तिवाससे पिनाकहस्ताय
 नमो नम इति । एतदेवादित्योपस्थानमेता एवाज्याहुतयो ;
 द्वादशरात्रस्यान्ते चरुं अपयित्वेताभ्यो देवताभ्यो जुहुयात्
 अग्नेये स्वाहा, सोमाय स्वाहाग्नीषोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यामिन्द्राय
 विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणे प्रजापतये अग्नेये स्वष्टिकृत इति ।
 तता ब्राह्मणतर्पणम् । एतेनैवातिकृच्छ्रो व्याख्यातो यावत् ।
 नक्तदाददौत तावदश्रोयादवभक्षस्तृतीयः स कृच्छ्रतिकृच्छ्रः ।
 प्रथमं चरित्वा शुचिः पूतः कर्मण्यां भवति । द्वितीयं चरित्वा
 यत्किञ्चिदन्यन्महापातकेभ्यः पापं कुरुते तस्मात् प्रमुच्यते ।
 तृतीयं चरित्वा सर्वस्मादेनसा मुच्यते । अथैतांस्तान् कृच्छ्रान्

चरित्वा सर्वेषु वेदेषु स्नातो भवति । सर्वे देवैर्ज्ञातो भवति यस्त्वेवं
वेद यस्त्वेवं वेद ।

इति गौतमोये धर्मशास्त्रे मत्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

अथातश्चान्द्रायणं । तस्योक्तो विधिः ; कच्छेः वपनं व्रतं अरेत्
श्लोभूनां पौर्णमासौमुपवसेदाप्यायस्व सन्ते पर्यासि नधो नस
ज्ञात चैताभिस्तर्पणमाज्यहोमाहविषश्चानुमन्त्रणमुपस्थानं चन्द्र-
मसो यद्देवा देवहेतुनमिति चतसृभिराज्यं जुहुयाद्देवकृतस्येति
चान्ते समिद्धिरो भूर्भुवः स्वस्तपः सत्यं यशः श्रौ रूपं गिरौज-
स्तेजः पुरुषा धर्मः शिवः शिव इत्यतैर्गसानुमन्त्रणं । प्रतिमन्त्रं
यनसा नमः स्वाहेति वा । सर्वग्रामप्रमाणमास्याविकारेण चरु-
भेजशक्तकणयावकशाकपयोदधिघृतस्रूलफलोदकानि हवींषि ।
उत्तरात्तरं प्रशस्तानि । पौर्णमास्यां पञ्चदश ग्रासान् शुक्लैका-
पचयेन परपक्षमशौयादमावास्यायासुप्रोथ्यैकोपचयेन पूर्वपक्षं
विपरोतमेकेषाम् । एष चान्द्रायणो मासो । मासमेतमाष्टा
विषापा विषाप्ता सर्वमना हन्ति । द्वितीयमाष्टा दश पूर्वान्
दशावरानात्मानश्चैकविंशं पङ्क्तौश्च पुनाति । संवत्सरश्चाष्टा
चन्द्रमसः सन्तीकतामाप्नोति सलोकतामाप्नोति ।

इति गौतमोये धर्मशास्त्रेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

ऊर्ध्वं पितुः पुत्रा ऋकथं भजेरन् । निहत्ते रजसि मातृजीवति
 चेच्छति सर्वं वा पूर्वजस्येतरान् विष्टयात् । पूर्ववद्विभागे
 तु धर्महृदिः । विंशतिभागो ज्येष्ठस्य मिथुनसुभयतोद्द्युक्तो रथो
 गोवृषः । काणखोरकूटषण्डा मध्यमस्य । अनेकश्वेदविधान्यायसी
 षट्दमनोयुक्तं चतुष्पदाञ्चैकैकं यवौयसः । समश्चेतरत् सर्वं इंश्री
 वा पूर्वजः स्यादेकैकमितरेषामिकैकं वा धनत्पं कास्यं पूर्वः
 पूर्वं लभेत । दशतः पशूनां नैकशफः नैकशफानां वृषभोऽधिको
 ज्येष्ठस्य । वृषभषोडश ज्यैष्ठिन्यस्य समं वा ज्यैष्ठिन्येन
 यवौयसां । प्रतिमाह वा स्ववर्गे भागविशेषः । पितात्सृजेत्
 पुत्रिकासनपत्येऽग्निं प्रजापतिश्चेद्वास्त्रदर्थमपत्यमिति संवाद्या-
 भिसान्यमात्रात् पुत्रिकेत्येकेषां । तत्संशयान्नोपयच्छेदन्नाहकाम् ।
 पिण्डगोत्रऋषिसखन्वा ऋकथं भजेरन्, स्त्री चानपत्यस्य । वीजं
 वा लिप्सेत देवरवत्यन्यतो जातमभागम् । स्त्रीधनं दुहितृ-
 णामप्रत्तानामप्रतिष्ठितानाञ्च । भगिनीशुक्लं सोदार्यणानूर्ध्वं
 मातुः पूर्वञ्चेके । संसृष्टविभागः प्रेतानां ज्येष्ठस्य संसृष्टान्
 प्रेते असंसृष्टौ ऋकथभाक्, विभक्तजः पित्रमेव । स्वमर्जितं
 वैद्याऽवैद्येभ्यः कामं भजेरन् । पुत्रा श्रीरसचेत्रजदत्तकृत्तिम-
 गूढोत्पन्नापविद्धा ऋकथभाजः । कानीनसहादृपौनर्भवपुत्रिका-
 मुहस्रयन्दत्क्रोता गोत्रभाजश्चतुर्थांशभागिनश्चौरसाद्यभावे ।
 ब्राह्मणस्य राजन्यापुत्रो ज्येष्ठो गुणसम्पन्नस्तुत्यांशभाक् ज्येष्ठां-
 शहीनमन्यत्; राजन्यविश्यापुत्रसमवाये स यथा ब्राह्मणोपुत्रेण ।

चत्रियाञ्चेत् शूद्रापुत्रोऽप्यनपत्यश्च शूद्रपुत्रेभ्यो हतिभूत-
 मन्तवासविधिना । सवर्णापुत्रोऽप्यन्यायहता न लभेतेकेषां ।
 श्रोत्रियो ब्राह्मणस्थानपत्यश्च ऋक्थं भजेरन्, राजीतरिपां । जड-
 क्तोर्वा भर्त्तव्यावपत्यं जडस्य भागाहं शूद्रापुत्रवत् । प्रतिलोमा-
 सूदकयोगक्षेमकृतात्रेष्वविभागः, स्त्रीषु च । संयुक्तास्वनाच्चार्य
 दशावरैः शिष्टैरुहर्षाङ्गरलुब्धः प्रसस्तं कार्यम् । चत्वारस्यतुषां
 पारगा वेदानां, प्रागुत्तमाख्य आश्रमिणः, पृथग्धर्मविदस्त्रय,
 एतान् दशवरान् परिप्रदित्वाचक्षते । असम्भवे त्वतेषाम्श्रोत्रियो
 वेदविच्छिष्टा विप्रतिपत्तौ यदाह, यतोऽयमप्रभवां भूतानां
 हिंसानुग्रहयोगीषु । धर्मिणां विशेषेण स्वर्गं लोकं धर्माविदाप्रांसि
 ज्ञानाभितिवेशाभ्यामिति धर्मो धर्मः ।

इति गौतमौये धर्मशास्त्रं एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

आपस्तम्बसंहिता ।

प्रथमाऽध्यायः ।

आपस्तम्बं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविनिर्णयम् ।
दूषितानां द्वितार्थाय वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १
परिषां परिवादिषु निवृत्तमृषिसत्तमम् ।
द्विविक्तदेश मासोनमात्मविद्यापरायणम् ॥ २
अनन्यमनसं शान्तं सत्त्वस्थं यागवित्तमम् ।
आपस्तम्बमृषिं सर्व्वं समेत्य मुनयोऽब्रुवन् ॥ ३
भगवन् मानवा सर्व्वे असन्मार्गे स्थिता यदा ।
चरियुर्वैर्मीकार्थ्याणां तेषां ब्रूहि विनिष्कृतिम् ॥ ४
यथाऽवश्यं गृहस्थेन गवादिपरिपालनम् ।
क्षापिकर्मादि चापत्सुर्द्विजामन्त्रणमेव च ॥ ५
द्वियज्ञानाथकेऽवश्यं विप्रादीनाञ्च भेषजम् ।
बालानां स्नानपानादिकार्य्येषु परिपालनम् ॥ ६
एवं कृते कथञ्चित् स्यात् प्रमादो यद्यकामतः ।
गवादीनां ततोऽस्माकं भगवन् ब्रूहि निष्कृतिम् ॥ ७
एवमुक्तः क्षणं ध्यात्वा प्रणिपातादधोमुखः ।
दृष्ट्वा ऋषोनुवाचेदमापस्तम्बः सुनिश्चितम् ॥ ८
ज्ञानानां स्नानपानादिकार्य्यं दोषो न विद्यते ।
विपत्तावपि विप्राणामामन्त्रणार्चिकत्मने ॥ ९
गवादीनां प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं रुजादिषु ।
क्षेत्रिणाहुर्न दाषाऽन्न देहवारणभेषजे ॥ १०

- श्रीषधं लवणञ्चैव स्रेहपुष्यान्नभोजनम् ।
 प्राणिनां प्राणहृद्यथै प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ११
 अतिरिक्तं न दातव्यं काले स्रल्पन्तु दापयेत् ।
 अतिरिक्ते विपन्नानां कृच्छ्रमेव विधीयते ॥ १२
 त्र्यहं निरशनात् पादः पादद्यायाचितं त्र्यहम् ।
 पादः सायं ब्राह्मं पादः प्रातर्भोज्यं तथा त्र्यहम् ॥ १३
 प्रातः सायं दिनार्द्धे च पादानं सायद्यर्जितम् ॥ १४
 प्रातः पादं चरेच्छूद्रः सायं वैश्यस्य दापयेत् ।
 अयाचितन्तु राजन्ये त्रिरात्रं ब्राह्मणस्य च ॥ १५
 पादमेकं चरेद्राधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ।
 योजने पादहोनञ्च चरेत् सर्वं निपातने ॥ १६
 घण्टाभरणदोषेण गोस्तु यत्र विपद्यते ।
 चरेदर्द्धव्रतं तत्र भूषणार्थं कृतं हि तत् ॥ १७
 दमने वा निरोधे वा सङ्घाते चैव योजने ।
 स्तश्चशृङ्खलपाशैश्च सृते पादानमाचरेत् ॥ १८
 पापार्थैर्लगुडैर्वापि शस्त्रेणान्येन वा बलात् ।
 निपातयन्ति ये गास्तु तेषां सर्व्वं विधीयते ॥ १९
 प्राजापत्यं चरेद्द्विप्रः पादानं चात्रियश्चरेत् ।
 कृच्छ्रार्द्धन्तु चरेद्द्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २०
 द्वौ मासौ दापयेद्धत्सं द्वौ मासौ द्वौ स्तने दुह्नुत् ।
 द्वौ मासावैकवेलायां शेषकाले यथाकृचि ॥ २१
 दमतामर्द्धमासेन गोस्तु यत्र विपद्यते ।
 सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २२

हलमष्टगवं धर्मं पङ्गवं जौवितार्थिनाम् ।
 चतुर्गवं नृशंभानां द्विगवश्च जिघांसिनाम् ॥ २३
 अतिवाहातिदोहाभ्यां नासिकाभेदने तथा ।
 नदौपर्वतसंरोधे ऋते पाटोनमाचरेत् ॥ २४
 न नारिकेलवालाभ्यां न मुञ्जेन न चर्मणा ।
 एभिर्गास्तु न वध्नीयाद्वह्णा परवशो भवेत् ॥ २५
 कुशैः काशैश्च वध्नीयाद्वह्णभं टक्षिणासुखम् ।
 पादलग्नाग्निदांषेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ २६
 व्यापन्नानां बह्वनास्तु रोधने बन्धनेऽपि च ।
 भिषङ्मिथ्योपचारे च द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥ २७
 शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च लाङ्गुलस्य च कर्त्तने ।
 सप्तरात्रं पिषदृदुग्धं यावत् स्वस्था पुनर्भवेत् ॥ २८
 गोशूत्रेण तु सन्निभं यावत्कं भक्षयेद्द्विजः ।
 एतद्विमिश्रितञ्चैवमुल्लक्ष्णोशनसा स्वयम् ॥ २९
 देवद्रोण्यां विहारेषु कूपेष्वायतनेषु च ।
 एषु गोषु विपन्नेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३०
 एका पादात्तवहुभिर्द्वैवाद्यत्रापादिता ह्यचित् ।
 पादं पादन्तु हत्यायाश्चरैर्युक्ते पृथक् पृथक् ॥ ३१
 यन्त्रणे गोशिकित्साथे मूढगर्भविमोचने ।
 यत्र कृते विपत्तिसेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३२
 सराम प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रुकर्त्तनम् ।
 तृतीये तु शिखा धार्या सशिखन्तु निपातने ॥ ३३

सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम् ।
 एवमेव तु नारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम् ॥ ३४
 इत्यापस्तम्बोये धर्माशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

कांरुहंस्तगतं पण्यं यच्च ग्रामाद्विनःसृतम् ।
 स्त्रीषान्नहृद्भ्रं चरितं प्रत्यक्षादृष्टमेव च ॥ १ ॥
 प्रपाप्सुरण्येषु जलेऽथ सोरे
 द्रोण्यां जलं यच्च विनिसृतश्चेवेत् ।
 श्वपाकचांगडाल्परिग्रहेषु
 पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥ २
 न दृश्येत् मन्तता धारा वातोद्धताश्च रेणवः ।
 स्त्रिया वृद्धाश्च वान्ताश्च न दुष्यन्ति कटाचन ॥ ३
 आत्मगथ्या च वस्त्रञ्च जायापत्यं कमण्डलुः ।
 आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचौनि तु ॥ ४
 अन्येस्तु खानिताः कूपास्ताडागानि तथैव च ।
 एषु स्नात्वा च पीत्वा च पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ५
 उच्छिष्टमशुचित्वञ्च यच्च विष्टानुलेपनम् ।
 सर्व्वं शुध्यति तोयेन तन्तायं केन शुध्यति ॥ ६
 सूर्य्यैराश्रमिपातेन मारुतस्पर्शनेन च ।
 गवां मूत्रपुरौषेण तत्तायं तेन शुध्यति ॥ ७
 अस्थिचर्मादियुक्तान्त्सु खराश्वाद्रापद्रूषितम् ।
 ऊहरेदुदकं सर्व्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ ८

कूपो भूवपुरीषेण षीवनेनापि दूषितः ।
 खश्टगालखरोद्गैश्च क्रव्यादैश्च जुगुप्सितः ॥ ८
 उद्धृत्यैव च तत्तोयं सप्त पिण्डान् समुत्तरेत् ।
 पञ्चगव्यं मृदा पूतं कूपे तच्छोधनं स्मृतम् ॥ १०
 वापीकूपपङ्कतागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
 कुम्भानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं ततः क्षिपेत् ॥ ११
 यश्च कूपात् पिबेत्तोयं ब्राह्मणः शवदूषितात् ।
 कथं तत्र विशुद्धिः स्यादिति मे संशयो भवेत् ॥ १२
 अक्षिन्नेनाप्यभिन्नेन शवेन परिदूषिते ।
 पीत्वा कूपे ह्यहोरात्रं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १३
 क्षिन्ने भिन्ने शवे चैव तत्रस्थं यदि तत् पिबेत् ।
 शुद्धिद्यान्द्रायणं तस्य तप्तकच्छमथापि वा ॥ १४
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अन्यजातेरविज्ञातो निवसेद्यश्च वैश्वानि ।
 सम्यग् ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥ १
 चान्द्रायणं पराक्षी वा द्विजातीनां विशोधनम् ।
 प्राजापत्यन्तु शूद्रस्य शेषं तदनुसारतः ॥ २
 यैर्भुक्तं तत्र पक्वान्नं कच्छं तेषां प्रदापयेत् ।
 तेषामपि च यैर्भुक्तं कच्छपादं प्रदापयेत् ॥ ३
 कूपैकपानैर्दुष्टानां स्वर्गेन शवदूषिणाम् ।
 तेषामेकोपवासेन पञ्चगव्येन शोधनम् ॥ ४

बालो वृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वापि पीडिता ।
 तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम् ॥ ५
 अशौतियस्य वर्षाणि बालो वाप्यनषोडशः ।
 प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो व्याधित एव च ॥ ६
 ब्रूनेकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च ।
 चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ७
 अथवा क्रियमाणेषु येषामार्त्तिः प्रदृश्यते ।
 श्रेयसम्पादनाच्छूद्धिर्विपत्तिर्न भवेद्यथा ॥ ८
 क्षुधा व्याधितकायानां प्राणी येषां विपद्यते ।
 ये न रक्षन्ति भक्तो न तेषां तत् क्विस्त्रिषं भवेत् ॥ ९
 पूर्णोऽपि कालनियमे न शुद्धिर्नास्तीर्विना ।
 अपूर्णेष्वपि कालेषु शोधयन्ति द्विजोत्तमाः ॥ १०
 समाप्तमिति नो वाच्यं त्रिषु वर्षेषु कर्हिचित् ।
 विप्रसम्पादनं कार्यमुत्पन्न प्राणसंशये ॥ ११
 सम्पादयन्ति यद्विप्राः स्नानतौर्यं फलञ्च तत् ।
 सम्यक् कर्तुंरुपायं स्याद्ब्रह्मणो च फलमाप्नुयात् ॥ १२
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

चाण्डालकूपभाग्देषु योऽज्ञानात् पिबते जलम् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य वर्षे वर्षे विधीयते ॥ १
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
 तदर्हन्तु चरेद्दैत्यः पादं शूद्रसा दापयेत् ॥ २

शुक्तीच्छिष्टस्वनाचान्तथाण्डालैः श्वपचेन वा ।
 प्रमादात् स्पर्शनं गच्छेत्तत्र कुर्याद्विशोधनम् ॥ ३
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु द्रुपदां वा शतं जपेत् ।
 जपंस्त्रिरात्रमश्रूलं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४
 चाण्डालेन यदा सृष्टो विण्मूत्रे च कृते द्विजः ।
 प्रायश्चित्तं त्रिरात्रं स्याद्भक्तोच्छिष्टः षडाचरेत् ॥ ५
 पानमैथुनसम्पर्कं तथा सूत्रपुरीषयोः ।
 सम्पर्कं यदि गच्छेत् उदक्या चान्यजैस्तथा ॥ ६
 एतैरेव यदा सृष्टः प्रायश्चित्तं कथम्भवेत् ।
 भोजने च त्रिरात्रं स्यात् पाने तु त्र्यहमेव च ॥ ७
 मैथुने पादकच्छं स्यात्तथा सूत्रपुरीषयोः ।
 दिनमेकं तथा सूत्रे पुरीषे तु दिनत्रयम् ॥ ८
 एकाहं तत्र निर्दिष्टं दन्तधावनभक्षणे ॥ ९
 वृक्षारुढे तु चाण्डाले द्विजस्तत्रैव तिष्ठति ।
 फलानि भक्षयेत्तस्य कथं शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ १०
 ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।
 एकरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ११
 येन केनचिदुच्छिष्टः अमेध्यं स्पृशते द्विजः ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

चाण्डालेन यदा स्पृष्टो द्विजवर्णः कदाचन ।
 अनभ्युक्ष्य पिवेत्तोयं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १
 ब्राह्मणस्तु त्रिरात्रेण पञ्चगव्येन शुध्यति ।
 क्षत्रियस्तु द्विरात्रेण गण्डगव्येन शुध्यति ॥ २
 चतुर्थस्य तु वर्णस्य प्रायश्चित्तं न वै भवेत् ।
 व्रतं नास्ति तपो नास्ति होमो नैव च विद्यते ॥ ३
 पञ्चगव्यं न दातव्यं तस्य मन्त्रविषर्जनात् ।
 ख्यापयित्वा द्विजानान्तु शूद्रो दानेन शुध्यति ॥ ४
 ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्रात्यज्ञानतो द्विजः ।
 अहोरात्रन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ५
 उच्छिष्टं वैश्यजातीनां भुङ्क्तेऽन्नानाद्विजो यदि ।
 शङ्खुष्पीपयः पीत्वा त्रिरात्रेष्वैव शुध्यति ॥ ६
 ब्राह्मण्या सह योऽश्रीयादुच्छिष्टं वा कदाचन ।
 न तत्र दीपं मन्यन्ते नित्यमेव मनीषिणः ॥ ७
 उच्छिष्टमितरस्त्रीणामश्रीयात् पिवतेऽपि वा ।
 प्राजापत्येन शुद्धिः स्याद्भगवानङ्गिरात्रयीत् ॥ ८
 अन्यानां भुक्तशेषन्तु भक्षयित्वा द्विजातयः ।
 चान्द्रायणं तद्वर्षं ब्रह्मचरविशां विधिः ॥ ९
 विगमूत्रभक्षणे विप्रस्तमक्षच्छं समाचरेत् ।
 श्वकाकोच्छिष्टभोगे च प्राजापत्यविधिः स्मृतः ॥ १०

उच्छिष्टः स्पृगते विप्रो यदि कश्चिदकामतः ।
 शुनः कुक्कुटशूद्रांश्च मय्यभाण्डं तथैव च ॥ ११
 पक्षिणाधिष्ठितं यच्च यदमेध्यं कदाचन ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२
 वैश्येन च यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 स्नानं जपञ्च त्रैकाल्यं दिनस्यान्ते विशुध्यति ॥ १३
 विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 स्नात्वाचस्य विशुक्तः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ १४
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्त्रस्य यो विधिः ।
 स्त्रीणां क्रीडार्थसन्भोगे शयनीये न दुष्यति ॥ १
 पालने विद्वये चैव तद्वृत्तेरूपजीवने ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ २
 स्नानं दानं तपो होमः स्नाध्यायः पितृतर्पणम्
 पञ्चयज्ञा ह्यथा तस्य नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ ३
 नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽङ्गेषु धारयेत् ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४
 रोमकूपैर्यदा गच्छेद्रसो नील्यास्तु कर्हिचित् ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ५
 नीलोदारु यदा भिन्याद्ब्राह्मणस्य शरीरकम् ।
 शोणितं दृश्यते तत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६

नौलीमध्ये यदा गच्छेत् प्रमादाद्ब्रह्मणः क्वचित् ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७
 नौलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते ।
 अभोच्यं तद्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ८
 भक्षयेद्यद्य नौलीन्तु प्रमादाद्ब्रह्मणः क्वचित् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽन्नत्रीन्मुनिः ॥ ९
 यावत्यां वापिता नौली तावती चाशुचिर्महो ।
 प्रमाणं द्वादशाब्दानि अत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ १०
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे यष्टोऽध्यायः ॥ ३

सप्तमोऽध्यायः ।

स्नानं रजस्त्रलायास्तु चतुर्थेऽहनि शस्यते ।
 वृत्ते रजसि गर्या स्त्री नानिवृत्ते कथञ्चन ॥ १
 रोगेण यद्रजः स्त्रीणांमत्यर्थं, हि प्रवर्त्तते ।
 अशुद्धास्तु न तेनेह तासां वैकारिकं हि तत् ॥ २
 साध्याचारा न सा तावद्रजो यावत् प्रवर्त्तते ।
 वृत्ते रजसि साध्वी स्याद्दृष्टकर्मणि चैन्द्रिये ॥ ३
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनौ ।
 तृतीये रजकौ प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥ ४
 अन्यजातिश्लपाकेन संस्पृष्टा वै रजस्त्रला ।
 अहानि तान्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ ५
 त्रिरात्रमुपवासः स्यात् पञ्चगव्यं विशोधनम् ।
 निशां प्राप्य तु तां योनिं प्रजाकारश्च कारयेत् ॥ ६

रजस्वलां त्यजेत् स्पृष्टां शुना च श्वपचेन च ।
 द्विरात्रोपौषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७
 प्रथमेऽहनि पङ्कुरात्रं द्वितीये तु व्रह्मन्तथा ।
 तृतीये चोपवासस्तु चतुर्थे वाङ्गदर्शनात् ॥ ८
 विवाहे वितते यज्ञे संस्कारे च कृते तथा ।
 रजस्वला भवेत् कन्या संस्कारस्तु कथन्भवेत् ॥ ९
 स्नापयित्वा तदा कन्यामन्यैर्वस्त्रैरलङ्कृताम् ।
 पुनः प्रत्याहुतिं हुत्वा श्रेष्ठं कर्म समाचरेत् ॥ १०
 रजस्वला तु संस्पृष्टा प्लवकुक्कुटवायसैः ।
 सा त्रिरात्रापवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ११
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा कदाचित् स्त्री रजस्वला ।
 कच्छ्रेण शुध्यते विप्रस्तथा दानेन शुध्यति ॥ १२
 एकशाखासमारुढा चाण्डाली वा रजस्वला ।
 ब्राह्मणेन समं तत्र सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १३
 रजस्वलायाः संस्पर्शः कथञ्चिज्जायते शुना ।
 रजोदिनान्तु यच्छेषस्तदुपोष्य विशुध्यति ॥ १४
 अशक्ता चोपवासे तु स्नानं पश्चात् समाचरेत् ।
 तत्राप्यशक्ता चैकेन पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ॥ १५
 उच्छिष्टस्तु यदा विप्रः स्पृशेन्मद्यं रजस्वलाम् ।
 मद्यं स्पृष्ट्वा चरेत् कच्छ्रं तदर्द्धन्तु रजस्वलाम् ॥ १६
 उदक्यां सूतिकां विप्र उच्छिष्टः स्पृशते यदि ।
 कच्छ्राद्धन्तु चरेद्विप्र प्रायश्चित्तं विगोधनम् ॥ १७
 चाण्डालैः श्वपचैर्वापि आत्रे यौ स्पृशते यदि ।
 श्रेयादात् फालकृष्टेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १८

उदक्वा त्राह्मणी शूद्रामुदक्वां स्पृशते यदि ।
 अहोरात्रोपिता भूत्वा पञ्चगव्येनःशुध्यति ॥ १८
 एवञ्च क्षत्रियां वैश्यां त्राह्मणी चेद्रजस्वलाम् ।
 सचेलप्लवनं कृत्वा दिनस्थान्ते घृतं पिबेत् ॥ २०
 स्ववर्णेषु तु नारीणां सद्यः स्नानं विधीयते ।
 एवमथ विशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽन्नवौग्मुनिः ॥ २१
 इत्यापस्तम्बौये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

भस्मना शुध्यते कांस्यं सुरयाः यत्र लिप्यते ।
 सुराविशमूत्रसंस्पृष्टं शुध्यते तापलेखनैः ॥ १
 गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु ।
 दशभिः क्षारैः शुध्यन्ति श्वजाकोपहतानि च ॥ २
 शौचं सुवर्णनारीणां वायुसूर्येन्दुरश्लभिः ॥ ३
 रितःस्पृष्टं श्वस्पृष्टमाविकन्तु प्रदुष्यति ।
 अङ्गिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुष्यति ॥ ४
 शुद्धमन्नमयिष्यस्य पञ्चरात्रेण जीर्यति ।
 अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्यति ॥ ५
 पयस्तु दधि मासेन षण्मासेन घृतं तथा ।
 संवत्सरेण तैलन्तु कोष्ठे जीर्यति वा नवा ॥ ६
 भृञ्जते ये तु शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
 इह जन्मानि शूद्रत्वं जायन्ते ते मृताः शुनि ॥ ७

शूद्रांश्च शूद्रसम्पत्कै शूद्रेणैव सहासनम् ।
 शूद्राञ्च ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ८
 आहिताग्निस्तु यो विप्रः शूद्रानान्नं निवर्त्तते ।
 तथा तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म तयोऽग्नयः ॥ ९
 शूद्राग्नेन तु भुक्तो न मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रस्य सश्ववः । १०
 शूद्राग्नेनोदरस्त्रेण यः कश्चिन्म्रियते द्विजः ।
 स भवेच्छुक्ररो गाम्यो मृतः ज्ञा वाथ जायते ॥ ११
 ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते चतुर्यस्य तु पर्वणि ।
 यैश्वस्य यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन ॥ १२
 अमृतं ब्राह्मणस्याद्यं चतुर्यस्य पयः स्मृतम् ।
 वैश्वस्याप्यन्नमेवाद्यं शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम् ॥ १३
 वैश्वदेवेन होमेन देवताभ्यर्चनैर्जपैः ।
 अमृतं तेन विद्राक्ष्यन्त्यलुःसामसंस्कृतम् ॥ १४
 व्यवहारानुरूपेण धर्मैण च्छलवर्जितम् ।
 चतुर्यस्य पयस्त्रेण भूतानां यच्च पालनम् ॥ १५
 स्ववर्माणा च वृषभैरनुसृत्यात्मशक्तितः ।
 खलुयज्ञातिष्ठित्वेन यैश्चान्नं तेन संस्कृतम् ॥ १६
 अज्ञानतिद्विरान्यस्य मद्यपानरतस्य च ।
 रुधिरं तेन शूद्राक्षं विधिमन्त्रविवर्जितम् ॥ १७
 आमसांश्च मधु घृतं धानाः क्षीरं तथैव च ।
 कुङ्कुमं तक्रं समं ग्राह्यं निवृत्तेनापि शूद्रतः ॥ १८
 शाकं मांसं मृणालानि तुम्बुलः शकवस्तिलाः ।
 वसाः फलानि पिण्डाकं प्रतिग्राह्या हि सर्वतः ॥ १९

आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रंष्टेदि यदि ।
 मनस्तापेण शुष्यत ह्युपदां वा शतं जपेत् ॥ २०
 द्रव्यपाणिषु शूद्रेण सृष्टोच्छिष्टेन कर्त्तव्यम् ।
 तद्विजेन न भोक्तव्यमापस्तम्बोऽन्नवीक्ष्युनिः ॥ २१
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

। नवमोऽध्यायः ।

भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदांचित् सवते गुदम् ।
 उच्छिष्टस्याशुचेस्तस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १
 धूर्वं शीचन्तु विवर्त्तन्ततः पश्चादुपसृशेत् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुष्यति ॥ २
 अशित्वा सर्वमेवाद्यमकृत्वा शीचमात्मनः ।
 भोक्षाङ्गुला त्रिरादन्तु यवान् पीत्वा विशुष्यति ॥ ३
 प्रसृतं यवशस्येन पलमेकन्तु सर्पिणा ।
 पलानि पञ्च गोमूत्रं नातिरिक्तवदाशयेत् ॥ ४
 अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणाञ्च भक्षणे ।
 रेतोभूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ५
 पद्मादुखरविल्लास्य कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा यद्दुरात्रेण विशुष्यति ॥ ६
 ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलादिषु ।
 अनाशकनिवृत्ताश्च शुद्धस्थत्वं चिकीर्षतः ॥ ७
 चरेयुस्त्रीणि कच्छाणि लीणि चान्द्रायणानि वा ।
 जातकर्मादिभिः सर्वैः पुनः संस्कारमागिनः ।
 तेषां सान्तापनं कच्छं चान्द्रायणमथापि वा ॥ ८

यहेष्टितं वाक्यवलावाचित्
 रमेध्यलिसञ्च भवेच्छरौरम् ।
 श्रोत्रे सुखे च प्रविशेच्च सम्यक्
 स्नानेन लेपोपहतस्य शुचिः ॥ ८

ऊर्ध्वं नामेः करी सुक्ता यदङ्गमुपहन्यते ।
 ऊर्ध्वं ज्ञानमधः शीचं मार्जनेनैव शुध्यति ॥ १०
 उपानहावर्द्ध्यं वा यस्य संसृजते सुखम् ।
 मृत्तिकाशोधनं स्नानं पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ ११
 दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानी स्वयोनिषु ।
 षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविदृशूद्रयोनिषु ॥ १२
 उपनीतं यदा त्वन्नं भोक्तारं वसुपखितम् ।
 अपीतवत् समुत्सृष्टं न दद्यान्नैव होमयेत् ॥ १३
 शन्ने भोजनसम्यसे मत्तिकाकेशूद्रषिते ।
 पनन्तरं स्पृशेदापस्तम्बान्नं भस्मना स्पृशेत् ॥ १४
 शुष्कमांसमयश्चान्नं शूद्रान्नं वाप्यकामतः ।
 भुक्त्वा कच्छं चरेद्विप्रो ज्ञानात् कच्छन्नयं चरेत् ॥ १५
 अभुक्ते सुच्यते यस्य भुक्तं यथापि मुच्यते ।
 भोक्त्वा च भोजकस्यैव पङ्क्त्या गच्छति दुष्कृतम् ॥ १६
 यच्च भुङ्क्ते तु भुक्तं वा दुष्टं वापि विशेषतः ।
 अहारात्क्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७
 उदके चीदकस्थस्तु स्थलस्थस्य स्थले शुचिः ।
 पादौ स्थाप्योभयत्रैव आचस्योभयतः शुचिः ॥ १८
 उत्तोर्याचस्य उदकादत्रतोर्यो उपस्पृशेत् ।
 पशुस्तु त्रेयसाः युक्तो वरुणोनाभिपूज्यते ॥ १९

अन्त्यागारि शशां गोष्टे ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ।
 स्वाध्याये भोजने चैव पादुक्कानां विसर्जनम् ॥ २०
 जन्मप्रभृति-संस्कारि श्मशानान्ते च भोजनम् ।
 असपिण्डेनं वार्त्तव्यं चूडाकार्ये विशेषतः ॥ २१
 याजकान् नवश्राद्धं संग्रहे चैव भोजनम् ।
 स्त्रीणां प्रथमगर्भे च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२
 ब्रह्मोदने च श्राद्धे सीमस्तोन्नयने तथा ।
 नवश्राद्धे सृतश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २३
 अप्रजातः तु नारी स्वान्नाश्रीयादेव तदगृहे ।
 अथ भुञ्जीत मोहाद् यः पूयसं नरकं व्रजेत् ॥ २४
 अल्पेनापि हि शुक्लेन पिता कन्यां ददाति यः ।
 रौरवे बहुवर्षाणि पुरीषं नूत्रमश्रुते ॥ २५
 श्लोघनानि च ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः ।
 स्वयं दानानि वस्त्राणि ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥ २६
 राजानं तेज आदत्ते शूद्रान् ब्रह्मवर्चसम् ।
 असंस्कृतान्तु यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ २७
 ऋतके सूतके चैव गृहीते शशिक्षास्करे ।
 हस्तिच्छायान्तु यो भुङ्क्ते पापः स पुरुषो भवेत् ॥ २८
 पुनर्भूः पुनरिता स रितीधाः क्लामचारिणौ ।
 आसां प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २९
 साहस्रं च पिष्टन्नं च ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः ।
 विशेषाङ्गत्तनेतेषां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३०
 दजकश्राद्धशैलपक्षिणुचक्षीपत्रोविनाम् ।
 भुञ्जीतां ब्राह्मणान् शक्तिं चान्द्रायणेन तु ॥ ३१

उच्छिष्टोच्छिष्टसंसृष्टं शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोष्य रजनौमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३२ः
 ब्राह्मणस्य सदाकालं शूद्रप्रेषणकारिणः ।
 भूमावन्नं प्रदातव्यं यथैव श्ना तथैव सः ॥ ३३ः
 अनुदकेष्वरणेषु चौरव्याघ्राकुली पथि ।
 कृत्वा मूत्रं पुरीषञ्च द्रव्यहस्तः कथं शुचिः ॥ ३४ः
 भूमावन्नं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा शीघ्रं यथार्हतः ।
 उत्सृष्टे गृह्य पक्वान्नमुपसृश्य ततः शुचिः ॥ ३५ः
 मूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा अकृत्वा शीघ्रमात्मनः ।
 मोहाद्भक्त्वा त्रिरात्रन्तु गव्यं पीत्वा विशुध्यति ॥ ३६ः
 उदक्यां यदि गच्छेत्तु ब्राह्मणो मदमोहितः ।
 चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणानाञ्च भोजनैः ॥ ३७ः
 मुक्तोच्छिष्टस्वनाचान्तश्चाण्डालैः खपचेन वा ।
 प्रमादाद्यदि संसृष्टो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥ ३८ः
 कृत्वा त्रिषवणं नित्यं ब्रह्मचारी धराभयः ।
 स त्रिरात्रोदितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३९ः
 चण्डालेन तु संसृष्टो यद्यापः पिवति द्विजः ।
 अहोरात्रोदितो भूत्वा त्रिषवणेन शुध्यति ॥ ४०ः
 सायं प्रातस्त्वहोरात्रं पादं कच्छस्य तं विदुः ।
 सायं प्रातस्तथैवेकं दिनद्वयमयाचितम् ॥ ४१ः
 दिनद्वयञ्च नाश्लोयात् कच्छस्यं तद्विधीयते ।
 द्वायद्वित्तं लक्ष्मं ह्येतस्यायेषु तु यथार्हतः ॥ ४२ः

ह्यप्याजिनतिलग्राही हस्यश्वानाश्च विक्रयो ॥

धेतनिर्यातकथैव न भूयः पुरुषो भवेत् ॥ ४३ ॥

इत्यापस्तम्बीयेः धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

दशमोऽध्यायः ।

आघान्तोऽप्यशुचिस्तवावदयावन्नोद्भियते जलम् ॥

उद्धृतेऽप्यशुचिस्तवावदयावद्भूमिर्न लिप्यते ॥ १ ॥

भूमावपि च लिप्तायां तावत् स्यादशुचिः पुमान् ॥

आसनादुत्थितस्तस्माद् यावन्नाक्रमते महीम् ॥ २ ॥

न यमं यममित्याहुरात्मा वै यम उच्यते ।

आत्मा संयमितो येन तं यमः किं करिष्यति ॥ ३ ॥

न तथासिस्तथा तीक्ष्णः सर्पो वा दुरधिष्ठितः ।

यथा क्रधो हि जन्तूनां शरीरस्यो विनाशकः ॥ ४ ॥

क्षमा गुणो हि जन्तूनामिहामूत्र सुखप्रदः ।

एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ।

अदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ ५ ॥

न शक्तिशस्त्राभिरतस्य स्त्रीक्षी

न चैव रम्यावसथप्रियस्य ।

न भोजनाच्छादनतत्परस्य

एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य ॥ ६ ॥

मक्षी भवेत् प्रीतिनिवर्त्तकस्य

अध्यात्मयोगैकरतस्य सस्यक् ।

मीक्षां भधेन्नित्यमहिंसकस्य

स्वाध्याययोगगतमानसस्य ॥ ७ ।

क्षीधयुक्तो यद्यजते यज्जुहोति यदञ्चति ।

अन्नं हरति तत् तस्य आमकुम्भं इवोदकम् ॥ ८

अपमानान्तपोवृद्धिः सम्मानान्तपसः क्षयः ।

अञ्चितः पूजितो विप्रो दुग्धा गौरिव सौटति ॥ ९ ।

आप्यायते यथा धेनुस्तृणैरमृतसम्भवैः ।

एवं जपैश्च होमैश्च पुण्यैराप्यायते द्विजः ॥ १० ।

आहवत् परदारान्च परद्रव्याणि लोड्ववत् ।

आत्मवत् सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ ११

रजकव्याधशैलूषवेणुचर्मीपजीविनाम् ।

यो भुङ्क्ते भक्तमेतेषां प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ १२

यगम्यागमनं कृत्वा अभक्षस्य च भक्षणम् ।

शुद्धिं चान्द्रायणं कृत्वा अथवीक्तं यथैव च ॥ १३ ।

अग्निहोत्रं त्वजिदयस्तु स नरो वीरहा भवेत् ।

तस्य शुद्धिर्बिधातव्या नान्या चान्द्रायणादृते ॥ १४

विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तरामृतसूतके ।

अद्यः शुद्धिं विजानीयात् पूर्वं सङ्कल्पितं चरैत् ॥ १५

देवद्रोष्णां विवाहेषु यज्ञेषु प्रततेषु च ।

कल्पितं सिद्धमन्दाद्यं नाशौचं मृतसूतके ॥ १६

इत्यापस्तम्बोऽयं धर्मीशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

वसिष्ठसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

श्रेयोतः पुरुषनिःश्रेयसार्थं धर्मजिज्ञासा । ज्ञात्वा चाहु-
तिष्ठन् धार्मिकः प्रशस्यतमो भवति लोके प्रेम्ण वा, विहितो
धर्मः । तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम् । दक्षिणेन हिमवतं
उत्तरेण विश्वस्य ये धर्मा ये चाचारास्ते सर्वे प्रत्येतव्या, न
त्वन्ये, प्रतिज्ञामकल्पे धर्माः । एतदार्यावर्त्तमित्याचक्षते ।
गङ्गायमुनयोरन्तराप्येके । यावद्वा कृष्णवृद्धो विचरित तावद्-
ब्रह्म वर्त्तमिति । अथापि भाह्विनो निदानि गाथामुदा-
हरन्ति ।

पश्चात् सिन्धुं विहरिणी सूर्यस्योदयनं पुरा ।

यावत् कृष्णोऽभिधावति तावच्चै ब्रह्मवर्त्तसम् ॥

त्रैविद्यवृद्धा यं ब्रुयुर्द्धर्मं धर्मविदो जनाः ।

पवने पावने चैव स धर्मा नात्र संशयः ॥ इति

देशधर्मजातिधर्मकुलधर्मान् श्रुत्यभाषादब्रवीन्मनुः ।

सूर्याभ्युदितः सूर्याभिनिर्मुक्तः कुंजखी शशावदन्तः परिवृत्तिः
परिवृत्ता अग्नेदिधिधुः दिधिषु-पतिर्वीजहा ब्रह्मज्ञ इत्येतं
एनस्त्रिनः । पञ्च महापातकान्याचक्षते गुरुतल्पं सुरापानं
भ्रूणहत्यां ब्राह्मणसुवर्णहरणं पतितसम्प्रयोगञ्च ब्राह्मणेण वा
यौनेन वा ।

अथायुंदाहरन्ति ।

संवत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् ।

याजनाध्यापनाद् यौनाद्ब्रह्मपानासनादपि ॥

अथाप्यदाहरन्ति ।

विद्याविनाशे पुनरभ्युपैति

जाति प्रणशे त्विह सर्वनाशः ।

कुलापदेशेन ह्यस्योऽपि पृथक्-

स्तस्मात् कुलीनां स्त्रियमुद्ब्रह्मन्ति । इति

तयो वर्णा ब्राह्मणस्य वशे वर्तन्तु, तेषां ब्राह्मणो धर्मं
धद्व्यूयात् तत् राजा चानुतिष्ठेत् । राजा तु धर्मं गानुशामन्
पहं पहं धनस्य हरिदन्त्यत्र ब्राह्मणात् । इष्टापूर्तस्य तु पष्ठ-
मंशं भेजति । इति ह ब्राह्मणा वेदमाद्यं कारति, ब्राह्मण
आपद उद्हरति, तस्माद्ब्राह्मणाऽनाद्यः, सामोऽस्य राजा
भवतीतो ह प्रेत्य चाभ्युदयिकमिति ह विज्ञायते ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः । १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

च चारो वर्णा ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः । तयो वर्णा
द्विजातयो ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः । तेषां मातुरग्रेऽधिजननं,
द्वितायं मौञ्जिवन्धने । तत्राप्य माता माधितो पिता त्वाचार्य्य
उच्यते । वेदप्रदानात् पितेत्याचार्य्यामाचक्षते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

हयमिह वै पुरुषस्य रेतो ब्राह्मणस्योर्द्धं नामैरर्वाचीनं
मन्यत । तद्यद्दूर्द्धं नामैस्तेनास्थानोरसौ प्रजा जायते
यदुपनयति यत् साधु करोति । अथ यदर्वाचीनं नामैस्तेना-
स्थोरसौ प्रजा जायते, जनन्यां जनयति, तस्माच्छ्रोत्रियमनुचान-
सपूत्रोऽसौति न वदन्तीति

हारीताः अथाप्यदाहरन्ति ।

न त्वस्य विद्यते कर्म किञ्चिदा मौञ्जिवन्धनात् ।
वृष्यः शूद्रममो ज्ञेयो यावद्देहे न जायते । इति
अन्यत्वादकर्मस्रधापितृसंयुक्तोभ्यः ।

विद्या ह वै ब्रह्मणमाजगाम्
गोपाय मां श्रेयाधस्तेऽहसस्मि ।
असूयकायानृजवेऽव्रताय
न मां व्रूया वीर्यवतो तथा स्याम् ॥
य प्राहृणात्ववितथेन कर्मिणा
वहदुःखं कुञ्चंस्त्वमृतं वा संप्रयच्छन् ।
तन्नान्येत पितरं सातरश्च
तस्मै न द्रुडेण कतमञ्च नाहम् ॥
अध्यापिता ये गुरुं नाद्रियन्ते
विप्रा वाचा मनसा कर्मिणा वा ।
यथैव ते न गुरुः भोजनौया
स्तथैव तान् न युनक्ति श्रुतं तत् ॥
यमेव विद्याच्छुचिमप्रमत्तं
मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् ।
यस्त्वेतद्द्रुष्टोऽन कतमञ्च नाहं
तस्मै मां व्रूया त्रिधिपाय ब्रह्मन् ॥ इति ।

दहत्यग्निर्यथा कर्त्तं ब्रह्म त्वद्धमनादृतम् ।

न ब्रह्म तस्मै प्रव्रूयाच्छक्यमानमकृन्तत ॥ इति

यद् कर्मिणा ब्रह्मणस्य अध्ययनमध्यापनं यजनं साजनां दानं
प्रतिप्रदद्येत् । त्राणि राजन्यस्य अध्ययनं यजनं दानं श्यस्वेषु

स प्रजापालनं स्वधर्मस्तेन जीवेत् । एतान्येव त्रीणि वैश्यास्य
 कृषिवाणिज्यपाशुपाल्यकुसीदश्च । एतेषां परिचर्यां शूद्रस्य ।
 अनियता हस्तिरनियतकेश-वैशाः सर्वेषां मुक्तशिखावर्जम् ।
 अजोवतः स्वधर्मणान्यतरामपापीयसीं हस्तिमातिष्ठेरन्, नः
 तु कदाचित् पापीयसौम् । वैश्यजीविकाभास्थाय पर्येनः
 जीवतोऽश्मलक्षणमपर्यं पापाणकौपक्षौमाजिनानि च तान्तवद्
 रक्तं सर्व्वश्च कृतान्नं पुष्पमूलफलानि च गन्धरसा उदकक्षी-
 क्षधीनां रसः सोमस्य शस्त्रं विषं मांसश्च क्षीरं सविन्दारं अपस्त्रपु-
 जतु सीसश्च ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

सद्यः पतति मांसेन लाजया लषणेन च ।

ब्राह्मेण शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥

ग्राम्यपशूनामेकशपाः, केशिनश्च सर्वे, चारण्याः पशवो
 क्यांसिः दंष्ट्रिणश्च । धान्यानां तिलानाहुः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

भोजनाभ्यञ्जनादानाद्यहान्यत् कुरुते तिलैः ।

कामिभूतः स विष्टायां पिष्टभिः सह मज्जति ॥

कामं वा स्वयं कथ्योत्पाद्य तिलान् विक्रीणीरन् अग्यत्वा
 धान्यविक्रयात् । रमारसैः समतो ज्ञानतो वा निमातव्या नः
 त्वेष्वनवणं रसैस्तिन्नतण्डूलपक्वान्नं विद्याभ्यसुष्याद्य विहिताः ॥
 परिवर्त्तकेन ब्राह्मणराजन्यो वाहुषान्नं नाद्याताम् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

समस्यै धान्यमुद्धृत्य महाघं यः प्रयच्छति ।

स वै वाहुषिको नास ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥

इद्विंशत् भूणहत्याश्च तुलया समतःलयन् ।
 श्रान्तदृष्टभूणहा कान्यां वार्द्धिर्विन्ध्यकूपपात ह ॥ इति-
 कामं वा परिलुप्तकृत्याय पापौयसे दक्षद् द्विगुणं द्विरण्यं
 द्विगुणं धान्य, धान्येनैव रसा व्याख्याताः, पुण्यमूपादानानि च ।
 तुलाहतमष्टगुणम् ।

अथाप्यदाहरन्ति ।

राजानुमतभावेन द्रव्यद्विं विनाशयेत् ।
 पुन राजाभिषेकेण द्रव्यद्विंश्च वर्जयेत् ॥
 द्विकं त्रिकं चतुष्पाञ्च पञ्चकञ्च शतं स्मृतम् ॥
 मासस्य द्विं गृह्णीयाद्वर्षानामनुपूर्वगः ॥
 वसिष्ठवचनप्रोक्तां द्विं वार्द्धिं पिके शृणु ।
 पञ्चमापांस्तु विंगत्या एतं धर्मो न हीयत ॥ इति
 इति वाभिष्टे धर्मशास्त्रे द्वितायाऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अथोत्रियाननुवाका अनग्नयः शूद्रधर्माणो भवन्ति ॥
 मानृग्व्राह्मणो भवति । मानवश्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।
 योऽनधौत्य द्विर्जा वेदमन्यत्र कुरुते यमम् ।
 स जीवन्नेव शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ॥
 न वणिकं न कुसोदजौवौ । ये च शूद्रप्रेषणं कुर्वन्ति ॥
 न स्तेनो न चिकित्सकः ।
 अत्रता ह्यनधौयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ।
 तं ग्रामं दण्डयेदराजा चौरभुक्तप्रदो हिंस्रः ॥

चत्वारोऽपि त्रयो वापि गं वृशूर्वेदपारगाः ।
 स धर्मी इति विज्ञेयो नेत्रं पा महस्त्रयः ॥
 अन्नतानाममन्त्राणां जातिमात्रापजीविनाम् ।
 सहस्त्रयः समेतानां पर्थस्त्वं नैव विद्यते ॥
 यद्ददन्त्यन्यथा भूत्वा भूर्वा धर्मीमतद्विदः ।
 तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्त्रेष्वनुगच्छति ॥
 आत्रियाथैव देयानि हव्यकव्यानि नित्यगः ।
 अत्रात्रियाय दत्तानि त्वसिं नायान्ति देवताः ॥
 यस्य चैव गृहे भूर्वा दूरं चैव बहुश्रुतः ।
 बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति भूर्वा व्यतिक्रमः ॥
 ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवाञ्जिते ।
 ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मानि ह्ययते ॥
 यस्य काष्ठमयां हस्तौ यस्य चर्ममयो मृगः ।
 यस्य विप्रोऽनधौयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥
 विद्वद्भोज्यानि चान्नानि भूर्वा राष्ट्रेषु भुञ्जते ।
 तदन्नं नाशमायाति महद्वा जायते भयम् ॥

अप्रज्ञायमानवृत्तं योऽधिगच्छेदुराजा तद्वरेत् अधिगच्छे
 षष्ठंशं प्रदाय । ब्राह्मणस्येदधिगच्छेत् षट्कर्मसु वर्त्तमानो
 न राजा हरेत् । आततायिनं हत्वा नात्र त्राणमिच्छे
 किञ्चिन् किञ्चिषमाहुः । षड्विधास्वाततायिनः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अग्निदो गश्दस्यैव शस्त्रपाणिधनापहः ।

सैन्यदारहरस्यैव षडेत् आततायिनः ॥

जाततायिनमायान्तमपि वेदान्तपारगम् ।

जिघांसन्तं जिघांसियात्र तेन ब्रह्महा भवेत् ॥

स्वाध्यायिनं कुले जातं या हन्यादाततायिनम् ।

न तेन भ्रूणहा स स्यान्नन्यस्तन्नान्यमृच्छति ॥

त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निस्त्रिसुपर्णबान् चतुर्मेधा वाजमनेयी
षडङ्गविद् ब्रह्मदेयानुसन्तानशुद्धागो ज्येष्ठसामगो मन्त्र-
ब्राह्मणविद् यस्य धर्मज्ञानधीते यस्य च पुरुषमाहृषित्वंशः
यात्रिंश विज्ञायते विद्वांसः स्नातकोद्येति पङ्क्तिपावनाः ।

चातुर्विद्यो विकल्पो च अङ्गविद्वर्मीपाठकः ॥

आश्रमस्यास्त्रयो मुख्या परिषत् स्यादशवराः ॥

जपनीय तु यः कृतञ्च वेदमध्यापयेत् स आचार्यी,
यस्त्वेकदेशं स उपाध्यायी यश्च वेदाङ्गानि । आत्मत्राणे वर्ण-
मंस्कारे वा ब्राह्मण-वैश्यी शस्त्रमाददीयाताम् । चतुर्यस्य तु
तन्नियमेव रक्षणधिकारात् । प्राग्वोदग्वासीनः प्रख्यात्य
पादौ पाणी चामणिवन्धनात् । अङ्गुष्ठमूनस्योत्तरतो रेखा
ब्राह्म तौर्धं तेन त्रिराचामेदशब्दवत् । द्विः परिमृज्यात्
खान्यङ्गिः संसृजेत् मूर्धन्यपो निनयेत् । सव्ये च पाणी ।
ब्रजंस्तिष्ठन् शयानः प्रणता वा नाचामेत् । हृदयङ्गमाभिरङ्गिर-
बुद्बुदाभिरफेनाभिर्त्राङ्गणः, कण्ठगाभिः चत्रियः शुचिः ।
वैश्याङ्गि प्राशिताभिस्तु, स्त्रीशूद्रौ स्पृष्टाभिरेव च । पुत्रहारापि
यागास्तर्पणानि स्युः । न वर्णगन्धरसदुष्टाभिः । याश्च स्युर-
शुभागमाः । न मुख्या विप्रश्च उच्छिष्टं कुर्वन्त्यनङ्गस्त्रिष्टाः ।
सुखा भुक्त्वा पीत्वा स्नात्वा वाचान्तः पुनराचामेत् ।

वासस परिधाय चोष्ठो संस्पृश्य यावत्लोमकौ न श्लथुगता-

श्लेषः दन्तवदन्तं वक्तुं यद्दन्तस्युत्वे भवेदाद्यान्तस्यावशिष्टं
स्यान्निगिरन्नेव तच्छ्रुतिः ॥

परानथाद्यामयतः पादौ या विप्रंया गताः ।

भूम्य तास्तु ममाः प्राक्तास्ताभिर्नीच्छिष्टभाग् भवेत् ॥

प्रचरदभ्यवहार्थेषु उच्छिष्टं यदि संस्पृशेत् ।

भूमौ निक्षिप्य यद्द्रव्यमाद्यान्तः प्रचरेत् पुनः ॥

यद्द्रव्योमांस्यं स्यात् तत्तदङ्गिस्तु संस्पृशेत् ।

श्वङ्गताय सृगा वन्द्या घातितश्च खगैः पशुम् ॥

खालैरनुपविहान्त स्त्रीभिराचरितञ्च यत् ।

परिमङ्गलाय त्वान् सर्वान् शुचीनाह प्रजापतिः ॥

प्रमारितञ्च यत् पशुं न दीपाः स्त्रीमुखानि च ।

मग्नैर्मैत्रिकाभिश्च विलोनी नोपहन्त्यते ॥

नितिस्थायैव या श्रापो गवां प्रीतिकाराग्रयाः ।

परिमङ्गलाय तान् सर्वान् शुचीनाह प्रजापतिरिति ॥

लेपगन्धोपकर्षणं शीघ्रमस्यैल्लिप्तं स्याद्भिष्टुटा च ।

तेजमस्यदृष्टारवतान्तशानां भक्षापरिमाज्जिनप्रदाहृतक्षणनिर्णै-
जनानि । तेजमयद्रूपलमणौनां मणिवच्छङ्गशुक्तीनां टारु-
यदस्थानं रज्जुविदलचर्मणां चैलवच्छीचम् । गीवालैः फलचम-
सानां गौरमर्षपक्कलेन चीमंजानाम् । भूम्यास्तु मग्नाज्जिन-
प्रक्षणोपलेपनोक्ते खनैर्यथास्थानं दीपविशेषात् प्राजापत्यमुपैति ।

अथाप्यदाहरन्ति ।

खननाहहनाहर्षाङ्गाभिराक्रमणादपि ।

चतुर्भिः शुध्यते भूमिः पञ्चमाक्षोपलेपनात् ॥

रंजसा शुध्यते नारी नदी त्रिगेन शुध्यति ।
 भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्बान्त्नेन च शुध्यति ॥
 सद्यैस्मूर्त्रैः पुरौषैर्वा श्लोषपूयाशुशोणितैः ।
 संसृष्टं नैव शुध्येत पुनःपाकेन सृण्मयम् ॥
 अङ्गिर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति ।
 विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ॥

अङ्गिरेव काच्यनं पूयेत् तथा रजतम् । अङ्गुलिकनिष्ठिका-
 ष्मूले देवं तीर्थम् । अङ्गुल्यग्रे मानुषम् । पाणिमध्य आग्नेयम् ।
 प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा पितृयम् । रोचन्त इति सायं प्रातर-
 घनान्यभिपूजयेत् । स्वदितमिति पित्त्रैरथु । सम्पन्नमित्या-
 श्युदयिकेषु ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

प्रकृतिविशिष्टं चातुर्वर्ण्यं संस्कारविशिषाच्च । ब्राह्मणोऽस्य
 दुग्धमासौदाह राजन्यः क्षतः । ऊरु तदस्य यद्वैश्यः, पद्भ्यां
 शूद्रो अजायतेति । गायत्र्या छन्दसा ब्राह्मणमसृजत्, त्रिष्टुभा
 राजन्यं, जगत्या वैश्यं, न केनचिच्छन्दसा शूद्रमित्यसंस्कार्यो
 विज्ञायते । त्रिष्वेव निवासः स्यात् सर्वेषां सत्यमक्रोधी
 हानमहिंसा प्रजननञ्च । पितृदेवतातिथिपूजायां पशुं
 हिंस्यात् ।

मधुपर्कं च यज्ञे च पितृदेवतकर्मणि ।

त्रैव च पशुं हिंस्यान्नान्यधित्यन्नवीर्यम् ॥

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांससुत्पद्यते कश्चित् ।

न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तास्माद्दुर्गं वधोऽयधः ॥

अथापि ब्राह्मणाय राजन्याय वा अभ्यागताय वा महीक्षे
वा महाजं वा पचेदेवमस्यातिथ्यं कुर्वन्तीति । उदकक्रिया-
मशीचक्षु द्विधात् प्रभृति मृत उभयं कुर्यात् । दन्तजन-
नादित्येकं शरीरमभिनना संयोज्यानवेक्षमाणा आवाऽभ्यपर्यन्ति ।

ततस्तत्रस्था एव सव्यात्तराभ्यां पाणिभ्यामुदकक्रियां
कुर्वन्ति । अयुग्मा दक्षिणासुखाः । पितृणां वा एषा दिग्
या दक्षिणा । गृहान् ब्रजित्वा स्वस्वरे तत्रचमनश्चन्त आसीरन् ।
अशक्तौ क्रीतात्पत्नेन वर्त्तरन् ।

दशाहं मरणाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ।

मरणात् प्रभृति दिवसगणना । सपिण्डता सप्तपुरुषं
विज्ञायते । अपत्तानां स्त्रोणां त्रिपुरुषं द्विदिनं विज्ञायते ।
पत्तानामितरे कुर्वीरन् । ताथ तेषां जननेऽप्येषमेव निपुणं
शुद्धिमिच्छतां मातापित्रांर्जीजनिमित्तत्वात् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

नाशौचं सूतके पुंसः संसर्गश्च न गच्छति ।

रजस्तत्राशुचि ज्ञेयं यच्च पुंसि न विद्यते ॥

ब्राह्मणो दशरात्रेण पञ्चदशरात्रेण भूमिपः ।

विंशतिरात्रेण वैश्यः शूद्री मासेन शुध्यति ॥

अशौचे यस्तु शूद्रस्य सूतके वापि भुक्तवान् ।

स गच्छेन्नरकं घोरं तिर्यग्योनिषु जायते ॥

अनिर्हंशाहे पक्षात्रं नियोगाद् यस्तु सुक्तवान् ।

कामिभूत्वा स देहान्तं तद्विद्यामुपजीवति ॥

द्वादश मासान् द्वादशाहमासान् वा अनश्वन् संहिता-
मधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते । जनद्विवर्षे प्रेते गर्भ-
पतने वा सपिण्डानां त्रिरात्रमशौचं सव्यःशौचमिति गौतमः ।
देशान्तरस्थे प्रेते ऊर्ध्वं दशाहाञ्चैकरात्रमशौचम् । आहिताग्नि-
येत् प्रवसन् म्रियते, पुनःसंस्कारं कृत्वा शववच्छौचमिति
गौतमः । शूपयतिशमशानरजस्वलासूतिकाशुचौनुपश्रूय्य सांशिरा
अभ्युपेयादापः ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४

पञ्चमोऽध्यायः ।

अस्वतन्त्रा स्त्री पुरुषप्रधाना घनग्निरुदक्या च अनृतमिति
विज्ञायते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्राय स्वविरि भाये न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥

तस्या भर्तुरभिचार उक्तः प्रायश्चित्तरहस्येषु ।

मासि मासि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥

त्रिरात्रं रजस्वलाशुचिर्भवति, सा नाञ्जरात्, नाप्सु क्लृयात्,
अधः शयीत्, दिवा न स्वप्यात्, नाग्निं स्पृशेत्, न रज्जुं प्रसृजेत्,
न दन्तान् धावयेत्, न मांसमश्रीयात्, न अहान् निहीचेत्, न
हसेत्, न किञ्चिदाचरेत्, नाञ्जलिना जलं पिबेत्, न खर्व्वेण
न लोहितायसेन वा । विज्ञायते हीन्द्रस्त्रिशौर्षाणं ताष्ट्रं
हृत्वा पाप्मना गृहीतो मन्यत इति । तं सर्वाणि भूतान्य-

श्याक्रीशन् भ्रूणहन् भ्रूणहन्निति । स म्लिय उपाधावत् ।
 अस्य मे ब्रह्महत्यायै तृतीयं भागं गृह्णीतेति गत्वैषमुवाच ।
 ता अनुवन् किं नो भूदिति । सोऽन्नवीचरं वृणीध्वमिति ।
 ता अनुवन्नृतौ प्रजां विन्दामह इति, कामं मा विजानीमोऽ-
 लम्भयाम इति, यथेच्छया आ-प्रभवकालात् पुरुषेण सह
 त्वेथुनभावेन सम्भवात् इति त्रयोऽस्माकं परस्त्वयन्द्रे षोक्तास्ताः
 प्रतिजगृह्णस्तृतीयं भ्रूणहत्यायाः । सैषा भ्रूणहत्या मासि
 मास्याविर्भवति । तस्माद्भ्रूणहत्यां नान्नीयात् । अतश्च
 भ्रूणहत्याया एवैतद्रूपं प्रतिमास्यान्ते कञ्चुकमिव । तदाहुर्नै-
 वादिनः । अञ्जनाभ्यञ्जनमेवास्या न प्रतिग्राह्यं तच्च स्त्रियोऽन्न-
 मिति, तस्मात् तस्यास्तत्र न च मन्यन्ते आचारा याश्च योषितः
 इति । सेयमुपयाति ।

उदक्यास्त्रासते तेषां ये च केचिदनग्नयः ।

गृहस्थाः श्रोत्रियाः पापाः सर्वे ते शूद्रधर्मिणः ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

आचारः परमो धर्मः सर्वेषामिति निश्चयः ।

हीनाचारपरीतात्मा प्रेत्य चेह विनश्यति ॥

नैनं तपांसि न ब्रह्म नाग्निहोत्रं न क्षिणाः ।

हीनाचाराश्रितं भ्रष्टं तारयन्ति कथञ्चन ॥

आचारहीनं न पुनन्ति वेदाः ।

यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः ।

कृन्दांस्येन मृत्युकाले त्यजन्ति
 नोङं शकुन्ता इव जातपक्षाः ॥
 आचारहीनस्य तु ब्राह्मणस्य
 वेदाः षडङ्गा अखिलाः सपक्षाः ।
 कां प्रीतिमुत्थापयितुं समर्था
 अन्यस्य दारा इव दर्शनीयाः ॥
 नैनं कृन्दांसि वृजिनात् तारयन्ति
 मायाविनं मायया वर्त्तमानम् ।
 तत्राक्षरे सम्यगधीयमाने
 पुनाति तदुन्नह्य यथावदिष्टम् ॥

दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः ।
 दुःखभागी च सततं व्याधितोऽत्यायुरेव च ॥
 आचारात् फलते धर्ममाचारात् फलते धनम् ।
 आचाराच्छ्रयमाप्नोति आचारो हन्यलक्षणम् ॥
 सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान् नरः ।
 अहधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥

आहारनिर्हारविहारयोगाः
 सुसंहता धर्मविदा तु कार्याः ।
 वाग्बुद्धिवीर्याणि तपस्तथैव
 धनायुषौ गुप्ततमे च कार्यं ॥

उभे मूत्रपुरीषे ते दिवा कुर्यादुदङ्मुखः ।
 रात्रौ कुर्याद्दक्षिणांश्च एवं ह्यायुर्न रिच्यते ॥
 प्रत्यग्निं प्रतिसूर्यश्च प्रतिगां प्रति च द्विजम् ।
 प्रति सोमोदकं सन्ध्यां प्रज्ञा नश्यति मेहतः ॥

न नद्यां मेहनं कार्यं न पथि न च भस्मनि ।
 न गोमये न वा कृष्टे नोमे चित्रे न शादले ॥
 छायायामन्धकारि वा रात्रावहनि वा द्विजः ।
 यथासुखसुखः कुर्यात् प्राणवाधभयेषु च ॥
 उदृताभिरद्विः कार्यं कुर्यान्न स्नानमनुदृताभिरपि ।
 आहरेन्मृत्तिकां विप्रः कृत्वात् ससिकतां तथा ॥
 अन्तर्जले देवगृहे वल्गोके मूपिकस्थले ।
 कृतशीचावशिष्टे च न ग्राह्याः पञ्च मृत्तिकाः ॥
 एका लिङ्गे करे तिस्र उभाभ्यां द्वे तु मृत्तिके ।
 पञ्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्तमृत्तिकाः ॥
 एतच्छीचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः ।
 वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतौनान्तु चतुर्गुणम् ॥
 अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्तं वानप्रस्थस्य पांडुरग ।
 द्वात्रिंशत् तु गृहस्थस्य अमितं ब्रह्मचारिणः ॥
 अनड्वान् ब्रह्मचारो च आहिताग्निश्च ते त्रयः ।
 भुञ्जाना एव निध्यन्ति नैषां सिद्धिरनश्रताम् ॥
 तपोदानोपहारेषु व्रतेषु नियमेषु च ।
 इज्याध्ययनधर्मेषु या नासक्तः स निष्क्रियः ॥
 योगस्सर्पा दमो दानं सत्यं शौचं दया श्रुतम् ।
 विद्या विज्ञानमास्ति क्वचित् द्वाह्मणलक्षणम् ॥
 सर्वत्र दान्ताः श्रुतपूर्णकर्णा
 जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः ।
 प्रतिगृहे गङ्गुचिताग्रहस्ता-
 स्तेन्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥

अक्षयकः पिशुनस्यैव क्षतघ्नी दीर्घरोपकः ।
 अत्वारः कर्मचाण्डाला जन्मतथापि पञ्चमः ॥
 दौर्घवेरसमूयाञ्च असत्यं ब्रह्मद्रुपणम् ।
 वैशुन्यं निर्दयत्वंच जानीयाच्छूद्रलक्षणम् ॥
 किञ्चिद्वेदस्यं पात्रं किञ्चित् पात्रं तपामयम् ।
 पात्राणामपि तत् पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गी ह्यधोयानीऽपि नित्यशः ।
 सुहित्वापि यजित्वापि गतिमूर्द्धां न विन्दति ॥
 शूद्रान्नेर्नादरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः ।
 स भवेच्छूकरो ग्राम्यस्तस्य वा जायते कुले ॥
 शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा न च स्वर्गादिको भवेत् ॥

स्वाध्यायाद्यं योनिमित्रं प्रशान्तं
 चैतन्यस्यं पापभीरुं बहुन्नम् ।
 स्वोयुक्तान्नं धार्मिकं गरीशरण्य
 व्रतैः क्षान्तं तादृशं पात्रमाहुः ॥

आमपात्रे यथा न्यस्तं चौरं दधि घृतं मधु ।
 विनश्येत् पात्रदीर्घव्यात्तच्च पात्रं रसाद्य ते ॥
 एवं गाञ्च हिरण्यञ्च वस्त्रमश्वं महीं तिलान् ।
 अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्त्रोभवति दारुवत् ॥
 नाङ्गं नखञ्च वादिवं कुर्यात् । न वापोऽञ्जलिना
 पिषेत् । न पादेन पाणिना वा राजानमपि हन्यात्, न जलेन
 जलम् । नेष्टकाभिः फलानि पातयेत्, न फलेन फलम् । न
 कल्कपुटको भवेत् । न स्त्रोच्छभाषां पिबेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

न पाणिपाटचपली न नेत्रचपली भवेत् ।
 न चाङ्गचपली विप्र इति शिष्टस्य गीचरः ॥
 चारम्पश्यागतो ज्ञेयां वेदः सपरिवृंहणः ।
 ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥
 यत्र मन्तं न चासन्तं नाश्रुतं न वदुश्रुतम् ।
 न सवृत्तं न दुर्वृत्तं वेद कश्चित् स ब्राह्मण इति ॥
 इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे पष्ठोऽध्यायः । ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

चत्वार आश्रमा ब्रह्मचारिण्डहस्यवानप्रस्थपरिव्राजकाः ।
 ज्ञेयां वेदमधीत्य वेदी वा वेदान् वा अविशीर्णब्रह्मचर्योऽपनि-
 क्षेप्तुमाश्रसेत् । ब्रह्मचर्याचार्यं परिचरेदा शरीर-विमोक्षात् ।
 आचार्यं प्रसीतेऽग्निं परिचरेत् विज्ञायते हि चाहवाग्निरा-
 चार्यं इति । संयतवाक् चतुर्थपष्टाष्टमकालभोजी भैक्षमा-
 चरेत् । गुर्वधीनो जटिलः शिख्राजटो वा गुरुं गच्छन्तमनु-
 गच्छेदासीनज्ञानुतिष्ठेत् शयानज्ञासीन उपपसेदाहृताध्यायी
 सर्वभेक्षं निवेद्य तदनुज्ञया भुञ्जीत । खट्वाशयनदन्तप्रधानान्ना-
 भ्यञ्जनवर्जी तिष्ठेदहनि रात्रावासीत । त्रिः कृत्वोऽभ्यु-
 पेयादापः ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

गृहस्थो विनीतक्रीधर्षो गुरुषानुज्ञातः स्नात्वा असमाना-
र्याः सृष्टमैद्युनां यद्वोयसीं यदृशीं भार्यां विन्देत् । पञ्चमीं
मातृवन्धुभ्यः सप्तमीं पितृवन्धुभ्यः । वैवाह्यमग्निस्त्रिव्यात् ।
सद्यमागतमतिथिं नाधेरुन्ध्यात् । नास्यानश्रन् गृहे वसेत् ।

यस्य नाश्राति वार्षाधीं त्रांक्षणां गृहमागतः ।
सुहृतं तस्य यत् किञ्चित् सर्वमादाय गच्छति ॥
एकरात्रन्तु नियमन्नतिथिर्द्वाह्वणः स्मृतः ।
अनित्यं हि स्थितिर्यस्यात् तस्मादतिथिरुच्यते ॥
नैकग्रामौण्यमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।
काले प्राप्ते अकाले वा नास्यानश्रन् गृहे वसेत् ॥

अद्वागौलीऽसृहयातुः अलमग्न्याधेयाय नानाहिताग्निः
स्यादन्नञ्च सोमपानाय नासोमयाजो स्यात् । उक्तः स्वाध्याये
प्रजनने यज्ञे च गृहेष्वभ्यागतं प्रत्युत्यानासंनशयनवाक्सुनृता-
भिर्मानयेत् । यथाशक्ति चान्नेन सर्वभूतानि ।

गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
चतुर्णामाश्रमाणां गृहस्थस्तु विशिष्यते ॥
यथा नदीनदाः सर्वे समुद्रे यान्ति संस्थितिम् ।
एवमाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥
यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः ।
एवं गृहस्थमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति भिक्षुकाः ॥

नित्योदकोनित्ययज्ञोपवीतीनित्यस्वाध्यायीपतिताञ्जवर्जो ॥

ऋषी गच्छन् विधिवच्च जुह्वन्

न ब्राह्मणस्य प्रवर्ते ब्रह्मलौकात् ॥ इति ॥

इति वामिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

थानप्रस्थो जटिलशौराजिनवामा ग्रामश्च न प्रविशेत् ।
न फालकृष्टमधितिष्ठेत् । अकृष्टं भूलफलं सञ्चिन्वीत । ऊर्ध्व-
विताः क्षमाशयः । भूलफलभैक्षेणायमागतमतिथिमर्चयेत् ।
दद्यादेव न प्रतिगृह्णीयात् । त्रिषवणसुटकमुपसृशेत् ।
श्रावणकेनाग्निमाधयाहिताग्निः स्याद् वृक्षमूलिकः ऊर्ध्वं
षड्भ्यो मासेभ्याऽनग्निरनिकेतः । दद्याद्देवपितृमनुष्येभ्यः ।
स गच्छेत् स्वर्गमानन्त्यम् ।

इति वामिष्ठे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ।

परिव्राजकः सर्वभूताभयदक्षिणां दत्त्वा प्रतिष्ठेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो द्विजः ।

तस्यापि सर्वभूतेभ्यां न भयं जातु विद्यते ॥

अभयं सर्वभूतेभ्यां दत्त्वा यद्भूवि वर्तते ।

इन्ति जातानजातांस्य प्रतिगृह्णाति यस्य च ॥

सद्यमेत् सर्वकर्माणि वेदमेकं न सद्यसेत् ।

वेदसंन्यासतः शूद्रस्तस्माद्देवं न संन्यसेत् ॥

एकाचरं परं ब्रह्म प्राणायामः परन्तपः ।

उपवासात् परं भैक्षं दया दानादिश्रियते ॥

मुण्डोऽममत्वपरिग्रहः सप्तागाराख्यसङ्कल्पितानि चरैश्चैत्रं
विधूमे सन्नसुपत्नेः एकयाटोपरिहृतोऽजिनेन वा गोप्रतुनेस्तृणै-
र्दोष्टतशरीरः स्थण्डिलग्राय्यनित्यावसतिं वसेत् ग्रामान्तं
द्वेषगृहे शन्यागारे वृक्षमूले वा मनसा ज्ञानमधीयानः ।
अरण्यनित्यो न ग्रास्यपशूनां सन्दर्शने विहरेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अरण्यनित्यस्य जितेन्द्रियस्य सर्वेन्द्रियप्रोतिनिवर्तकस्य ।

अध्यात्मचिन्तागतमानसस्य ध्रुवा ह्यनावृत्तिरूपे चकस्य ॥

अव्यक्तलिङ्गीऽव्यक्ताचारोऽनुन्मत्त उन्मत्तवेशः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

न शब्दशास्त्राभिरतस्य मोक्षोः

न चापि लोके ग्रहणे रतस्य ।

न भोजनाच्छादनतत्परस्य

न चापि रम्यावसथप्रियस्य ॥

नचीत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्यया ।

अनुशासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित् ॥

अन्नाभे न विषादोः स्यान्नाभे चैव न हर्षयेत् ।

प्राणमात्रिकमात्रः स्यान्मात्रासङ्गादिनिर्गतः ॥

न कूट्यां नोदके सङ्गे न चैले न त्रिपुष्करे ।

जगारे नासने नात्ने यस्य वै मोक्षवित्तमः ॥

ब्राह्मणकुले वा यज्ञमेत् तद्भुञ्जीत सायं मधुशंसमर्षिः
 र्वर्जम् । यतीन् साधून् वा गृहस्थान् सायं प्रातश्च तप्येत् ।
 ग्रामे वसेदजिह्मोऽशरणीसङ्गसुकः । न चेन्द्रियसंयोगं कुर्वीतः
 केनचित्, उपेक्षकः सर्वभूतानां हिंसानुग्रहपरिहारेण । पैशुन्य-
 मत्सराभिमानाहङ्कारायद्धानार्जवात्मस्तव-परगर्हात्म-लीभ-
 मोहक्रोधास्त्याविवर्जनं सर्वाभ्यग्निनां, धर्मिणो यज्ञोपवी-
 त्युदककमण्डलुहस्तः शुचिर्ब्राह्मणो वृषलान्नपानवर्जो न
 क्षीयते ब्रह्मलोकात् ॥

इति दसिष्ठे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

षट्कर्मा गृहदेवताभ्यो वलिं हरेत् । त्रीत्रियायाः
 दत्त्वा ब्रह्मचारिणः वानन्तरं पितृभ्यो दद्यात्, ततोऽतिथिं
 भोजयेत् श्रेष्ठासमानुपूर्वेण स्वगृह्याणां कुमारौबालवृद्धतरुण-
 प्रभृतींस्ततोऽपरान् गृह्यान्, श्वचारुडान्नपतितवायसेभ्यो भूमौ
 निर्वपेत् । शूद्रेभ्य उच्छिष्टं वा दद्याच्छेषं यती भुञ्जीत,
 सर्वोपयोगेन पुनःपाको यदि निरुक्ते वैश्वदेवेऽतिथिरागच्छे-
 द्विशेषेणास्त्रा अन्नं कारवेहिजायतेऽङ्गि वैश्वानरः प्रविशत्यतिथि-
 र्ब्राह्मणो गृहम् । तस्मादपयानमन्यत्र वर्षाभ्यस्तां हि शान्ति-
 जनाविद्भिरिति तं भोजयित्त्वोपासोता सीमान्तादनुव्रजेदनु-
 भ्नाताद्वा । परपक्ष जर्हं चतुर्थ्यां पितृभ्यो दद्यात्, पूर्वद्यु-
 र्ब्राह्मणान् सन्निपात्य यतीन् गृहस्थान् साधून् वा परिणत-
 वयसोऽविकर्मस्थान् त्रीत्रियान् शिष्यान्तेवासिनः शिष्यान्पि-
 शुण्वतो भोजयेद्विलग्नगुह्यविष्टविश्रावदन्तकुष्ठिकुनश्चिवर्जम् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अथ चेन्नन्तविद्युक्तः शारीरैः पंक्तिद्रूपैः ।
 अद्रूपन्तं यमः प्राह पंक्तिपावन एव सः ॥
 आह्वेनीदासनीयानि उच्छिष्टान्या दिनत्रयात् ।
 खे पतन्ति हि या धारास्ताः पिबन्त्यक्ततीदका ॥
 उच्छिष्टेन प्रपुष्टास्ते यावन्नास्तमितो रविः ।
 क्षीरधारास्ततो यान्यत्रयाः सञ्चरभागिनः ॥
 प्राक्मंस्कारप्रसीतानां प्रवेग्नमिति श्रुतिः ।
 भागधेयं सनुः प्राह उच्छिष्टोच्छेपणे उभे ॥
 उच्छेपणं भूमिगतं विकरेणोपसीदकम् ।
 अनुप्रंतेषु त्रिष्टुजैः प्रजानाम्नायुषाम् ॥
 उभयोः शाखयोर्युक्तं पितृभ्योऽन्नं निवेदितम् ।
 तदन्तरं प्रतीक्षन्ते ह्यसुरा दुष्टचेतसः ॥
 तस्मादशून्यहस्तेन कुर्यादन्नमुपागतम् ।
 भोजनं वा समालभ्य तिष्ठतोच्छेपणे उभे ॥
 दौ देवे पितृकृत्ये त्रीन्नेकैकमुभयत्र वा ।
 भोजयेत् सुसमृद्धोऽपि न प्रमज्जेत विस्तरे ॥
 सत्क्रियां देशकालौ च शीघ्रं ब्राह्मण-सम्पदः ।
 पक्षैतान् विस्तरी हन्ति तस्मात् तं परिवर्जयेत् ॥
 अपि वा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
 शुभशीलीपसम्पन्नं सर्वालक्षणं वर्जितम् ॥
 यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे देवं तत्र कथं भवेत् ।
 अन्नं पात्रे समहृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ॥

देवतायतने कृत्वा ततः श्राद्धं प्रवर्त्तते ।।
 प्राशयेदग्नीं तदन्नन्तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे ॥
 यावद्गुणं भवत्यन्नः यावदश्रन्ति वाग्यताः ।।
 तावद्धि पितरोऽश्रन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥
 हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरो भावतर्पिताः ।
 पितृभिस्तर्पिते पश्चाद्दत्तव्यं शोभनं हविः ॥
 नियुक्तस्तु यदा श्राद्धे देवे तन्तु समुत्सृजेत् ।।
 यावन्ति पशुरोमानि तावन्नरकमृच्छति ॥
 त्र्योणि श्राद्धे पवित्रमणि दीहितः कुतपस्त्रिधाः ।।
 त्र्योणि चान्नं प्रशंसन्ति शौचमत्तो धमत्वराम् ॥
 दिवसस्याष्टमे भागे सन्दौ भवति भास्करः ।
 स कालः कुतपो नाम पितॄणां दत्तमन्नयम् ॥
 श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति ।।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्नासं रेतसो भुजः ॥
 यतस्ततो जायते च दत्त्वा भुक्त्वा च पैटकम् ।।
 न स विद्यामवाप्नोति चोषायुश्चैव जायते ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामह ।
 उपासते सुतं जातं शकुन्ता इव पिप्पलम् ॥
 मधुमांसैश्च शाकैश्च पयसा पायसेन वा ।।
 अधनो दास्यति श्राद्धं वर्षासु च मघासु च ॥
 सन्तानवर्द्धनं पुत्रं तृप्यन्तं पितृकर्म्मणि ।
 देवब्राह्मणसम्पन्नमभिनन्दन्ति पूर्वजाः ॥
 नन्दन्ति पितरस्तस्य सुवृष्टैरिव कर्षकाः ।।
 यद्दयास्थो ददात्यन्नं पितरस्तेन पुत्रिणः ॥

श्रावण्याग्रहायस्थोश्चान्वष्टकायाञ्च पितृभ्यो दद्याद्द्रव्य-
देशत्राह्मणमन्निधाने वा कालनियमोऽवश्यम् । यो ब्राह्मणी-
ऽग्निमादधौत, दशपूर्णमासाग्रयणेष्टिचातुर्मास्यपशुसोमैश्च
यजते । नैयमिकं ह्येतदृष्टं संस्तुतञ्च विज्ञायते हि त्रिभिर्ऋतै-
ऋतृणवान् ब्राह्मणो जायते ; अन्नेन देवेभ्यः, प्रजाया पितृभ्यो,
ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यः इत्येष वा अनृणो यच्च यः पुत्रौ ब्रह्मचर्य-
यानिति । गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयौत, गर्भैकादशेषु राजन्यं,
गर्भैद्वादशेषु वैश्यम् । पालाशो दण्डो बैल्लो वा ब्राह्मणस्य,
नैयग्राधः क्षत्रियस्य वा, श्रौङ्गस्वरो वा वैश्यस्य । कृष्णाजिन-
मुत्तरोयं ब्राह्मणस्य, रौरवं क्षत्रियस्य, मय्यं वस्त्राजिनं वैश्यस्य ।
शुक्लमाहृतं वासा ब्राह्मणस्य, माञ्जिह्वं क्षत्रियस्य, हारिद्रं
कौशेयं वैश्यस्य, सर्वेषां वा तान्तवमरक्तम् । भवत्पूर्वां ब्राह्मणो
भिचां याचेत्, भवन्मध्यां राजन्यो, भवदन्यां वैश्यश्च । आ
षोडशाद्ब्राह्मणस्यानतौतः काल, आ द्वाविंशत् क्षत्रियस्या
चतुर्विंशाद्द्वैश्यस्यात ऊर्ध्वं पतितसावित्रीका भवन्ति । नैनानु-
पनयेन्नाध्यापयेन्न याजयेन्नैभिर्विवाहयेयुः । पतितसावित्रीक
उद्दालकव्रतं चरेत् ।

द्वौ मासौ यावकेन वर्त्तयेन्नासं मात्तिकेणाष्टरात्रं ह्युतेन
षड् रात्रमयाचितं त्रिरात्रमम्भक्षोऽहोरात्रमेवोपवसेत् । अश्व-
मेधावभृशं गच्छेद्ब्राह्मणस्तोमेन वा यजेत् ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वाद्दशोऽध्यायः ।

अथातः स्नातकव्रतानि । स न कश्चिदयाचेतान्यरुं
राजान्तेवासिभ्यः क्षुधापरोतस्तु किञ्चिदेव याचेत कृतमकृतं
या क्षेत्रं गासृजाविकं सन्ततं हिरण्यं धान्यमन्नं वा, न
तु स्नातकः क्षुधावनीटंदित्युपदेशो । न नद्यायाम् महमा
संबिगेन्न रजस्वलायामयोग्यायाम् । न कुलं-कुलं स्याद्वमर्त्तो
विततां नातिक्रमेन्नोद्यन्तमादित्यं पञ्चेन्नादित्यं तपन्तं नास्ति,
सूत्रपुरीषे कुर्यान्न निष्ठीवेत्, परिवेष्टितगिरा भूमिमयज्ञिर्य-
स्तृणैरन्तर्धाय सूत्रपुरीषे कुर्यादुदङ्मुख्याहनि नक्तं दक्षिणा-
सुखः सन्ध्यासामौतोत्तरासुदाहरन्ति ।

स्नातकानास्तु नित्यं स्यादन्तर्वासस्तथोत्तरम् ।

यज्ञापवीतं हे यष्टिः सोदकश्च कसन्दनुः ॥

अप्स, पाणौ च काष्ठे च कथितं पावकं शुचि ।

तस्मादुदकपाणिभ्यां परिमृज्यात् कमण्डलुम् ॥

पर्यग्निकरणं द्योतन्मनुराह प्रजापतिः ।

कृत्वा चायश्रकार्याणि आचामेच्छैचवित्ततः ॥ इति

प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत, तुष्णीं साद्गुष्ठं कृगग्रसं ग्रसेत, न
च मुखगच्छ कुर्यादृतुकालाभिगामी स्यात् पर्ववर्जं स्वदारि वा ।
शीर्थमुपेयात् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

यस्तु पाणिगृहीताया आस्ये कुर्वीत मेथनम् ।

भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं रेतसो भुजः ॥

या स्याद्वनतिचारेण रतिमाधर्मसंश्रिता ॥

अपि च पावकोऽपि ज्ञायते । ; अथ श्वो वा विजनिष्यमाणाः
 प्रतिभिः सह शयन्त इति स्त्रीणामिन्द्रदत्तो वरः । उन्नतवृक्षमा-
 रोहेन कूपसवरोहेनाग्निं सुखेनोपधमेनाग्निं ब्राह्मणेष्वान्तरेण
 व्यपेयान्नाग्न्यीर्वाह्मणयोरनुज्ञाप्य वा । भार्यया सह नाश्रो-
 यादयोर्यैवदपत्यं भवतीति वाजसनेयके विज्ञायते । नेन्द्र-
 धनुर्नाम्ना निर्द्दिशेन्मणिधनुरिति ब्रूयात् । पालाशसासनपादुके
 दन्तधावनसिति वर्जयेत् । नीत्सङ्गे भवयेद्दह्नी न भुञ्जीत
 वैणवं दण्डं धारयेद्वृक्षकुण्डले च । न बहिर्भालां धारये-
 दन्यत्र रुक्ममय्याः सभासमवायांश्च वर्जयेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अप्रामाण्यञ्च वेदानामार्षाणाञ्चैव दर्शनम् ।

अव्यवस्था च सर्वत्र एतन्नाशनमात्मनः ॥ इति

नानाहृतो यज्ञं गच्छेद्, यदि ब्रजेदधित्तत्तसूर्यमध्वानं न
 प्रतिपद्येत, नावञ्च सांशयिकोम् । नाहुभ्यां न नदीन्तरेदुत्थोया-
 पररात्रस्यौत्थ न पुनः प्रतिसंविशेत् । ताजापत्ये सुहृत्ते
 ब्राह्मणः स्वनियमाननुतिष्ठेदिति ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथातः स्वाध्यायश्चीपाकर्म आवण्यां पौर्णमास्यां प्रौष्ठपद्यां
 धाग्निमुपसमाधाय कृताधानो जुहोति देवेभ्यश्छन्दोभ्यश्चेति ।
 ब्राह्मणान् स्वस्तिवाच्य दधि प्राश्य तत उपान्शु कुर्वीत
 अर्हपञ्चमरासानर्हपष्ठानत ऊर्ध्वं शुक्लपत्रेष्वधीयोत । कामन्त

वेदाङ्गानि । तस्यानध्यायाः मन्व्यास्तमिते स्युस्तत्र शशे
दिवाकीर्त्त्ये नगरेषु कामं गोमयपर्ण्यायते परिलिखिते वा
शशानान्ते शयानस्य आदिकस्य ।

नानवच्चात् श्लोकमुदाहरन्ति ।

फलान्यापस्तिलान् भक्ष्यमथान्यच्छादिकं भवेत् ।

प्रतिगृह्याप्यनध्यायः पाण्यास्या ब्राह्मणाः स्मृता इति ॥

धायतः, पूतिगन्धिप्रसृतेरितद्वचमारुह्य, नावि, सेनायाश्च,
भुक्ता, चार्धघाणे, याणशब्दे, चतुर्दश्यासमावात्यायामष्टस्या-
सटकासु, प्रसारितपादोपस्थस्योपाश्रितस्य गुरुसमीपे, मिथुन-
व्यपेतया वासना, मिथुनव्यपेतेनानिर्मुक्ते । न ग्रामान्ते,
च्छर्द्दितस्य, मृत्तितस्योच्चरितस्य यजुषाश्च, साभशब्दे, यार्ज्ज्गं,
निर्घातभूमी च । न चन्द्र-सूर्योपरागेषु, दिङ्नादपर्वतनाद-
कम्पप्रघातेपूपलरुधिर-पांशुवर्षेष्वाकालिकम् । उल्काविद्युत्-
मन्थीतिप्रपत्त्वाकालिकं वा । आचार्य्यं च प्रेते त्रिरात्र-
माचार्य्यं पुत्रशिष्यभार्यास्त्रहोरात्रम् । ऋत्विक्श्वशुरपितृव्यमातृ-
नानवरवयसः प्रत्यत्यायाभिवदेद्, ये चैव पादग्राह्यास्तेषां
भार्या गुनीश्च मातापितरौ । यो विद्यादभिवन्दितुमहमयश्चो
इतिब्रूयाद्, यश्च न विद्यात् प्रत्यभियादं नाभिवदेत् । पतितः
पिता परित्याज्यो, माता तु पुत्रे न पतति ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अप्याध्यायाद्ग्राह्याचार्य्यं आचार्याणां गतं पिता ।

पितुर्दशगतं माता गौरश्यातिरिचने ॥

भार्याः पुत्राश्च शिष्याश्च संसृष्टाः पापकर्मभिः ।
परिभाष्य परित्याज्याः पतिनो योऽन्यथा भवेत् ॥
ऋत्विगाचार्यावधाजकानध्यापकौ हेयावन्यत्र हानात्
पतिनो नान्यत्र पतिनो भवतीत्याहुर्न्यत्र स्त्रियाः, सा हि
परगमिता, तद्भिन्नामन्तुस्यामुपेयात् ।

गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुवद्वृत्तिरिष्यते ।

गुरुवद्गुरुपुत्रस्य वर्त्तितव्यमिति श्रुतिः ॥

शास्त्रं वस्त्रं तथान्नानि प्रतिग्राह्याणि ब्राह्मणस्य । विद्या
वित्तं वयः सम्बन्धः कर्म च भान्यं पूर्वं पूर्वं गरीयान् ।
स्थविरबालातुरभारिकचक्रवतां पत्न्याः समागमे परस्मै देयो,
राजस्नातकयो समागमे राज्ञा स्नातकाय देयः, सर्वैरेव या
उच्चतमाय । तृणभूसाग्नुदकवाक्सूत्रतागरूपाः सप्त गृहे
नीच्छिद्यन्ते कदाचनेति ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथातो भीज्याभीज्यञ्च वर्णयिष्यामः । चिकित्सकमृगयुः
पुंश्चलौदण्डिकस्तेनाभिश्चस्तषण्डपतितानामभीज्य, कदर्याक्षत-
वक्ष्यातुर-सीमविक्रयि-तच्चक-रजकश्रीण्डिक-सूचकवाहुषिकच-
र्मावक्तानां, शूद्रस्य, चायज्ञस्थोपयज्ञे, यज्ञोपपतिं मन्यते यस्य-
गृहीततद्देतुर्यश्च वधाहं नोपहन्वात्, कौ बन्धमोक्षौ इति-
व्यभिक्तुश्येत्, गणान्नं गणिकाश्चमथाप्युदाहरन्ति ।

नाश्रन्ति श्वपतेर्द्वा नाश्रन्ति वृषलीपतेः ।

भार्याजितस्य नाश्रन्ति यस्य चोपपतिर्गृहे ॥ इति

एधोदकसवत्सकुशलाजाभ्युद्यतपानावसथशफरिप्रियङ्गुः
स्तरजमधुमांसानि नैतेषां प्रतिगृह्णीयादद्याप्युदाहरन्ति ।
गुर्वर्धदारमुज्जिहीर्षन्नश्चिष्यन् देवतातिथीन् ।

सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्न तु तृप्येत् स्वयं ततः ॥ इति

न शृगयोरिषुचारिणः परिवर्जमन्नं विज्ञायते ह्यगस्थो
वर्षसाहस्रिके सत्रे शृगयां चकार, तस्यासंस्तु रसमयाः पुरे-
डांशा शृगपचिणां प्रशस्तानामपि ह्यन्नम् । प्राजापत्यान्
श्लोकानुदाहरन्ति ।

उद्यतामाहतां भिक्षां पुरस्तादप्रचोदिताम् ।

भोज्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकारिणः ॥

अहधानैर्न भोक्तव्यं चौरस्यापि विशेषतः ।

न त्वेव बहुधा तस्य या वानपहता भवेत् ॥

न तस्य पितरोऽश्रन्ति दश वर्षाणि पञ्च च ॥

न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥

चिकित्सकस्य शृगयोः शल्यहस्तस्य पाशिनः ।

अरुहस्य कुलटायाश्च उद्यतापि न गृह्यते ॥ इति

उच्छिष्टमगुरोरभोज्यं, स्वमुच्छिष्टमुच्छिष्टोपहतञ्च । यदशक्तं
केशकीटोपहतञ्च, कामन्तु, केशकीटानुद्धृत्याग्निः प्रोक्ष्य भस्म-
जाषकोर्ध्वं वाचा च प्रशस्तमुपयुञ्जीतापि ह्यन्नम् ।

प्राजापत्यान् श्लोकानुदाहरन्ति ॥

लौणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।

अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं यञ्च वाचमप्रशस्यते ॥

देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रकृतेषु च ।

काकैः श्वभिश्च संस्पृष्टमन्नं तन्न विसर्जयेत् ॥

तस्मात् तदन्नमुद्धृत्य शेषं संस्कारमर्हति ।

द्रवाणां प्लावनेनैव घनानां क्षरणेन तु ॥

पाकेन सुखसंस्पृष्टं शुचिरेव हि तद्भवेत् ॥

अन्नं पर्युषितं भावदुष्टं हृत्केखं पुनःसिद्धमामृतजीशपक्कञ्च,

कामन्तु दध्यादृष्टेन चाभिधारितमुपयुञ्जीतापि ह्यन्नम् ।

प्राजापत्यान् श्लोकानुदाहरन्ति ।

हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणं व्यञ्जनानि च ।

दातारं नोपतिष्ठन्ते भोक्ता भुङ्क्ते च किस्विषम् ॥ इति

लग्नपलाण्डकेसूक्तञ्जनश्लेषातवृत्तनिर्घासलोहितव्रश्चना-
ग्वश्वकाकावलौढशूद्रोच्छिष्टभोजनेषु क्वाच्छातिक्वच्छ इतरेषु
प्यन्यत्र मधुमांसफलविकर्षेष्वग्राम्यपश्वविषयः सन्धिनीचौरम-
वत्साचौरं गोमहिष्यजातरोमानिर्देशाहानामनामन्तरं नाव्युद-
कमपूप-धाना करभःशक्तुचरकतैलपायसशाकानिलशुक्तानि वर्ज-
येदन्यांश्च चौरयवपिष्टवौरान् । श्वविच्छल्लकशशकच्छपगोधाः
पञ्चनखा नाभच्छाः, अनुद्राः पशूनामन्यतीदतश्च भत्स्यानां वा-
वेहगवयशिशुमारनक्तकुलौरा विकृतरूपाः सर्पशीर्षाश्च, गौर्गवय-
शलभाद्यानुदिष्टास्तथा धेन्वनडाहौ मेध्यौ बालसनेयने ।
खड्गे तु विवदन्यग्रामशूकरे च, शकुनानाञ्च विशुविविष्कर-
जालपादाः कलविङ्कल्लवहंसचक्रवाकभासमद्गुटिद्विभाटवान्ध-
नक्तक्षरा दावाघाटाश्चटकवैलातकहारितखञ्जरौटग्रामकुकुट-
शुकसारिकाकोकिलकव्यादाः आसाचारिणश्च ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

शोणितशुक्रमभ्ययः पुरुषो मातापितृनिमित्तकः । तच्छ्र-
 प्रदानविक्रयत्यागेषु मातापितरौ प्रभवतः न त्वेकं पुत्रं दद्यात्
 प्रतिगृह्णीयाद्वा, स हि मन्तानाय पूर्वेषाम् । न स्त्री दद्यात्
 प्रतिगृह्णीयाद्वा न्यत्रानुज्ञानाद्भर्तुः । पुत्रं प्रतिग्रहीष्यन् वन्भू-
 नाह्वय राजनि चादेद्यः निवेशनस्य मध्ये व्याहृतीर्हुत्वा दूरे-
 वान्धवसन्निकृष्टमेव । सन्देहे चोत्पन्ने दूरेवान्धवं शूद्रमिव-
 स्थापयेत् । विज्ञायते ह्येकेन बहु जायत इति । तस्मिंसेत्
 प्रतिगृह्णीते श्रीरसः पुत्रः उत्पद्यते, चतुर्थभागभागो स्यात् ।
 यदि नाभ्युदधिके युक्तः स्याद्देवधिप्लविनः मध्येन पादेन प्रहृत्ता-
 ग्रान् दर्भान् लौहितान् वीपस्तीर्थ्य पूर्णं पादमन्त्रे निनयेन्निते-
 तारञ्चास्य प्रवीर्यै केशान् ज्ञातयेऽन्वारभेरजपमर्थं कृत्वा
 गृहेषु स्वर्गमापायेरत्रत जडे तेन सह धर्ममौयस्तद्वर्गापन्नाः ।
 पतितानान्तु चरितव्रतानां प्रत्युद्गीरः ।

अघाप्युदाहरन्ति ।

अग्न्यभ्युद्धरतां गच्छेत् क्रीडन्ति च हनन्ति च । यद्योत्-
 पातयतां गच्छेच्छेचन्नित्याचार्य-मातृपितृदन्तारस्तात्प्रमादाद्भ-
 याद्वा एषा प्रत्यपत्तिः पूर्णाद्वात् प्रहृत्ताद्वा काञ्चनं पात्रं
 माह्वेयं वा पुरयित्वापो ह्यिष्टाभिरिव पङ्कजं गृभिः सर्वत्र व्यति-
 रिक्तस्य प्रत्युद्गीरपुत्रजन्मना व्याख्यातः ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः ।

अथ व्यवहाराः । राजमन्त्रो मद्यकार्याणि कुर्याद्दण्डो-
र्विषदमानयोरेव पदान्तरं न गच्छेद्दु । यथासनमपराधो ह्यन्ते
नापराधः । समः सर्वेषु भूतेषु यथासनमपराधो ह्याद्यवर्ण-
तोर्विधानतः सम्यन्नतामाचरेत् । राजा बालानरंमप्राप्तव्यव-
हाराणां प्राप्तकाले तु तद्वत् ।

लिखितं साक्षिणी भुक्तिः प्रमाणं त्रिविधं स्मृतम् ।

धनस्वीकरणं पूर्वं धनौ धनसथाप्नुयात् ॥ इति

मार्गक्षेत्रयोर्विमर्गे तथा परिवर्तनेन ऋणग्रहेष्वर्थान्तरेषु
विषादमात्रम् । गृहक्षेत्रविरोधे सासन्तविरोधेऽपि लैख्य-
प्रत्ययः, प्रत्यभिलैख्यविरोधे आसनगरहृदयौणिप्रत्ययः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

१

य एकं क्रीतसन्धेयमन्वाधेयं प्रतिग्रहम् ।

यज्ञादुपगमोयोगैस्तथा धूस्रशित्रा ह्यमौ । इति

तत्र भुक्ते दण्डवर्षसैवोदाहरन्ति ।

आधिः सीसाधिकश्चैव निक्षेपोपनिधिः स्त्रियः ।

राजस्वं त्र्योत्रियद्रव्यं न राजा दातुमर्हतीति ॥

तच्च सम्भोगे न गृह्येतव्यम् । गृहिणां द्रव्याणि राज-
जार्सोनि भवन्ति, तथा राजा सन्निभिः सक्तं नागरैश्च कार्याणि
कुर्यादसौ वा राजा त्रयान् पसुपरिवारः स्यादष्टभ्रं परिवारं
वा राजा त्रयान्गृहपरिवारः स्यात्तुष्टभा गृहपरिवारः स्यात्तु
परिवाराद्दोषाः प्रादुर्भवन्ति स्तेयभारविनाशनं, तस्मात् पूर्वमेव
परिवारं पृच्छेत् ।

अथ साचिणः ।

आचिणो रूपवान् शीलवान् पुण्यवान् सत्यवान् साचिणः
सर्व एव वा, स्त्रीणान्तु साचिणः स्त्रियः कुर्यात्, द्विजानां
सदृशाः द्विजाः, शूद्राणां मन्तः शूद्राश्च, अन्त्यानामन्त्याः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

प्रातिभाष्यं वृथादानमाचिकं सौरिकञ्च यत् ।

दण्डगुल्कावशिष्टञ्च न पुत्री दातुमर्हतीति ॥

ब्रूहि साचिन् यथातत्त्वं लग्नन्ते पितरस्तथ ।

तव वाक्यमुदौर्ध्वन्तमुत्पतन्ति पतन्ति च ॥

नग्ना मुखः कपालौ च भिक्षार्थं क्षुत्पिपासितः ।

अन्ध शत्रुकुले गच्छेद्यस्तु साच्यनृतं वदेत् ॥

पञ्च कन्यान्तं हन्ति दश हन्ति गयान्तं ।

शतमश्वान्तं हन्ति सहस्रं पुरुषान्तं ॥

उदाहकाले रतिसम्प्रयागे प्राणाल्यये सर्वधनापहारे ।

विप्रश्च चार्थं अनृतं वदेयुः पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ।

स्त्रीजनस्य अर्थं यदिवार्हं हेतोः

पचाशद्यैषेदं वदन्ति कार्य्यम् ।

वैशब्दवादं स्वकुलानपूर्वान्

स्वर्गस्थितांस्तानपि पातयन्ति ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

ऋणमर्धिनं सन्नयति अमृतत्वञ्च गच्छति ।

पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवती मुद्यम् ॥

अनन्ताः पुत्रिणां लोका, नापुत्रस्य लोकोऽस्तीति श्रुयते,
प्रजाः सन्त्वपुत्रिण इत्यपि शापः । प्रजाभिरग्नेस्त्वमृतत्व-
मस्यामित्यपि नियमो भवति ।

पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्त्यमश्रुते ।

अथ पुत्रस्य पौत्रेण व्रध्नस्याप्नोति पिष्टपमिति ॥

चेत्त्रिणः पुत्री जनयितुः पुत्र इति विवद्यन्ते ।

तस्त्रीभयथाप्युदाहरन्ति ।

यद्यन्वो गोषुःष्टपभो वत्पान् जनयते सुतान् ।

गोमिनामेव ते वत्मा मीघं स्यन्दनमोक्षणमिति ॥

अप्रमत्ता रक्षन्तु वैनं मां च क्षेत्रे परे बीजानि वासी
जनयितुः पुत्री भवति । सम्परायो मीघं रैतीऽकुरुत तन्नु-
क्षितमिति ।

बहूनामेकजातानामेकथेत् पुत्रवान् नरः ।

सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रवन्त इति श्रुतिः ॥.

बह्वीनां द्वादश ह्येव पुत्राः पुराणदृष्टाः स्वयमुत्पादितः
स्वक्षेत्रे संस्कृतायां प्रथमः, तदलाभे निधुक्तायां क्षेत्रजोःद्वितीयः,
दृतीयः पुत्रिका विज्ञायते, अभ्राह्मका पुंसः पितृलभ्येति
प्रतिचौनं गच्छति पुत्रत्वम् । श्लोकः ।

अभ्राह्मकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कताम् ।

अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्री भवेदिति ॥

पौनर्भवश्चतुर्थः पुनर्भूः कौमारं भर्तारमुत्सृज्यान्वैः सह
चरित्वा तस्यैव कुटुम्बमाश्रयति सा पुनर्भू भवति या च
क्लौव पतितमुन्मत्तं वा भर्तारमुत्सृज्यान्वं पतिं विन्दते मृते

वा सा पुनर्भूँषवति । कानीणः पञ्चमी, या पितृगृहेऽसंप्लुता
कामादुत्पादयेन्मातामहस्य पुत्री भवतीत्याहुः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अप्रत्ता दुहिता यस्य पुत्रं विन्दति तुल्यतः ।

पुत्री मातामहस्तेन दद्यात् पिण्डं हरेद्भनमिति ॥

गूढे च गूढोत्पन्नः षष्ठ इत्येते दायादा वान्धवास्त्रातारो
सहती भयादित्याहुः । अथादायादास्तत्र सहोद एव प्रथमो
या गर्भिणी संस्क्रियते तस्यां जातः सहोदः पुत्रो भवति ।
दत्तकी द्वितीयो यं मातापितरौ दद्याताम् । क्रीतस्तृतीय-
स्तच्छुनःशेफेन व्याख्यातं हरिश्चन्द्रो ह वै राजा सोऽजीगर्तस्य
सोपवत्सैः पुत्रं विक्राय्य स्वयं क्रीतवान् । स्वयमुपागत-
श्चतुर्थस्तच्छुनःशेफेन व्याख्यातं शुनःशेफो ह वै यूषे नियुक्तो
देवतास्तुष्टाव तस्येह देवताः पाशं विमुमुचुस्तस्यत्विज
ज्जुर्ममेवायं पुत्रोऽस्त्विति तानाह न सम्येदे ते सम्पादया-
मासुरेष एव यं कासयेत तस्य पुत्रोऽस्त्विति तस्येह विश्वा-
सिद्धो होतासौत् तस्य पुत्रत्वमियाय । अपविद्धः पञ्चमो यं
मातापितृभ्यामपास्तं प्रतिगृह्णीयात् । शूद्रापुत्र एव षष्ठो
भवतीत्याहुःरित्येतेऽदायादा वान्धवाः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

यस्य पूर्वेषां वर्णानां न कश्चिदायादः स्यादेते तस्यापहदन्ति ।
अथ भातृणां दार्यावभागी हंशं जीष्टो हरेद्गवाश्वस्य चानु-
सदृशमजावयो गृहस्य कनिष्ठस्य काष्ठं गां यवसं गृहोपकरणानि
च मध्यमस्य मातुः पारिषेयं स्त्रियो विभजेरन् । यदि ब्राह्मणस्य
ब्राह्मणीचक्रियावैश्यासु पुत्राः स्युस्तंशं ब्राह्मण्याः पुत्री

हरिदु हंशं राजन्यायाः पुत्रः सममितरे विभजेरन्नन्येन चैषां
 स्वयम्भूत्पादितः स्यात् हंशमेव हरिदन्वेषान्वाश्रमान्तरगताः
 क्लोवीन्मत्तपतिताश्च भरणम् । क्लोवीन्मत्तान्यं प्रेतपत्नौ परस्मात्
 व्रतचारिण्यचारलक्षणं भुञ्जाना शयीतोर्धं षड्भ्यो मासेभ्योः
 स्नात्वा आदक्ष्य पत्ये दत्त्वा विद्याकर्मगुरुयोनिस्वन्वान्
 सन्निपात्य पिता भ्राता वा नियोगं कारयेत् तपसे वीन्मत्ताम-
 वशां व्याधितां वा नियुञ्जात् ज्यायसिमपि षोडशवषां
 नचेदामवाविनो स्यात् प्राजापत्ये मुहूर्ते पाणिन ग्रहणवदु-
 पचारोऽन्यत्र संस्थाप्य वाक्पाकूप्यादृण्डपाकूप्याञ्च शशाच्छाद-
 नस्नानलेपनेषु प्राग्यामिनी स्यादनियुक्तायामुत्पन्न उत्पाद-
 यियतुः पुत्रो भवतीत्याहुः स्याच्चेन्नियोगिनो दृष्ट्वा लोभन्नास्ति
 नियोगः । प्रायश्चित्तं वाप्युपनियुञ्ज्यादित्येके । कुमार्थ्यृतुमती
 त्रिवर्षाण्युपासीतोर्धं त्रिभ्यो वर्षेभ्यः पतिं विन्देत् तुल्यम् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

पितु प्रदानात् तु यदा हि पूर्वं
 कन्यावयो यः समतीत्य दीयते ।
 सा हन्ति दातारमपौचमाणा
 कालातिरिक्ता गुरुदक्षिणे च ॥
 प्रयच्छेन्ननिदां कन्यासृतुकालभयात् पिता ।
 ऋतुनत्यां हि तिष्ठन्त्यां दीपः पितरसृच्छति ॥
 यावच्च कन्यासृतवः सृशन्ति
 तुल्यैः सकामामभियाच्यमानाम् ।
 भ्रूणानि तावन्ति इतानि ताभ्याम्
 सान्नापित्त्वभ्यामिति धर्मवादः ॥

अङ्घ्रिर्वाचा च दत्तायां न्त्रियेताथो वरो यदि ।

न च मन्त्रीपनीता स्यात् कुमारौ पितुरेव सा ॥

यावच्चेदाहता कन्या मन्त्रैर्यदि नसंस्कृता ।

अन्यस्मै विधिवद्देया यथा कन्या तथैव सा ॥

पाणिग्रहे मृते बाला केवलं मन्त्रसंस्कृता ।

सा च त्वचतयोनिः स्यात् पुनः संस्कारमर्हतीति ॥

प्रोषितपत्नी पञ्चवर्षा प्रवसेद्यद्यकामा यथा प्रेतस्य एवञ्च
वर्तितव्यं सात्, एवं पञ्च ब्राह्मणौ प्रजाता, चत्वारि राजन्या
प्रजाता, त्रौणि वैश्या प्रजाता, द्वे शूद्रा प्रजाता, अत ऊर्ध्वं
समानोदकपिण्डजन्मर्षिगोत्राणां पूर्वः पूर्वं गरौयान् नखलु
कुलीने विद्यमाने परगामिनी स्यात् । यस्य पूर्वेषां पक्षां न
कश्चिद्दायदः स्यात् सपिण्डाः पुत्रस्थानीया वा तस्य धनं विभेजे-
रंस्तेषामलामे आचार्यान्तेवासिनी हरियांतां, तयोरलामे राजा
हरेत, न तु ब्राह्मणस्य राजा हरेद् ब्रह्मस्वन्यु विषं घोरम् ।

न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ।

विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकामिति ॥

त्रैविद्यसाधुभ्यः संप्रयच्छेदिति ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

शूद्रेण ब्राह्मण्यामुत्पन्नखाण्डालो भवतीत्याहुः, राजन्यायां
वैश्यायामन्यावसायी । वैश्येन ब्राह्मण्यामुत्पत्नी रामकी
भवति इत्याहुः, राजन्यायां पुक्रशः, राजन्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्न
सूतो भवतीत्याहुः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

किन्नोत्पन्नास्तु ये कीचित् प्रातिलोम्यगुणाश्रिताः ।

गुणाचारपरिभ्रंशात् कर्मभिस्तान् विजानीयुरिति ॥

एकान्तरद्वन्तरत्प्रन्तरानुज्ञाता ब्राह्मणत्रिव्यवैश्वैर-

वच्छिन्ना निषादा भवन्ति । शूद्रायां पारशवः पारयन्नेष
जोवन्नेष शवी भवतौत्याहुः शव इति सूताख्या । एतच्छाब्दं
यच्छूद्रस्तस्माच्छूद्रममौपे तु नाध्येतव्यम् ।

अथापि यमगीतान् श्लोकानुदाहरन्ति ।

श्रमशानमेतत् प्रत्यक्षं ये शूद्राः पापचारिणः ।

तस्माच्छूद्रममौपे च नाध्येतव्यं कदाचन ॥

न शूद्राय मतिं दद्यान्नोच्छिष्टं न हविस्तृप्तम् ।

न चास्योपदिशेद्धर्मं न चास्य व्रतमादिशेत् ॥

यद्यास्योपदिशेद्धर्मं यद्यास्य व्रतमादिशेत् ।

सोऽसंहतं तमो वीरं सद्य तेन प्रपद्यत इति ॥

ब्रणहारे कृमिर्धस्य सभवेत कदाचन ।

प्राजापत्येन शुध्येत हिरण्यं गीर्वासो दक्षिणेति ॥

नाग्निचित् शूद्रामुपेयात्, कृष्णवर्णा सा सरमा इव, न
धर्मायेति ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

धर्मो राज्ञः पालनं भूतानां तस्यानुष्ठानात् सिद्धिः ।
भयकारणं ह्यपालनं वै एतत् सूत्रमाहुर्विद्वांसस्तस्माद्गार्हस्थ्य-

नैयमिकेषु । पुरोहिते दद्याद् विज्ञायते ब्राह्मणः पुरोहितौ
 राष्ट्रं दधातोति । तस्य भयमपालनादसामर्थ्याच्च । देशधर्म-
 जातिधर्मकुलधर्मान् सर्वान् वेदाननुप्रविश्य राजा चतुरो
 वर्णान् स्वधर्मं स्थापयेत् तेष्वधर्मपरेषु दण्डन्तु देशकाल-
 धर्माधर्मवयोविद्यास्थानविशेषैर्दिशेत् । आगमादुष्टाभावात्
 पुष्पफलोपगान्धदेयानि हिंस्यात्, कर्पणकरणाद्यंश्चोपहृत्या
 गार्हस्थ्यं गाञ्च मानीन्मानि रक्षिते स्यातां, अधिष्ठानान्तो
 गौहारसार्थानामस्मान्न मूल्यमात्रं नैहारिकं स्यान्महामहस्यः
 स्यात्, सम्मानयेद्वाहवाहनीयद्विगुणकारिणो स्यात् प्रत्येकं
 प्रयास्यः पुमान् । शतं वा राष्ट्रं वा तदेतप्यर्थाः स्त्रियः
 कराष्टौ मानधारमध्यमाः पादः कार्य्यापणस्य निरक्तोऽन्तरो
 मानाकरः श्रोत्रियो राजपमानथ प्रव्रजितवाल्लहृत्तद्वृण-
 प्रदाता प्रागामिकाः कुमार्यो चृतापत्यश्च बाहुभ्यामुत्तरं
 शतगुणं दद्यान्नदौकचवन शैलोपमाङ्गा निष्कराः स्युस्तदुप-
 जीविनो वा दव्युः प्रतिमासमुद्वाहकरैस्त्रागमयेद्राजनि च प्रेतं
 दद्यात् । प्रासङ्गिकं तेन साहृत्तिर्व्याख्याता राजसहिष्याः
 पितृव्यमातुलांशजा पितृव्यान् राजा विभृयात् तदन्त्यु-
 स्यान्त्याश्च राजपत्नयो ग्रासाच्छादनं लभेरन् । अनिच्छन्तो वा
 प्रव्रजेरन् लौबोन्मत्तांशं वापि । मानवं श्लोकमुदाहरन्ति ।

न रिक्तकार्पापणमस्ति शुक्लं

न शिल्पवृत्तौ न गिगी न धर्मो

न भैचवृत्तौध न हृतावशे

न श्रोत्रिये प्रव्रजिते न यज्ञे ॥ इति

श्लोनाभिगस्तदुष्टशस्त्रधारिसद्गोद्व्रणमस्य न्नक्षपदेद्रेष्णे केषां

दण्डोत्सर्गं राजैकरात्रमुपवसेत् त्रिरात्रं पुरोहितः कृच्छ्र-
मदण्डप्रदण्डने पुरोहितस्त्रिरात्रं वा ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अत्रादे भ्रूणहा मार्षिं पतौ भार्यापचारिणी ।
गुरौ शिष्यस्तु याज्यश्च स्तेनो राजनि किल्बिषम् ॥
राजभिर्धृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः ।
निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥
एनोराजानमृच्छत्यप्युत्सृजन्तं सकिल्बिषम् ।
तखेन्न घातयेद्राजा राजधर्मिणं दुष्यतीति ॥
राज्जामन्येषु कार्येषु मद्यशीचं विधीयते ।
तथा तान्यपि नित्यानि काल एवात्र कारणमिति ॥

यमगौतञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।

नात्र दोषोऽस्ति राज्ञां वै व्रतिनां न च मन्त्रिणाम् ।
ऐन्द्रस्थानमुपासौना ब्रह्मभूता हि ते सदिति ॥

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः ।

अनभिमन्त्रिकृते प्रायश्चित्तमपराधे सविज्ञतेऽप्येके ।
गुरुरात्सवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ।
इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यम ॥ इति
तत्र च सूर्याभ्युदयिकः सन्नहस्तिष्ठेत् सावित्रीञ्च जपेदेवं
सूर्याग्निनिर्मुक्तो रात्रौवासीत् । कुनखौ श्यावदन्तस्तु कृच्छ्रं
द्वादशरात्रं चरित्वा पुनर्निर्विशेत् । अथ दिधिषुपतिः कृच्छ्रं

द्वादशरात्रं चरित्वा निर्विशेत् । ताश्चैवीपयच्छेद्द्विधिपूषतिः
 कच्छातिक्कच्छी चरित्वा निर्विशेत् । चरणमहरहस्तं वक्ष्यामी
 ब्रह्माघ्नः कच्छं द्वादशरात्रं चरित्वा पुनरूपनीतो वेदमा-
 धार्यात् । गुरुतल्पगः सहस्रं शिश्रमुत्कत्याञ्जलावाधाय
 दक्षिणामुखी गच्छेद् यत्रैव प्रतिहन्यात् तत्र तिष्ठेदा
 प्रलयान्निष्कालकी वा घृताक्तस्तमां सूर्मिं परिष्वजेन्मरणान्मुक्ती
 भवतीति विज्ञायते । आचार्यपुत्रशिष्यभार्यासु चैवं योनिषु
 च गुर्वीं सखीं गुरुसखीञ्च गत्वा कच्छाब्दं चरेत् । एतदेव
 चाण्डालपतिताम्रभोजनेषु ततः पुनरूपनयनं वपनादौनान्तु
 निवृत्तिः ।

मानवश्चात्र श्लोकानुदाहरन्ति ।

यपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्या व्रतानि च ।

निवर्तन्ते द्विजातीनां पुनसंस्कारकर्मणीति ॥

मद्यपाने क्लौवय्यवहारेषु चैवम् । मद्यभाण्डे स्थिता आपी
 षटि कश्चिद् द्विजोऽर्थावित् । पद्मोडुस्वरविल्लपनागानामुदकं
 पोत्वा विरात्रं गैव शुध्यति । अभ्यासे सुराया अग्निवर्णां तां
 द्विजः पिवेत् । भ्रूणहनञ्च वक्ष्यामी वाह्यं हत्वा भ्रूणहा
 भवत्यविज्ञातञ्च गभंम् । अविज्ञाता हि गर्भाः पुमांसो
 भवन्ति तस्मात् पंस्कृत्य जुहुयात् लोमानि मृत्योर्जुहोमि
 लोमभिर्मृत्यं वासय इति प्रथमां त्वचं मृतोर्जुहोमि त्वचा मृत्यं
 वासय इति द्वितीयां लोहितं मृत्योर्जुहोमि लोहितेन वामय
 इति तृतीयां त्वचं मृत्योर्जुहोमि तावति मृत्यं वासय इति
 चतुर्थीं मांसानि मृत्योर्जुहोमि मांसैर्मृत्यं वासय इति पञ्चमी
 मेदेन मृत्योर्जुहोमि मेदसा मृत्यं वासय इति षष्ठीम् अस्थौनि

वसिष्ठसंहिता ।

४६५

शृत्योर्जुहोमि अस्थिभिर्मृत्युं वासय इति सप्तमीं मज्जानं
 शृत्योर्जुहोमि मज्जभिर्मृत्युं वासय इति अष्टमीं राजार्थं
 ब्राह्मणार्थं वा संग्रामेऽभिसुख्यमात्मानं घातयेत् त्रिरञ्जितो
 आपराद्धः पूतो भवतीति विज्ञायते । द्विरुक्तं क्षतः कनौयो
 भवतीति ।

तदप्युदाहरन्ति ।

पतितं पतितं त्यक्त्वा चौरं चौरिति वा पुनः ।

वचसा तुल्यदोषः स्यान्मिथ्यादिदोषतां ब्रजेदिति ॥

एवं राजन्यं हत्वाष्टौ वर्षाणि चरेत् षड्वैश्वं त्रौणि शूद्रं
 ब्राह्मणौच्चात्रेयीं हत्वा सवनगती च राजन्य वैश्यौ चात्रेयीः
 वक्ष्यामो रजसलासुतस्नातामात्रेय्यङ्घ्रः । अत्रेती यामपत्यं
 भवतीति चात्रेयी । राजन्यहिंसायां वैश्यहिंसायां शूद्रं हत्वा
 संवत्सरम् । ब्राह्मणसुवर्णहरात् प्रकौर्यै केशान् राजानमभि-
 धावेत् स्तेनीऽस्मि भोः शास्तु भवानिति तस्मै राजौदुस्वरं
 शस्त्रं दध्यात् तेनात्मानं प्रसापयेन्मरणात् पूतो भवतीति
 विज्ञायते । निष्कालकी वा घृताक्तो गोमयाग्निना पादप्रष्टव्या-
 त्मानमतिदाहयेन्मरणात् पूतो भवतीति विज्ञायते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

पुराकालात् प्रमीतानामानाकविधिकर्मणाम् ।

पुनारापन्नदेहानामङ्गं भवति तच्छृणु ॥

स्तेनः कुनखी भवति श्वित्री भवति ब्रह्महा ।

सुरापः श्यावदन्तस्तु दुश्कर्मा गुरुतल्पगः ॥ इति

पतितैः सम्प्रयोगे च ब्राह्मणेण यीनेन वा तेभ्यो सकाशा-

न्मात्रा उपलब्धास्तासां परित्यागस्तैश्च न संवसिदृष्टीधीं टिग्ः
गत्वानश्नन् संहिताध्ययनमधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

शरीरपातनाच्चेद्वैसाध्यनेन च । मुच्यते पापघातः
पापादानाच्चापि प्रमुच्यते ॥ इति विज्ञायते ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः

शूद्रयेद् ब्राह्मणीमभिगच्छेत्तोरणं कारयित्वा शूद्रमग्नौ
प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरसि चापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य
नग्नां खरमारोप्य महापथमनुव्राजयेत् पूता भवतीति
विज्ञायते । वैश्ययेद् ब्राह्मणीमभिगच्छेत्क्षोदितदर्भेर्वेष्टयित्वा
वैश्यमग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरसि चापनं कारयित्वा
सर्पिषाभ्यज्य नग्नां गोरघमारोप्य महापथमनुसंव्राजयेत् पूता
भवतीति विज्ञायते । राजन्ययेद् ब्राह्मणीमभिगच्छेच्छर-
पत्रे वेष्टयित्वा राजन्यमग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरोषापनं
कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां रत्नखरमारोप्य महापथमनु-
व्राजयेत् । एवं वैश्ये राजन्यायां शूद्रश्च राजन्यावैश्वयोर्मनसा
भर्तुरतिचारे त्रिरात्रं यावत् क्षीरं भुञ्जानाधःशयाना त्रिरात्र-
मणु निम्नगायाः सावित्प्रष्टयतेन शिरोभिर्वाजुहुयात् पूता
भवतीति विज्ञायते ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

वसिष्ठसंहिता सम्पूर्णा ।

